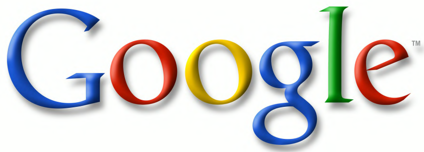

3

14.

ԿԱՅԻՈՍԻ ՅՈՒԼԻՈՍԻ ԿԵՍԱՐՈՒ

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՔ

ԳԱԼԼԻԱԿԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻՆ

ԿԱՅԻՈՍԻ ՅՈՒԼԻՈՍԻ ԿԵՍԱՐՈՒ

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՔ

ԳԱԼԼԻԱԿԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻՆ

ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԻՒՆ

Հ. ԱՐՍԵՆԻ Կ. ԲԱԳՐԱՏՈՒՆԻՈՅ

Ի ՄԽԻԹԱՐԵԱՆՑ

ՎԵՆԵՏԻԿ

Ի ՎԱՆՍ ՍՐԲՈՅՆ ՂԱԶԱՐՈՒ

1874

ԱՌ ԱԶԱՏ ՍԵՊՈՒՀՆ

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՊԷՅ ՏԻՒԶ

ԱՌԱՏԱՄԻՏ ՍԱՏԱՐ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ԳՐՈՑՍ

ՇՆՈՐՀԱՊԱՐՏ

ՈՒԽՏ ՄԽԻԹԱՐԱՑ

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆ

Հաւաստար, թէ ոչ և վեհագոյն, արևելեան աշխարհակալին, զորմէ Աստուածայինն իսկ մատեան վկայեաց, եթէ «Սարսէր երկիրս ամենայն առաջի նորա... և զամենայն աշխարհ 'ի հարկի կացուցանէր», Կայսրս Կեսար՝ 'ի Ցուլեան տոհմէ հռովմայեցւոյ, որ և յԾնէասայ իսկ՝ ըստ աւանդութեան, ճարտարագոյն զօրավարաց և անուանելոց քաջաց որերոյ, յիննևտասն դարուց հետէ վկայեալ է յամենայն գիտնոց՝ արիութեամբն, հնարագիտութեամբ և երագութեամբ, միանգամայն և մեծասըրտութեամբ. որովք ոչ միայն զաւառս հռոմէական տէրութեան կարգեաց գրեա եթէ զբովանդակն ծանօթ յայնժամ զԵւրոպէ, ինքնին նուաճեալ զՀելուետիա, զԳալլիա, մասամբ Գերմանիոյ, զԲրիտանիա, և Սպանիա, և յերկոսին ևս օտար մասունս աշխարհի յաղթութիւնս գործեալ, յԱփրիկէ՝ յԵգիպտոս, և յԱսիա՝ յերիտասարդութեանն վանեալ զհրոսակս հզօրին Միհրդատայ, և 'ի կատարեալ հասակին՝ զորդի նորա զՓառնակ. այլ և զնախ յաղթականս կամ խոնարհեցուցիչս Պոնտացւոյն և զՏիգրանայ, զՄեծն Պոմպէ և զհամախոհս նորա՝

զկուսակալս աշխարհաց և առաջնորդս յարակիրթ բանակաց, հարեալ վարեալ՝ գեր 'ի վերոյ եկաց ամենեցուն։ Ցաղագս այսորիկ ոչ 'ի զարմանս լոկ և 'ի նախանձ յետագայից կարգեցաւ, այլ և յուսումն աշխարհակալաց և պատերազմական դժընդակ արուեստին գիտասիրաց։ Շատ իցէ յիշել զոր առ մեօք իսկ ոչ բազում ինչ ամօք յառաջ հրատարակեալ և զուշ ամենայն գրագիտաց և քաղաքագիտաց գրաւեաց, զվարս և զգործս Յուլեայ Կեսարու. յոր երկար ժամանակօք երկասիրէր նոր ումն կարծեցեալ Կեսար՝ Նաբոլէոն Գ, եղերական թերևս քան զվիպասանեալն յիւրմէ և զնմանագոյն նորին զիւր իսկ հօրեղբայրն մեծ՝ ընկալեալ կատարած, միւս ևս օրինակ թողլով աշխարհի, եթէ և զօրաւորագոյնք 'ի զօրավարաց և հարստագոյնք յինքնակալաց՝ 'ի վայրկեան ժամանակի առաթուր դնին բաղդի. զի հզօրագոյն և գիտնագոյն քան զամենայն՝ վերին տեսչութիւնն է. և արութիւն քաջութեան ոչ միշտ 'ի կարծեցեալն երջանկութիւն ժամանեցուցանէ զշահատակն. մանաւանդ եթէ, որպէս և յաճախ պատահէ այնպիսեաց, փառասիրութեամբ իցեն մոլեալք և չասիցեն երբեք շատ։ Այսպէս և Յուլիոս այս, որ ամենեցուն՝ այլ անձին ոչ բաւեաց յաղթել, քակեաց զեօթնդարեան պարզունակ և պանծալի հասարակապետութիւն Հռովմայ, բարձրացոյց զանձն իբրև յաստիճանս վերելակելով և անուանելով Երրորդապետ, դիկտատոր, բդեաշխ տասնամեայ, բդեաշխ մշտնջենաւոր, և հուսկ բնաւից՝ Հրամանատար կամ Ինքնակալ, (Imperador). և 'ի բարձրութենէ անտի գահուն՝ գլորեցաւ դիտապաստ 'ի պատուանդանս նորին։ Այլ

որ յաղթանակօքն վեհ էր ընաւից, գուցէ վեհա-
գոյն և այսու գտաւ, զի զիւր ընիկ անուն կամ մակ-
անուն՝ բաղձալի ժառանգութիւն եթող և պայա-
զատին իւրում Հոկտաւիոսի Օգոստեայ, և ամե-
նայն միապետութեամբ վարողաց յայնմհետէ և
առ յապա՝ Կեսար կամ Կայսր, որ և այժմ գերա-
գոյն յիշխանականն է պատուաւորութեան։
Արդ թէպէտ երկոքումք այսոքիւք՝ քաջութեամբ
և իշխանութեամբ՝ գերազանցեաց Կեսար քան ըզ-
յոլովս կամ զընաւս 'ի մարդկանէ, ոչ հասարակաց
մարդկան օգուտ ինչ կամ վայելք են անտի. պիտա-
նի ևս է նա յաչս համաշխարհի երրորդ և հրաշա-
փառագոյն բաստիւ, և ազնուագոյն արդեամբ բա-
նաւորաւ, զմտաւորն գեղեցիկ՝ 'ի գրաւորականն
տրամադրելով. և յայսմ ևս բանասիրական մասին՝
այնքան յաջողեալ և յառաջացեալ, մինչև ճշմար-
տել զիւր և զքեռոյն իւրոյ Մարիոսի անխոնար-
հելի իղձս՝ յամենայնի առաջնութեան. լաւ համա-
րելով նախաթոռ 'ի խրճթի գռեհկաց լինել՝ քան
երկրորդագահ յականն տիեզերաց 'ի Հռովմ։
Բազում ինչ աւանդեն զնմանէ գրեալ և յար-
ձակ և 'ի չափակտն բան. քանզի 'ի պատանեկու-
թեանն խոյս տուեալ յերեսաց Սիւղայի՝ 'ի Հռոդոս,
պարապէր հռետորութեան, և այլուր ևս չառնէր
զանց զբանաւոր հրահանգօք. որպէս զի և ընդ Կի-
կերոնին անգամ ճարտասանաց գերագունի՝ մարթ
էր ասեն նմա 'ի վսեր գալ, եթէ ոչ էր յաւէտ մի-
տեալ 'ի պատերազմն և յիշխանասիրութիւն։ Առ
մեզ՝ զատ 'ի հատուկտիր ինչ տողից այլոցն գրուա-
ծոց՝ երկուք միայն հասին նորին երկասիրութիւնք,
երկոքին ևս կոչեցեալ Յիշատակարանք, մին Գաղ-

լիական, միւսն Քաղաքական Պատերազմին. երկոքին ևս պարզ և անպաճոյճ բանիւ գրեալք կամ թելադրեալք առ 'ի նմանէ. այլ այնու պարզութեամբ՝ որ զանբացատրելին ունի շնորհս սեփական վայելչութեան. որում՝ աստանօր կցորդ գտանի և ճըշգրիտ և ճշմարտապատում աւանդութիւն նկարագրեալ վայրաց և իրացն. և այսոցիկ աղագաւ,՝ 'ի վարժարանս՝ յօրինակ ընծայի համբակաց լատին լեզուի, որպէս Քսենոփոնն և Պղատոն առ Հելլենացիս, և յառանձին խոհարանս՝ 'ի փորձ և 'ի քնին աշխարհագրաց, պատմաբանից և քաղաքագիտաց. վասն այսորիկ և յամենայն լեզուս զգօն ազանց թարգմանեալ են գիրքդ և մեկնաբանեալք, մանաւանդ Գալլիական պատերազմացն Յիշատակարանք։

Այսպիսւոյ նախադաս սոփերի՝ որպէս մարթ էր ընծայել և 'ի ճաշակ մերում Հայկազնեան գրոհիս, — որում բաստ ցանկալի եղև ունել թարգմանիչս ճարտարս 'ի հնումն և 'ի նորումս, — նոյն և անմարթ էր թերևս վրիպելն յախորժակաց և յանզոյգ գրչէ պարագլխի նորոց բանասիրաց և թարգմանչաց մերոյ դարուս, Հ. Արսենի Բագրատունւոյ. որոյ ցանկացեալ, յետ յեղլոյ 'ի հայ՝ զընտիր ընտիրս բանաստեղծից և ճարտասանից Յունաց և Հռոմոց, Փռանկաց և Իտալաց և զԱլպիոնի դըրախտերգակն, տալ և 'ի պատմաբանից ճաշակս գեղեցիկս, ձեռն արկ նախկին, աւա՜ղ և յետին, յայս գրուած Յ. Կեսարու, հուսկ վաստակ ծայրացեալ ծերութեանն. զորոյ տակաւին ժիր և անխոնջ ձեռս՝ ոչ տկարութիւն մտաց կամ աշխուժից՝ այլ անհրաժեշտն միայն կալաւ օրհաս, և դադա-

բեցոյց յերկր մասին Թարգմանութեանն (յէջ 153), փութացուցեալ զնա ինքն անդր առ Գեղեցիկն յաւիտենական։

Արդ զի մի Թերակատար մնասցէ և վերջինս իւր վաստակ, և մի դարձեալ աննման իւրոյ արուեստին կարկատեսցի Թարգմանութեամբ, իբրև կտակաւ յանձն արար 'ի հմուտ և 'ի հաւատարիմ ձեռս, Այնր՝ զոր ինքն անդ ուրեմն վարժէր 'ի դպրութիւնս՝ հայրաբար, և որում յետոյ որդիաբար անսայր, զի Հայր եկաց և առաջնորդ տանս և ուխտիս Մխիթարայ. որոյ վաղու իսկ նահատակեալ էր 'ի նմանօրինակ ասպարէզ, գործակցութեամբ զուգապատիւ Հարազատին, ընծայելով 'ի հայ նախ՝ զհնախօս պատմութիւնս Ռոլէնի, որպէս յետոյ յողբերգութեանց Գոռնէյլի և Ռասինի, հանդերձ այլովք. և այժմ յօժարութեամբ ընկալեալ զաւանդ խնդրոյս, 'ի հոյլս հոգոց և վաստակոց՝ որ ըստ կարգի պաշտամանն և որ ըստ բերմանց ժամանակիս, եգիտ հուն Թարգմանելոյ և աւարտելոյ զգիրս, հաւասարադատ փորձ և առոյգ գրչաւ՝ Սկսանողին. ընդ որում և ընծայէ արդ 'ի վայելս մերայոցս սիրողաց և յարգողաց այսպիսեաց ճաշակաց։ Ցորոց ակն ունիմք՝ ընդ մեզ միաբանեալ՝ զոյգ երկաքանչիւրոցն Թարգմանչաց վերընծայել երախտիս շնորհակալեաց. փառս՝ Հանգուցելոյն մաղթելով հոգւոյ, յամայր ամս՝ Պսակողիս զգրաւորական նորին յոքնելեան։

ԿԱՅԻՈՍԻ ՅՈՒԼԻՈՍԻ ԿԵՍԱՐՈՒ

ԳԱՂԻԱԿԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻՆ

ԳԻՐՔ ԱՌԱՋԻՆ

ՆԱԽԱԴՐՈՒԹԻՒՆ

Գիրք . Ա, Նկարագիր Գաղղիոյ . Բ, Հելուետացւոց անդր արշաւանք . ԺԲ, Պարտութիւն նոցա յերկուս ճակատամարտս 'ի Կեսարէ . ԻԸ, Աղերսեալքն վանեալք 'ի տունս իւրեանց . Լ, Գաղղիացիք բողոքեն առ Կեսար զխեռութենէ գերմանացւոց, որոց զօրավարն կոչեցաւ զԱրիովիստոս՝ ազատել վարեն զերկիր սեկուանացւոց . ԼԴ, Ի խաղաղել զերան՝ զանդգամութեան առաքէ նա առ Արիովիստոս . ԼԷ, Այլ 'ի զուր ջանացեալ՝ հարցանն տայ զօրուն ընդդէմ նորա . ԼԹ, Որ նախ երկչոտքն էին և զարհուրեալք . Խ, Այլ՝ ապա քաջալերեալք 'ի նորմանէ՝ խրախուսանն . ԽԲ, Երկոցուն կողմանցն զօրավարք 'ի խորհուրդ մտանեն ընդ միմեանս . ԽԶ, — ԾԱ, Բայց աչխէսչ հալածեալ, զնոսա մեծարէ իւրն . ԾԲ, Խորտակեալ գերմանացւոց՝ 'ի փախուստ դառնան 'ի Գաղղիոյ ։

ԿԱՅԻՈՍԻ ՅՈՒԼԻՈՍԻ ԿԵՍԱՐՈՒ

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՔ

ԳԱՂՂԻԱԿԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻՆ

Ա. Գաղղիա համօրէն յերիս մասունս բաժանի, յորոց ՚ի միում բնակեն բելգացիք, ՚ի միւսումն՝ ակուիտանացիք, յերրորդումն՝ որք ՚ի նոցա լեզու գաղատացիք՝ ՚ի մերումս գաղղիացիքն անուանին։ Սոքա ամենեքեան լեզուաւ, կարգօք և օրինօք որոշին ՚ի միմեանց։ Զգաղղիացիս յակուիտանացւոց բաժանէ Գարումնա գետ, ՚ի բելգացւոց՝ Մատրոնա և Սեկուանա։ Ի սոցանէ ամենեցունց հզօրագոյն են բելգացիք. վասն զի օտարք են յոյժ ՚ի վարուց և ՚ի կրթութենէ Նահանգին մերոյ [1], և հազիւ երբեք երթևեկեն առ նոսա վաճառականք՝ տանել անդր որ ինչ մեղկացուցիչ է ոգւոց։ Մօտաւորք են գերմանացւոց՝ բնակելոց յայնկոյս Հռենոսի, ընդ որս յանդ ՚ի կռիւ կան. վասն որոյ հելուետացիք ևս զանցուցանեն զօրութեամբ զայլովք գաղղիացւովք, զի գրեթէ հանապազօր մարտիւ կռուին ընդ գերմանացիս, կամ նահանջել զնոսա ՚ի սահ-

1 Հռովմայեցւոց նահանգ կամ գաւառ կոչէ զՆարբոննեանն՝ հարաւակողմ Գաղղիոյ մինչև ՚ի ծով, Ալպեօք և Հռոդանոս գետով սահմանեալ, որ վաղուց նուաճեալ ՚ի Հռովմայ՝ ՚ի նոցա օրէնս էին յանձնուցեալ։

մանաց իւրեանց, կամ 'ի նոցա սահմանսն տալ մարտ պատերազմի։ Կողմն մի երկրին զոր գալլիացւոց ունել ասացաք, սկիզբն առնու 'ի Հռոդանոս գետոյ, պատի Գարումնա գետով, ովկիանոսիւ, սահմանօքն բելգիացւոց, ընդ սեկուանացիս և հելուետացիս՝ Թևակոխէ ևս 'ի Հռենոս գետ, և դառնայ զհիւսիսիւ։ Բելգացիք 'ի յետին ծագաց Գալլիոյ սկսանին, ձգին 'ի ստորին կողմ գետոյն Հռենոսի, հային ընդ հիւսիսի և ընդ արևելս։ Ակուիտանիա 'ի Գարումնա գետոյ ցպիրենեան լերինս և յայն կողմն Ովկիանու որ առ Սպանիաւ քերէ, հայի ընդ արևմուտս և ընդ հիւսիսի։

Բ. Առ հելուետացիս ազատազգի և մեծատուն յոյժ Որգետորիքս ումն անուն էր։ Սա 'ի բդեշխութեան Մ. Մեսալայ և Մ. Պիսոնի, հարեալ յեռանդն թագաւորութեան, միաբանեաց ընդ իւր զազնուականսն, և ած հաւանեցոյց զազգն՝ ելանել ըստ սահմանս իւրեանց համագումար զօրօք հանդերձ. զօրագունիցն քան զընաւս դիւրին իմն առ ձեռն լինել՝ բոլորումն տիրապետել Գալլիոյ։ Հեշտաւ ևս ած զնոսա 'ի հաւան, զի տեղւոյն բնութեամբ ամենուստ պաշտպանեալ են հելուետացիք. 'ի միոյ կողմանէ՝ լայնածաւալ և յորձախոր գետովն Հռենոսիւ, որ զերկիրն հելուետացւոց 'ի գերմանացւոց բաժանէ. 'ի միւսմէ կողմանէ՝ երկնաբերձ լերամբն Յուրայիւ, որ կայ 'ի մէջ սեկուանացւոց և հելուետացւոց. 'ի միւս ևս այլմէ կուսէ՝ Լեման ծովակաւ, և Հռոդանոս գետով՝ որ 'ի մերմէ նահանգէս բաժանէ զհելուետացիսն։ Այդ իսկ էր՝ որ չատայր նոցա սփռել թափառել համարձակ, և ընդ դրացիս դիւրաւ տալ պատերազմ. որով այրքն պատերազմասէրք՝ սրտառուչք յոյժ կային։ Ըստ ամբոխի արանցն և ըստ փառաց մարտի և քաջութեան անձուկ համարէին զսահմանս իւրեանց, որ ձգէին յերկայնութիւն երկերիւր քառասուն հազար քայլ. 'ի լայնութիւն՝ հարիւր ութսուն հազար։

Գ. Ի սոյն բանս ելեալ և իշխանութեամբ Որգետորիքսի յորդորեալք՝ հաստատեցին հայթայթել զպէտս

Ճանապարհին. գրաստս և սայլս յաճախութեամբ զնոց
ածանել, հանել սերմանիս բազում, զի ցորեան առատ գըտա-
ցի 'ի Ճանապարհին. ընդ մերձաւոր ազգս հաստել զհաշ-
տութիւն և զբարեկամութիւն: Առ այս բաւական համա-
րեալ զերկեամ մի յերրորդում ամի չու առնել հաստատե-
ցին օրէնք: Առ յարդիւնս ածել զայդ ամենայն՝ ընտրի Որ-
գետորիքս. յանձին ունի զհրեշտակութիւն յազգս ազգս:
Ցուցուցին յայնմիկ 'ի բանի առնէ զԿաստիկոս՝ զԿատաման-
տալեդեայ որդին զսեկուանացի, որոյ հայրն զարքայու-
թիւն սեկուանացւոց կալեալ էր բազում ամս, և 'ի ծերա-
կուտէ և 'ի ժողովրդենէն Հռովմայ բարեկամ անուանեալ,
զի զառաջին թագաւորութիւն հօր իւրոյ յազգի անդ իւ-
րում 'ի բուռն առնուցու. զնոյն առնել հաւանեցուցանէ
և Դումնորիգսի, եղբօրն Դիւիտիակայ. որ 'ի ժամանակին
զիշխանութիւն ազգին իւրոյ ունէր՝ հաճոյ յոյժ լեալ ժո-
ղովրդեանն, և տայ նմա կնութեան զդուստր իւր: Դիւրին
յոյժ ցուցանէ նոցա զհնարաւորութիւն գործոյն. զի ինքն
իսկ հասանելոց էր 'ի տէրութիւն ազգին իւրոյ, զի անշուշտ
իմն էր՝ զօրութիւն հելուետացւոց քան զամենայն Գաղ-
ղիոյ, և զի ինքն զօրօք իւրովք և բանակաւ՝ հանդերձեա-
ցէ նոցա զթագաւորութիւնն, վկայէր: Ի բանս յայս ե-
լեալ՝ հաւատս և երդմունս 'ի միջի կաեն, և 'ի ձեռս առեալ
զթագաւորութիւնն՝ ոչինչ երկմտեն տիրել բոլոր Գաղղիոյ
'ի ձեռն երից հզօրագոյն և անդաակալ ժողովրդոց:

Դ. Իբրև ազդ եղեն իրքն առ հելուետացիս գուշա-
կաւ, ըստ սովորութեան իւրեանց կապանօք 'ի դատաս-
տան ձգեցին զՈրգետորիքս: Ի պարտաւորելն հարկ էր
պատուհասին գալ 'ի վերայ, 'ի հուր այրիլ: Ի կէտ եդեալ
աւուր դատաստանին, ժողովեաց Որգետորիքս յատեան
անդր զամենայն գերդաստան իւր իբրև տասն հազար այր
աստի անտի կուտեալ. և զամենայն ոք որ ընդ իւրով հովա-
նեաւ և զպարտապանս իւր, որ բազմաթիւ յոյժ էին նո-
րա, եմոյծ անդր. և 'ի ձեռն այնոցիկ թափեաց զանձն 'ի
դատն տալոյ: Իբրև զայրացեալ ընդ այն քաղաքին՝ զինուք

պատմագիր լինել խրատանց իւրեանց ջանայրին, և իշխանքն խմբէին զամբոխ մարդկանն յագարակաց, մեռաւ Որգետորիքս. և ըստ հելուետացւոցն կարծեաց չէ ինչ անկասկած թէ ոչ անձամբ անձին իցէ արարեալ:

Ե. Սակայն և յետ մահուան նորա՝ առնել նկրտէին հելուետացիք զոր 'ի մտին եդեալ էր, ելանել 'ի սահմանաց իւրեանց: Յայն իբրև կազմ համարեցան զանձինս, զամենայն քաղաքս իւրեանց առ հասարակ՝ երկոտասանիւ չափ, գիւղս իբրև չորեքհարիւր, և զառանձնական շինուածս հրոյ ճարակ առնեն, զամենայն ցորեան՝ բայց միայն զոր ընդ իւրեանս էին տանելոց՝ այրեն, զի հատեալ յուսոյ 'ի տուն դառնալոյ՝ պատրաստագոյնք առ ամենայն վտանգս գտանիցին. հրաման տան իւրաքանչիւր բառնալ ալեւր ամսոց երից: Ի հաւան ածեն զՌաւրակս և զՏուլինգս և զԼատոբրիգս՝ զսահմանակիցս իւրեանց՝ այրել նոցին խորհրդով զքաղաքս և զգիւղս իւրեանց, և ընդ իւրեանս յուղի անկանել: Եւ զբոյացիս՝ որ երբեմն յայնկոյս Հռենոսի բնակեալք՝ անցեալ էին յերկիրն Նորիկայ և առեալ զՆորէիա, զսոսա ևս ընկալեալ յիւրեանս՝ խառնեն 'ի նիզակակցութիւնն:

Զ. Կրկին եւեթ ճանապարհք էին՝ ընդ որս մարթ էր նոցա ելանել 'ի տանէ. մին՝ ընդ սեկուանացիս՝ նեղ և դժուարին, ընդ մէջ Յուրա լերին և Հռենոս գետոյ, ընդ որ հազիւ մէն մի սայլ ընթանայր. 'ի վերայ կայր և լեառն բարձրաբերձ, մինչև սակաւուց դիւրին լինելոյ զդէմ ունել: Միւսն ընդ մեր նահանգ, դիւրին և անարգել. վասն զի ընդ հելուետացիս, և ընդ Ալլոբրոգս՝ դեռ ևս հաշտեալս ընդ ժողովրդեան Հռոմայ, անցանէ գետն Հռոդանոս, որոյ էն ուրեք ուրեք հուն տեղիք անցից: Վերջին քաղաք Ալլոբրոգաց և մերձ 'ի սահմանս հելուետացւոց է Գենեւա: Ի քաղաքէ անտի 'ի հելուետացիս արկեալ կայ կամուրջ: Ակն ունէին հաւանեցուցանել զԱլլոբրոգս՝ որ չև ևս բարեմտութեամբ էին ընդ հռովմէական ժողովրդեան, կամ բռնադատել զնոսա՝ թոյլ տալ անցանել ընդ սահմանս իւ-

րեանց։ Ի հանդերձել ամենայնի 'ի չու, սահմանեն օր՝ գալ ժողովել ամենեցուն յափն Հռոդանոսի. որ օր՝ հինգ էր Կաղանդացն ապրիլի[1]. 'ի բդեշխութեան Լ. Պիսոնի, Ա. Գաբինիոսի։

Է. Իբրև ազդ եղև Կեսարու՝ թէ ընդ մեր նահանգ դէմ դնեն ճանապարհ առնել, աճապարէ ելանել 'ի քաղաքէն[2], և ըստ կարի մեծամեծ արշաւանօք խաղացեալ 'ի Գալլիա որ յայնկոյս, հասանէ 'ի Գենևա, հրաման տուեալ ըստ ձեռին բաւականի մեծի բազմութեան զօրացն նահանգին առհասարակ։ Ի յայնկոյս Գալլիա գունդ[3] մի եւեթ կայր։ Զկամուրջն որ առ Գենևաւ՝ հրամայէ հատանել։ Հելվետացւոց զգացեալ եղեալ գալստեան նորա՝ առաքեն առ նա հրեշտակս՝ զազնուականագոյնս յազգէն, որոց գլխաւորք էին Նումեիոս և Վերոդուկտիոս, ասել առ նա, թէ ցանկան առանց իրիք վնասու անցանել ընդ նահանգն, առ 'ի չգոյէ այլոյ ճանապարհի, և աղաչեն՝ զի նորա կամօքն զայն առնել մարթասցին։ Կեսարու ուշ 'ի կուրծս անկեալ զի զբդեշխն Լ. Կասիոս սպանեալ էր հելուետացւոց, և զզօրս նորա հալածեալ և ընդ լծով[4] արկեալ, ոչ արժան դատեցաւ շնորհել նոցա. և համարէր զի 'ի տալ հրամանին ընդ նահանգն անցանելոյ՝ արքն ոխերիմք ոչ զգուշասցին յանիրաւութենէ և 'ի չարեաց. բայց զի ժամանակ ընդ մէջ անցանիցէ՝ մինչև 'ի գալ սպային զոր հրամայեալն էր, պատասխանի արար հրեշտակացն, թէ խորհեսցի պարա-

1 Այսինքն է քսան և ութ մարտի։

2 Պարզապէս քաղաք զՀռովմ իմանան հռովմայեցիք։

3 Գիտելի լիցի մի անգամ, զի գունդն կամ գումարտակ (Լէգէոն) հռովմէական՝ տրոհէր 'ի տասն խումբս, մէն մի սոցա յերիս ջոկատս՝ յերկհարիւրեկաց կազմեալս։ Բոլոր գունդն՝ յաճախ 'ի վեց հազար հետևակաց էր, մերթ երեքարիւր և մերթ եօթնհարիւր այրուձիով։ Իսկ հեծելազօրն տրոհէր 'ի վաշտս և 'ի ջոկս. վաշտին էին երեսուն և երկու այրուձի, 'ի ջոկին՝ տասն։ Սոցա իշխանք էին Գամապետք. Ասպահապետն իշխէր բոլոր այրուձիոյն, և կամ միոյ կամ միւսոյ թևին։

4 Զանէգ մի կապեալ 'ի ծայրս երկուց ցցելոց 'ի գետնի՝ լուծ կոչէին, ընդ որով անցուցանէին զպարտեալսն յամօթ նախատանաց։

պով. իսկ թէ ինչ կամիցին, դարձցին անդրէն յերեքտասան ապրիլի։

Ը. Ի ժամանակի անդ յայնմիկ՝ գնդաւն ընդ իւր եղելովլ և զօրօքն հասելովք ՚ի նահանգէն, տարեալ ՚ի ծովակէն Լեմանայ հոսեցելոյ[1] ՚ի Հռոդանոս գետ՝ մինչև ՚ի լեառն Յուրա, որ զսահմանս սեկուանացւոց ՚ի հելուետացւոցն որոշէ, ընդ իննևտասն հազար քայլ, ածէ պատուար վեշտասան քայլ ՚ի բարձրութիւն և փոս հատանէ զնովաւ։ Զայն գործ վճարեալ՝ պահապանս կարգէ, զամուրսն պընդէ, զի եթէ բռնի անցանել գուն դնիցեն, զդէմ կալցի։ Ի գալ աւուրն սահմանելոյ ընդ հրեշտակսն՝ և ՚ի դառնալ նոցա առ ինքն, անհնար է ինձ՝ ասէ՝ ըստ օրինաց և ըստ օրինակի հռովմէական ժողովրդեան՝ անցս տալ ումեք ընդ նահանգն. և եթէ բռնան տանել ժտիցեք՝ ընդդէմ կացից։ Հելուետացւոց ՚ի յուսոյ անտի ելեալ ՚ի գերև, զնաւակսն կցեալ, և կազմեալ լաստս յոլովս, կէսք ընդ հունս Հռոդանոսի՝ ուր ծանծաղագոյն էր խորութիւն գետոյն, էր զի ՚ի տուէ և էր զի դիշերի գուն գործեալ անցանել՝ յամրութենէ գործոյն և ՚ի զօրացն խռանէ և ՚ի նետից վանեալք, ՚ի ձգնութենէ անտի ՚ի բաց կացին։

Թ. Մնայր մի ճանապարհ ընդ սեկուանացիս, ընդ որ ՚ի չառնուլ սեկուանացւոց յանձն՝ ոչ կարէին գնալ վասն անձկութեան կրճիցն։ Ինքնին ոչ մարթացեալք ածել զնոսա ՚ի հաւան՝ արձակեն հրեշտակս առ Դումնորիգս Եդուացի, զի նորա բարեխօսութեամբ հասանիցեն խնդրոյն։ Դումնորիգս նշանաւոր էր շնորհօք և առատութեամբ առ սեկուանացիս, և հելուետացւոց բարեկամ, զի յազգէ անտի ածեալ էր իւր ՚ի կնութիւն զդուստր Որգետորիգսի, և զահասիրութեամբ զհետ կրթէր փոփոխմանց, և քաղաքս բազումս երախտեօք զիւրև ածել ցանկայր։ Սմին իրի յանձն առնու զխնդիրն, և ընդունի ՚ի սեկուանացւոց,

1 Հռոդանոս գետ սրընթաց հոսեալ անցեալ զԼեման ծովակ՝ թուի անտի ելանել յայնկոյս։

զի թոյլ տայցեն հելուետացւոց անցանել ընդ սահմանս նոցա, և արար տալ նոցա միմեանց պատանդս. սեկուանացւոց՝ մի արգելուլ զճանապարհն հելուետացւոց, և հելուետացւոց՝ առանց վնասու և հարստահարութեան անցանել:

Ժ. Իրազեկ լինի Կեսար թէ հելուետացւոց կամք են ընդ երկիրն սեկուանացւոց և էդուացւոց խաղալ 'ի սահմանս Սանտոնաց, որ 'ի նահանգին է քաղաք. զոր թէ առնիցեն՝ տեսանէր վտանգ մեծ հասանել նահանգին, որանց պատերազմողաց և թշնամեաց ժողովրդեանն Հռովմայ մերձաւոր լինել յընդարձակ և 'ի ցորենաւէտ տեղիսն: Վասն որոյ պատուարին զոր կանգնեաց՝ տեղակալ իւր թողու զՏիտոս Լաբիենոս յոստիկանութիւն, և ինքն մեծաքայլ ճանապարհօք փութացեալ յԻտալիա, անդ գունդս կրկին գումարտակ առնէ, և զերիսն որ զԱկուիլէաւ ձմերէին՝ հանեալ 'ի ձմերոցացն, հնգեքումբք գնդօքն խաղայ գնայ ընդ Ալպիս՝ ընդ կարճոյ ճանապարհ՝ 'ի յայնկոյս Գալլիա: Յայն տեղիս Կենտրոնք և Գրայոկելք և Կատուրիգք կալեալ զբարձունսն, արգելուլ ջանային զզօրն 'ի ճանապարհէն: Վանեալ զնոսա 'ի մարտս բազումս, յՈկելեայ՝ 'ի վերջին ծագաց յայս կոյս գաւառին՝ գայ հասանէ յաւուր եօթներորդի 'ի սահմանս վոկոնտիացւոց յայնկոյս գաւառին. անտի յԱլոբրոգաց սահմանս, յԱլոբրոգաց ածէ ըզզօրն 'ի սեգուսեանս. սոքա առաջոյ են նահանգին՝ յայնկոյս Հռոդանոսի առաջինք:

ԺԱ. Հելուետացիք ընդ կապանս և ընդ սահմանս սեկուանացւոց զզօրս իւրեանց անցուցեալ և հասեալ 'ի սահմանս էդուացւոց՝ զանդաստանս նոցա աւար հարկանէին: Էդուացւոց յանհնարս մտեալ պահել 'ի նոցանէ զանձինս և զստացուածս իւրեանց, հրեշտակս առնեն առ Կեսար աղաչել զնա յօգնութիւն. այնպէս յամենայն ժամ առ ժողովուրդն հռովմէական երախտաւոր երևեալ, զի ոչ երբէք՝ գրեթէ ակն յանդիման զօրաց մերոց՝ երկիր իւրեանց աւերեցաւ, որդիք իւրեանց 'ի գերութեան վարեցան, և քա-

ղաքս յառ յապուռ մատնեցան։ Ի նմին ժամանակի յո-րում Եդուացիքն, և Ամբարրք ևս՝ կարևոր բարեկամք Ե-դուացւոց և ազգականք՝ ծանուցանեն Կեսարու, թէ 'ի դերփել ագարակաց՝ ոչ դիւրաւ վանեսցեն 'ի քաղաքաց զբռնութիւն թշնամեաց. Նոյն և Ալլոբրոգք՝ որոց գիւղք և ագարակք են յայնկոյս Հռոդանոսի, փախստեայ առ Կե-սար անկեալք՝ ցուցանեն ոչինչ մնացեալ նոցա բաց 'ի գետ-նոյ անդաստանացն։ Յայսցանէ շարժեալ Կեսարու՝ ոչ պարտ համարեցաւ այլ ևս կալ մնալ, մինչև սպառեալ Հել-վետացւոց զամենայն ինչ զնիզակակցաց՝ 'ի Սանտոնեան հասանիցեն։

ԺԲ. Գետ մի է Արար ընդ մէջ սահմանացն Եդուա-ցւոց և սեկուանեաց հոսեալ 'ի Հռոդանոս՝ անհնարին ծան-րաքայլ, մինչև ոչ կարել աչաց ընտրել յոր կոյս ընթա-նայցէ. յանցանել ընդ այս կայիւն Հելվետացիք լաստիւք և կարկուրայիւք կցելովք։ Տեղեկացեալ Կեսարու 'ի լր-տեսաց, զի զերիս մասունս զօրացն անցուցեալ էր Հելվե-տացւոց ընդ գետն, և երիր մասն կայր յայսկոյս Արար գետոյ, յերրորդում պահու գիշերոյն խաղացեալ 'ի Ճամ-բարէն երիւք գնդօք, յայն մասն հասանէ՝ որոյ չև էր ան-ցեալ զգետն։ Յանկարծուստ դռոյթ տուեալ 'ի նոսա 'ի ծանրաբեռինսն՝ զմեծագոյն մասն նոցա եհար, մնացեալքն 'ի փախուստ դարձան, և թաքեան 'ի մերձակայ անտառ-սն։ Մարզն այն կոչէր Տիգուրեան. զի ամենայն աշխարհն Հելվետացւոց 'ի չորս մարզս բաժանի։ Այն մարզ միայն ելեալ երբեմն 'ի տանէ՝ ըստ աւանդելոյ հարց մերոց՝ սպա-նեալ էր զբդեաշխ Լ. Կասսիոս, և զզօրս նորա ընդ լծով մուծեալ։ Ապա, կամ ըստ դիպայ կամ դիցն անմահից խորհրդով, մասն աշխարհին Հելվետացւոց՝ որոյ զուժգին աղէտսն հասուցեալ էր ազգին Հռովմայեցւոց, այն նախ և զվրէժսն ելոյծ. որով ոչ միայն զաշխարհին մնասու զվրէժս հանեալ Կեսարու, այլ և զիւրն առանձինն. քանզի զհաւ-աներոյն իւրոյ Լ. Պիսոնի՝ զԼ. Պիսոն զտեղապահ սպա-նեալ էր տիգուրեանց 'ի նմին մարտի յորում և զԿասսիոս։

ԺԳ. Յետ այսր կարուոյ վճարելոյ, առ ոչ եւս ունելոյ այլոց զօրացն հելլենացւոց, փութայր կամուրջ արկանել զԱրաքսիւ, և այնպէս անցուցանէ զբանակն։ Յանկարծահաս գալստեամբ նորա խռովեալ հելլենացւոց, զի զոր նոքա յաւուրս քան հազիւ էին կատարեալ՝ անցանել ընդ գետն, լուան 'ի միում աւուր բովանդակեալ 'ի նմանէ, հրեշտակութիւն առաքեն առ նա՝ որում գլուխ էր Դիւիկոն, այն որ 'ի Կասսիական մարտին զօրավարեալ էր հելլենացւոց։ Սա այսպէս խօսեցաւ ընդ Կեսարու. Զի եթէ ժողովուրդն հռովմէական հաշտութիւն ընդ հելլենացիս արասցէ, հելլենացիք յայն կողմ գնասցեն և անդ կացցեն ուր և կարգեսցէ զնոսա Կեսար և կամեսցի կալ. իսկ եթէ պատերազմաւ վանել նկրտեսցի, յուշ լիցին նմա հին ձախողանք հռովմէական ժողովրդեանն և առաջին քաջութիւն հելլենացւոց։ Զի զմարդ մի յեղակարծումն յարձակեալ եհար, մինչդեռ անցեալքն յայնկոյս գետոյն ոչ կարէին 'ի թիկունս հասանել իւրեանցայոցն, մի՛ զայն մեծ իմն անձին առաքինութեան գրեսցէ, կամ զինքեանս անգոսնեսցէ. զի նոցա 'ի հարց և յերիցագունից ուսեալ է, քաջութեամբ մանաւանդ քան նենգով կռուել, կամ 'ի դարան մտանել։ Վասն որոյ զգոյշ լիցի, գուցէ տեղին յորում կայցեն՝ յաղթելից հռովմէական ժողովրդեան և 'ի սատակմանէ զօրուն անուն ժառանգեսցէ կամ յիշատակ թողուցու։

ԺԴ. Զայս նոցա Կեսար ետ պատասխանի. Աներկմիտ լիցին թէ յիշատակեալքն 'ի հրեշտակացն հելլենացւոց անմոռաց 'ի մտի կան նորա և առաւել ընդ այն վշտանայ զի այն անցք տարապարտուց անցին ընդ ժողովուրդն հռովմէական. զոր եթէ միտք իւր յանիրաւութիւն ինչ ըստգտանէին, չէր ինչ դժուարին զգոյշ և պատրաստ լինել. բայց պատրեցաւ զի զանձին ինչ չգիտէր գործեալ՝ յորմէ երկիցէ, և ոչ առանց իրիք վնասու երկնչել արժան համարէր։ Զի թէ և զհին թշնամանսն մոռացօղս առնել կամիցի, միթէ կարասցէ՞ անյիշատակ առնել և զարդի արհամար-

հանեն, զի առանց իւրոյ հրամանի ընդ նահանգն բռնաբար խաղալ գնալ ջանացան, զի զԷդուացիս, զի զԱմբարս, զի զԱլլոբրոգս չարչարեցին, զի ընդ յաղթութիւն իւրեանց այնչափ յանդգնագոյնս պարծիցին, և զի ընդ այնքան եր-կար ժամանակ անպատուհաս անիրաւել իւրեանց զար-մասցին, և այդ 'ի նոյն միտս գայ. զի յորժամ 'ի յեղաշրջել իրաց՝ ուժգին ապաշաւեսցեն մարդիկ յորոց վասն ամպարշ-տութեան նոցա վրէժս պահանջիցեն աստուածք անմահք, նոցա երբեմն յաջողուածս և երկար արձակուրդ 'ի պատ-ժոց սովոր են շնորհել։ Այսոքիկ այսպէս. սակայն եթէ տացեն ինքեան պատանդս 'ի նոցանէ, 'ի միտ առնուլ՝ թէ կատարելոց են զոր ինչ խոստանայցեն, և եթէ Էդուացւոց՝ ընդ զրկանացն զոր հասուցեալ են նոցա և նիզակակցաց նո-ցին, նոյն և Ալլոբրոգաց, փոխարէնս հատուսցեն, խաղա-ղութիւն արասցէ և ինքն ընդ նոսա։ Դիւիկոն ետ պատաս-խանի. Ի նախնեաց անտի իւրեանց խրատեալ հելուետա-ցիք, առնուլ միայն պատանդս, և ոչ տալ սովոր են. և այսմ վկայ և ժողովուրդն հռովմէական։ Զայս տուեալ պատաս-խանի՝ ել գնաց։

ԺԵ. Ի վաղիւ անդր բառնան 'ի տեղւոջէ անտի զբա-նակն, զնոյն առնէ և Կեսար. և զամենայն զայրուձին, որս չորեքհազար, զոր յամենայն նահանգէն և յԷդուացւոց և 'ի նոցին նիզակակցաց ժողովեալ էր, առաջոյ արձակէ՝ եր-թալ լրտեսել յոր կողմն խաղայցեն թշնամիք. որոց պըն-դագոյնս զհետ մտեալ վերջապահ գնդին, յանդէպ վայրի մղեն մարտ ընդ այրուձիոյ հելուետացւոց, և սակաւք ո-մանք 'ի մերոցն անկանին. սովին կռուով մեծամտեալ հե-լուետացւոց, զի հինգհարիւր հեծելով զայնպիսի բազմու-թիւն այրուձիոյ վանեալ էին, սկսան զտեղի առնուլ յան-դգնագոյնս և վերջապահ գնդաւն ընդ մերսն 'ի մարտ գրգռել։ Կեսար զիւրսն արգելոյր 'ի կռուոյ, և առ ժամն շատ համարէր խափան լինել թշնամւոյն 'ի յափշտակու-թենէ և յաւարառութենէ։ Աւուրս հնգետասան այնպէս ուղեւորեցան, զի ընդ վերջապահ գունդն թշնամեաց և ընդ

մեր առաջապահս՝ ոչ աւելի ինչ քան զհինգ կամ վեց հա-
զար քայլ ընդ մէջ էր։

ԺԶ. Անդ յայնժամ հանապազօր Թախանձէր Կեսար զէդուացիսն՝ վասն ցորենոյն զոր խոստացեալ էին աշխար-հաւ. քանզի առ ցրտոյն, զի որպէս յառաջագոյն ասացաւ, զհիւսիսեաւ կայ Գալլիա, ոչ միայն ցորեան հասուն ոչ՝ զտանէր յանդաստանսն, այլ և ոչ անասնոց Ճարակ առատ. իսկ զցորեանն զոր ընդ գետն Արար նաւուք էր ածեալ՝ ոչ կարէր առնուլ 'ի պէտս, զի յԱրարէ 'ի բաց խոտորեալ էր զընթացսն Հելուետացւոց, յորոց ոչ կամէր հեռանալ։ Էդուացիք օր 'ի յօր առնէին, թէ հաւաքի և կրի և մերձ է։ Իբրև ետես թէ օրէ յօր յերկարաձգի, և 'ի վերայ կայ օրն բաժանելոյ զօրացն ցորեան, կոչեցեալ զիշխանս նոցա, յորոց բազումք էին 'ի Ճամբարին, ընդ որս և զԴիւիտիակ, և զԼիսկոս՝ զգլխաւոր իշխանութեանն, (զոր Վերգոբրետ անուանեն Էդուացիք՝ ընտրեալ ամի ամի, տէր կենաց և մահու 'ի վերայ իւրոցն), ամբաստան լինի զնոցանէ, զի զոր ոչ ուստեք է գնել և ոչ յանդոց ժողովել, 'ի կարևոր ժամանակին և յառ կուան կալ Թշնամեաց, չօգնեն ինչ նոքա նմա, մանաւանդ զի 'ի նոցա պաղատանացն ածեալ՝ յանձն առեալ էր զպատերազմն. առաւել և բողոք ծանր ընդ այն արկանէ, զի անխնամ ընդ վայր հարեալ էր 'ի նոցանէ։

ԺԷ. Յայնժամ ապա ուրեմն 'ի բանիցն Կեսարու շարժեալ Լիսկոսի, զոր լռեալն էր յառաջագոյն՝ առաջի առնէ. Թէ՝ են ոմանք՝ որոց իշխանութիւն առաւել զօրէ առ ամբոխին, և նոքին ինքեանք սոսկականքն առաւել կարող են քան զմեզ զբուն իշխանքս. սոքա աղմկարար և չարաթոյն բանիւք արգելուն զռամիկն չբերել ցորեան, զի եթէ ոչ զօրեսցուք, ասեն, 'ի բուռն առնուլ զտէրութիւն Գալլիոյ, լաւ ևս է գալլիացւոց իշխանութեան հպատակել քան հռովմայեցւոց. և անշուշտ լերուք, զի եթէ հելուետացւոց յաղթեսցեն հռովմայեցիք, ընդ այլում ամենայնի Գալլիաստանի՝ և զէդուացւոց ազատութիւն կապտեսցեն։ Ի սոցունց ասաւ խորհուրդք մեր և որ ինչ 'ի Ճամբարիս գոր-

ծէցի, առ Թշնամիսն պատմին. և սանձել զսոսա ես չեմ ձեռնհաս. և Թէպէտ 'ի հարկէն առիպեալ յայտնեմ զայս յանձին Կեսարու, իմանամ քանի վտանգ է ինձ այդ գործ. վասն որոյ և որչափ յերկար հնար եղև, լուռ կացի:

ԺԸ. Ի միտ առնոյր Կեսար զի Լիսկոս 'ի բանսն զԴումնորիգս նկարագրէր զեղբայրն Դիւիտիակայ, այլ քանզի չկամէր բազմաց անդ եղելոցն հրապարակագոյժ առնել զիրսն, արձակեաց վաղվաղակի զատեանն. կալեալ զԼիսկոս, և 'ի նմանէ հարցանէ առանձինն զասացեալսն 'ի ժողովին. նա ևս ազատօրէն և համարձակագոյնս խօսի. զնոյնս հարցանէ և յայլոց 'ի ծածուկ, և ճշմարիտ գտանէ. զի նոյն ինքն Դումնորիգս՝ 'ի ծայր յանդգնութեան հասեալ, և առատութեամբն շնորհս մեծ գտեալ առ խառնաղանձին, և յապստամբութիւն մտաբերեալ, ընդ ամս բազումս զբաժանցից և զամենայն բեկար էդուացւոց՝ խոստանաւ յինքն էր գրաւեալ. զի 'ի նորա համարձակելն՝ ոչ ոք այլ իշխէր համարձակել: Սովին և զստացուածսն աճեցուցեալ, և գանձ բազում մթերեալ յառատաձեռնութիւն, ջոկէր մեծ առն և ձիոյ իւրով ծախիւք մնուցանէր հանապազ, և զիւրև ունէր. և ոչ միայն յիւրում բնին, այլ և 'ի մերձաւոր քաղաքս զօրաւոր էր յոյժ: Այսր հարստութեան աղագաւ՝ զմայրն յամուսնութիւն էր տուեալ 'ի բիտուրիգեանս՝ առն ազնուի և ճոխի 'ի նոսա. իսկ ինքն 'ի հելուետացւոց անտի կին առեալ. զքոյրն առ 'ի մօրէն, և զմերձաւոր ազգականս իւր հարսնացուցեալ էր յայլ քաղաքս. վասն այնր խնամութեան օգնական և սիրող էր հելուետացւոց. ատեայր ինքնօրէն առանձինն զԿեսար և զհռովմայեցիս, զի նոցա գալստեամբն՝ իշխանութիւն իւր նուազեալ էր, և եղբայր իւր Դիւիտիակ յառաջին չափս շնորհաց և շքոյ դարձեալ: Եթէ ինչ հռովմայեցւոցն պատահեսցէ, ակնկալութիւն յոյժ էր նմա հասանել 'ի թագաւորութիւն 'ի հելուետացւոց. իսկ տէրութեամբ ժողովրդեանն Հռովմայ՝ ոչ միայն յարքայութենէ, այլ և 'ի շնորհացն զոր ունէր՝ անյոյս լինել: Քննութեամբն 'ի վերայ հասանէր Կեսար, զի

սկիզբն փախստեան հեծելազօրուն մարտին Հռոմայեցւոց՝ 'ի Դումնորիգեայ. և յայրուձիոյն իւրմէ եղեալ էր. զի Դումնորիգս ինքն իսկ էր իշխան այրուձիոյն զոր Եդուացիքն առաքեալ էին Կեսարու. և նորա փախստեամբն միւս ևս հեծելազօրն զարհուրեալ էր:

ԺԹ. Այսմ ամենայնի հաւատ եղեալ, իբրև այսց կասկածանաց այլ ևս հաւաստիք 'ի վերայ յաւելուին, այն զի ընդ սահմանս սեկուանացւոց անցուցեալ էր զհելուետացիս, և տուեալ նոցա պատանդս առ միմեանս, և զայս ամենայն ոչ միայն անհրաման յիւրմէ և յազգէն արարեալ, այլ և առանց նոցա գիտութեան, և զի յիշխանացն եդուացւոց ամբաստանութիւն էր զնմանէ, բաւական համարէր զնա ինքնին պատուհասելոյ զնա, կամ պատուէր տալոյ ազգին պատուհասել: Այսմ ամենայնի մի ինչ ևեթ ընդդէմ կայր, զի զեղբօր նորա զԴիւիտիակեայ զմեծ խոնարհութիւն առ ժողովուրդն հռոմէական և զմեծ նորա առ ինքն սիրականութիւն, զանսուտ հաւատոյն զարդարութիւնն և զզգօնութիւն ծանուցեալ գիտէր. զի պատկառէր՝ նորա պատուհասիւն վիրաւորել զսիրտ Դիւիտիակեայ: Վասն որոյ մինչև ինչ արարեալ, հրաման տայ կոչել առ ինքն զԴիւիտիակ, և զհանապազօրեայ թարգմանսն 'ի բաց տարեալ, 'ի ձեռն Կ. Վալերիոսի Պրոկիլլոսի, իշխանի գաւառին Գալլիոյ՝ իւրում ընտանւոյ, որում հաւատայր մեծ ընծայեր յամենայնի, խօսի ընդ նմա, յուշ արարեալ նմա որ ինչ 'ի ժողովի իշխանացն գալլիացւոց զԴումնորիգեայ առաջի իւր բանք եղեն. ցուցանէ ևս որ ինչ իւրաքանչիւր ոք առանձինն առ իւր խօսեցան. խնդրէ և յորդորէ՝ զի առանց վշտանալոյ, 'ի միտ առեալ զիշխան, ինքնին զնմանէ դատ արասցէ, կամ պատուէր տացէ ազգին՝ առնել դատ:

Ի. Դիւիտիակ գիրկս արկեալ Կեսարու բազում արտասուօք սկսաւ պաղատել, մի խստութեամբ դատել զեղբայրն. գիտեմ, ասէ, զի ճշմարիտ են այդոքիկ, և չիք ոք որ 'ի նմանէ առաւել քան զիս իցէ վշտացեալ. այնու զի մինչ դեռ ես առանձին և յամենայն գալլիաստան կարող յոյժ էի

շնորհիւ, և նա վասն մանկութեանն ոչ ինչ, ինև ածնաց և յառաջ եկն: Նովին ճոխութեամբ և հարստութեամբ՝ ոչ միայն 'ի նուաղել զշնորհս իմ, նա և 'ի կորուստ իմ վարեցաւ, այլ իմ յեղբայրական սիրոյս և 'ի մեծարանաց ամբոխին շարժեալ է: Զի եթէ խստագոյն ինչ ընդ նա անցուսցէ Կեսար, քանզի իմ յոյն չափս բարեկամութեան հասեալ է առ նմա, ոչ որ համարեսցի արտաքոյ իմոց կամացս զայն եղեալ, որով [illegible]ի սրտից համծրէն Գալլիոյ յինէն ուծանալ: Իբրև զայս բազում բանիւք արտասուախառն հայցէր 'ի Կեսարէ, կալաւ Կեսար զաջոյ նորա, մխիթարեաց և աղաչէր վախճան առնել բանիցն. այնչափ մեծ է, ասէ, քո շնորհդ առ իս, զի և զպետութեանն թշնամանս և զիմ վիշտս՝ կամաց և աղաչանաց քոց շնորհեմ: Կոչէ առ իւր զԴումնորիքս. զեղբայրն անդր մատուցանէ. մերկանայ որ ինչ նա 'ի նմա բամբիւս տեսանիցէ, որ ինչ ինքն իմանայցէ, և որ ինչ քաղաքն բողոք հարկանիցէ՝ առաջի առնէ. խրատ տայ՝ յայնմհետէ յամենայն կասկածելեաց զգոյշ լինել. զանցեալսն եղբօր քում Դիւիտիակայ շնորհեմ, ասէ: Պահապանս կացուցանէ Դումնորիքսի, զի զոր ինչ գործիցէ և ընդ որս խօսիցի՝ գիտել մարթասցի:

ԻԱ. Ի նմին աւուր 'ի լրտեսացն իրազեկ լեալ, թէ թշնամիք զարեալ կան ընդ լերամբ՝ ութհազար քայլ հեռի յիւրմէ ճամբարէն, գէտս արձակեաց տեսանել զբնութիւն լերինն, և զինչ եւս շուրջ զնովաւ. ազդ եղև թէ դիւրին էր: Յերրորդում պահու իսկ և իսկ հրաման տայ Տիտոսի Լաբիենոսի տեղակալին՝ երկոքումբք գնդովք, և նովին առաջնորդօք որոց լրտեսեալ էր զճանապարհն, ելանել 'ի գագաթն սարոյն. զինչ միտք իցեն իւր՝ յայտ առնէ: Ինքն 'ի չորրորդ պահուն նովին շաւղօք ընդ որ գնացեալ էր թշնամեաց, դիմէ առ նոսա, և զայրուձին յառաջուց արձակէ: Պ. Կոնսիդիոս՝ այր իրաց պատերազմի հմուտ համարեալ, զանեալ երբեմն 'ի բանակին Լ. Սիլլայի և ապա 'ի Մ. Կրասոսին, յառաջագոյն ընդ լրտեսսն առաքի:

ԻԲ. Ընդ արշալուշսն, իբրև հասեալ էր Տ. Լաբիենոս 'ի

պղտոր լերինն, և ինքն 'ի ճամբարէ Թշնամեաց ոչ քան ըղ-հազար հինգ հարիւր քայլ հեռի, և որպէս 'ի գերեաց հաւաստեաց տպա, ոչ իւր և ոչ Լաբիենի գալուստ ծանուցեալ ինչ էր, Կոնսիդիոս արձակերասան առ նա ընթանայ. զհեծեալն զոր Լաբիենոսի պատուիրեալ էր ըմբռնել, պատմէ գրաւեալ զայն 'ի Թշնամեաց, զորս 'ի գալլիական զինուցն և 'ի նշանաց էր ծանուցեալ: Կեսարու զզօրս իւր 'ի մերձակայ բլուրն խաղացուցեալ, անդ զաւազմն յօրինեաց: Լաբիենոս, որպէս հրամայեալն էր նմա 'ի Կեսարէ՝ մի մարտ գնել, մինչև զօրք իւր հուպ երևեցին 'ի ճամբար Թշնամեացն, որպէս զի յամենուստ միանգամայն յարձակեսցին 'ի Թշնամիսն, կալեալ զհեծեալն և 'ի կռուոյ ժուժկալեալ՝ ակն ունէր մերոցն: Այպա յետ բազում ժամուց աւուրն՝ գիտաց Կեսար՝ զի իւրքն կալեալ էին զհեծեալն, և հելուետացւոցն չու արարեալ, և Կոնսիդիոս ահաբեկ զարհուրեալ՝ զհետեւեալն իբրև տեսեալ պատմեալ էր:

ԻԳ. Ի նմին աւուր՝ որով սովորն էր միջոցաւ՝ զհետ պնդի Թշնամեացն, և երեք հազար քայլ հեռի 'ի նոցա ճամբարէն՝ հարկանէ զբանակ իւր: Ի վաղիւ անդր զի երկու և եւթ աւուրք մնացին բաշխելոյ ցորեան զօրականին, և զի 'ի մեծ և 'ի ճոխ աւանէն եգուացւոց՝ 'ի Բերրակդէ, ոչ աւելի քան զութ և տասն հազար քայլ հեռի էր, զցորենոյ խնամ տանել արժան գտանէր, և խոտորեալ զուղին 'ի հելուետացւոց՝ դէմ եդ գնալ 'ի Բերրակդ: Ի փախստէից Լ. Եմիլիոսի գումարտակի այրուձիոյն գալլիացւոց աղդ լինի բանն առ Թշնամիս: Հելուետացիք՝ կամ յաղէ իւրեանց խուճապաւ փախուցեալ կարծելով յինքեանց զհռովմայեցիս, մանաւանդ զի յառաջնում աւուրն՝ մինչդեռ տիրացեալ էին բարձանցն՝ ոչ մղեցին զմարտն, կամ յուսացեալ արգելուլ 'ի ցորենոյ, փոխեալ զմիտս և շրջեալ զճանապարհն, սկսան հետամուտ լինել մերոցն 'ի վերջապահ գընդէն կռուել, և գրգռել ընդ նոսա:

ԻԴ. Այսմ 'ի վերայ կացեալ Կեսարու, ած զզօրսն 'ի մերձակայ բլուրն, և արձակեաց զայրուձին՝ զդէմ ունել

յարձակման Թշնամեաց. քանզի 'ի նմին ժամու երեքկին ճա-
կատ յարդարեալ 'ի մէջ բլրոյն 'ի չորից հինաւուրց գըն-
դացն, իսկ 'ի ծայրս սարոյն 'ի վեր քան զինքն՝ կացոյց զեր-
կուսին զգունդսն զորս նորագ գումարեալ էր յայնկոյս Գաղ-
ղիոյ, և զամենայն նիզակակիցսն, և բովանդակ զբլուրն խառ-
նեաց արամբք։ Յայնժամ հրաման ետ զարդուփարթայն 'ի
մի վայր ժողովել, և վերին ճակատուն պահել զնոսա։ Հե-
լուետացւոց համօրէն սայլիւքն զհետ անկեալ, հաւաքեցին
'ի մի վայր զկահ և զկարասին և ինքեանք խուռն ճակատու
վանեալ զմեր այրուձին, ապարափակ արարեալ՝ եկին
հասին յառաջակարգ ռազմին մեր։

ԻԵ. Կեսար, նախ յիւրոց երեսաց և ապա յամենե-
ցունց՝ զերիվարսն 'ի բաց հանեալ, զի 'ի հաւասարել վը-
տանգին՝ բարձցէ զյոյս փախստի, և զիւրսն քաջալերեալ,
մղեաց զճակատն։ Արձակեալ մարտակաց զաշտեայսն 'ի բար-
ձանց անտի, ջեկին զապարափակ Թշնամեացն. 'ի քայքայել
նորա՝ սուր հանեալ դիմեցին 'ի վերայ նոցա։ Խափան մեծ
էր գալլիացւոց 'ի մարտ, [զի] բազմաց 'ի նոցանէ ասպարք
'ի հարուածոց աշտէիցն խոցեալ Թափանցանց և ընկալ-
ճեալ, զի 'ի կորանալ սլաքին՝ ոչ խլել կարէին, և ոչ 'ի խա-
փանել ձախոյ բազկին՝ դիւրաւ ինչ մարտնչել. մինչև բազ-
մաց՝ յերկար տաժանելոյ բազկին՝ ցանկալի էր ընկենուլ 'ի
ձեռաց զվահանն, և մերկամարմին մրցել։ Հուսկ ապա 'ի
վիրացն պարտասեալք, սկսան վերջանալ, և 'ի լեառնն
իբրև հազար քայլ մօտակայ՝ երթալ պատսպարել։ Ի ժա-
մանել նոցա 'ի լեառնն և մերոյն 'ի վերայ հասանել, բոյա-
ցիք և տուլինգեանք, իբրև հնգետասան հազար այր՝ որ ըզ-
վերջս բանակին Թշնամեաց կալեալ՝ յետնոց նոցա կային 'ի
Թիկունս, բացեալ զճանապարհայն զԹև իւրեանց՝ սկսան
գալ 'ի վերայ և պաշարել զմերսն. զոր տեսեալ հելուետա-
ցւոց ընկրկելոց 'ի լեառնն՝ սկսան և նոքա անդրէն միջամուխ
լինել և նորոգել զմարտն։ Հռովմայեցիք 'ի դիմի հարեալ
նոցունն՝ յերիս առաջս 'ի վերայ յարձակեցան, առաջին և
երկրորդ առաջքն՝ առ զդէմ ունել պարտելոցն և վանելոց,
երրորդն՝ եկելոցն ընդդէմ դառնալ։

ԻԶ. Այսպէս անվճար կռուով՝ մղեցաւ մարտ ուժգին և երկար։ Իբրև ոչ ևս այլ զօրէին զդէմ ունել մերոցն յարձակման, կէսք՝ որպէս յառաջին՝ 'ի լեառնն ընկլրկեցան, կէսք առ կահ կարասին և առ սայլս իւրեանց ժողովեցան. քանզի 'ի բոլոր յայսմ մարտի, յեօթն ժամէ մինչև ցընդերեկս պատերազմեալ, ոչ ոք կարաց զթշնամին թիկնադարձոյց տեսանել։ Առ կարասեաւն ևս մինչև 'ի խոր գիշեր մղեցաւ պատերազմ. զի զսայլսն պատնէշ ընդդէմ կանգնեալ, 'ի մերսն յարձակեալս նետաձիգ 'ի բարձանց լինէին, և ոմանք 'ի մէջ սայլիցն և անուոց զլայն գեղարդունս և զմկունդս ընկեցեալ՝ վիրաւորէին զմերսն։ Յետ երկար մարտի, տիրեցին մերքն կարասւոյն և ճամբարին։ Անդ դուստրըր Որգետորիքսի և մի յորդւոցն ձերբակալ եղեն։ Ի կռուոյ անտի ապրեցան արք իբրև հարիւր երեսուն հազար, և զգիշերն զայն ողջոյն գնացին անդադար. և ոչ ըղմասն ինչ գիշերոյն զկայ առեալ յընթացիցն, յաւուրն չորրորդի հասին 'ի սահմանս Լինգոնաց. զի մերքն 'ի հոգս վիրաւորաց և թաղելոյ զիականց յամեալ աւուրս երիս՝ ոչ մարթացան պնդիլ զհետ նոցա։ Գրեաց Կեսար առ Լինգոնս և պատգամ յղեաց՝ ոչ ցորենով և ոչ այլով իւիք օգնել նոցա. իսկ թէ օգնեսցեն, 'ի նոյն համարի զնոսա ունել յորում զհելուետացիսն։ Ինքն աւուրս երիս պարապ տուեալ, ամենայն զօրօքն անկաւ զհետ նոցա։

ԻԷ. Հելուետացիք ամենայն պիտոյից կարօտութեամբ ցականեալք՝ առաքեն առ նա պատգամաւորս՝ անձնատուր լինել. որոց հասեալ առ նա զճանապարհայն՝ և անկեալք առ ոտս նորա, աղերսախառն պաղատանօք խաղաղութիւն հայցէին. Նորա հրամայեալ՝ անդէն ուր էինն յայնժամ՝ գալստեան իւրում սպասել, հնազանդ եղեն։ Հասեալ Կեսարու առ նոսա՝ պահանջեաց զպատանդսն, զզէնսն և ըղծառայսն գնացականս առ նոսա։ Մինչդեռ 'ի խնդիր էին և ժողովէին զնոսա, պարապ առեալ զգիշերն՝ իբրև չորք հազարք արանց Ուրբիգէն անուանելոյ քաղաքին, կամ յերկիւղէն սոսկացեալք՝ թէ գուցէ 'ի զինաղերծն լինել 'ի պա-

տուհաս մատնեսցին, կամ 'ի յուսոյ փրկութեան յորդորեալք՝ թէ յայնչափ բազմութեան անձնատուր եղելոց թաքիցէ փախուստ իւրեանց, կամ համարեալ թէ ամենեւին իսկ անյայտ մնասցէ, յառաջին պահու գիշերոյն ելեալք 'ի Ճամբարէն հելուետացւոց՝ 'ի Հռենոս կոյս և 'ի սահմանս գերմանացւոց դիմեցան:

ԻԸ. *Զոր իբրև գիտաց Կեսար, ընդ որոց սահմանսն անցեալ էին՝ հրամայեաց նոցա խնդիր առնել և դարձուցանել, եթէ անպարսաւ կամիցին լինել յաչս իւր. զդարձեալսն՝ 'ի թշնամեաց սակի կալաւ, զայլսն ամենեսեան՝ կապտեալս 'ի պատանդից, 'ի զինուց և 'ի փախստէից, ընկալաւ յանձնատուրս: Հելուետացւոց՝ Տուլինգաց և Լատոբրիգաց պատուէր ետ դառնալ 'ի սահմանս իւրեանց ուստի եկեալն էին. և զի բնաւ զարմտիսն կորուսեալ էր, և չէր ինչ 'ի տան 'ի դարման քաղցի, հրամայեաց Ալլոբրոգաց՝ մատուցանել նոցա ցորեան. իսկ նոցա զքաղաքսն և զշէնս զոր հրկէզ արարեալ էին՝ պատուիրեաց շինել: Զայն յայն գէմս արար մանաւանդ, զի զտեղին՝ ուստի մեկնեալ էին հելուետացիք՝ ոչ կամեցաւ մնալ ապալէր, զի մի առ անդոցն բեղնաւորութեան՝ բնակեալքն յայնկոյս Հռենոսի գերմանացիք 'ի սահմանաց իւրեանց անցանիցեն 'ի սահմանս հելուետացւոց, և սահմանորդք լիցին նահանգին Գալլիոյ և Ալլոբրոգաց: Ի խնդրել եդուացւոց՝ զբոյացիսն վասն մեծի անուան առաքինութեան նոցա 'ի սահմանս իւրեանց նստուցանել, շնորհեաց նոցա զայն. որոց ետուն նոքա ագարակս, և ապա հաւասարակորդս իրաւանց և ազատութեան իւրեանց ընկալան զնոսա:*

ԻԹ. *Ի բանակին հելուետացւոց գտան տախտակք յունարէն նշանագրօք գրոշմեալք, և ածան առ Կեսար. 'ի տախտակսն յայնս յականէ յանուանէ հաշիւ արարեալ կայր՝ քանիք ոմանք ելեալ էին 'ի տանէ, որք կարողք զէն առնուլ. և ուրոյն՝ մանկունք, ծերք և կանայք: Բովանդակութիւն համօրէն, 'ի հելուետացւոց՝ գլուխք երկերիւր վաթսուն և երեք հազար, 'ի Տուլինգաց՝ երեսուն և վեց*

հազար, 'ի Լատոբրիգաց՝ չորեքտասան, 'ի Ռաւրակացւոց՝ քսան և երեք, 'ի Բոյացւոց՝ երեսուն և երկու. 'ի սոցանէ կարողք 'ի զէն բառնալ՝ իբր իննսուն և երկու հազար. ընդ ամենայն՝ երեք հարիւր վաթսուն և ութ հազարք էին. գարձելոցն 'ի տուն համար արարեալ՝ գտան հարիւր տասն հազարք:

Լ. Ի կատարել հելուետացւոց մարտին՝ հրեշտակք համօրէն Գաղղիոյ՝ իշխանք քաղաքաց եկին առ Կեսար 'ի շնորհակալութիւն. խելամուտ լինիմք, ասեն, զի թէպէտ և ժողովրդն հռովմէական վասն առաջինոց վնասուցն հելուետացւոց պատերազմաւ վրէժս խնդրեաց 'ի նոցանէ, բայց ոչինչ պակաս երկրին Գաղղիոյ քան ժողովրդեանն Հռովմայ եղև այն օգուտ. վասն զի զբարգաւաճ իւրս իւրեանց և զտունս լքեալ էր հելուետացւոց առ 'ի պատերազմ մղել ընդ ողջոյն Գաղղիոյ, տիրել աշխարհին, և վայր բնակութեան յընդարձակածաւալ աշխարհէն ընտրել, զոր և 'ի համօրէն Գաղղիոյ վայելչագոյն և արգասաւոր դատիցին, և զայլ ազգս հարկատուս կացուցանել: Խնդրեցին՝ ժողովոյ հրաման տալ իւրեանց՝ բովանդակ Գաղղիոյ 'ի նըկատեալ ինչ աւուր, զի Կեսարուն հաճութեամբ օրէն իցէ զայն առնել, զի իրք ինչ են նոցա՝ զոր հասարակաց հաւանութեամբ կամին խնդրել 'ի նմանէ: Այնմ զուլ և պատուէր եղեալ, որ սահմանեցին յատենի, և երդմամբ հաստատեցին 'ի միջի իւրեանց՝ մի ումեք պատմել, բայց որոց հասարակաց խորհրդով պատուիրեալն էր:

ԼԱ. Իբրև ատեանն արձակեցաւ, նոյն իշխանք քաղաքաց՝ որոց յառաջագոյն եկեալ էր առ Կեսար, դարձան անդրէն և խնդրեցին, թոյլ առնել ինքեանց՝ խօսել ընդ իւր 'ի ծածուկ զփրկութենէ իւրեանց և զամենեցուն: Ընկալեալ զխնդիրն անկան առ հասարակ արտասուալից առ ոտան Կեսարու. ոչ յայն եւեթ ուշ ունիմք, ասեն, և ջանամք՝ զի բանքս մեր մի պատմեսցին, այլ և զի հայցուածք մեր կատարեսցին. այն զի եթէ պատմեսցի ինչ, 'ի մեծ խոշտանգանս անկանիցիմք: Փոխանակ ընդ նոցա Ճառեաց

Դիւիտիակոս Էդուացի. Ողջոյն Գաղղիոյ, ասէ, երկու են բաժինք. զմիոյն իշխանութիւն ունէին Էդուացիք, զերկրորդին՝ Արուեռնացիք: Սոքա իբրև ամս բազում կռուեցան յոյժ ընդ միմեանս զտէրութենէն, դէպ եղև զի Արուեռնացիք և Սեկուանացիք 'ի վարձու կալան զԳերմանացիս, յորոց զառաջինն հազարք իբրև հնգետասան անցին ըստ Հռենոս. վայրագ և խուժդուժ արանցն հարեալ միանգամ 'ի սէր անդաստանաց և մշակութեան և առատութեան գաղղիացւոց, բազումք անցին Թափեցան յայսկոյս. են այժմ 'ի Գաղղիա իբրև հարիւր քսան հազարք. ընդ սոսա Էդուացիք և որք ընդ իւրեանց ձեռամբ՝ մի և երկիցս անգամ զինուք մրցեցան, աղէտք մեծամեծք հասին պարտելոցն, զամենայն տոհմիկսն, զամենայն ծերակոյտն և զբնաւ այրուձին կորուսին. նոքին գուպարածօք և աղէտիւք բեկեալք, որ երբեմն քաջութեամբ իւրեանց և ասպնջականութեամբ ժողովրդեան Հռովմայ՝ և բարեկամութեամբ զօրաւորքն էին յոյժ 'ի Գաղղիա, բռնադատեցան պատանդս տալ Սեկուանացւոց զազնուագոյնս յազգէն, և երդմնի առնել զազգն՝ մի՛ պահանջել զպատանդսն, մի՛ օգնականութիւն հայցել 'ի Հռովմայեցւոց, և մի՛ խորշել չլինել յաւէժաբար ընդ իւրեանց ձեռամբ և տէրութեամբ: Ես միայն եմ, ասէ, յազգէն Էդուացւոց, որ ոչ յանձն առի երդնուլ, և ոչ զորդիս իմ տալ պատանդս. և վասն այսորիկ փախեայ 'ի քաղաքէս և եկի 'ի Հռովմ առ ծերակոյտն՝ խնդրել զօրավիգն, զի ոչ յերդումն և ոչ 'ի պատանդս պարաւանդեալ եմ: Բայց չար ևս անցք ընդ յաղթող Սեկուանացիսն անցին, քան ընդ պարտեալսն Էդուացիս. զի Արիովիստոս Թագաւոր գերմանացւոց եկն նստաւ 'ի սահմանս նոցա, և զերիր մասն Սեկուանեան երկրին՝ զլաւագոյնն համօրէն Գաղղիոյ՝ յինքն վարեալ ունի, և այժմ 'ի միւսմէ երրորդ մասնէն ևս հրամայէ ելանել Սեկուանացւոց. զի յառաջ քան զսակաւ ամիսս՝ քսան և չորք հազար արք 'ի Հարուդաց անա եկեալ էին, որոց տեղի և կայան պատրաստել պարտ էր. հարկ լիցի 'ի սակաւ ամս՝ հալածիլ ամենեցուն 'ի սահ-

մանուածն Գալլիոյ, և ամենայն գերմանացւոց ըստ Հռենոս անցանել. զի ոչինչ համեմատութիւն է ընդ գալլիական երկիրն և ընդ գերմանացւոցն, և ոչ ընդ վարս այսր կենացս ընդ այնր: Իսկ Արիովիստ՝ իբրև զամ մի 'ի պարտութիւն մատնեաց զգալլիացւոցն զօրս՝ պատերազմաւն մղելով յԱմագետոբրիա, գոռոզաբար և անողորմս իշխէ, զմէն միոյ յազնուացն խնդրէ զորդիսն պատանդս, և 'ի նոսին զամենայն ազգ տանջանաց մատուցանէ, եթէ ինչ ոչ ըստ ակնարկութեան կամ ըստ կամաց իւրոց գործիցի. այր վայրենամիտ է, բարկասիրտ և ձեռներէց. չէ հնար այլ ևս համբերել անէրութեան նորա. եթէ չլինիցի ինչ օգնութիւն 'ի Կեսարէ կամ 'ի հռովմէական ժողովրդենէ, ամենայն գալլիացւոց զնոյն հարցէ առնել, զոր ինչ հելուետացիքն արարին, հատուած երթալ 'ի տանէ, այլ օթեւան, այլ բընակարանս խնդրել՝ հեռաւորս 'ի գերմանացւոց, և բաղդ՝ որ զինչ և պատահեսցէ, զփորձ առնուլ. այսուքիկ եթէ հասցեն յունկն Արիովիստայ, չիք երկբայութիւն՝ զի ընդ ամենայն պատանդսն որ առ նմա՝ ծանր պատուհաս արասցէ. Կեսար կամ իւրով իշխանութեամբ և զօրացն, կամ նորով յաղթութեամբն և կամ անուամբ հռովմէական ժողովրդեան կարող է ահ արկանել նոցա, զի մի մեծ ևս ամբոխ գերմանացւոց անցցէ ըստ Հռենոս, և զԳալլիա ողջոյն պահպանել յանիրաւութենէն Արիովիստայ կարող է:

ԼԲ. Դիւիտիակայ զայս ճառ արկեալ, ամենեքեան որ անդն կային մեծաւ ողբովք սկսան օգնութիւն խնդրել 'ի Կեսարէ: Զգաստ եղև Կեսար՝ զի սեկուանացիք միայն յամենեցունց ոչ ինչ առնէին յորոց այլքն գործէին, այլ տըրտումք և կոր 'ի գլուխ զերկիր նշմարէին: Զարմացեալ ընդ իրսն, եհարց 'ի նոցանէ զպատճառսն: Ոչինչ ետուն պատասխանի սեկուանացիք, այլ 'ի նմին տխրութեան կարկեալ կային: Իբրև բազում անգամ հարցեալ 'ի նոցանէ՝ և ոչ ինչ կարաց հանել ինչ բարբառ, նոյն Դիւիտիակ արար պատասխանի. թէ՝ Թշուառագոյն և դառնագոյն բաղդ սեկուանացւոց այն էր քան զայլոց, զի նոքա միայն չիշխէին

և ոչ գաղտ բողոքել և ոչ օգնութիւն խնդրել, և յանդըր-թութենէ հեռաւորին Արիովիստայ այնպէս զարհուրեցին. որպէս եթէ անդ յանդիման կայցէ. զի այլոց՝ գոնէ փախըստեան կարողութիւն էր, իսկ սեկուանացւոց՝ որ 'ի սահմանս իւրեանց ընկալան զԱրիովիստոս, որոց և քաղաքք ամենայն 'ի ձեռին նորա էին, ամենայն չարչարանաց ժուժկալել հասանէր:

ԼԳ. Այսմ ամենայնի խելամուտ լեալ Կեսար, քաջալերեաց բանիւք զմիտս գաղղիացւոցն, և խոստացաւ հոգ տանել իրացն. Յոյս մեծ ունիմ, ասէ, զի յիմմէ բարերարութենէս և յիշխանութենէ յորդորեալ դադարեսցէ Արիովիստոս յանիրաւութեանցն: Զայս ասացեալ՝ զժողովն արձակեաց: Եւ ըստ այսոցիկ՝ բազում ինչ ևս խորհրդոց տային նմա՝ խորհել և յանձն առնուլ զիրսն. և նախ այն՝ զի էդուացիքն, բազում անգամ եղբարք և արենակիցք 'ի ծերակուտէն անուանեալք, տեսանէր զի 'ի գերութիւն և 'ի ծառայութիւն գերմանացւոցն էին նուաճեալք, և իմանայր զի պատանդք էին նոցա առ Արիովիստոս և առ սեկուանացիս. զոր յահաւոր տէրութեան ժողովրդեանն Հռոմայ՝ անպատեհ իւր և ընկերհաշտութեանն վարկանէր: Եւ զի առ փոքր փոքր սովորեալ գերմանացւոց անցանել ըստ Հռենոս, մեծ ամբոխութիւն 'ի նոցանէ թափէր 'ի Գաղղիա, որ վտանգաւոր թուէր հռովմէական ժողովրդեան. և չունէր ակն՝ թէ այրք ամեհիք և դուժք, զգօնասցին և մի, որպէս կիմբրացիքն և Տեւտոնք արարին, ելեալ ողջոյն Գաղղիոյ՝ արշաւեսցեն 'ի Նահանգն, և անտի յԻտալիա ձգեսցին. մանաւանդ զի զսեկուանացիսն 'ի մերմէ գաւառէն Հռոդանոս ևեթ բաժանէ. այսոցիկ վաղվաղայն զառաջս ունել պարտ համարէր: Իսկ ինքն Արիովիստոս յայնքան ամբարտաւանութիւն և 'ի խրոխտանս յաւելեալ է, զի անտանելի երևէր:

ԼԴ. Վասն այսորիկ հաճոյ թուեցաւ նմա՝ հրեշտակս առնել առ Արիովիստոս, խնդրել 'ի նմանէ՝ զի 'ի միջավայրի ուրեք երկոցուն ընտրեսցէ ինչ տեղի երեսելւոյ և խօսից ընդ

իրեարս. զի իւր կամք են զընկերհաշտութենէն և զկարեւոր իրաց իւրաքանչիւր՝ խօսել ընդ նմա: Այնմ հրեշտակութեան պատասխանի արար Արիովիստոս. Եթէ ինձ՛ի Կեսարէ պէտք ինչ էին, ես ինքնին առ նա գայի. իսկ եթէ նա ինչ յինէն կամիցի, նմա պարտ է առ իս գալ. Թող զայդ, ես ոչ առանց զօրու 'ի կողմանս յայնս Գաղղիոյ իշխեմ գալ, որ 'ի ձեռին կային Կեսարու, և ոչ զզօրն առանց մեծի կարաւանի և հանդերձանաց 'ի մի վայր կարեմ ժողովել. և զարմանք թուին ինձ, թէ յիմս Գաղղիա՝ որում մարտիւ յաղթեալ է իմ, զինչ իրք իցեն Կեսարու կամ բնաւ իսկ հռոմէական ժողովրդեան:

ԼԶ. Զայս առեալ Կեսարու պատասխանիս, կրկնէ առաքէ առ նա միւսանգամ հրեշտակս այսպէս պատուիրանօք. Որովհետև բազում բարերարութիւն գտեալ յիւրմէ և 'ի հռոմէական ժողովրդենէն, զի 'ի բդեշխութեան իւրում՝ թագաւոր և բարեկամ 'ի ծերակուտէն կոչեցաւ, զայս ինքեան և ժողովրդեանն Հռոմայ հատուցանէ շնորհս, զի 'ի խօսակցութիւն հրաւիրեալ գալ՝ դժկամակի, և ոչ զհասարակաց իրացս խօսելոյ և գիտելոյ ինչ իւր արժանի համարի, որ 'ի նմանէն էր պահանջելի՝ այս է. նախ, մի ևս այսուհետև ամբոխ ինչ մարդկան ըստ Հռենոս 'ի Գաղղիա մուծանիցէ. զայնր զհետ՝ զպատանդսն զառեալս առ իւր յԷդուացւոց, անդրէն դարձուսցէ, և սեկուանացւոց թոյլ տացէ, զի՛ զորս կալին առ նոսա՝ իւրով կամաւ օրէն լիցի նոցա տալ անդրէն 'ի դուրս. զէդուացիս մի ինչ հարստահարեսցէ, մի ընդ նոսա և մի ընդ նիզակակիցս նոցին տայցէ պատերազմ. եթէ զայս առնիցէ, իւր և հռոմէական ժողովրդեան անպակաս շնորհ և բարեկամութիւն եղիցի ընդ նմա. իսկ եթէ չլինիցի լսելի, (քանզի 'ի բդեշխութեան Մ. Մեսսալայ և Մ. Պիսոնի՝ հրաման ետ ծերակոյտն, որ ոք հրամանատար կայցէ Գաղղիոյ, զոր 'ի շահ օգտի ընկերհաշտութեանն կարօղն է առնել, պաշտպան լիցի էդուացւոց և այլոց բարեկամաց ժողովրդեանն Հռոմայ), ինքն ոչ անփոյթ առնիցէ զզրկանաց էդուացւոց:

ԼԶ. Այսոցիկ զայս գործոյց պատասխանի Արիովիստ. Իրաւունք են պատերազմի, յաղթողացն այնպէս տիրել պարտեցելոց՝ որպէս և կամք իցեն. նոյն և ժողովուրդն Հռովմէական՝ ոչ ըստ օտարի հրամանաց՝ այլ ըստ կամս իւր սովոր է իշխել. եթէ ինքն չտայ ինչ պատուէր ժողովրրդեանն Հռովմայ՝ թէ զիարդ իւրով իրաւամբքն վարիցի, չէ օրէն Հռովմէական ժողովրդեան զնա յիւրոց իրաւանցն խափանել. Եդուացիք քանզի զբաղդ մարտի փորձեալ և զինուք կռուեալ և 'ի պարտութիւն մատնեալ՝ ընդ հարկաւ եղան, մեծապէս անիրաւէ Կեսար, իւրով միջամուխն լինելով, նուազ առնել զհարկս իւր: Եդուացւոց ըզպատանդսն դարձուցանեմ ոչ. ոչ ընդ նոսա և ոչ ընդ նիզակակիցս նոցին մղեմ մարտ յանիրաւի, եթէ 'ի նմին կացցեն միասցեն զոր ուխտեցինն, և զհարկսն ամ ըստ ամէ հատուսցեն. իսկ եթէ զայդ չառնիցեն, 'ի բացեայ յոյժ եղիցի 'ի նոցանէ եղբայրութեան անուն Հռովմէական ժողովրրդեանն: Իսկ զի ազդ առնէ Կեսար չլինել իւր անփոյթ զզրկանացն Եդուացւոց, ոչ ոք առանց անձին կորստեան մարտուցեալ է ընդ իւր. եթէ կամի՝ մատիցէ 'ի կռիւ. 'ի միտ առնուցու, զոյժ անդուլթեան անպարտելի պատերազմափորձ գերմանացւոցն, որոց ընդ ամս չորեքտասան չէք մտեալ ընդ յարկաւ:

ԼԷ. Ի միում ժամանակի պատմէին Կեսարու պատգամքս այսոքիկ, և հրեշտակք յԵդուացւոց և 'ի Տրեւիրաց հասանէին, Եդուացիք՝ 'ի բողոքել, զի Հարուդք՝ դեռ այնինչ հատուած եկեալք 'ի Գալլիա, զսահմանս իւրեանց աւար հարկանէին, և զի ինքեանք՝ և ոչ պատանդս տալով կարող լինէին չահել զհաշտութիւն Արիովիստայ. իսկ Տրեւիրք, զի հարիւր աւանք[1] Սուեւաց յափն Հռենոսի բանակեալ՝ անցանել նկրտէին. իշխանք են նոցա Նասուա և Կիմբերիոս եղբարք: Յայսցանէ՝ 'ի վեր ընդոստուցեալ Կեսար, պարտ

---

1 Այս է, տասն բիւրք Սուեւաց. զի որպէս ինքն Կեսար 'ի Դ. գիրսն ասէ, հազար այր պատաղէն յիւրաքանչիւր աւանէ 'ի պատերազմ ելանէին:

համարեցաւ անձապարել. գուցէ նոր գունդ Սուեւաց ընդ
վաղահաս զօրուն Արիովիստայ միաբանեալք 'ի վերայ գումա-
րեսցին, ոչ դիւրին լինիցի դիմակալել նոցա. վասն որոյ՝ յա-
րեան 'ի պաշար փութանակի ժողովելոյ, մեծամեծ ճանա-
պարհօք չու արար դիմեաց առ Արիովիստ:

ԼԸ. Իբրեւ գնաց երեքօրեայ ճանապարհ, ցեկուցա-
նեն, թէ Արիովիստ համագունդ ամենայն զօրօք խաղայ
ըմբռնել զՎեսոնտիոն քաղաք մեծ սեկուանացւոց, և ե-
րեց աւուրց ճանապարհ մեկնեալ է յիւրոց սահմանաց:
Փութանակել զայն մեծապէս պարտ անձին համարեցաւ Կե-
սար. զի ամենայն իրաց կարեւորաց 'ի պատերազմ՝ առա-
տութիւն յոյժ էր 'ի քաղաքի անդ. և ինքն 'ի բնութենէ
տեղւոյն այնպէս էր պատսպարեալ, զի դիւրութիւն մեծ
մատուցանէր 'ի գործ պատերազմի. քանզի Դուբիս գետ՝
իբրու կարկինեալ իմն գծովաւ՝ պատէ գոգցես զքաղաքն
ողջոյն շուրջանակի. զմնացեալ վայրն, որ չէ ինչ աւելի քան
զվեց հարիւր ոտնաչափ, զորով զանց առնէ գետն, ունի
լեառն իմն ահագին բարձրութեամբ, այնպէս զի մինչ 'ի
ստորոտս լերինն այնորիկ յերկոցուն կողմանց հասանեն
ափունք գետոյն. զվայրն զայն՝ պարիսպ շուրջ ածեալ՝ բեր-
դանման կազմէ և կցէ ընդ քաղաքին: Այսր խաղայ Կեսար
զցայգ և զտիւ մեծարշաւ ուղեւորութեամբ, և կալեալ
զքաղաքն՝ պահնակս 'ի նմին կացուցանէ:

ԼԹ. Մինչդեռ 'ի պատճառս ցորենոյ և համբարաց ա-
ւուրս քանի մի յամենայ 'ի Վեսոնտիոն, 'ի հարցանելոյ
մերոցն և 'ի շշնջմանց գաղղիացւոց և թանգարաց, որք 'ի
մեծայաղթ վիթխարութենէ սաստկանդամ մարմնոց գեր-
մանացւոցն՝ ուժգնութիւն անհնարին և հրահանգս համա-
րէին նոցա 'ի զէնս, և յաճախ մարտուցեալ ընդ նոսա, ա-
սէին, ոչ երեսաց նոցա և ոչ դժնէութեան աչացն հան-
դուրժել կարացեալ. 'ի բանից աստի այնչափ երկիւղ յան-
կարծակի կալաւ զբանակն ողջոյն, մինչև վրդովել ոչ չափա-
ւորապէս զամենեցուն զմիտս և զսիրտս: Այս սկիզբն առ-
նախ 'ի հազարապետաց զօրուն և յապահովաց, և

յայլոց ոմանց որ 'ի դէմս բարեկամութեան յՈստանէն ընդ-հետ եկեալք Կեսարու, ողբային զմեծ վտանգն, զի ոչ մեծ ինչ փորձ էր նոցա 'ի գործ պատերազմի. յորոց այլ ոք այլ ինչ ածեալ իւր պատճառ կարեւոր 'ի գնալն՝ խնդրէր իւրով հրամանաւն մեկնիլ գնալ. այլք յամօթոյ պատկառեալք, առ 'ի խորշելոյ 'ի կարծեաց երկիւղի, կային մնային. սոքա ոչ զերեսսն կեղծաւորել, երբեմն և ոչ յարտասուաց ժոյժ ունել մարթացեալք, թաքուցեալք 'ի խորանսն՝ կամ զօր-հաս իւրեանց աշխարհէին, կամ ընդ ընտանիսն՝ զհասարա-կաց վիշտ վտանգին ողբային. և 'ի բանակին առհասարակ կտակագիրք լինէին: Ի ձայնից սոցա և յարհաւրաց՝ նոքին իսկ որ քաջափորձքն էին ճամբարաց, զինուորք և հարիւրա-պետք և իշխանք առն և ձիոյ, առ սակաւ սակաւ խռովէին: Որ ոք 'ի սոցանէ ոչ կարի երկչոտ կարծեցուցանել կամէին զանձինս, ոչ 'ի թշնամւոյն զանգիտել ասէին, այլ յանձուկ կրճից ճանապարհէին, և 'ի մեծութենէ անտառաց եղելոց ընդ մէջ իւրեանց և Արիովիստայ, կամ 'ի չկարելոյ գիւ-րաւ բառնալ բաւական պաշար ցորենոյ: Ոմանք ևս զու-շակ լինէին Կեսարու, թէ յորժամ բանակ առնուլ և նշանս 'ի կռիւ մարտի բառնալ տացէ հրաման՝ ոչ անսայցեն զօրա-կանք, և առ ահին ոչ յարձակեսցին:

Խ. Այսոցիկ միտ եղեալ Կեսարու, ժողով կոչեալ, և յամենայն կարգէ զհարիւրապետսն յատեան անդր մատու-ցեալ, ծանուանս յանդիմանեաց զնոսա. նախ, զի արժան էր նոցա խնդրել կամ զմտաւ ածել՝ յոր կողմ վարիցին կամ որով խորհրդով: Ի բդեշխութեան իւրում՝ ջերմագոյնս ցանկացեալ Արիովիստ բարեկամութեան հռովմէական ժո-ղովրդեանն, էր իցէ ումեք համարել զնա յանդգնաբար յիւրոց պատշաճիցն նշկահել: Ի միտ առեալ զխնդիրս նո-րա և յարդարութիւն պայմանացն հայեցեալ, հաւանեալ եմ թէ ոչ զիմ ինչ և ոչ զհռովմէական ժողովրդեան զշնոր-հըս արհամարհիցէ նա: Իսկ եթէ մոլեգնեալ և խելագա-րութեամբ ճակատ տայցէ, զմէ զանգիտիցէք. կամ ընդէր զանձանց քաջութենէ կամ զիմմէ խնամոց անյոյսք իցէք.

այդմ թշնամւոյ եղեալ է հանդէս յաւուրս հարց մերոց, յորժամ կիմբրացւոց և Տեւտոնաց հալածեալ 'ի Կ. Մարիոսէ՝ ոչ սակաւ գովութեան զօրն քան զինքնին իսկ զզօրավարն դատեցաւ արժանի. եղև և զարդիս յիտալիա 'ի ծառայապատամբ խաղմի անդ, որոց և փոքր ինչ և հրահանգք առ 'ի մէնջ ընկալեալք՝ նպաստ լինէին. յորմէ իմանալ է, քանի առաւելութիւն իցէ արիական ժուժկալութեան. զի յորոց երբեմն յանզինուց անգամ երկնչիցին վայրապար, յետոյ զզինեալսն իսկ և զյաղթականսն 'ի պարտութիւն մատնիցեն. հուսկ ապա, սոքա այն գերմանացիք են՝ ընդ որս յաճախ պատերազմեալ հելուետացւոց, ոչ միայն յիւրեանց աշխարհին, այլ և 'ի նոցայն ևս յաղթահարեալ են զնոսա. և սակայն մերում զօրականին ոչ ունիցին գալ 'ի կշիռ: Իսկ եթէ ոմանց խրտուցիլ ինչ անկանիցի ձախող պատերազմին և փախուստ գալլիացւոց, սոքա եթէ քննիցեն՝ 'ի վերայ հասանիցեն, զի յերկարութենէ գուպարածին յոգնեալ գալլիացւոց, իբրև Արիովիստ ամիսս բազում կայր մնայր 'ի ճամբարին և 'ի ճահիճսն և ոչ 'ի կռիւ ինչ ելանէր, 'ի յուսահատել նոցա 'ի մարտէ և 'ի ցրուել՝ նա յանկարծի յեղակարծուստ իմն անկեալ նոցա 'ի վերայ, խելօք և հանճարով քան քաջութեամբ յաղթեաց նոցա: Բայց խելք որ ընդ խուժս և անհմուտս տեղի ունիցի, նովին և ոչ ինքն ակն ունի զմեր զօրս ըմբռնել: Իսկ որք զերկիւղ 'ի ցորեան և յանձուկս ճանապարհաց պատճառիցին, ժպրհութեամբ գնան. զի կամ զխնամոց զօրավարին լինին յուսահատ, կամ պատուէր հրամանի նմա 'ի վերայ դնել թուին. այդոքիկ ինձ անկ են. զցորեան՝ սեկուանացիք, լեւկացիք, Լինգոնք մատակարարեսցեն. կայ իսկ այժմէն ցորեան հասուն յանդաստանս: Զճանապարհէն՝ դուք ձեզէն 'ի կարճոյ լինիջիք խելամուտ: Իսկ զի անունկնդիր ասին լինել հրամանիս և ոչ դիմագրաւ արշաւել, ոչ ինչ ընդ այդ խռովիմ. քանզի գիտեմ ընդ ոյս ոմանս է զօրուն անսաստութիւն հրամանի, զի կամ չարաւ վճարեալ իրացն՝ ձախողանք պատահեալ են, կամ նղեան ինչ

երեւեալ՝ ագահութիւն յանդիմանեալ. իմ անարատու-
թիւն՝ 'ի բովանդակ կեանս իմ, իսկ յաջողութիւն՝ 'ի Հե-
լուետացւոց անդ մարտին տեսաւ: Վասն որոյ, զոր յապա-
ղելոցն էի այլ եւս աւուրս, վճարեցից 'ի մօտոյ. եւ 'ի գիշերի
աստ յայսմիկ՝ չորրորդ պահու՝ չու արարից զի փութով
առից 'ի միտ, պատկառանք արդեօք եւ հարկ պաշտաման
ազդողագոյն իցէ 'ի ձեզ, թէ երկիւղ: Իսկ եթէ այնուհետեւ
ոչ ոք եկեսցէ զհետ, տակայն ես՝ տասներորդ գնդաւն եւեթ
երթայց, զորմէ ոչ ինչ յերկուանամ, եւ եղիցի ինձ այն՝
գունդ գլխապահ: Ընդ գունդն ընդ այն առաւել սիրական
էր Կեսար, եւ վասն քաջութեանն վստահ յոյժ 'ի նոսա:

ԽԱ. Ի բանից աստի յայսցանէ՝ ամենեցուն միտք փո-
խեցան սքանչելապէս, եւ մեծ զուարթութիւն եւ ցանկու-
թիւն մարտի պատերազմի զարթեաւ 'ի նոսա. եւ յառաջ
քան զայլս՝ գունդն տասներորդ 'ի ձեռն հազարապետաց
զօրուն մատոյց նմա շնորհս զբարւոք մտաց նորին հանդիպէ
վասն իւր, եւ զինքն կազմ եւ պատրաստ խոստովանեցաւ 'ի
մարտ պատերազմի: Զնոյն ապա եւ այլ գունդք արարին 'ի
ձեռն հազարապետաց զօրուն եւ հարիւրապետաց յառա-
ջակարգ դասուցն, քաւել զանձինս առ Կեսարու, թէ չիք
բնաւ յերկուացեալ նոցա եւ ոչ երկուցեալ. եւ զելից պա-
տերազմին ոչ անձանց համարեալ զդատաստանն, այլ զօ-
րագլխին: Եւ 'ի ձեռն Դիւիտիակայ՝ զոր 'ի գաղղիացւոց ամ-
ենի հաւատարիմ յոյժ համարէր՝ հարցփորձ արարեալ ճա-
նապարհին, առաւել քան զքառասուն վտաւանաց շրջա-
նաւ, տանել զզօրն ընդ դիւր, 'ի չորրորդ պահուն՝ որպէս
եւ ասացեալն էր, յուղի անկաւ: Անդուլ ընթացիւք յա-
ւուրն եօթներորդի լուր եղեւ նմա 'ի լրտեսաց, թէ բանակ
Արիովիստայ քսան եւ չորս հազար քայլ հեռի էր 'ի մերոցն:

ԽԲ. Արիովիստ՝ զգաստ եղեալ գալստեանն Կեսարու,
հրեշտակս տանէ առ նա, թէ զոր յառաջն էր ցանկացեալ
բանակցութիւն նոցա ընդ միմեանս, ինքնին մարթի այնմ լի-
նել. զի մօտ հասեալ կան, եւ իւր ես անվտանգ վարկանի
կատարել: Ոչ մերժեաց Կեսար զառաջարկութիւնն. զի

համարեցաւ զնա յառաջ միոյ եկեալ, զի զոր նախ 'ի խնդրել իւրում զլացեալն էր՝ այժմ ինքնին խոստանայր։ Եւ 'ի մեծ ակնկալութեան գայր, թէ զիւր զայնչափ և զժողովրդեանն Հռովմայ առ ինքն զբարերարութիւնսն կշռեալ, 'ի միտ առեալ և զպահանջանս իւր, 'ի բաց կացցէ 'ի յամառութենէն։ Բանակցութեան օր յայտ արարին, զհինգերորդն յօրէն յայնմանէ։ Մինչև ցայն քանիցս պատգամաւոր առաք անտի երթային և գային 'ի մէջ, խնդրեաց Արիովիստոս, մի զոք հետևակ ածել Կեսարու յատեան անդր, խիթամ, ասէ, գուցէ դարանակալ ինձ լինիցի. երկոքեան հեծելովք մատիցուք. ապա թէ ոչ, ոչ եկից։ Կեսարու ոչ կամեցեալ զովլին աղագաւ զբանակցութիւնն խափանել. և ոչ զանձն առնուձիոյ գալլիացւոցն իշխէր հաւատալ, յոյժ իմն առ ձեռն պատրաստ համարեցաւ, հանեալ զամենայն երիվար 'ի գալլիացի այրուձիոյն՝ հեծուցանել 'ի նոսա զզաստականս գնդին տասներորդի յորս վստահն էր յոյժ. զի լիցին նմա թիկնապահք հաւատարիմք, եթէ պէտք ինչ լինիցին. 'ի գործել իրացն՝ մի ոմն 'ի զօրականէ տասներորդ գնդին ասէ ընդ խաղս. Քան զոր խոստացաւն առնէ Կեսար. խոստացաւ 'ի տեղի գլխաւորաց ջոկատի ունել զգունդս տասներորդ, և այժմ 'ի հեծելազօր[1] ամբառնայ։

ԽԳ. Էր դաշտ մի լայն, և 'ի նմա բլուր մեծ. վայր հաւասար միջոցաւ հեռի յերկոցունց բանակացն։ Անդր՝ որպէս սահմանեալն էր՝ մատեան 'ի խօսել։ Զգունդն զոր Կեսարու երիվարօք էր ածեալ, կացոյց քայլս երկերիւր հեռի 'ի բլրոյն, նոյն և այրուձին Արիովիստոսի եկաց հաւասար միջոցաւ զտեղի առեալ։ Խնդրեաց Արիովիստոս՝ յերիվարաց անտի խօսել, և բաց յանձանց՝ տասն եւս առընթերակացս ընդ ինքեանս առնուլ։ Իբրև անդր հասին, յուշ արար նմա Կեսար 'ի սկիզբն խօսիցն զիւր առ նա երախտիսն և զծերակուտին, զի յառաջագունոյ անտի թագաւոր էր

1 Զի հեծեալքն ազնուագոյն համարէին քան զհետևս։

անուանեալ և բարեկամ, և պարգևք մեծամեծարք առ նա էին առաքեալք. որում տեսակ, ասէ, վիճակեալ են, և հռոմայեցիք 'ի մեծ սակս պաշտաման մարդկան սովոր են ընծայել զայն. իսկ քո ոչ միայն ինչ ունելով և արդար պատճառս խնդրելոյ, յիմէ և յաւագանւոյն առատ բարերարութենէ 'ի պարգևան վայելեսցես: Իրազեկ ևս ա- նէր՝ քանի վաղնջական և արդար իրաւունք նոցա 'ի մէջն կային ընդ Եդուացիսն միաբանութեան. որպիսի և քանիցս և քանի աւագամեծար 'ի վերայ նոցա վճիռք եղեալ էին. մինչև յամենայն ժամանակս իշխանութիւն ունել Եդուա- ցւոց զհամօրէն Գալլիոյ՝ մինչ չև ինչ խնդրեալ նոցա զմեր բարեկամութիւն. և զի օրէնք են հռոմէական ժողովր- դեան, ընկերաց և բարեկամաց իւրոց ոչ միայն չկորուս- անել ինչ, այլ և շնորհօք և փառօք և պատուով աճեցուն լի- նել: Իսկ զոր ինչ գամ մի բարեկամութեան ժողովր- դեանն Հռոմայ մատուցեալ իցեն, ով համբերժեսցէ թէ յափշտակեսցի այն 'ի նոցանէ: Յետ այնորիկ պահանջեաց որչափ ինչ տուեալ էր հրեշտակացն պատուէր, մի ընդ Ե- դուացիս կամ ընդ ընկերս նոցա տալ պատերազմ, զպա- տանդսն դարձուցանել. և եթէ ոչ զոք 'ի գերմանացւոց յետս 'ի տուն առաքել կարող իցէ, մի ումեք յայնմհետէ թոյլ տալ անցանել ընդ Հռենոս:

ԽԴ. Առ պահանջմունս Կեսարու սակաւ ինչ ետ Արիո- վիստ պատասխանի, զանձին առաքինութեանց բազում ինչ ճառեաց. Իմ ոչ կամաւ է, ասէ, անցեալ ընդ Հռենոս, այլ 'ի ժտելոյ և 'ի հրաւիրմանէ նոցին գալլիացւոց. ոչ ա- ռանց մեծի յուսոյ և մեծաց փոխարինաց զտուն և զազգ իմ լքեալ. տուն բնակութեան է իմ 'ի Գալլիա 'ի նոցունց շնոր- հեալ, պատանդք նոցա յօժարակամ մատուցան ինձ. հարկս հանեմ իրաւամբք պատերազմի՝ զոր յաղթողաց է արկանել պարտելոց. ոչ ես ընդ գալլիացիսն, այլ գալլիացիք ընդ իս եդուն պատերազմ. ամենայն քաղաքք Գալլիոյ յարեան 'ի վերայ իմ 'ի պատերազմ և ընդդէմ ինձ բանակ կառու- ցին. զամենայն զօրն զայն միով ճակատու վարատեցի վկան-

պէտս. եթէ այլ կամիցիս փորձ փորձել, 'ի մաքառել պատ-
րաստ եմ. իսկ եթէ 'ի խաղաղութեան կալ լաւ համարիս,
անօրէն է յուրաստ կալ 'ի հարկաց զոր ցայսօր ժամանակի
հատուցեալ է: Բարեկամութեան հռովմէական ժողովըր-
դեան ինձ 'ի զարդ և 'ի թիկունս արժան է լինել, ոչ 'ի վը-
նաս. և նովին յուսով խնդրեցի ես զայն. եթէ ժողովուրդն
հռովմէական հատանիցէ զհարկս և հանցէ յինէն զհպա-
տակս, ոչ սակաւ յօժարութեամբ հրաժարեցայց մտադիւր
'ի բարեկամութենէ ժողովրդեանն Հռովմայ, քան զոր փա-
փաքեցի: Իսկ զբազմութիւն գերմանացւոց 'ի Գալլիա
անցուցանել, զայդ ոչ 'ի կռուել ընդ նոսա առնեմ, այլ
յիմ յապահովութիւն. վկայ է այսմ, զի չեկի՝ բայց եթէ
աղաչեալ. և ոչ պատերազմ եսու, այլ ընդդէմ կացի: Իմ
նախ քան զժողովուրդն հռովմէական եկեալ է 'ի Գալլիա:
Ցառաջ քան զայս ժամանակ՝ ոչ երբէք բանակք ժողովըր-
դեանն Հռովմայ ըստ սահմանս նահանգին Գալլիոյ ելեալ
էին: Արդ զինչ կամիցի այս լինել: Ընդէ՞ր իցէ գալ 'ի ստա-
ցուածս իմ, այս իմ է նահանգ Գալլիա, որպէս այն՝ ձեր:
Որպէս ինձ չէ օրէն 'ի ձեր սահմանս արշաւել, այսպէս և
ձեզ անիրաւ է՝ խափանել զիս յիմոց իրաւանցս: Իսկ զի
զէդուացիս բարեկամս առես կոչեցեալ 'ի հրամանէ աւա-
գանւոյն, ոչ այնպէս խժական ոք եմ ես և ոչ այնպէս ան-
տեղեակ իրաց, մինչև չգիտել՝ թէ յայն ինչ անցեալ պա-
տերազմին Ալլոբրոգաց՝ օգնականութիւն մատուցին էդուա-
ցիք հռովմայեցւոց, և նոքա 'ի մարտս պատերազմացն ընդ
իս և ընդ սեկուանացիս 'ի թիկունս առին զժողովուրդն
հռովմէական: Պարտ է ինձ կասկածել թէ կեղծաւորեալ իր
բարեկամութեամբ ունիս դու զօրս 'ի Գալլիա առ 'ի զիս
նուաճել: Եթէ ոչ 'ի բաց գնասցես կամ զզօրսն 'ի կողմանց
աստի հանիցես, ես զքեզ ոչ առ բարեկամս այլ առ թըշ-
նամիս կալայց. զի եթէ սպանից եւս զքեզ՝ բազմաց յաղ-
նուականաց և իշխանաց ժողովրդեանն Հռովմայ մտահա-
ճոյ ինչ գործիցեմ. զայս և 'ի հրեշտակաց անտի նոցա տե-
ղեկացեալ գիտեմ, զորոց ամենեցուն նոցա զշնորհս և ըզ-

բարեկամութիւն՝ քոյով մահուամբն շահիցիմ. իսկ եթէ թափեսցիս յինէն, և ազատ թողուցուս ինձ զգալլիական ստացուածս, պարգևս մեծամեծս ընդ այնր հատուցից քեզ, և որ զինչ պատերազմ կամիցիս մղել, անաշխատ և անվտանգ վճարեսցես։

ԽԵ. Բազում ինչ խօսեցաւ Կեսար 'ի վերայ բանիցն, թէ ընդէր չմարթէր լինել 'ի գործոյն ձեռնթափ, և ոչ իւր և ոչ հռովմէական ժողովրդեանն օրէն ներէր լքանել զերախտաւոր նիզակակիցսն, և զի զԳալլիա ոչ առաւել Արիովիստայ համարէր լինել քան հռովմէական ժողովրդեանն։ Արուեռնայք, ասէ, և Հռուտենք 'ի պարտութիւն մատնեցան առաջի Կ. Փաբիոսի Մաքսիմոսի, որոց ներեաց ժողովուրդն հռովմէական, և ոչ իւր 'ի գաւառս եհատ ըզնոսա, և ոչ արկ նոցա հարկս։ Իսկ եթէ ակն 'ի վաղնջուց ժամանակսն արկանիցեմք, հռովմէական ժողովրդեանն ամենայն իրաւամբք է իշխանութիւն 'ի Գալլիա. և թէ զդատաստան ծերակուտին պահել պարտ իցէ, հարկ է ազատ լինել Գալլիոյ, որում պատերազմաւ յաղթեալ՝ թոյլ ետ աղեկամի իւրեանց օրինօքն վարել։

ԽԶ. Մինչդեռ զբանիւքս անկանէին, ազդ եղև Կեսարու թէ այրուձին Արիովիստայ հուպ 'ի բլուրն մատչի և առ մերսն երիվարեն, քարինս և նետս արձակեն 'ի մերսն։ Կեսարու վախճան արարեալ խօսիցն՝ մեկնեցաւ առ իւրսն, հրաման տուեալ նոցա՝ մի ինչ բնաւ նետաձիգ լինել 'ի թշնամիսն։ Զի թէպէտ և անվտանգ տեսանէր ամենեւին ըզգուպար գնդին իւրոյ ընտրելոյ ընդ այրուձիոյն, սակայն ոչ արժան դատեցաւ 'ի կռիւ մտել, զուցէ 'ի հալածել թըշնամեացն՝ ասիցի թէ վասն ուխտի դաշանցն նենգեցան 'ի բանակցութեանն։ Իբրև համբաւն 'ի դուրս յամբոխ զօրուն յաճախեաց, որով յանդգնութեամբ 'ի բանին իւր Արիովիստ 'ի բովանդակ Գալլիոյ արգելոյր զհռովմայեցիս, և հեծեալք նորա գրոյթ 'ի մերսն ետուն՝ մինչև ընդմիջել բանակցութեանն, առաւել իմն ժրութիւն և մեծ եռ եռանդն մարտի հարաւ 'ի զօրականն։

ԽԷ. Զհետ երկուց աւուրց՝ հրեշտակս յղէ Արիովիստ առ Կեսար, թէ զիրացն զորոց ընդ միմեանս խօսել կալան, և ոչ յանգ ելին, կամէր խօսել ընդ նմա. զի միւսանգամ օր յայտ արասցէ 'ի բանակցութիւն, կամ թէ զայդ ոչ կամիցի, յետեղակալաց իւրոց զոք առ ինքն առաքեսցէ։ Կեսարու ոչ երեւեցաւ խօսակցութեան ինչ պատճառ, մանաւանդ զի յառաջնում աւուրն ոչ արգելան գերմանացիք նետաձիգ առնել 'ի վերայ մերոցն։ Համարէր վտանգ անհնարին՝ երեսփոխան զոք յիւրոցն առ նա առաքել, և արկանել առաջի արանցն վայրենեաց։ Պատշաճագոյն թուեցաւ յղել առ նա զՄ. Վալերիոս Պրոկիլլոս, զԿ. Վալերիոսի Կաբուրի որդին, զպատանին քաջ և բարեբարոյ, (որոյ հայրն 'ի Կ. Վալերիոսէ Փլակկոսէ 'ի քաղաքակցութեան պատիւ վերաբերեալ էր), թէ վասն մտերմութեանն, և թէ վասն լեզուագիտութեան գաղղիականին, որով 'ի յաճախ յերկար վարժութենէ սովոր էր վարել Արիովիստ. և զի մեղանչելոյ 'ի նա չգոյր ինչ տեղի գերմանացւոց. ընդ նմին և զՄ. Մետիոս՝ զվայելեալն ասպնջականութեամբ Արիովիստայ։ Պատուիրեաց նոցա՝ 'ի միտ առնուլ զբանսն Արիովիստայ, և առ ինքն հասուցանել։ Զորս իբրև 'ի ճամբարին առ իւր ետես Արիովիստ, յանդիման զօրացն ամենեցուն զաղաղակ եհար. Առ ի՞նչ գալ դոցա առ իս. միթէ 'ի լրրտեսե՞լ։ Ի ջանալ նոցա խօսել, արգել, և արկ 'ի կապանս։

ԽԸ. Ի նմին աւուր խաղացոյց զբանակն, և վեց հազար քայլ 'ի ճամբարէն Կեսարու ընդ լերամբն նստաւ։ Ի վաղիւ անդր փոխեաց զզօրսն անդր քան զճամբարն Կեսարու, և քայլս երկու հազար անդրագոյն քան զնա եհար զբանակ իւր. որպէս զի խափանեսցէ զԿեսար 'ի ցորենոյ և 'ի համբարոց որ 'ի սեկուանացւոց և յեդուացւոց գալցեն։ Յայնմ օրէ աւուրս հինգ հանապազորդ եհան Կեսար զզօրսն առաջի ճամբարին՝ կազմեալ ճակատու, զի թէ կամ իցէ Արիովիստայ մղել պատերազմ, առ ձեռն ունիցի։ Զամենայն աւուրսն զայնոսիկ Արիովիստ 'ի ճամբարին պահեալ զզօրսն, հեծելախմբաւ մարտիւ օր ըստ օրէ մարտեաւ

'ի կոխ ։ Յայս օրինակ գունդարածի կիրթք էին գերմանացիք ։ Վեց հազար այրուձիոյ էր, նոյնչափ հետևակազօրք ժիրք և կորովիք, զորս 'ի բոլոր բազմութենէն ընտրեալ էին իւրաքանչիւր մին մի 'ի փրկութիւն անձանց ։ Ընդ սոսա գեգերէին 'ի մարտս, առ սոսա ապաւինէին հեծեալքն . եթէ դժուարին ինչ պատահէր, սոքա անդր դիմէին, եթէ կարեւոր վէր առեալ ուրուք՝ 'ի ձիոյն գլորէր՝ նոքա շուրջ կային . եթէ հեռագոյն ուրեք երթալ էր, կամ երագագոյն 'ի փախուստ անձապարել, այնքան էր սոցա 'ի կրթութենէն արագութիւն՝ զի 'ի բաշս երիվարացն կռուեալք՝ զուգընթաց արշաւէին ։

ԽԹ. Իբրև գիտաց Կեսար թէ նա 'ի Ճամբարին է կալոց, զի մի յերկարագոյնս 'ի պաշարոյ արգելցի, անդր քան զբանակետեղն գերմանացւոց՝ իբրև վեց հարիւր քայլ հեռի 'ի նոցանէ ընտրեաց տեղի գիպան, և առամ երեքկարգեան յօրինեալ՝ 'ի տեղի անդր մատեաւ ։ Առաջնում և երկրորդի կարգին՝ հրաման ետ վառիլ 'ի զէն, երրորդին՝ բանակ հարկանել ։ Այս տեղի, որպէս ասացաւ, իբր վեց հարիւր քայլ հեռի էր 'ի թշնամւոյն ։ Անդր յղեաց Արիովիստ վեշտասան հազար մեկնակազէնս ամենայն հեծելազնդաւն հանդերձ, պակուցանել զմերսն, և զգործ պատնիշացն խափանել ։ Սակայն և այնպէս Կեսար, որպէս յառաջագոյն կարգեալ էր, երկոցուն Ճակատուցն պատուիրեաց վանել զթշնամին, երրորդին՝ զգործն կատարել ։ Ամրացուցեալ զբանագիրս բանակացն՝ եթող անդ երկուս գունդս և զմասն ինչ օգնական գնդացն . իսկ զչորեսին այլս՝ ած 'ի մեծ Ճամբարն ։

Ծ. Ի վաղիւ անդր Կեսար ըստ մտաց խորհրդոց իւրոց՝ յերկոցունց անտի բանակետեղաց եհան զզօրսն, և փոքր մի յառաջ անցեալ 'ի մեծ Ճամբարէն, Ճակատ յօրինեաց, տուեալ թշնամւոյն համարձակութիւն 'ի մարտ ։ Իբրև ետես զի և ոչ յայնժամ ելանէին, իբրև զհասարակ աւուրբ դարձոյց զզօրն 'ի բանակն ։ Յղեաց յայնժամ ապա Արիովիստ զմասն ինչ զօրուն՝ առ պատերազմ 'ի վերայ փոքու

Ճամբարին։ Եղեւ յերկոցունց կողմանց մարտ սաստիկ մին-չեւ ցերեկոյ։ Յետ բազում վիրաց աստի անտի տուժեալ լինելոյ, Արիովիստոս ընդ մուտս արեւուն ած զզօրս իւր 'ի Ճամբար։ Հարցեալ Կեսարու 'ի ձերբակալսն, առ իմէ՞ Ա-րիովիստոս չմղիցէ մարտ, զայս իմն գտանէր պատճառս, զի առ գերմանացիս յօրէնս էր՝ տանտիկնանց նոցա նախ վի-ճակս ընկենուլ և գուշակութեամբ յայտ առնել՝ եթէ իցէ օրէն թէ ոչ՝ տալ պատերազմ․ արդ նոքա տուեն՝ թէ իրա-ւունքն չտան գերմանացւոց յաղթութիւն, եթէ յառաջ քան զնորն լուսնի Ճակատ տայցեն։

ԾԱ. Ի վաղիւ անդր առաւօտն այնորիկ, Թողեալ Կեսա-րու պահնակս յերկոսին Ճամբարսն ըստ արժան բաւա-կանի, զամենայն Թեւակիցսն[1] հան Ճակատեցոյց յանդի-ման Թշնամեացն զառաջեաւ Ճամբարին փոքու․ զի առ ամ-բոխ բազմութեան Թշնամեաց՝ անօսրագոյն էր գնդացն Թուով զօրականին, առ 'ի ցոյց պաճուճանաց զԹեւակիցսն վարել։ Ինքն երեքկին կարգեալ Ճակատու, մատեաւ մինչեւ 'ի Ճամբար Թշնամեացն։ Անդ ուրեմն 'ի հարկէ հանին գեր-մանացիք 'ի Ճամբարացն զզօրս իւրեանց և կարգեալ Ճակա-տեցան ազգ ըստ ազգի՝ զուգաչափ անջրպետեալք 'ի մի-մեանց՝ Հարուդք, Մարկոմանք, Տրիբոկք, Վանգիոնք, Նե-մետք, Սեդուսացիք, Սուեբք, և զամենայն իւրեանց համակ պատեալ պաշարեցին 'ի սայլս և 'ի յոյնակս, առ 'ի չմնալոյ բնաւ յոյս փախստեան։ Անդ նստուցին զկանայսն, որ ձեռս կարկառեալ՝ ողբովք պաղատէին առ աղաչմամբ զօրա-կանն՝ մի մատնել զնոսա 'ի գերութիւն հռովմայեցւոց։

ԾԲ. Կեսար՝ իւրաքանչիւր գնդի մէն մի տեղակալ և զանձապահ կարգեաց՝ լինել նոցա 'ի վկայս առն առն իւ-րաքանչիւր քաջութեան։ Ինքն յաջոյ Թեւոյն սկիզբն ա-րար մարտին, զի զայն կողմն Թշնամեաց ոչինչ անդամակալ տեսանէր։ Ի տալ նշանին՝ մերքն զօրանաբար յարձակե-

---

1 Թեւակից կոչէին օգնական գունդք նիզակակցաց, յերկոսին Թեւս Ճակատուն կարգեալք։

ցան 'ի Թշնամիսն: Անդ յանկարծուստ արագապէս յա-ռաջ դիմեալ խաղացին Թշնամիքն՝ չԹողուլ մեզ տեղի բա-ւական արգմընկէց 'ի Թշնամի անդր լինելոյ: Ցայնժամ մերքն զաշտէսն 'ի բաց ընկեցեալ՝ սուսերօք մօտ ընդ մօտ մատեան 'ի կռիւ: Բայց գերմանացւոց անդէն և անդ ըստ սովորուԹեանն ապարափակ արարեալ զդումարտակն, զդէմ կալան սուսերացն բռնուԹեան: Բազումք գտան 'ի մերմէ զօրականէս, որոց 'ի ապարափակ անդր սատուցեալ և զվահանսն 'ի ձեռաց կորզեալ՝ հարկանէին 'ի վերուստ: Իբրև ճակատ Թշնամեացն 'ի ձախակողմ Թևոյն վանեալ և 'ի փախուստ դարձեալ լինէր, յաջակողմ Թևոյն բազմու-Թեամբ իւրեանց զմեր ճակատն անհնարին տագնապէին: Զայն տեսեալ պատանին Պ. Կրասսոս՝ որ սպարապետն էր հեծելազին, քանզի պատրաստագոյն էր քան զորս 'ի ռազ-մին կային, զճակատն երրորդ 'ի Թիկունս արձակեաց մե-րոցն վտանգելոց:

ԾԳ. Զօրացաւ այսպէս պատերազմն, և Թշնամիք առ հասարակ Թիկունս դարձուցին, և փախեան անդադար մինչև հասին 'ի Հռենոս գետ՝ քայլս իբրև յիսուն հազար 'ի տեղւոջէ անտի: Անդ նուազունք ոմանք՝ կամ յոյժ իւրեանց յուսացեալք անկան 'ի լող անցանել յայնկոյս, կամ գը-տեալ մակոյկս զփրկուԹիւն անձանց հայԹայԹեցին: Ընդ սոսին և Արիովիստոս՝ գտեալ նաւակ մի կապեալ յեզր գե-տոյն, փախեաւ նովաւ. զայլսն՝ 'ի վերայ հասեալ մերոյ այրուձիոյն՝ կոտորեաց առ հասարակ: Արիովիստոսայ էին երկու կանայք, մին յազգէ սուեւեան՝ զոր ընդ իւր էր ա-ծեալ 'ի տանէն, երկրորդն նորիկեցի՝ քոյր Վոկիոնի ար-քայի՝ զոր անդէն 'ի Գաղղիա էր առեալ՝ յեղբօրն առաքե-լոյ. երկոքեան ևս կորեան 'ի փախստեանն: Երկու դըս-տերք սոցա, մին սպանաւ, միւսն ձերբակալ եղև: Կ. Վա-լերիոս Պրոկիլլոս, որ երիւք կապեալ շղԹայիւք 'ի պահա-պանացն վարէր 'ի փախստեանն, դիպաւ նմին ինքեան Կե-սարու մինչդեռ հալածական տանէր զայրուձին Թշնամեաց: Այս ոչ սակաւ քան զնոյն իսկ յաղԹուԹիւնն հեշտու-

Թիւն մառոյյ Կեսարու, զի զայր մի պատուաւոր զգաւառին Գալլիոյ, զիւր ընտանի և զասպնջական Թափեալ 'ի ձեռաց Թշնամեաց, առ իւր դարձեալ տեսանէր. և ոչ առ աղետից նորա նուաղեցուցեալ ինչ էր բաղդին 'ի մեծ հեշտութենէ անտի և 'ի խնդութենէն: Պատմէր սա Թէ երիցս, իւր լու 'ի լու, զվիճակս հարցեալ էին զնմանէ, Թէ արդեօք փութանակի հրով սպանցի, Թէ յայլ ժամանակ պահեսցի. յերախտեաց վիճակին ասէր զանձն ողջանդամ ապրեալ: Նոյնպէս և Մ. Մետիոս գտաւ, և ածաւ անդրէն առ նա:

ԾԳ. Իբրև այս յաղթութեան համբաւ պատմեցաւ յայնկոյս Հռենոսի, Սուեւք՝ որոց եկեալ էր 'ի գետեզերս Հռենոսի, սկսան 'ի տուն դառնալ. որոց զարհուրանացն 'ի վերայ կացեալ մերձակայ բնակիչք Հռենոսի, զհետ պնդեալ նոցա՝ սատակեցին 'ի նոցանէ ամբոխ բազում: Կեսար 'ի միում ամառայնի երկուս մեծամեծ պատերազմունս 'ի գլուխ հանեալ, փոքր մի վաղագոյն քան զպէտս ժամանակի տարւոյն՝ ած զզօրսն 'ի ձմերոց 'ի սեկուանացիս. զԼաբիենոս եդ վերակացու ձմերոցացն, ինքն գնաց յայսկոյս 'ի Գալլիա զժողովսն գումարել:

ԿԱՅԻՈՍԻ ՅՈՒԼԻՈՍԻ ԿԵՍԱՐՈՒ

ԳԱՂԻԱԿԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻՆ

ԳԻՐՔ ԵՐԿՐՈՐԴ

ՆԱԽԱԴՐՈՒԹԻՒՆ

Գլուխ Ա—Դ. Բելգացիք յուխտ միաբանութեան մտանեն ընդդէմ հռովմէական ժողովրդեան, բաց 'ի Հռեմեանց: Ե. Կեսար ընդդէմ նոցա տանի զզօրսն յայնկոյս Աքսոնա գետոյն. Է, Ի Բիբրակտ քաղաք, և առ Կ. Տիտուրիոս առեղակալ ընդ որս պատերազմէին Բելգացիք, օգնութիւն տանէ. Ժ. Նոցա 'ի նմանէ յայն մարտս ըմբռնեալ՝ իւրաքանչիւր զօրահաւաքս լինին 'ի պաշտպանել սահմանաց իւրեանց. ԺԲ—ԺԵ. Ի խաղալ նոցա Կեսար զհետ մտեալ՝ զՍուեսոնս, զԲելլովակս, և զԱմբիանս ընդունի 'ի հնազանդութիւն: ԺԶ. ԶՆերվեանսն՝ արիաբար կռուեալ՝ նկուն առնէ. ԻԹ. Նոյնպէս և զԱդուատիկեցիս:

ԿԱՅԻՈՍԻ ՅՈՒԼԻՈՍԻ ԿԵՍԱՐՈՒ

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՔ

ԳԱՂՂԻԱԿԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻՆ

ԳԻՐՔ Բ.

Ա. Մինչդեռ Կեսար 'ի յայսկոյս Գաղղիա էր 'ի ձմերոց, որպէս 'ի վեր անդր ցուցաք, ստէպ գային առ նա զըրոյցք, և 'ի թղթոյն Լաբիենի տեղեկանայր, թէ բելգացիք առ հասարակ, զոր երրորդ մասն Գաղղիոյ լինել ասացեալս է, միաբանեալ իցեն ընդդէմ հռովմէական ժողովրդեան, և պատանդս միմեանց տուեալ։ Եւ միաբանութեանն պատճառք՝ այսոքիկ. նախ՝ զի խիթային, թէ գուցէ 'ի խաղաղել համօրէն Գաղղիոյ, բանակք մեր առ նոսա վարեսցին. երկրորդ՝ 'ի գաղղիացւոց ոմանց յայն հրապուրեալք, 'ի կիսոց՝ որք որպէս ոչ կամէին գերմանացւոց յերկար 'ի Գաղղիա դեգերել, նոյնպէս զօրաց հռովմէական ժողովրդեանն 'ի Գաղղիա ձմերել և յօրանալ դժկամակ լինէին. և յայլոց՝ որ փոփոխութեամբ և թեթևութեամբ մտաց՝ նորանոր իշխանութեանց ցանկային. և յոմանց ևս, վասն զի 'ի Գաղղիա՝ 'ի զօրաւորնից և յորոց բաւականքն էին 'ի վարչութիւն մարդկան, խառնիխուռն արքայութեան հասանէին, զոր 'ի մերում տէրութեան չէր հնար դիւրաւ 'ի ձեռս բերել։

Ի. Կեսարու քաջալերեալ զհռեմեանս, և առատա-բար ճառ արկեալ նոցա, հրաման ետ առ ինքն ժողովել ա-մենայն աւագանւոյն, և ածել մատուցանել զորդիս իշ-խանացն 'ի պատանդութիւն. զոր փութով առ օրին կա-տարեցին նոքա զամենայն: Ինքն զԴիւիտիակ էգուացի մե-ծապէս յորդորեալ՝ խելամուտ առնէ զնա, քանի՜ օգուտ իցէ ընկերահաշտութեանն և հասարակաց փրկութեանն՝ բաժանել զզօրութիւնս թշնամեաց, զի մի՛ ընդ այնքան խուժանի 'ի միում ժամանակի միանգամայն հասանիցէ կռուել. այսմ հնար իցէ, եթէ զզօրս իւրեանց մուծցեն էգուացիք 'ի սահմանս Բելլովակաց, և զերկիր նոցա սկսա-նիցեն աւար հարկանել: Սովին պատուիրանօք արձակեաց զնա յիւրմէ: Իսկ իբրև յառաջելոց լրտեսացն իւրոց և 'ի հռեմեանց անտի գիտաց զամենայն զօրս Բելգացւոց միա-գունդ 'ի միոջ վայրի գումարտ խմբեալ և յինքն դիմեալ և ոչ իսկ հեռի ուրեք, փութացաւ անցուցանել զզօրսն յայն-կոյս գետոյն Աքսոնայ՝ որ է 'ի ծագս վերջին սահմանացն հռեմեանց, և անդ բանակ եհար. որով և զմի կողմն բանա-կին գետափամբն ամրացուցանէր, և որ զհետ իւր էին՝ յա-պահովս դնէր յերեսաց թշնամեաց, և զհամբարոցն զա-լուստ առ ինքն 'ի հռեմեանց անտի և յայլոց քաղաքաց՝ անվտանգ կացուցանէր: Էր կամուրջ մի 'ի վերայ գետոյն. դնէ անդ պահապանս, և յայնկոյս գետոյն թողու զԿ. Տի-տուրիոս սաբինացի տեղակալ՝ վեց խմբիւք հանդերձ. ըզ-բանակետղն՝ երկոտասան ոտնաչափ 'ի բարձրութիւն, հրաման տայ ամրացուցանել ցցապատնիշօք և պարկէն փոսիւ յութուտասն ոտնաչափ:

Զ. Ի բանակէ անտի՝ Բիբրաքս անուն հռեմեանցն քաղաք հեռի էր ութ հազար քայլ: Բելգացիք գուն եդին զճանապարհայն մեծաւ ուժով առնուլ զնա: Ամրականքն զայն օր հազիւ ժուժկալեցին: Բելգացւոց նոյն և մի օրի-նակ է մարտի ընդ գալլիացւոցն: Սոքա իբրև ամբոխիւ մարդկանն շուրջ պաշարեալ զպարիսպն ողջոյն՝ սկսան յա-մենուստ քարինս տեղալ 'ի պարիսպ անդր և պարիսպն

ամայացաւ 'ի վերամարտկաց, անդէն ապարափակ տրա-րեալ զգիմն 'ի գրուհան և խորամանէն զպարիսպն, զի դժուարին էր յայնժամ զայն առնել, քանզի այնքան խուռն բազմութիւն նետս և քարինս արձակէին, մինչ չէր ումեք հնար տեւել կալ 'ի վերայ պարսպին։ Իբրև գիշեր դուլ արար մարտին, Իկկիոս հռեմեան, այր աւագամեծար և շնորհագիւտ 'ի մէջ նոցա, որ իշխանն էր յայնժամ քաղաքին, մի յորոց հրեշտակութեամբ վասն խաղաղութեան եկին առ Կեսար, պատգամաւորս առաքեաց առ նա, զի թէ ոչ ձեռն տացէ առ նա, չմարթէ այլ ևս բաւել տոկալ։

Է. Զնոսին զեկեալսն յԻկկիոսէ հրեշտակութեամբ՝ առաջնորդ կալեալ Կեսար՝ առաքէ ընդ նոսին ամրականացն օգնութիւն զնումիդացիսն և զկրետացիս աղեղնաւորս և զբալէարեանսն պարսաւորս. 'ի սոցա հասանելոյ՝ 'ի հռեմեանսն հանդերձ յուսով պաշտպանութեան արծարծեցաւ եռանդն մարտի, և թշնամիք յայն աղագս լքան հատան 'ի յուսոյ 'ի բուռն առնլոյ զքաղաքն։ Վասն այնորիկ սուղ ինչ յամեալ առ քաղաքին, և զագարակս հռեմեանց յաւարի առեալ, զգիւղսն առ հասարակ և զշէնս յորս կարէին մերձենալ՝ հրձիգ արարեալ, հանդերձ ամենայն զօրօք խաղացին 'ի բանակն Կեսարու, և սուղ ինչ պակաս քան զերկու հազար քայլիւք 'ի բացէ հարին զխորանս իւրեանց, որք 'ի ծխոյն և 'ի խարուկացն գուշակելոյ՝ տարածանէր ընդ լայնութիւն առաւել քան զութ հազար քայլ։

Ը. Կեսար՝ առ անհնարին բազմութեան թշնամեացն և մեծի անուան քաջութեան նոցա՝ եդ նախ 'ի մտի յապաղել զմարտն։ Բայց զօր ամենայն հեծելազօրուն մրցութեամբք հանդէս առնէր զօրութեան թշնամւոյն և մերոցն կարողութեան։ Իբրև զմերսն ոչ 'ի վայր ինչ տեսս քան զնոսա, առաջի բանակետեղն իւրոյ տեսեալ տեղի դիպան և պատշաճ 'ի բնէ առ 'ի ճակատ կազմել, — զի բլուրն ուր բանակ հարեալ էր՝ փոքր ինչ 'ի դաշտագետնոյն ամբարձեալ, այնչափ եւեթ զառաջեաւ ձգէր 'ի լայնութիւն, որչափ ինչ տեղի կարէր գրաւել ճակատն յարդարեալ, և

յերկոցունց կողմանց կողիցն էր զառ 'ի Թափ, սուղ ինչ 'ի ներքս կոյս բոլորեալ և սուզեալ, առ փոքր փոքր 'ի հարթ-արատակ գաւառայր, — յերկոցունց անտի կողաց բլրոցն, կողմնակին ած ընդ մէջ փոս՝ գոգցես չորեքհարիւր քայլ. և 'ի ծայրս փոսիցն կառոյց ամրոցս, և եդ անդ զպատերազ-մական կազմածս գործեաց, զի մի 'ի կարգել իւրում զառաջ ճակատուն՝ Թշնամիք հարստաղբուան զօրութեամբ իւրեանց մարտ եդեալ 'ի կողից պատեալ պաշարեսցեն զպատերազ-մողսն իւր: Զայն գործ կատարեալ, զերկոսին զնորընտիր գունդսն 'ի բանակն Թողեալ, զի եԹէ պէտք ինչ լինիցին՝ 'ի Թիկունս օգնականութեան հասանիցեն, զմիւս գունդսն վեցեսին համեալ առաջի բանակին ճակատեցոյց: Նոյնպէս և Թշնամեացն՝ հանեալ 'ի ճամբարացն զզօրս իւրեանց՝ ճա-կատ յօրինեալ էր:

Թ. Ընդ մէջ մերոյ զօրուն և Թշնամեացն էր ճահիճ մի ոչ ընդարձակ: Թշնամիք ակն ունէին մերոցն ընդ այն ան-ցանելոյ. իսկ մերքն, եԹէ նոքա սկիզբն առնիցեն անցանել, կային 'ի զէնս կազմ անկանել 'ի վերայ նոցա 'ի տագնապի անդ: Յայնմ պահու հեծելազօրն 'ի մէջ երկուց ճակա-տուցն 'ի կռիւ շահատակէր: Իբրև ոչ ոք սկիզբն առնէր անցանելոյ, և մերում այրուձիոյն աջող էր մարտն, ած Կեսար զզօրսն 'ի բանակն: Թշնամիք նոյնժամայն 'ի տեղւո-ջէ յայնմանէ գնաց եռուն 'ի գետն Աքսոնա, զոր ասացաք 'ի Թիկանց կալ մերոյ ճամբարին: Անդ գտեալ հունս ինչ, գունդ գործեցին անցուցանել յայնկոյս զմասն ինչ զօրուն, զի եԹէ հնար իցէ՝ կալցին զամրոցն, յորում իշխէր Կ. Տի-տուրիոս փոխանորդ, և զկամուրջն հատանիցեն. իսկ Թէ ոչ, զերկիրն հռոմայեցւոց յաւարի առնուցուն, որ կարի կարևոր էր մեզ 'ի պէտս պատերազմին մղելոյ, և զհամ-բարս մեր մատուցանէր:

Ժ. Այսմ զգուշ լեալ Կեսար 'ի Տիտուրիոսէ, զայրու-ձին զամենայն և զմեկնակաղէն նումիդացիս, զպարսա-ւորսն և զաղեղնաւորսն անցուցանէ ընդ կամուրջն, և խա-ղայ առ նոսա: Մարտ սաստիկ 'ի տեղւոջ անդ մղեցաւ:

Թշնամեացն տագնապելոց 'ի վերայ յարձակեալ մերքն 'ի
գետ անդր, սատակեցին ամբոխ յոյժ 'ի նոցանէ: Զայլսն
որ ընդ դիակունս նոցա յանդգնաբար անցանել ջանային,
տեղատարափ նետիւքն վանեցին: Զյառաջագոյն անցեալսն
'ի մէջ առեալ հեծելազնդին՝ կոտորեաց: Տեսեալ Թշնա-
մեաց՝ զի յոյս տիրելոյ քաղաքին և ընդ գետն անցանելոյ
'ի գերև ել, և չիմացան զմերոցն առ սէր մարտի յանպա-
տեհ վայր ինչ ուրեք դիմեալ անկանել, եւս և զի սկսեալ էր
նոցա պակասել ցորեան, ժողով կոչեալ հաստատեցին՝
թէ լաւ իցէ իւրաքանչիւր 'ի տուն դառնալ, և յորոց սահ-
մանս զօրս ածեալ մուծեալ էր հռովմայեցւոց, 'ի զօրա-
վիգն նոցին երթալ գումարել, և քան յօտար սահմանս՝
յիւրեանցն տալ պատերազմ, և առաւելին առատութեամբ
ցորենոյ վայելել: Ընդ այլ պատճառս՝ այս եւս թելադիր լի-
նէր նոցա յայն խորհուրդ, զի 'ի միտ առեալ էին թէ Դի-
ւիտիակ և էգուացիք երթային և մերձենային 'ի սահմանս
Բելլովակաց: Անհնար էր 'ի հաւան ածել զնոսա՝ այլ եւս յա-
մենալ, և մի 'ի թիկունս ընտանեացն հասանել:

ԺԱ. Զայս խորհուրդ հաստատեալ, և ամբոխ աղա-
ղակաւ և դղրդմամբ ելեալք 'ի ճամբարացն յերկրորդում
պահու գիշերայնոյն խառնիխուռն չթոթիւք՝ իւրաքանչիւր
'ի ճանապարհ աճապարել շտապեալք և 'ի տուն ժամանել
լինել, փախստեան իմն հանգոյն զչուն երևեցուցին: Զազդ
իրին առեալ վաղվաղակի Կեսարու 'ի լրտեսացն, առ ոչ հա-
ւատեաւ 'ի վերայ կալոյ տակաւին պատճառաց չուելոյ
նոցա՝ 'ի կասկածանս դարանակալութեան անկեալ, զզօր-
սըն և զայրուձին պահեաց 'ի բանակին: Ընդ այգս այգուն
ստուգեալ զիրսն 'ի լրտեսացն, արձակեաց նախ զհեծեալ-
սըն՝ արգել լինել յետամնաց ամբոխին, առաջնորդ կար-
գեալ նոցա զԿ. Պեդիոս և զԼ. Աւրունկուլէյոս զետեղա-
կալսն, և Տ. Լաբիենոսի տեղապահին հրաման ետ երե-
քումբք գնդովք զհետ նոցա ընթանալ: Յարձակեալ սոցա 'ի
վերայ վերջնոցն, և հազարաւոր քայլս հալածական տարեալ,
կոտորեցին 'ի փախստէից անթիւ բազմութիւն յոյժ: Իբրև

յամբոխէ անտի վերջնոյ նոքա յորս հասեալքն էին՝ կանգ-նեցան կային՝ արիաբար 'ի դիմի հարկանել բռնութեան մերոյ զօրականին, նախընթացքն հեծեալ զանձինս կարծեալ 'ի վտանգէն, և ոչ 'ի հարկէ ինչ կամ յիշխանութենէ ըն-թացրեալք, ընդ առնուլ զձայն աղաղակին, ադմկեալ առ-հասարակ խառնափնդոր 'ի փախուստ ապաւինեցան: Այա-պէս ամենեքին անվտանգ զանհնարին ամբոխութիւն նոցա սատակեցին մերքն 'ի միում աւուրջեան ժամանակի. ընդ մուտս արևուն դադարեցին 'ի հետամուտն լինելոյ, և ըստ հրամանին ժողովեցան 'ի Ճամբարն:

ԺԲ. Ի վաղիւ անդր այնր աւուր՝ մինչ չև թշնամեաց յերկիւղէն և 'ի փախստենէն անձին զգացեալ, ած զզօրն 'ի սահմանս Սուեսոնացւոց՝ մերձաւորացն հռեմեանց, և մեծ Ճանապարհ արարեալ՝ դիմէ 'ի քաղաքն Նովիոդուն: Ջեռն արկեալ առնուլ զայն, զի լսէր թափուր 'ի պահապանաց, վասն փոսոյն լայնութեան և բարձրութեան պարսպին, թէպէտ և սակաւք էին որ ներս պահ ունէին, ոչ կարաց առնուլ: Զճամբարն ամրացուցեալ, սկսաւ կազմել ողորա-հիւս պահանգակալ պատնէշս և ինչ որ պիտոյն էր 'ի հար-կանել զքաղաքն: Ի նմին պահու ամենայն բազմութիւն Սուեսոնացւոց յառաջիկայ գիշերին ժողովեցան 'ի քաղաք անդր: Արագ արագ զպատնէշսն 'ի քաղաքն մատուցեալ, լեր արկեալ, ամբարտակ յարուցեալ և շինեալ մարտկոցս, յահաւորութենէ անտի գործոցն՝ զոր ոչ տեսեալ և ոչ լուեալ էր գաղղիացւոց, և յարագութենէ հռովմայեցւոցն զարհուրեալք, առաքեն առ Կեսար հրեշտակութիւն՝ ձեռն տալ 'ի նա, և յաղերսել հռեմեանց զի մի սատակեսցին, լինին լսելի:

ԺԳ. Կեսար պատանդ առեալ զառաջինսն 'ի քաղա-քէն, և զնորին իսկ արքային Գալբայ զերկուսին որդիս, և զամենայն զինուց թափեալ զքաղաքն, ընկալաւ զՍուեսո-նիոնս 'ի հպատակութիւն, և ած զնոյն զզօրն 'ի Բելլովակս. որ քանզի զանձինս և զամենայն ինչ զիւրեանց փոխեալ էին 'ի քաղաքն Բրատուսպանտ, և Կեսար հինգ հազար

քայլիւ չափ զօրացն հանդերձ 'ի բացեայ էր 'ի քաղաքէ ան-
տի, ամենայն երեցագոյն հասակաւ ելեալք 'ի քաղաքէն՝
սկսան ձեռս առ Կեսար ձգել, և 'ի ձայն բարբառոյ աղա-
ղակել, թէ 'ի նորա հաւատս և յիշխանութիւն եկեալ կան,
և բնաւ կռուին ոչ՝ ընդ հռովմէական ժողովրդեան: Նոյն-
պէս և յորժամ 'ի քաղաքն մատեաւ և բանակ եհար անդ,
մանկտին և կանանին 'ի պարսպէ անտի ձեռս ըստ սովո-
րութեան իւրեանց տարածեալ, հաշտութիւն 'ի հռովմա-
յեցւոց խնդրեցին:

ԺԴ. Դիւիտիակ, քանզի յետ մեկնելոյ բելգացւոց
արձակեալ զզօրսն էդուացւոց՝ առ նա էր դարձ արարեալ,
խօսեցաւ փոխանակ ընդ նոցա. թէ Բելլովակք յամենայն
ժամ 'ի հաւատ և 'ի բարեկամութեան կացեալ են քաղա-
քին Էդուայ. գրգռեալք յիշխանաց անտի իւրեանց, որ ա-
սէին զէդուացիս 'ի Կեսարէ 'ի ծառայութիւն արկեալ, և
ամենայն թշնամանաց և այպանաց համբերեալ, յէդուա-
ցւոց իսկ ապստամբեցին, և ընդ ժողովրդեանն Հռովմայ 'ի
պատերազմ գրգռեցան. որք այսմ խորհրդոյ գլխաւորքն
էին, ծանուցեալ զմեծ նեղութիւնն զոր հասուցին քաղա-
քին, փախեան 'ի Բրիտանիա. արդ խնդրեն ոչ Բելլովակք
եւեթ; այլ և վասն նոցա էդուացիքս, 'ի գթութեան և 'ի հե-
զութեան իւրում վայելել. զոր թէ շնորհեսցէ, զիշխանու-
թիւն էդուացւոց առ բնաւ իսկ բելգացիսն ընդարձակես-
ցէ, որոց սատարութեամբքն և նպաստիւք սովոր էին ժուժ-
կալել պատերազմացն գիպելոց:

ԺԵ. Կեսար, 'ի պատճառս պատուոյ Դիւիտիակայ և
էդուացւոցն, ընդունել խոստացաւ զնոսա 'ի հաւատ և
պահպանել. և զի քաղաք մեծ էր, և 'ի բելգացիս անդ իշ-
խանութեամբ և բազմամարդութեամբ նշանաւոր, պահան-
ջեաց պատանդս վեց հարիւր: Զնոսա առեալ և զամենայն
զէն 'ի քաղաքէն հաւաքեալ, յայնմ վայրէ գնաց եհաս 'ի
սահմանս Ամբիանաց, որ զանձինս և զիւրեանց զամենայն
ինչ անյապաղ 'ի ձեռս ետուն: Սահմանակից նոցա էին Նե-
րուեանք. զորոց զբնութիւնն և զբարս 'ի քնին առեալ Կե-
սարու, այսպէս գտանէր. Վաճառականաց չէր ինչ մուտ

առ նոսա. զգինի և կամ բնաւ այլ ինչ 'ի զեխութեան պէտս՝ չառնուլ բնաւ յանձն թէ 'ի ներքս մուծանիցի. զի նոքօք համարին թուլանալ ոգւոցն, և արութեան իւրեանց մեղկիլ. արք ամեհիք են և քաջակորովք, կշտամբեն և բամբասեն զայլս 'ի բելգացւոց, որ ձեռն ետուն 'ի ժողովուրդըն հռովմէական, և զհայրենի առաքինութիւնն յանձանց 'ի բաց ընկեցին. և պնդէին թէ մեք ոչ հրեշտակս առնեմք, և ոչ յուխտ ինչ խաղաղութեան մտանեմք։

ԺԶ. Մինչ դեռ ընդ սահմանս նոցա երեքօրեայ առնէր ճանապարհ, լսէր 'ի գերեացն զի Սաբին գետ ոչ ինչ հեռի էր 'ի ճամբարէն իւրմէ քան զտասն հազար քայլ. և Ներուեանք ամենայն յայնկոյս գետոյն գարեալ նստէին, ըսպասեալք գալստեան հռովմայեցւոց ընդ Ատրեբատս և վերոմանդուացիս սահմանորդս իւրեանց. զի զսոսա երկոսեան 'ի բանի արարեալ էին՝ զնոյն բաղդ մարտի փորձել ընդ իւրեանս։ Ադուատականցն ևս մնային զօրացն՝ յուղւոջ եղելոց. զկանայս և որ 'ի տիոցն ումպէտ ինչ թուէին 'ի կռիւ, յայն վայր ընկեցեալ էին՝ որ վասն ճախճախուտն լինելոյ անմատոյց էր զօրու։

ԺԷ. Այսոցիկ 'ի վերայ հասեալ Կեսարու, առաքեաց յառաջոյ լրտեսս և հարիւրապետս՝ երթալ ընտրել տեղի ինչ պատշաճ 'ի բանակետղ։ Եւ զի յոլովք յանձնատուր եղելոցն բելգացւոց և յայլոց գաղղիացւոց զհետ երթեալք Կեսարու՝ նովին ճանապարհաւ ուղևորէին ընդ նմա, ոմանք 'ի նոցանէ, որպէս ապա 'ի գերեացն ծանուցաւ, ուշ եդեալ ընթացից ճանապարհի մերոյ բանակին յաւուրսն յայնս, գիշերայն առ Ներուեանս հասեալ՝ ցուցին նոցա, թէ 'ի մէջն միում գնդի կայ և կարասի բազում է. և ոչ դժուարին ինչ իցէ, 'ի ժամանել առաջնոյ գնդին 'ի ճամբարն, մինչդեռ այլ գունդք մեծաւ անջրպետութեամբ գտանիցին 'ի բացեայ, անկանել 'ի վերայ գնդին այնորիկ մինչդեռ ևս ընդ բեռամբքն [1] իցէ. յորոյ 'ի վանելն և 'ի

---

1 Քանզի սովոր էին հռովմայեցիք 'ի չուել բանակին ընդ իւրեանս բառնալ զզարէն, զկահս, զձողիս և զզէնս։

կարասւոյն կողոպտել՝ այլք ոչ ևս իշխեցեն կալ առաջի։ Գուշակացն խորհրդոց նպաստ լինէր և այն, զի Ներուեանց ի սկզբանէ չունելով ինչ կար այրուձիոյ, — զի և ոչ զարգիս այդմ խնամ տանէին, այլ ամենայն զօրութիւն նոցա 'ի հետևակազօրն է, — 'ի խափանել դիւրաւ զհեծելազունդն սահմանորդաց, եթէ յաւար ասպատակ տայցեն առ նոսա, զմորչս ծառոցն հատեալ և յերկիր կորացուցեալ, և խիտ առ խիտ սոսս լայնատիւ ծնուցեալ, մորենիս և մացառս ևս ընդ մէջ սփռեալ, ցանկ իմն իբր որմափակ, պատուար գործեցին յամրութիւն, ընդ որ ոչ միայն մտանել, այլ և նկատել իսկ անհնար էր։ Խից արկեալ ասվին Ճանապարհէ ամբոխին մերոյ, ոչ ևս արժան համարեցան Ներուեանք կասել 'ի մտաց խորհրդոց իւրեանց։

ԺԸ. Զտեղին զոր ընտրեալ էր մերոցն 'ի բանակատեղ, այսպիսի էր բնութիւն նորա. բլուր մի վերուստ 'ի վայր չուրջանակի զառ 'ի Թափ իջանէր 'ի գետն Սաբին, զոր 'ի վեր անդր յիշեցաք. 'ի գետոյ անտի համբառնայր նոյնպէս զառ 'ի վայր այլ իմն բլուր 'ի հանդիպոյ նորին և դէմ ընդդէմ, ստորոտ իւր իբրև երկերիւր քայլ՝ դիւր, իսկ վերնակողմն՝ անտառախիտ, մինչ ոչ դիւրին էր 'ի ներքս հայել։ Ի մայրիս անդ դաղտագողի կային Թշնամիք։ Ի հարթ տեղին ընդ գետն երևէին սակաւաւոր կայեանք հեծելոց։ Խորութիւն գետոյն էր գոգցես իմն երեք ոտնաչափ։

ԺԹ. Յառաջագոյն արձակեալ Կեսարու զայրուձին, զկնի ընԹանայր բովանդակ զօրօքն։ Այլ հանգամանք և կարգ չուոյն այլ իմն ազգ էր քան զոր Բելգացւոց գուշակեալն էր առ Ներուեանս։ Զի առ մերձ կալոյ Թշնամեաց, Կեսար ըստ իւրում սովորութեան զվեցեսին գունդսն առանց ինչ բեռին վարէր, զկնի նոցա կարգեալ զկարասի բանակին, ապա երկոքին նորաժողով գունդք փակէին զամբոխն բովանդակ, և կարասւոյն պահ ունէին։ Այրուձին մեր ընդ պարսաւորսն և ընդ աղեղնաւորս անցեալք ընդ գետն՝ ձեռն 'ի գործ մխեն պատերազմի։ Նոքա իբրև հետ ընդ հետ 'ի մայրիս առ իւրեանցսն փախուցեալ

և այսրէն 'ի մայրեացն 'ի մերում գրոհ տային, և մերքն
ոչ անդր քան զառհման հարթ և դիւր վայրացն իջանէին
զփախուցեալսն հալածել, 'ի նմին ժամանակի գունդքն մե-
ցեքին նախաժամանք չափեալ զտեղին՝ սկսան կառուցա-
նել զճամբարն։ Իբրև առաջին կարասի բանակին մերոյ յե-
րևեան եկին մացառապօղ որջացելոցն, զի զայն ժամ կէտ ե-
դեալ էր նոցա 'ի մարտ, նովին ճակատու և ռազմիւ որովք
կազմեալ կային 'ի մայրիսն, խել և խել ամենայն ամբոխիւ
սլացեալ խոյացան 'ի հեծելախումբն մեր։ Զսոսա առ ե-
տեղ պղծեալ պղտորեալ՝ անհնարին արընթացիւք արշաւե-
ցին 'ի գետն, մինչև գրեթէ 'ի միում ժամու՝ յանտառին և
'ի գետն և 'ի մեր ձեռս երևել թշնամեացն։ Նովին երա-
գութեամբ 'ի հանդիպահայեաց բլրոյն դիմեցին և 'ի ճամ-
բար մեր և 'ի գործաւորս գործոյն։

Ի. *Կեսարու զամենայն ինչ միանգամայն հասանէր առ-*
նել. պարզել զդրօշն կարմիր՝ զնշանակն մարտի, փողանը-
շան հարկանել, դադարեցուցանել զզօրականն 'ի գործոյն,
զփոքր մի 'ի բաց հեռացեալսն 'ի խնդիր հողակուտի՝ յետս
կոչել, ճակատ յօրինել, սրտապնդել զզօրն, նշանս բաշխել.
յորոց ոչ սակաւ մասն խափանէր կարճութիւն ժամանա-
կին, թշնամեացն եկք և յարձակումն։ Այսմ ամենայնի
տագնապ տարակուսանաց երկու ինչ 'ի դէպ ելանէին յա-
ջողուածք. գիտութիւն զօրականին և վարժութիւն. զի յա-
ռաջին պատերազմունսն ընդ կիրթ անցեալք, քան յայլոց
ուսանել՝ ինքնին գիւրաւ իմանային զարժանն գործելոյ. և
զի Կեսարու չէր հրամայեալ ումեք 'ի գործոյն և տեղակա-
լաց իւրաքանչիւր գնդի գնդի 'ի բաց ելանել, բայց միայն 'ի
բովանդակել գործոյ ամրութեան ճամբարին։ Սոքա առ
երագութեան և հպաւորութեան թշնամեաց ոչ ինչ կա-
րօտէին հրամանին Կեսարու, այլ որ ինչ 'ի դէպն էր՝ իւրովի
'ի գործ տանէին։

ԻԱ. *Կեսար, զկարևորան հրաման տուեալ, ընթացաւ*
'ի քաջալերել զզօրական յո՛ և դէպն եա. և եհաս 'ի Տա-
ներորդ գունդն։ Ոչ երկայն ինչ խօսիւք խրախոյս ետ մարտ-

կացն, այլ զի զառաջին քաջութիւնն յիշեսցեն, և մի ինչ խռովեսցին յանձինս, և արիաբար զդէմ կալցին բանութեան թշնամւոյն. և զի քան զնետընկէց մի չէին հեռի թշնամիք, նշան ետ սկիզբն մարտին առնելոյ. անտի 'ի միւս կողմն յորդորանաց ստէպ ընթացեալ, եգիտ զնոսա 'ի մարտ մտեալ: Այնչափ էր ժամանակն կարճատեալ, և ողջք թշնամեացն յօժարափոյթք 'ի կռիւ, զի ոչ միայն առ 'ի զարդարն յօրինել, այլ և 'ի սաղաւարտս ագանել և զծածկոյթս վահանացն մերկանալ՝ պակասեաց ժամ: Ըստ դիպոյ յորում կողման և զոր ոք 'ի գործոյն, և զոր նշանս և ետես, անդ եկաց. զի մի 'ի խնդրել զիւրսն՝ ժամավաճառ լինիցի 'ի մարտէն:

ԻԲ. Զճակատն յարդարեալ, ոչ այնչափ ըստ ռազմական օրինի և կարգի՝ քան ըստ վայրացն բնութեան և զառ 'ի վայրի բլրոյն և հարկի ժամանակին, զի 'ի տեղիս տեղիս այսր անդր գունդք այլ և այլ՝ յայլ և այլ կողմանս զթըշնամիսն մղէին, և թանձրախիտ ցանկովքն արգելովք՝ որպէս կանխեցաք ցուցաք՝ հեռաւոր տեսիլն խափանէր, յայս ստէպ չէր մարթ անվրէպ թիկունս կացուցանել, ոչ զիւրաքանչիւր կողման զպէտսն հայթայթել, և ոչ զամենայն հրաման միում՝ միայնոյ ամենեցուն հասուցանել: Վասն որոյ՝ յայնչափ դժուարին հանգամանս իրաց և բաղդին պատահարք այլ և այլ հանդիպէին:

ԻԳ. Մարտիկք իններորդ և տասներորդ գնդացն՝ 'ի ձախում թևի ճակատուն կացեալք, փութապէս զմըկունդսն արձակեալ 'ի բարձրաւանդակէն 'ի գետ անդր վանեցին զխոնջ և զվաստակաբեկ և զվիրաւոր Ատրեբատսն՝ որ յայն կողմն էին վիճակեալք. և 'ի ճեպելն յանցանն՝ հասեալ 'ի վերայ սուսերօք 'ի տագնապի անդ՝ սատակեցին 'ի նոցանէ ամբոխ բազում: Ինքեանք համարձակ անցեալ ընդ գետն և 'ի տեղի ինչ դժուարուստ անկեալ, 'ի դառնալ թշնամեացն ընդ կրունկ և 'ի ճակատ տալ, անդրէն 'ի կռիւ շահատակեալ 'ի փախուստ դարձուցին: Նոյնպէս յայլում ուրեք կողման երկու այլ գունդք՝ մետասանն և

ուԹերորդ, հալածեալ զվերոմանդուացիս՝ ընդ որս մարտընչէինն, 'ի բարձուանդակէն 'ի ստոր առ ափամբք իսկ գետոյն մղէին պատերազմ։ Սակայն յառաջոյ և 'ի ձախմէ կուսէ գրեԹէ բնաւ ամայացեալ ճամբարին, մինչդեռ յաջում Թևին կայր գունդն երկոտասան և եօԹներորդն ոչ ինչ կարի 'ի բացեայ 'ի նմանէ, Ներուեանք առ հասարակ յօգնախուռն ամբոխիւ՝ որոց զօրավարէր Բոդուոգնատ իշխանապետ՝ 'ի նոյն տեղի դիմեցին. կէսք զԹևան պարածեալ՝ զգունդսն պաշարել սկսան, և կէսք 'ի բանակետղն ընԹանալ։

ԻԴ. Ի նմին ժամանակի այրուձին մեր և մեկնակաղէն հետևակամարտք, զորս ընդ առաջին վանեալսն 'ի յարձակմանէ Թշնամեացն լինել ասացաք, մինչդեռ 'ի ճամբարն ապաստան դային, Թշնամեացն պատահեալք՝ անդրէն ընդ այլ կոյս փախուստ խնդրէին, և ռամիկապայք զօրականին որ 'ի յետկոյս դրանէ ճամբարին և 'ի գլխոյ բլրոյն տեսին զմերսն յաղԹողս անցեալս ընդ գետն, ելեալք 'ի դուրս յաւ և յապուռ, իբրև դարձան հայեցան, և զԹշնամիսն 'ի բանակս մեր տեսին երԹևեկեալ, շտապ տագնապաւ 'ի փախուստ աճապարէին։ Անդէն և որոց զկարասին բարձեալ դային՝ ելանէր աղաղակն և մռնչիւն, և այլք այլուր զարհուրեալ խուճապէին։ Յայսմ ամենայնէ խռովեալ այրուձին տրեւիրեան, որոց առ գալլիացիս նշանաւոր է համբաւ քաջուԹեան, և 'ի քաղաքէն 'ի Թիկունս առաքեալ եկեալ էին առ Կեսար, իբրև տեսին զբանակետղն մեր լցեալ 'ի խռանէ Թշնամեաց, զգունդսն հարստահարեալս և գրեԹէ պաշարեալս, ռամիկապայքն՝ հեծեալք՝ պարսաւոր նումիդացիք այսր անդր ցրուեալ և ընդ բնաւ կողմանս հեղեալ 'ի փախուստ, յուսահատ եղեալ 'ի մերոց իրացս՝ խաղացին գնացին 'ի տուն. պատմեցին 'ի քաղաքն, Թէ հռովմայեցիք վանեալ գձձեալ 'ի պարտուԹիւն մատնեալ, և ճամբար նոցա և կարասին 'ի բուռն անկեալ Թշնամեաց։

ԻԵ. Կեսար, յետ սրտապնդելոյ զգունդն տասներորդ՝ ընԹացեալ յաջ Թևն, իբրև ետես զի իւրքն նեղեալ տագ-

նապէին, և ամենեցուն 'ի մի վայր յարձակելոյ՝ երկոտասան գնդին զօրականք խռնեալ կուտեալ՝ խափան լինէին միմեանց 'ի կռիւ, ամենայն հարիւրապետք գնդին չորրորդի կոտորեալք էին, և նշանակիրն կորուսեալ զնշանն՝ ինքն սպանեալ, այլոց ևս խմբիցն գրեթէ ամենայն հարիւրապետք՝ էր որ վիրաւոր, էր որ սատակեալ, ընդ որս և Նախաշտէն[1] Պ. Սեքստիոս Բակուլոս այրն կորովի, բազում և հաստոյր վիրօք հարեալ՝ մինչ չզօրել յոտին կալ, և այլքն յուլացեալ, և ոմանց 'ի Նորամտից[2] գասալիք եղեալ 'ի կռուոյն ելանէին և 'ի զինուց խուսափէին, Թշնամիք՝ ոչ 'ի դիմաց կուսէ 'ի ստորէ դաշտաց դադարէին դիմել, և ոչ յերկոցունց կողմանց յաջմէ և յահեկէ 'ի վերայ երթալ, և յանձկի և 'ի կարւոջ կայր գործն, և չգոյր ուստեք օգնութիւն առաքելոյ, անդէն 'ի Նորամտից անտի զմիոյ զինուորի զվահանն հանեալ, — զի ինքն առանց վահանի էր անդր եկեալ, — ընթացաւ յառաջին ճակատն. և յանուանէ ձայնեալ զհարիւրապետսն, և առ այլ ռազմականսն խրախոյս հարեալ, գրոհ տալ միահամուռ հրաման ետ, և զջոկատսն անօսրել, զի դիւր լինիցի սուր 'ի գործ արկանել: Նորա գալստեամբն խրախոյս առեալ զօրականին և 'ի յոյս արծարծեալ, զի իւրաքանչիւր ոք և 'ի տագնապին իւրում ջանայր գուն գործել առաջի զօրագլխին, նահանջեցաւ փոքր մի Թշնամեացն բռնութիւն:

ԻԶ. Տեսեալ Կեսարու և զգունդն եօթներորդ զմերձակայ՝ տագնապեալ յերեսաց Թշնամւոյն, հազարապետաց զօրուն ազդ առնել՝ զի փոքր մի մերձեսցին գունդք առ

---

1 Նախաշտէ կամ Նախաշտէն կոչէր առաջինն 'ի հարիւրապետս երրորդ կարգի դասակմանց ճակատուն՝ աշտենաւորաց, իշխանն ամենայն հարիւրապետաց, որ աստիճան մեծ էր՝ գրթ. հաւասար հազարապետաց:

2 Յանկանել ուրուք յառաջին կամ յերկրորդ կարգէ դասականաց՝ այլք յերրորդէն անցանէին 'ի տեղի նոցա, և սոքա են Նորամուտքն անուանեալք:

միմեանս և միահամուռ 'ի թշնամիսն յարձակեսցին։ Զոր արարեալ, և միմեանց ձեռն մատուցեալ, աներկիւղ յընդդէմ կալն առ 'ի թշնամւոյն պաշարելոյ, սկսան յախուռնագոյնս դիմանալ և քաջափրոյս մաքառել։ Ի նմին ժամու զօրք երկուց գնդացն՝ որ 'ի վերջս բանակին կային 'ի պահ կարասւոյն, 'ի շռինդ մարտին անդէն արշաւասոյր երևէին թշնամեաց 'ի գլուխ բլրոյն։ Եւ Տ. Լաբիենոս առեալ զբանակս թշնամեացն, և 'ի բարձունք անտի տեսեալ զեղելոցն 'ի մերում բանակին, առաքեաց 'ի թիկունս մերոցն զգունդըն տասներորդ։ Որոց 'ի հեծելոցն և 'ի ռամիկապատուցն փախստենէ ծանուցեալ յորում կողման իցէ գործն, և յորում վտանգի ճամբարն և գունդքն և սպարապետն իցէին գլխովին, ոչինչ պակաս արարին իւրեանց յերագութենէ։

ԻԷ. Ի սոցա եկեցն այնչափ փոփոխութիւն եղև իրաց, մինչև մերքն՝ եւ և անկեալքն վիրաւորք, յեցեալ 'ի վահանսն անդրէն 'ի կռիւ խիզախէին. յայնժամ և ռամիկպապաքն՝ տեսեալ զթշնամիսն ահաբեկ, անզէն անգամ զինելոցն 'ի դիմի հարկանէին։ Իսկ այրուձին, 'ի քերել յանձնէ զկեղա փախստեանն քաջութեամբ, ընդ ամենայն տեղիս մղէր զպատերազմն՝ անցանել զանցանել զզնդացն մարտիկք։ Բայց թշնամեացն՝ և 'ի յուսահատութեան անդ իւրեանց այնչափ նահատակութիւն ցուցեալ, մինչև յանկանել առաջնոցն, առընթերակայք նոցին 'ի դիակունս նոցա ամբարձեալք՝ 'ի մարմնոց անտի նոցուն կռուէին. և 'ի սոցա անկանել և դիզանալ դիականց, մնացեալքն իբրև 'ի բլրոյ ինչ իմեքէ՝ նետաձիգ 'ի մերսն առնէին, և զաշտէսն յօդոյն յափշտակեալ՝ այսրէն առաքէին. զի ոչ վայրապար քաջացն այնպիսեաց համարելի էր՝ յանդգնել անցանել ընդ գետն լայն, ելանել ընդ բարձրաբերձ ափունսն, միջամուխ լինել 'ի դժնդակ վայրն. զորս 'ի կարի դժուարնոց դիւրինս էր արարեալ ոգւոցն մեծանձնութիւն։

ԻԸ. Ի կատարած մարտին և 'ի սպառսպուռ ջնջիլ ազգի և անուան Ներուեանց, ծերունիքն զորս մանկտւովք և կանամբք հանդերձ 'ի ճախճախուտս և 'ի ճահիճս ասացաք

ժողովեալ, ընդ առնուլ զլուր մարտին, ամենեքին անարգել այնուհետեւ պաղթօզան և բնաւ անյոյս զպարտեալսն համարեալ, ամենեցուն ապրեցելոցն հաւանութեամբ զեսպան արարեալ առ Կեսար, մատին նմա ընդ հարկաւ ծառայութեան, և յանձնառանալի աղէտս անդ ազգին՝ 'ի վեց հարիւր աւագանւոյ երիս եւեթ ասացին մնացեալս, և 'ի վաթսուն հազար առնէ՝ հազիւ հինգ հարիւր միայն զինակիրս. առ որս իւր 'ի տառապեալս և յաղաչաւորս զգութ խնամոցն ցուցանել կամեցեալ Կեսարու, սիրողաբար պահպանեաց զնոսա, և հրաման ետ երթալ նստել 'ի սահմանս իւրեանց և 'ի քաղաքս. և սահմանակցաց իւրեանց պատուիրեաց կարճել զանձինս և զարս իւրեանց 'ի զրկելոյ և 'ի խռովելոյ զնոսա։

ԻԹ. Ադուատիկեանք զորոց 'ի վերագոյնդ գրեցաք, թէ ամենայն զօրօք 'ի թիկունս օգնականութեան գային Ներուեանց, ընդ լուր լինել պատերազմին՝ յուղւոյ անտի ելեալ դարձան 'ի տուն, և թողեալ ամայի զքաղաքս և զամուրս ամենայն, զամենայն ինչ զիւրեանց փոխեցին 'ի քաղաք մի պնդակազմ անդստին 'ի բնէ անձեռագործ ամրացեալ. որոյ էին յամենայն կուսէ շուրջ շուրջանակի ժայռք բարձրաբերձք և զառ 'ի թափ սեպացեալ հայեցուածք, և 'ի միոջ կողմանէ եւեթ մնացեալ հարթ զիւրընթաց՝ 'ի լայնութիւն ոչ աւելի քան զերկերիւր ոտնաչափ. զայն վայր՝ կրկին բարձր պարսպօք ամրացուցեալ էին, և քարինս ծանունս ստուարս և հեծանս ծայրատաշս 'ի պարսպին ագուցեալ։ Ինքեանք զարմ էին 'ի Կիմբրաց և 'ի Տեւտոնաց. որոց երբեմն 'ի մեր նահանգ և յԻտալիա ճանապարհ արարեալ, զաղխ և զկարասին զոր ընդ իւրեանս վարել և տանել ոչ կարէին, 'ի պահեստ եդեալ յայսկոյս Հռենոս գետոյ, պահապանս և պահնակս յիւրեանցն թողին վեց հազարս արանց 'ի միասին։ Սոքա յետ մահու նոցին՝ ամս յամայր 'ի սահմանորդացն նեղեալք, այն զի մերթ ճակատս տային, մերթ զեկեալսն մղէին, նոցա ամենեցուն հաստատակաց հաճութեամբ խաղաղութիւն արարեալ, զայս տեղի ընտրեցին իւրեանց բնակութեան։

Լ. Եւ 'ի սկիզբն գալստեան սպային մերոյ ստէպ ստէպ արշաւանս գնէին 'ի քաղաքէն, և Թեթև մրցութեամբք ընդ մերսն կռուէին։ Ապա շերտափակ արարեալ յերկոտասան ոտնաչափ և շուրջ պատեալ 'ի հնգետասան հազար շուրջանակի, և խիտ առ խիտ ամրոցս զինուորեամբք ածեալ, ամրացան 'ի քաղաքն։ Իբրև տեսին Թէ ողորահէւս պահանգակապ պատնէշք պատրաստին, ամբարտակ կանգնի և աշտարակ ամբառնայ 'ի հեռաստանէ, սկսան նախ այպն առնել 'ի պարսպէն, և 'ի ձայն բարձր զաղաղակ հարկանել, Թէ առ ի՞նչ այնքան կազմութիւն յայնչափ հեռաստանէ կառուցանիցի։ Որո՞վ ձեռօք կամ որո՞վ ուժով, արք մանաւանդ այնպիսի նկնահասակք, — քանզի բազմաց 'ի գաղղիացւոց առ յաղԹանդամութեամբ մարմնոց իւրեանց արհամարհեալ է փոքրկութիւն մեր, — զայնքան մեծամարմին աշտարակ 'ի պարիսպս մեր յեցուցանել յուսայցեն։

ԼԱ. Իսկ իբրև հայեցեալ տեսին զի շարժի և մերձենայ 'ի պարիսպն, 'ի նորագործ և յանսովոր իրացն տեսլենէ պակուցեալք, առաքեցին առ Կեսար հրեշտակս 'ի հաշտութիւն խաղաղութեան, որ խօսեցան օրինակ զայս. Ոչ կարծեմք մեք առանց դիցն օգնականութեան պատերազմ մղել հռովմայեցւոց, որ կարօղն են զայդպիսի բարձրամուր կազմածս այդու արագութեամբ շարժել և 'ի մերձուստ տալ պատերազմ, զանձինս և զամենայն ինչ զիւրեանց՝ նոցա 'ի ձեռս տալ խոստացան։ Զայս միայն խնդրեալ և պաղատեալ, զի եԹէ ըստ գԹութեան և քաղցրութեան իւրում՝ զոր յայլոց լսէին՝ պահել կամիցի զԱդուատականս, մի՛ զզէնսն 'ի նոցանէ կապտեսցէ. զի գրեԹէ ամենայն սահմանակիցք մեր, ասեն, Թշնամի են ընդ մեզ և ընդ քաջութիւն մեր նախանձաբեկք, յորոց անհընար լիցի մեզ պաշտպանել անձանց՝ եԹէ անզէն մնայցեմք. մեզ լաւ է, եԹէ յայդ պայման հասանիցեմք, ամենայն վտանգից 'ի հռովմէական ժողովրդենէն համբերել, և մի՛ 'ի նոցանէ չարչարանօք վճարել, յորոց միջի իշխանաբար կեալ սովորն էաք։

ԼԲ. Առ այսոսիկ ետ Կեսար պատասխանի. թէ ոչ ըստ իւրեանց արժանեաց, այլ մանաւանդ ըստ իւրում բնաւորութեան պահէր զքաղաքն, եթէ չև հասեալ Խոյին 'ի պարիսպն՝ տուեալ էին 'ի նա ձեռն, այլ արդ չիք հնար նուաճութեան, բայց միայն զզէնսն 'ի ձեռս տալով. և ինքն զնոյն զոր ընդ Ներուեանս՝ և ընդ նոսա արասցէ, և հրաման տացէ սահմանակցացն, մի ինչ մեղանչել հպատակաց ժողովրդեանն Հռովմայ: Պատմեալ զայս առ իւրեանցսն, նոքա զամենայն հրամանսն առնել խոստացան: Շեղջակոյտ մեծ զինուց բերեալ ընկեցեալ 'ի պարսպէն 'ի փոսն որ առաջի քաղաքին, մինչ գրեթէ 'ի ծայր բարձրութեան պարսպին և ամբարտակին հաւասարել դէզդէզ զինուցն զրահանք, և սակայն, որպէս ապա յայտ եղև, զերիր մասն ծածկեալ 'ի քաղաքին, դրօքն բացելովք այնօր 'ի խաղաղութեան կացին:

ԼԳ. Ընդ երեկս հրաման արար Կեսար տուականել ըզդրունսն և զօրուն ելանել 'ի քաղաքէն, գուցէ ինչ կրեսցեն վնաս քաղաքացիքն 'ի զօրականէն: Նոքա, ըստ որում 'ի վեր ել, յառաջագոյն 'ի միտս արկեալ, թէ նուաճութեամբ իւրեանց՝ մերքն ոչ ևս 'ի ներքս մուծանիցեն պահպանս, կամ գէթ ներողագոյնս պահեսցեն, զայս զմտաւ ածեալ՝ կէսք նովին որովք պահեալ և թաքուցեալ էին զինուք, այլք վահանս 'ի կեղևոյ ծառոց և կամ ողորակապս կազմեալ, և ըստ շտապական բռնոյ ժամու հարկին քեմրխտապատ արարեալ, յերրորդ պահու գիշերոյն՝ ընդ որ չէր ինչ կարի բարձր ելք յամուրս մերոց կազմածոց, ընդ այն յանկարծակի ամենայն զօրօք 'ի քաղաքէն 'ի դուրս ոստեան: Անդէն առ ժամայն, որպէս կանխեալ պատուիրեալ էր Կեսար, հրանշան ազդեցութիւն արարեալ, 'ի մօտաւոր ամրոցացն անդր ընթացաւ ամբոխն. և այնպէս ամեհաբար կռուեցան թշնամիք, որպէս արժանն էր արանց քաջաց 'ի վերջին անդ վտանգի անձանց 'ի դժուարին տեղւոջն ընդդէմ այնոցիկ՝ որ 'ի պատնիչէն և 'ի մարտկոցացն 'ի նոսա նետաձիգ դնէին. զի 'ի քաջութեան էր ամենայն

յոյս փրկութեան խուրեանց։ Սպանեալ իսկ և չորից հազարաց արանց, այլք փախստեայ արկան 'ի քաղաքն։ Ի վաղիւ անդր աւուրն, խորտակեալ զդրունսն, զի չէր ոք որ պահ ունէր, և մուծեալ զզօրն մեր 'ի ներքս, զքաղաքն ողջոյն յարքունիս հատեալ 'ի վաճառ եհան հրապարակաւ Կեսար։ Ցուցմնդաց անուն գլխահամար առ ինքն ածաւ հազարաց յիսուն և երից։

ԼԴ. Ի նմին ժամանակի, 'ի Պ. Կրասոսէ՝ զոր միով գնդաւ առաքեալ էր առ Վենետս, Ունելս, Ոսիսմեանս, Կուրիոսոլիտս, Սեսուվեանս, Աւլերկս, Հռետոնս, որ են ազգք ծովեզերեայք և հուպ յաշխարհածովն, տեղեկութիւն եկաւ՝ զի այն ամենայն ազգք ընդ ձեռամբ և ընդ իշխանութեամբ հռովմէական ժողովրդեանն էին նուաճեալք։

ԼԵ. Ցետ այսր ամենայնի գործոց քաջութեան, խաղաղացեալ համօրէն Գաղղիա, այնպէս հռչակ հարեալ էր համբաւ պատերազմիս այսր առ խուժդուժսն, մինչև յազգաց ազգաց բնակչաց յայնկոյս Հռենոսի, առաքէին հրեշտակս առ Կեսար, պատանդութիւն յանձն առնուլ, և հլուական խոստանալ կամակատարութիւն։ Կեսար քանզի յԻտալիա և 'ի Լիւրիկէ փութայր երթալ, 'ի ըսկիզբն առաջիկայ ամառայնոյն առ ինքն գալոց անսել հրամայեաց։ Ինքն զզօրսն 'ի ձմերոց ածեալ 'ի Կարնուտս, յԱնդեկաւս և 'ի Տուրոնս, որ քաղաքք մերձաւորք են տեղեացն յորս պատերազմն մղեցաւ, եւ գնաց յԻտալիա։ Իսկ յաղագս իրացն այնոցիկ՝ ըստ թղթոցն Կեսարու, պաղատանք սահմանեցան աւուրս հնգետասան գոհութեան առ դիս. որ ոչ ումեք էր եղեալ յառաջ քան զայն ժամանակ [1]։

---

[1] Այս գոհութեան պաղատանք լինէին 'ի դիմաց քաղաքապետ զօրավարին երախտաւորի, աշխարհօրէն՝ բայց մանաւանդ յիշխանացն, անկանելով առաջի և առ նոսա աստուածոցն. և կատարէին սովորաբար յաւուրս երկուս կամ երիս կամ ութ, և այլն։

ԿԱՅԻՈՍԻ ՅՈՒԼԻՈՍԻ ԿԵՍԱՐՈՒ

ԳԱՂՂԻԱԿԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻՆ

Գ Ի Ր Ք Ե Ր Ր Ո Ր Դ

ՆԱԽԱԴՐՈՒԹԻՒՆ

Ա. Սեբ. Գալլիա տեղակալ՝ զազգս ինչ բնակեալս ընդ Ալպիս և ընդ Հռոդանոս՝ նուաճէ ահեղ պատերազմօք. Բ. ԶՍեդուանս և զՎե-րագրեանս փոխարինելոյ՝ ծանր հարուածովք պատուհասէ. Ե. Զայ-նու ժամանակաւ ապստամբեն և Վեներք, Ունելք, Կուրիոսոլիտք, և այլք ևս աշխարհածովուն գաղատատան ժողովուրդք. ԺԲ—ԺԴ. Կեսար՝ 'ի շուր ընդ երկար կամուրջ ընդ Վեհենոս ցամաքային պա-տերազմաւ, հուսկ ապա նաւամարտիւ յաղթէ նոցա. ԺԵ—Ի. Ի նը-մին ժամանակի ետեղակալքն, Կ. Տիտուրիոս ընդ Ունելս, և Պ. Կրաս-սոս ընդ ոչ սակաւ ազգիս Ակուիտանիոյ յաղթաբար մղեն մարտս. ԻԸ. Կեսարու ձեռն 'ի Մորինս և 'ի Մենապեանս արկեալ, փառն յեղանակի տարւոյն յետս դարձուցանէ զզօրն:

ԿԱՅԻՈՍԻ ՅՈՒԼԻՈՍԻ ԿԵՍԱՐՈՒ

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՔ

ԳԱԼԼԻԱԿԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻՆ

Գ Ի Ր Ք Գ.

Ա. Ի գնալ Կեսարու յԻտալիա, զՍեր. Գալբաս՝ ընդ երկոտասաներորդ գնդին և մասին ինչ այրուձիոյ՝ առաքեաց 'ի Նանտուանս, 'ի Վերագրեանս և 'ի Սեդունս, որք 'ի սահմանացն Ալոբրոգաց և 'ի Լեման ծովակէն և 'ի Հռոդանոս գետոյ՝ ձգին մինչև 'ի գլուխս Ալպեանց: Պատճառ այն էր յղելոյ զնա, զի կամէր համարձակ լինել ճանապարհին ընդ Ալպիս, ընդ որ մեծաւ վտանգաւ և ծանր բաժիւք սովոր էին անցանել վաճառականք: Հրաման ետ նմա, զի եթէ պիտոյ համարեսցի՝ յայն տեղիս գիցէ զգունդն ձմերել: Գալբաս զմարտս ինչ աջողակաբար վճարեալ, և առեալ զբազում ամրոցս նոցա, եկեալ յամենուստ առ նա դեսպանաց, և պատանդաց մատուցեալ, և արարեալ հաշտութիւն, եդ 'ի մտի՝ խումբս երկուս 'ի Նանտուանս կացուցանել, և ինք՝ միւսով խմբիւք նորին գնդի՝ ձմերել 'ի գեղջն Վերագրեանց յՈկտոդուրն անուանեալ: Այն գիւղ կառուցեալ 'ի հովտի, սուղ ինչ դաշտագետին առ նմա, բարձրագագաթն լերամբք շուրջանակի պատեալ կայ. և զի գետովն յերկուս բաժանի մասն, զմի կողմն գեղջն շը-

նորհեաց գաղղիացւոցն, զմիւսն Թափուր 'ի նոցանէ Թո-ղեալ՝ եւ գնդացն 'ի ձմերել. շերտափակ եւ փոսիւ ամրա-ցուցեալ զտեղին։

Բ. Իբրեւ անցանէին հաւուրս մի աւուրք ձմերոցաց, եւ նպարակել զտեղին էր հրամայեալ, տեղեկացաւ ան-դէն վաղվաղակի 'ի լրտեսացն, զի յայնմ կողմանէ գեղջն շնորհելոյ գաղղիացւոցն, ամենեքեան ելեալ գնացեալ էին գիշերայն, եւ անհուն ամբոխ Սեդունաց եւ Վերագրեանց ըմբռնեալ էին զբարձրաւանդակս մօտակայ լերինն։ Զայս յայլ եւ այլ դէմս էին արարեալ, զի խորհուրդ առնուցուն գաղղիացիք վերստին 'ի մարտ արշաւել եւ սատակել զգուն-դըն։ Մի՝ զի զգունդն զայն պակասաւոր՝ ոչ ամբողջ, վասն հատելոյ անտի խմբիցն երկուց, եւ բազմաց՝ մանաւանդ ա-ռաքելոց 'ի պաշար համբարոց՝ պակասեալ անտի, արհա-մարհէին առ նուազութեանն. եւ դարձեալ՝ համարէին թէ առ խոժոռութեան տապարար վայրացն, յորժամ իջքեանք 'ի լերանց անտի 'ի հովիտն նետս ձապաղելով հրոսեսցեն, եւ ոչ առաջի նախաձեռն յարձակման իւրեանց կարասցեն կալ։ Յաւելոյր եւս 'ի վերայ, զի սորջանային ընդ անջա-տումն որդւոց իւրեանց պատանդութեան անուամբ 'ի նո-ցանէ, եւ 'ի միտս իւրեանց հաւանեալ էին, թէ հռովմայե-ցիք՝ ոչ միայն 'ի պատճառս ճանապարհացն՝ զկատարս Ալպեանց զուն գործեն 'ի ձեռս բերել, այլ եւ 'ի մշտնջե-նաւորս տիրելոյ նոցա, եւ զայն տեղիս 'ի նահանգն իւրեանց խառնելոյ 'ի սահմանակից։

Գ. Զայս զուժկանս լուեալ Գալբայի, մինչդեռ ոչ ձմերոցացն պատրաստութիւնք եւ ամրութիւնք կատա-րեալ էին, եւ ոչ ցորեան եւ այլ համբար 'ի լիութիւն բա-ւականս ժողովեալ, վասն զի հպատակելով նոցին եւ պա-տանդիցն ընդունելով՝ ոչ եւս կասկած պատերազմի կար-ծէր, հապճեպով զատեանն ժողովեալ՝ սկսաւ խորհուրդ հարցանել։ Իբրեւ 'ի հրապարակի անդ բազում յանկար-ծահաս խէթ վտանգի քան զկարծիս գայր 'ի յայտ, եւ բո-վանդակ գրեթէ բարձունք խուժանաւ զինուորելոց խռն-

զեալ երեւէին, եւ 'ի խնուլ ճանապարհացն ոչ յօգնութիւն ոք կարող էր գալ, ոչ համբար 'ի ներքս տանել, զրեթէ համեալք 'ի յուսոյ կենաց՝ տային խորհուրդս այսպիսիս. Թողեալ զաղխս ամենայն՝ եւ 'ի դուրս վազեալ, նովին ճանապարհօք ընդ որս եկեալն էին՝ անճապարել 'ի փրկութիւն անձանց: Սակայն բազմաց համոյ թուեցաւ, պահեալ զայս խորհուրդ 'ի վերջին ապաւէն, առ ժամայն զկրացն յաջողութիւն նկատել եւ ամրացուցանել զբանակն:

Դ. Սուղ ինչ պարապ առեալ, մինչ հազիւ ժամանակ լինելոյ 'ի կարգել եւ 'ի բովանդակել զխորհեալսն, Թշնամիք յամենայն կողմանց 'ի տալ նշանին 'ի վայր հոսեալ՝ վէրգս եւ զգայլխտոնս սկսան թօթափել 'ի հովիտն: Մերքն զառաջինն գեթ եւս անխոնջք՝ քաջապէս պատերազմեալ լինէին, եւ ոչ մի նետ վայրապար տուաքէին 'ի բարձուէ. զի եթէ կողմ ինչ բանակին մերկանայր անպատսպար 'ի պահապանաց, անդր դիմէին յօգնութիւն. բայց այսու նկուն լինէին, զի եթէ երկարութեամբ մարտին պարտասեալ Թշնամիք 'ի կռուոյն 'ի բաց եղանէին, այլք գեթ եւս անաշխատք 'ի տեղին յաջորդէին. որում չմարթէր լինել առ մերսն՝ վասն տակաւաձեան գնդին լինելոյ. եւ ոչ խոնջելոյն միայն 'ի գուպարածէն մեկնել, այլ եւ ոչ խոցելոյն անգամ 'ի տեղւոյէն խլըտել եւ անձին զգալ կարողութիւն էր:

Ե. Յետ աւելի քան զժամս վեց 'ի կռուբն ժուժկալելոյ, եւ ոչ միայն ուժոյն, այլ եւ զինուցն պակասելոյ մերոցն, մինչդեռ տակաւին 'ի վերայ կային Թշնամիք, եւ առ մերոցն լքանելոյ՝ սկսանէին զշերտաւորսն պատառել եւ զփոսան լնուլ, եւ 'ի յետին վտանգ հասեալ կային իրքն, Պ. Սեքստոս Բակուլոս՝ նախաշաւէն հարիւրապետ՝ զոր 'ի Ներւեան խազմին բազմամբք եղեալ պատմեցաք, նոյնպէս եւ Կ. Վոլուսէնոս հազարապետն զօրու, այր մեծ խորհրդական եւ առաքինի, ընթացեալ երկոքեան առ Գալբա՝ մի եւեթ յոյս փրկութեան պատացուցանեն 'ի միջի լինել, այն զի խուռն 'ի դուրս 'ի տեղւոյէն վազեալ՝ 'ի յետին հնարս ձեռն արկանիցեն: Անդ ապա կոչեցեալ զհարիւրապետան՝

իսկ և իսկ ազդ տանէ ամրոցին, դադարել փոքր մի 'ի կը-ռուոյն, և յեկեալ զինուցն պահել եւեթ զանձինս, և ապա յաշխատութենէն առնուլ. ապա ընդ նշանին տալոյ՝ ցայթ տալ խուռնընթաց 'ի ճամբարէն 'ի դուրս, և 'ի քաջութիւն միայն ապաստան առնել զանձանց փրկութիւն։

Զ. Նորա զհրամայեալսն կատարեն, և անդէն դրդեն առ հասարակ փեռակեկելովք արտաքս սատուցեալք, ոչ ե-րացն հասուցանել թէ զինչ այն իցէ՝ սան թշնամեաց, և ոչ ուշադրել։ Զայս օրինակ փոփոխելով բաղդին՝ զեկեալսն յուսով առերելոյ բանակին՝ յամենուստ շուրջանակի պա-տեալ պաշարեալ սատակեն. և յերեսուն հազար և աւելի մարդկանէ, որչափ 'ի բանակին խուժեալ խժայնոց յայսանի էր, առաւել քան զերիս մասն ապանեալ, զայլս զարհուրեալս 'ի փախուստ դարձուցանեն, նա և ոչ 'ի բարձունսն անդ բունել թոյլ տան։ Այսպէս վարատեալ լինէր զթշնա-միս և 'ի զինուցն մերկացեալ, զան ժողովին 'ի բանակեալքն և յամուրս իւրեանց։ Ի վախճան պատերազմին, քանզի յաճախ հանդէս տանել բաղդին ոչ կամէր Գաղբա, և ան-սանէր զի այլով խորհրդով եկեալ անդր 'ի ձմերոց, և այ-լոց իրաց հանդերձեալ էր, մնացեալն 'ի պարենի և այլոց համբարոց չքաւորութենէ յորդորեալ, 'ի վաղիւ անդր հրձիգ արարեալ զամենայն շինուածս գեղջն, չու տանէ խաղալ գնայ 'ի մեր նահանգ. և անարգել 'ի թշնամեաց ըն-կեճելոյ կամ զարանակէ առ ուղւոյ, անարատ ողջանդամ ածեալ զզօրսն 'ի Նանտուատս, և անտի յԱլլոբրոգս. անդ ձմերեաց։

Է. Յետ այսր ամենայնի գործոց քաջութեան՝ Կեսա-րու ամենայն իրաւամբք 'ի խաղաղութեան համարեալ ըզ Գաղղիա, բելգացիք նկուն եղեալք. գերմանացիք հալա-ծեալք, Սեդունք 'ի պարտութիւն մատնեալք յԱլպեանս. ապա այնուհետև 'ի մուտս ձմերայնոյն ինքն գնացեալ 'ի Լիւրիկէ, զի կամէր երթալ և առ ազգսն այնոսիկ և զաշ-խարհն տեսանել, ահա յանկարծոյն յարեաւ պատերազմ 'ի Գաղղիա։ Սկիզբն կռուոյն այս եղև։ Պատանին Պ. Կրաս-

առ ընդ եօթներորդ գնդին ձմերէր յԱնդեանս մերձ 'ի ծովն համատարած։ Առ կարօտութեան պարենի 'ի կողմանսն՝ զբաղումս յասպահապետաց և 'ի հազարապետաց զօրուն առաքէ նա 'ի քաղաքն մօտաւորս 'ի խնդիր ցորենոյ և համբարոց. ընդ որս էր Տ. Տերրասիդիոս՝ յղեալ առ Ունէլս, Մ. Տրեբիոս Գալլոս՝ առ Կուրիոսոլիտս, Կ. Վելանիոս ընդ Տ. Սիլիոսի՝ առ Վենետս։

Ը. Ազգիս այսորիկ յոյժ ընդարձակածաւալ է իշխանութիւն ընդ ամենայն ծովեզերս կողմանցն այնոցիկ. զի և նաւք բազումք են Վենետաց, որովք սովորեցին նաւել 'ի Բրիտանիա, և գիտութեամբ և հմտութեամբ նաւատականին զանցանեն զայլովք, և ընդ ահագին և լայնածիր ոլորտս բազմածուփ ծովուն, բաց 'ի սակաւուց ոմանց նաւահանգստից զորս նոքեանք ունին 'ի միջի անդ, զայլս գրեթէ առ հասարակ՝ որոց գործ է 'ի նմին ծովու՝ ունին իւրեանց հարկատուս։ Ի սոցանէ կալաւ սկիզբն 'ի պահանս ունել զՍիլիոս և զՎելանիոս. զի ակն ունէին նոքօք զբռամբ ածել զպատանդս իւրեանց զտուեալսն Կրասոսի։ Ի սոցա աւանելոյ հրապուրեալ սահմանորդաց, ըստ արագամտիս և յանկարծածին խորհրդոցն գաղղիացւոց, 'ի նոյն միտս 'ի պահ արկանեն զՏրեբիոս և զՏերրասիդիոս, և վաղվաղակի դեսպանս առաքեալ 'ի ձեռն իշխանաց իւրեանց՝ յուխտ մտանեն ընդ միմեանս, զամենայն ինչ առհասարակ հաւանութեամբ միայն գործել, և զընաւ ճակատագրին ելս հասարակ յանձն առնուլ։ Դրդեն և զայլս 'ի քաղաքաց, կալ յաներժանալ 'ի նմին ազատութեան՝ զոր 'ի հարց անտի ընկալեալ են, և ոչ զլուծ հռովմէացւոց ախորժել առնուլ։ Զամենայն ծովեզերեայ սահմանս վաղընդփոյթ 'ի միտս իւրեանց յանկուցեալ, միաբան հրեշտակութիւն առաքեն առ Պ. Կրասոս, եթէ զիւրսն առնուլ կամիցի, արձակեսցէ յետս զպատանդսն։

Թ. Այսմ ամենայնի տեղեկացեալ Կեսար 'ի Կրասոսէ, զի ինքն յոյժ տարադէմ 'ի բացեայ էր անտի, պատուէր այս կառուցանել նաւս պատերազմիկս 'ի գետն Լի-

գէր՝ որ հատի յաշխարհածովն. և քաշտիկս և նաւաստիս և զեկամփորս 'ի գաւառէ անտի 'ի ներքս ածել։ Ի հայթայթել փութացեալս այսր ամենայնի, ինքն ընդ ներել ժամանակի տարւոյն նոյն ընդ նոյն փութացաւ 'ի բանակն։ Վենետք և որ այլ են ազգք՝ խրախել եղեալ զալպեանսն Կեսարու, և զի 'ի մեծ անուէին զոր առ նա էին մեղուցեալ, բանտք և կապանք անեղապահաց՝ որոց միշտ առ ամենայն ազինս սուրբ էր անուն և անմատոյց, ըստ մեծութեան վտանգին հանդերձին կազմել 'ի պատերազմ, և առաւել զնաւացն հոգալ պէտս. մեծաւ յուսով 'ի տեղւոյն բնութիւն վստահացեալք։ Ճանապարհք ընդ ցամաքն՝ կուրացեալք յերեսաց երթևեկի ծովածփանացն, նաւարկութիւն արգելեալ յանհմտութենէ տեղեացն և 'ի սակաւութենէ նաւահանգստից, զայսոսիկ գիտէին. նա և զզօրս մեր ոչ հաւատային յամել առ նոսա ընդ երկար առ 'ի չգոյէ պարենի. և զի թէ և ամենայն ինչ ընդ հակառակս ելանիցէ մտաց իւրեանց, համայն հաստատուն զանձինս նաւուքն համարէին. իսկ զհռովմայեցիս նշմարէին՝ ոչ նաւատորմի ունել զօրութիւն, և ոչ զծանօթատու տեղեացն զխորութս, զհանգրուանս և զկղզիսն ճանաչել. և զի այլ է ամենեւին նաւաստութիւն յանձուկ 'ի շրջափակ ծովու, և այլ 'ի համատարածն և յընդարձակատարր աշխարհածովն։ Սովին խորհրդովք զքաղաքսն ամրացեն, յագարակաց 'ի քաղաքսն մթերեն ցորեան, 'ի Վենետիա՝ ուր յայտնի է նախաձեռն ունել Կեսարու 'ի խառնումն մարտին, ժողովեն զնաւացն ամբոխ բազմութիւն։ Ընկերս իւրեանց յայս պատերազմ կարգան 'ի թիկունս զՈսիսմեանս, զԼեքսովեանս, զՆամնետս, զԱմբիալիտս, զՄորինս, զԴիաբլինտս, զՄենապեանս. կոչեն օգնականս 'ի Բրիտանիոյ՝ որ կայ հանդէպ գաւառացն այնոցիկ։

Ժ. Այս խոչք և խութք զոր ասացաք՝ առ ոսս կային պատերազմիս այսմ. այլ բազում ինչ խրախոյս տայր Կեսարու 'ի պատերազմ. Թշնամանք կալանաւոր Ասպետացն հռովմայեցւոց, ապստամբութիւնն յետ հպատակութեան,

յետ պատանդին տալոյ վստահանջութիւն, այնչափ ազգաց միաբանութիւն 'ի գաւառանս. և ս տասուել՝ զի մի՛ յանփոյթ առնել զամանէ, և այլ ևս ազինք արժան զատիցին և ին- քեանց 'ի նոյնս անկզխանալ։ Վասն որոյ իբրև 'ի մեր էառ՝ ամենայն զայլխացուց 'ի յեղափոխութիւն զան գործել. և Թեթևաբար արագ արագ 'ի խաղմ յորդորել, և զի ամե- նայն մարդ 'ի բնէ խնամ ունի ազատութեան և ատեայ ըն- ծառայութիւն, մինչ չև ազգաց բազմաց 'ի մի միաբանել՝ հարկ համարեցաւ բաժանել և 'ի բազմամս սփռել զզօրն։

ԺԱ. Արդ՝ առ Տրեմիրս մերձաւորս Հռենոս գետոյ՝ առաքէ հանդերձ այրուձիով զՏ. Լաբիենոս. պատուէր տուեալ նմա խաղալ առ հաւաստանս և առ այլ բելգացիս, և 'ի հարկի հաստատութեան ունել զնոսա. և զԳերմանա- ցիս՝ զորս ասէին 'ի Թիկունս կոչեցեալ 'ի բելգացւոց, եԹէ բանի ընդ գետն նաւուք անցանել կամիցին, արգելուլ։ ԶՊ. Կրասոս՝ երկոտասան խմբիւք զնդականաց և հզօր ձե- ռամբ այրուձիոյ՝ խաղացուցանէ յԱկուիտանիս, զի մի՛ յազգացն այնոցիկ յօգնականութիւն առաքեսցին Գաղ- լիոյ, և զուն դիցի միաբանութեան ազգաց բազմաց։ ԶԿ. Տիտուրիոս սաբինացի զաւագականն՝ երիւք գնդօք առաքէ յՈւնէլս, 'ի Կուրիոսոլիտս և 'ի Լեքսովիտս՝ զի փոյԹ կալցի արգելուլ զձեռն զայն։ Զպատանին Դ. Բրուտոս՝ նաւատորմին և զալլիացի քաղաքացն՝ զորս 'ի Պիկտոնաց և 'ի Սանտոնաց և յայլոց հանդարտեալ կողմանց հրա- մայեալ էր գալ ժողովել, զօրավար առաքեաց կացոյց. և պատուէր ետ նմա՝ ընդ ժամանելն փութալ դիմել 'ի Վե- նետս։ Ինքն հետևակախումբ զօրօքն չու արարեալ խաղաց- գնաց անդր։

ԺԲ. Քաղաքացն դիրեԹէ առ հասարակ այնպիսի էին դիրք, զի 'ի ծայրս լեզուաց ծովուն և 'ի սարաւանդս նըս- տեալք, ոչ հետիոտից էին մատչելիք, զի ջուրցն յորձանք յանդնդոց եկեալ ողողէին, որ յերկոտասան ժամս երկիցս պատահէր. այլ և ոչ նաւուք, զի յանդորրէն միւսանգամ նուազել և տեղի տալ ալեացն հատանեցն՝ նաւք 'ի ծան-

ծովուն խորեալ կառաչէին: Վասն որոյ երկոքեան եւս զեղջք խափան լինէին մարդս ընդ քաղաքն գնալոյ. եւ եթէ երբեք 'ի մեծամուր պատրաստութենէս յաղթահարեալ, 'ի ծովակառոյց ամբարտակէ եւ 'ի կաղմածոցս զրեթէ հարթ հաւասար պարսպացն ամբարձելոց, սկսանէցին յուսահատ 'ի յաջողուածոյն լինել, մատուցեալ զբազմութիւն նաւացն՝ որովք հաստատահարուստք էին, զամենայն ինչ զկարեւորս առեալ տանէցին, եւ 'ի մօտաւոր քաղաքին անկանէցին ապաստան. եւ անդ դարձեալ նովին պատեհութեամբք պաշտպանէցին: Զայս դիւրին յոյժ էր առնել նոցա զմեծ մասն ամարայնոյն, զի նաւք մեր արգելեալ կային ալէկոծութեամբք. եւ անհնարին դժուարութիւն էր 'ի մեծ եւ 'ի բացնաստարած ծովուն նաւարկել յամբոխութեան ալեաց, ուր եւ նաւահանգիստք սակաւք եւ գրեա եթէ ոչինչ բնաւ:

ԺԳ. Քանզի եւ նաւք նոցա զայս ձեւ օրինակի էին կազմեալք եւ զինեալք: Սայրուց եւ ողնուց նոցա փոքր ինչ տափակագոյն քան զմերոց նաւացս, որով ծանծաղի եւ ջուրցն նուազութեան դիւրատարք. առաջք նոցա ուղղաբերձ կանգնոյր, նոյն եւ խելք նոցին, մեծութեան կոհակաց ծովուն եւ կոծանացն համեմատ: Նաւքն բոլորովին կաղնիք, առ ամենայն բռնութիւն եւ վիշտ վտանգի դիմացուողք: Տախտք նաւարանացն 'ի գերանաց՝ ստանաչափ մի լայն, հարստեալք բեւեռօք երկաթեօք 'ի ստուարութիւն բոյթ մատին: Խարիսխք՝ փոխանակ կարանաց երկաթեղէն շղթայիւք կապեալք: Ի տեղի առագաստի է նոցա մորթ եւ կաշի վեր 'ի վերոյ հանդերձեալ, առ 'ի չգոյէ կտաւոյ եւ առ տգիտութեան պիտոյից նորա, կամ որ առաւել ստուգութեան է նման, զի ոչ հեշտին ինչ համարէին ժուժկալել ընդդէմ այնչափ փոթորկաց աշխարհածովուն եւ այնչափ հողմոցն բռնութեան, եւ զնաւացն ահագին ծանրաբեռնութիւն վարել առագաստիւք: Նաւացս այսոցիկ ընդ մերում նաւահանդիպել այսպիսի էր մրցութիւն, զի միայն արագութեամբ եւ թեւճակացն վարելով զանցուցանէր զնոքօք. այլ ամենայն ինչ՝ ըստ բնութեան տեղւոյն եւ փոթորկացն ամե-

հութեան՝ նոցա առաւել դիւրադէպ և յարմարագոյն էր։ Եւ մերքն ոչ ինչ կարէին ստանալ նոցա առաջնակողմ ցըա-կեցն, վասն անհնարին կարծրութեան մտացութեան նոցա. և վասն բարձրութեան նոցին՝ ոչ դիւրին ինչ էր նետաձիգ առնել 'ի նոսա, և նորին աղագաւ հեշտաբար 'ի ժայռս 'ի խուլթս ամրանալ զօրէին։ Յաւել ևս, զի 'ի վայրենանալ մրրկին՝ և տայրին զենքեանս հողմոյն և ալէկոծութեանն դիւրեաւ տանէին, և անկանեալ 'ի խրուստան կային, և 'ի ջուրցն թողանալ ոչ ինչ 'ի վիմաց և 'ի քարանց զանգիտէին. որ մերոցս նաւաց վասանգ երկիւղալի էր այս ամենայն։

ԺԴ. Առեալ Կեսարու զբազումս 'ի քաղաքացն, տեսեալ զի ընդ վայր տաժանի յայն վաստակ, և ոչ յաւանալ քաղաքանւոյն՝ թշնամեացն կարծի փախուստ վարատակին, և ոչ հնար ինչ է հարկանել զնոսա, եգ 'ի մտի ըսպասել նաւատորմին. որ իբրև խմբեցաւ և յանին անկաւ թշնամեաց, որպէս թէ երկերիւր քան նաւք նոցա ամենակազմք և ազգի ազգի զինուք զարդարեալք, ելեալ 'ի հանդրուանաց ձմեռացեան կացին դէմ յանդիման մերոցն։ Ոչ Բրուտոսի ատարապետի նաւահանգիստին, և ոչ հազարապետաց զօրուն և հարիւրապետացն, որոց մէն մի նաւք էին զատուցեալք, յայտնի էր ըստ արժանի թէ զինչ առնիցեն առնել կամ զոր օրինակ մարտի ընտրեալ կացուցանել։ Զի ցռկաւ զնոսա խեթել անհնարին գիտէին. իսկ եթէ մարտկոցս կանգնեցեն, այնչափ առաւել էր խելաց բարձրութիւն 'ի խժիցն նաւաց, զի ոչ 'ի ստորէ դիւրաւ ինչ նետաձիգ 'ի նոսա լինել մարթէր, և արձակեալքն 'ի գալլիացւոց ծանրագոյն անկանէին։ Մի ինչ եւեթ մեծ և կարեւոր պատրաստեալ էր 'ի մերոցն, սայրասուր գերանդիք ագուցեալք և անդեալք 'ի ձողս երկայնաձիգս, նմանօրինակ պարսպամարտից գերանդեաց։ Սոքօք չուանքն՝ առագաստակալացն կալեալ 'ի կայմսն՝ ըմբռնեալք և ձգեալք, յուժգին թիավարել նաւին խզեալ լինէին. յորոց հատանելն՝ առագաստակալքն անկանէին ինքնին հարկաւ. և զի ընաւ յայս գալլիական նաւաց՝ էր յառագաստսն և 'ի հան-

գերձանս կազմածոցն, 'ի հատանել տոցա՝ անպէտ մնային ամենայն նաւք: Իսկ այլ ամենայն գուպարած 'ի քաջութիւն էր ապաստան՝ որով առաւել գտանէին զօրականքն մեր. մանաւանդ զի առաջի Կեսարու և զօրացն բոլորեցուն 'ի հանդիսի անցանէր գործն, և ոչ մի ինչ արարուած քաջութեան մարթէր թաքչել. զի ամենայն բլուրք և բարձունք՝ յորոց մօտուստ նշմարելի էր ծովն, ըմբռնեալ զօրաւեալ էին 'ի սպայէն:

ԺԵ. Զընկեցեալ այդպէս զառագաստակալսն, իբրև մէն միոյ նաւի երկուք կամ երեք միայն առ երի մնային, մարտիկքն մեր ամենայն ուժով ջանային ելանել 'ի նաւս թշնամեացն: Զոր տեսեալ խժիցն թէ ահա 'ի գործ գնէին, յետ 'ի պարտութիւն մատնելոյ բազմաց 'ի նաւացն, անպատսպար և անօգնական զիրեանս ծանուցեալ, փախստեամբ փութացան խնդրել զապրուստ անձանց: Եւ իբրև դարձուցին զնաւսն յընթացս հողմոյն, այնպիսի իմն հանդարտութիւն եղև և խաղաղութիւն յանկարծակի, զի ոչ կարէին խլրտել 'ի տեղւոջէն: Եւ այս՝ յոյժ 'ի դէպ եհաս 'ի վճարումն գործոյն. զի միում միում 'ի վերայ հասեալ մերքն՝ կալան զնոսա, մինչ զի յամենայն նաւատորմէ անտի սակաւք հասին 'ի ցամաք օգնականութեամբ գիշերոյն, իբրև 'ի չորրորդ ժամէ աւուրն մինչև 'ի մուտս արեգականն պատերազմեալ:

ԺԶ. Սովին կռուով Վեննետացն պատերազմ և համօրէն ծովեզերայց վճարեցաւ: Զի ամենայն արբուն մանկութեան և բոլոր բովանդակ ծանրացեալքն հասակաւ, յորս էր խորհրդականութիւն ինչ կամ պատիւ, անդ 'ի միասին ժողովեալ էին. ընդ նմին 'ի մի վայր գումարեալ կային և համախումբ նաւք առ հասարակ ուր և գտանէինն: Յորոց զամ մի կապուտ կողոպուտ մնացեալ, չգոյր այլոց ոչ ուր ապաստան առնիցին, և ոչ որով զքաղաքսն պահեսցեն: Վասն որոյ զանձինս և զամենայն ինչ զիւրեանց ետուն 'ի ձեռս Կեսարու. յորոց և Կեսար մեծամեծ վրէժս արժան դատեցաւ պահանջել, զի յայնմհետէ և յառաջ՝ զգուշա-

գոյն պահնեցեն խուժդուժք զհրաւունս տեղակալացն։ Ուստի զաւագանին ողջոյն 'ի մահ մատնեալ, զայլս ընդ-պատկաւ վաճառեաց[1]։

ԺԷ. Մինչդեռ այս անձնայն 'ի Վենետան գործէին, Կ. Տիտուրիոս սաբինացի՝ զօրքն զոր առեալն էր 'ի Կեսարէ, երթեալ հասանէ յերկիրն Ունելլաց։ Սոցա իշխան էր Վիրիդովիքս, և 'ի ձեռին ունէր բովանդակ զտէրութիւն ամենայն քաղաքացն ապստամբելոց, յորոց բանակ բոլորեալ և զօրութիւն ստուարն կուտեալ էր։ Եւ 'ի սակաւ աւուրս այսոքիկ՝ Աւլերկք, Եբուրովիկեանք և Լեքսովեանքն, սպանեալ զաւագանին իւրեանց, զի ոչ կամէին առաջնորդկալ 'ի գլուխ պատերազմին, դրըունս փակին, և միաբանեցին ընդ Վիրիդովիքսի, և մեծ ամբոխութիւն 'ի կուսաց կուսաց գալլիաստանեաց, արանց կորստականաց և աւազակաց խումբ առեալ ջոլիրս առեալ էին, զորս յոյս աւարառութեան և մրցական եռանդն պատերազմական ածացուցեալ էր յերկրագործութենէ և 'ի հանապազորդ վաստակոց։ Սաբինացին զետեղ առեալ բանակեալ կայր 'ի տեղի ուրեք առ անձնայն ինչ քաղաքէ, իսկ Վիրիդովիքս յանդիման նորա նստեալ երկու մղոն 'ի բացեայ՝ զօր ամենայն հանեալ զգուճարատակին՝ համարձակութիւն տայր պատերազմի, մինչև ոչ Թշնամեաց միայն յարհամարհանս գնալ Սաբինացւոյն՝ այլ և մերոց զօրականին ձայնիւք պարսաւ լինել. և այնչափ երկեղուկս արկ 'ի կարծիս, մինչև խրախուսել Թշնամեաց գալ մատչել 'ի պատնէշ ճամբարին։ Զայս յայն սակս արարեալ, զի ընդ այնչափ ամբոխ Թշնամեաց՝ տեղակալի ումեք մարտնչել ոչ արժան համարէր, մանաւանդ առանց մեծի սպարապետին առընթեր լինելոյ, բայց եթէ միայն 'ի դիւրի կամ 'ի պատեհ ինչ ժամու։

---

1 Զի զգերիս պատերազմի՝ ծաղկապսակս վաճառէին, կամ եւ հաւանական՝ զի զհնուարքս շուրջ բոլորեալ կային զնոքօք 'ի պահ՝ 'ի ժամ վաճառմանն։

ԺԸ. Ի հաստատուն լինել այսր կարծեաց երկիւղին, ընտրեաց այր մի աշխոյժ և խորամանկ գաղղիացի՝ յորոց ընդ իւրն ունէր 'ի սատարութիւն: Զսա բաղձամ պարգևօք և խոստմամբք 'ի բանն ածէ, ելանել գնալ առ թշնամիս. և զկամս սորայն ուսուցանէ նմա: Որոյ հասեալ առ նոսա իբրև փախստական, պատմէ զերկիւղն հռովմայեցւոց, յայտնէ և թէ Կեսար նեղեալ էցէ յերեսաց Վենետեաց, և զի փոքր միւս եւս՝ հանեալ Սաբինացւոյն զզօրսն 'ի Ճամբարէ անտի յառաջիկայ գիշերին՝ գալոց առ Կեսար 'ի թիկունս երթայցէ: Զոր լուեալ՝ աղաղակ բառնան առ հասարակ, զայն ժամանակ յաջողութեան գործոյն մի կորուսանել, կռուել զբանակին: Բազում ինչ առ այս հրապուրէր զգաղղիացիսն. դանդաղանք Սաբինացւոյն յաւուրսն առաջինս, փախստէին խոստովանութիւն, չքաւորութիւն պարենի՝ զորոյ չէր լաւ պարժան բաւականին հոգ տարեալ 'ի նոցանէ, յոյս Վենետեան պատերազմին, և զի դիւրեթէ մարդիկ առանց ընդ բանս ինչ ածելոյ հաւատան մարդկիկ որում ցանկանն:

ԺԹ. Յայտնեաց յորդորեալ՝ ոչ թողուն զՎիրիդովիքս և զայլ զլխաւորսն ելանել յատենէ անտի, եթէ չտայցեն հրաման զէն առնուլ և 'ի բանակն դիմել: Ընկալեալ զհայցուածն, ուրախացեալ իբրև 'ի տոյգ յաղթութիւն, հաւաքեալ խրձունս խրձունս աղուրեաց և թփոց՝ 'ի լնուլ զփոսս հռովմայեցւոց, ընթանան 'ի բանակս բանակացն: Էր տեղի մի 'ի բանակէն սարահարթ և փոքր մի 'ի ստորոտն զառ 'ի կողեալ, իբրև հազար քայլ: Այսր հեղան զեղան արշաւասոյր, չտալ պարապ հռովմայեցւոց անձին զգալոյ և 'ի զէն վառելոյ, և հասին շնչասպառք: Զայն տուեալ Սաբինացւոյն քաջալերեալ զիւրսն, ետ նշան առ խիզախելոյն: Ի վերայ ծանրաբեռն տագնապելոց թշնամեաց՝ յորոց բարձեալ բեռէին՝ հրաման տայ անգէն և ընդարտաքս վազել ընդ երկոսին դրունս: Առ վայրացն պատեհի, թշնամեացն անհմտութեան և խոնջութեան, քաջութեան զօրականին և առաջին մարտից հրահանգաց, այնպէս

յաղթողեաց՝ զի և ոչ միում յարձակման մերոյն զդէմ ունել կարացին, և դարձուցին անդէն զթիկունս։ Դարատաւելոյն զհետ պնդեալ զօրականն մեր ժիր և սթափ քաջորով ուժով, կոտորեցին ամբոխ մեծ 'ի նոցանէ. Մնացելոցն հետամուտ եղեալ այրուձին, սակաւս թողին փախստեամբ ապրեալս։ Այսպէս 'ի միում ժամանակի Սաբինոսին զբուր նաւական մարտին ընկալաւ, և Կեսար զյաղթութեան Սաբինոսոյն. և ամենայն քաղաքանին հետ ընդ հետ անձնատուր եղեն Տիտուրիոսի։ Զի որպէս 'ի պատերազմ ձեռներէց լինել դիւրամէտ և յօժարափոյթ են ոգիք գաղղիացւոց, նոյնպէս թոյլ և անժուժկալ տառապանաց՝ միտք նոցա։

Ի. Գրեթէ զայնու ժամանակաւ Պ. Կրասոս հասեալ յԱկուիտանիա, որ որպէս ասացաւ, երրորդ մասն է երկրին Գաղղիոյ՝ ընդարձակութեամբ գաւառացն և մարդաշատութեամբն, իբրև 'ի վերայ կայր թէ յայն տեղիս հասանէ նմա պատերազմ տալ, ուր սակաւ ամք յառաջ Լ. Վալերիոս Պրեկոնինոս տեղակալն պարտութեամբ զօրուն սպանեալ էր, և ուստի փախստեայ բդեշխին Լ. Մանիլիոս կորուսեալ զաղխ բանակին և փախուցեալ էր, խելամուտ լինէր զի ոչ դոյզն ինչ փոյթ պնդութեան պիտոյ էր նմա։ Վասն որոյ զպաշար պարէնին յառաջագոյն հոգացեալ, թիկունս և այրուձի հայթայթեալ, և քաջուժ արս կորովիս 'ի Տոլոսայ, 'ի Կարկասոնէ և 'ի Նարբոնէ, որ են քաղաքք Գաղղիոյ՝ նահանգին մերում մօտաւորք, 'ի գաւառացս այսոցիկ յականէ յանուանէ հրաւիրեալ, առ տարաւ զզօրն յերկիրն Սոտիատեանց։ Իմացեալ Սոտիատեանց զգալուստ նորա, կուտեալ զօր ծանր, և այրուձի՝ որով հզօրք էին, անկեալք յուղւոյ 'ի վերայ մերոյ սպայիցն, նախ հեծելագնդովն ետուն պատերազմ. ապա 'ի խուսանել միանգամայն այրուձիոյն իւրեանց և 'ի հալածել զնոսա մերոցն, իսկ և իսկ յերևան հանէին զհետևակազօրն՝ զոր 'ի հովտին էին թաքուցեալ 'ի դարանի, որոց յարձակեալ 'ի մերսն վարատեալս՝ վերստին նորոգեցին զպատերազմն։

ԻԱ. Ցերկարեաց մաքառումն և ուժգին. զի Սոտիա-

տեանց յառաջին կռուան յուսացեալ, զփրկութիւն համա֊
օրէն Ակուիտանիոյ 'ի բազուկ քաջութեան իւրեանց կար֊
ծէին ապաստան, և մերքն ցանկային յայտ առնել՝ զինչ կա֊
րող իցեն կատարել առանց մեծի զօրավարին և այլոց
գնդաց՝ զօրավարաւ տիովք պատանեկաւ: Հուսկ ուրեմն
վիրաւորք եղեալ թշնամեացն՝ թիկունս դարձուցին. յորոց
զբազումս սատակեալ՝ ձեռն արկ Կրասսոս զճանապարհային
մարտ դնել ընդ քաղաքին Սոտիատեանց. յորոց ընդդի֊
մանալն արիաբար՝ զողորմահիւս պահանգակաց պատնէշն
մատուցեալ 'ի գործ արկ: Նոքա՝ մերթ սատակութեամբ
'ի դուրս արշաւել ջանացեալ, և մերթ ական հատանել առ
հողաբլուր թմբոցն և առ պատնէշսն, որում հմուտ են
Ակուիտանացիք, — զի առ նոսա բազում ուրեք պղնձահա֊
տաց գետնափորք են, — իբրև 'ի մերոցն պատրաստութենէ
'ի միտ առին ոչինչ գամագիտ լինել սոքօք, հրեշտակս առ֊
նեն առ Կրասսոս, և խնդրեն ընդունել զնոսա 'ի հնազանդու֊
թիւն: Լսելի եղեալ, հրամայեն աւանդել զզէնսն, և առնեն:

ԻԲ. Մինչդեռ մերքն առ հասարակ այնմ իրաց ուշ
առնէին, յայլմէ կուսէ քաղաքին Ադիատունոսն ոմն՝ իշխա֊
նապետ նոցին, արամբք վեցհարիւրովք ինքնանձնուէր ախոյե֊
նօք՝ զորս նոքա Սոլդուրս անուանեն, — որոց այս է կե֊
նաց պայման, զի ամենայն բարեաց 'ի կեանս հաղորդ իցեն
ընդ այնս՝ որոց մտերմութեան նուիրեցին զանձինս. եթէ
ինչ 'ի բռնութենէ պատահեսցէ նոցա, կամ զնոյն վտանգ
ընդ նոսին կրել, կամ երթալ զիւրովին. և չև է գտեալ ոք
յուշ յիշատակի մարդկան՝ որ 'ի մեռանել նուէրընկալ
բարեկամին՝ չիցէ զմահ յանձն առեալ, — սոքօք հանդերձ
գրոհ տուեալ Ադիատունոսն արտաքս յարձակել, աղաղակ
յայնմ կողմանէ պարսպին ելեալ, զօրականն մեր ընթա֊
նայ 'ի զէն, և լինի անդ հզօր կռիւ, և հալածի նա 'ի քա֊
ղաքն. բայց շնորհէ Կրասսոս նմա զխնդիրն՝ 'ի նոյն պայ֊
ման հպատակութեան վայելել:

ԻԳ. Զզէնսն և զպատանդսն առեալ Կրասսոս, ել գը֊
նաց անտի յերկիրն Վոկատեաց և Տարուսատեաց: Յայնժամ

խառնելով խուժայնոցն, զի պղտորեցին 'ի բնէ և ձեռագործ ամբարտակաւ՝ 'ի սակաւ ինչ աւուրս պաշարեալ նոցա՝ համարեցան ըմբռնել, գեղջկան արարին այսր անդր յամենայն կողմանս, յուսով մտանել միաբանութեան, ապա մինչանց պատուանդս, զօրաժողով լինել: Առաջին գեղջկանք և 'ի քաղաքն որ յայսկոյս 'ի Սպանիա՝ դրացիք Ակուիտանիոյ. հրաւիրեին անդուստ սատարս և զօրագլուխս: Ի գալ հասանել նոցա՝ մեծաւ իշխանութեամբ և ահագին ամբոխիւ խորախուսեն ապա պատերազմ: Զօրագլուխ ընտրին՝ որք 'ի միասին եղեալ էին զամենայն ամս ընդ Կ. Սերտորիոսի, և համարէին 'ի ծայր հասեալ զինուորական արուեստին: Սոքա ըստ օրինաց հռովմէական ժողովրդեան ուշ 'ի կուրծքս առնեն անձապարել ըմբռնել զտեղիս, զանկէշ գործել, և հատանել զմերան 'ի համբարոց: Զոր իբրև ետես Կրասսոս, զի զզօրան չէր դիւրին հանել արտաքս առ նիազութեանն, թափառէր թշնամին և պաշարեալ էր զճանապարհսն՝ թողեալ 'ի ճամբարին բաւական պահապանս, նմին իրի և դժուարին էր ածել առ ինքն ցորեան և համբար 'ի պարէն, և զի օր ըստ օրէ բազմանայր թիւ թշնամեաց, ոչ 'ի դէպ վարկաւ դանդաղել 'ի մարտ: Զայս խորհուրդ յառեան հանեալ, իբրև զամենեսեան հաւան ետես 'ի նոյն միտս, այգուցն ճակատ առ սահմանեաց:

ԻԴ. Ընդ արշալուշն հանեալ զամենայն զօրսն՝ 'ի կրկին ճակատս զաւագն յօրինեալ, և զնիզակակիցսն արկեալ 'ի մէջ ճակատուն, դէտ ակնկալեալ մնայր տեսանել զոր խորհուրդ կալցին թշնամիք: Նոքա թէպէտ և 'ի բազմութենէ իւրեանց և 'ի հին պարծանաց պատերազմի և 'ի սակաւութենէ մերոցն ակն ունէին մղել զմարտն, սակայն յապահովագոյն զանձինս համարէին, եթէ պահ պաշարումն տուեալ ճանապարհաց և 'ի համբարոց զմերան կտրճեալ՝ առանց վէրս ինչ առնլոյ զյաղթութիւնն կանգնեսցեն. իսկ եթէ առ կարօտութեան առձկաց խրախուսեսցեն հռովմայեցիք անձանց ուշ առնել խոյս տալ, խորհէին անկանել 'ի խուճապեալսն յամբոխէն և 'ի վհատեալսն ընդ

բեռամբք: Սովին մտօք հաճոյ թուեցելով զօրագլխացն՝ յեղանել զօրուն հաւանեցելոց արտաքս, նոքա 'ի ճամբարին մնային: Զայս Կրասոսի ածեալ զմտաւ, քանզի խուռով յապաղելովն և կարծեօք՝ զթշնամիսն երկչոտս էր յորդորեալ և զմերսն յօժարամիտս 'ի կռիւ, և յամենեցունց լսելի լինէին ձայնք, զի ոչ 'ի դէպ վարկանէին այլ եւս դանդաղել չուել դուայթ 'ի ճամբարսն, արտասանդեալ զիւրսն, ըստ ամենեցուն փափաքելոյ՝ եւ խաղաց 'ի ճամբար անդր թշնամեաց:

ԻԵ. Անդ, իբրեւ կէսք լքր արկեալ զփոսսն հարթեցին, այլք նետս ցնդելով՝ զպահապանսն 'ի պատանիչէն և 'ի մարտակոցացն վանէին, և տասարքն՝ յորոց ոչ մեծ ինչ ակն ունէր Կրասոս՝ քարինս և նետս մատակարարելով և մացառս յամբարտակն կրելով՝ տեսիլ իմն և կարծիս մարտուցելոց բերէին. և անդուստ դարձեալ թշնամիք անդուլ և անվեհեր մաքառէին, և նետք 'ի բարձր տեղւոջէ արձակեալք՝ ոչ անկանէին վայրապար, այրուձին շրջան առեալ զճամբարաւ թշնամեացն՝ ազդ արարին Կրասոսի, զի ոչ նովին զգուշութեամբ ամրացեալ էր ճամբարն՝ 'ի յետին դրանէն կողմանէ, և էր դիւրամուտ:

ԻԶ. Կրասոսի քաջալերեալ զապահապետս հեծելազին՝ մեծամեծ պարգեւօք և խոստաբանութեամբ յորդորել իւրաքանչիւր զիւրսն, եցոյց նոցա զհրամանն կամաց իւրոց: Նոքա ըստ հրամանին հանեալ զերիս խումբսն, որք 'ի պահ բանակին թողեալք էին և սթափք յաշխատութենէ, և երկայն ճանապարհաւ շրջեցուցեալ զնոսա՝ առ 'ի չանկանելոյ յական ճամբարին թշնամեաց, մինչդեռ ամենեցուն աչք եւ միտք 'ի մարտն էին զբաղեալք, հասին վաղվաղակի յառաջացեալ մարտակոցսն, զորս տապալեալ, մինչչև ուրուք տեսեալ զնոսա կամ իրազեկ լեալ եղելոցն, միջին կացին 'ի ճամբար թշնամեացն: Յայնժամ լսելի լեալ աղաղակ յայնմ կուսէ, մերոցն խրախուսեալ զօրութեամբ, որպէս յաճախ պատահէ 'ի յոյս յաղթութեանն, սկսան սաստկագոյն պատերազմել: Թշնամիք պաշարեալ յամե-

Նուաստ, յամենայնէ յուսաբեկք, գուն գործեցին Թափել զանձինս 'ի մարակոցացն և փախստեամբ ապրել: Որոց ըղձետ անդեալ այրուձին ընդ լայնածաւալ դաշտս, 'ի յիսուն հազարաց ամբոխէն' եկելոց առոյգ գնդակաւ յԱկուիտանիոյ և 'ի Կանտաբրացւոց' հազիւ Թողին զչորրիր մասնն, և խոր Նսեմաւ դարձան 'ի բանակն:

ԻԷ. Չայսր մարտի առեալ զլուր, մեծ կէս աշխարհին Ակուիտանացւոց անձնատուր եղեն Կրասոսի, և մատուցին պատանդս. ընդ որս էին և Տարբեյք, Բիգեռիոնք, Պրեկեանք, Վոկատք, Տարուսատք, Ելուսատք, Գարիտք, Աւսկեանք, Գարումնայք, Սիբուծատք և Կոկոսատք: Սակաւք ոմանք 'ի սինլքոր աւելորդ ազգաց' վըստահացեալք 'ի ժամանակ տարւոյն, զի ձմեռն 'ի վերայ կայր, անփոյթ եղեն զնոյն առնելոյ:

ԻԸ. Ի նմին գրեթէ ժամանակի, Թէպէտ և անցեալ էր ամառն, այլ զի 'ի բովանդակ խաղաղացեալն Գալլիա Մորինք և Մենապեանք միայն զինեալք, և ոչ երբէք պղօԹկեալ առ Կեսար էին առաքեալ զհաշտուԹենէ, նորա արագավախճան համարեալ զայն պատերազմ, անդր խաղացոյց զզօրն: Նոցա այլազգ ամենևին էր օրինակ պատերազմի քան զայլոց գալլիացւոցն: Զի տեսեալ Թէ ազգք մեծամեծք պատերազմեալք, վանեալք և 'ի պարտուԹիւն էին մատնեալք, և զի մերձ կային իւրեանց անտառք և ճահիճք, անդր փոխեցին զինքեանս և զամենայն ինչ իւրեանց: Իբրև եհաս Կեսար 'ի մուտս անտառաց նոցա, և զակիշ գործել կամէր, և ցայն վայր չերևէր Թշնամին, 'ի ցրուեալ մերոցն 'ի գործ, իսկ և իսկ յամենայն կողմանց անտառին սլացեալ հասին յարձակեցան 'ի մերսն: Մերքն 'անդէն բուռն 'ի զէնսն հարեալ' վանեցին զնոսա 'ի մայրիսն. և զբազումս սպանեալ' և զհետ մտեալ մինչև 'ի դժուարին վայրս, կորուսին յիւրեանց սակաւս ինչ:

ԻԹ. Ապա այնուհետև 'ի մնացեալ աւուրսն ձեռն արկ Կեսար հատանել զմայրիսն, և զի մի յանկարծ յարձակումն ինչ առնիցի առ 'ի կողաց 'ի վերայ անզէն և ան-

զգաստ զօրականին, զհարեալ ատաղձս զայն ամենայն զնե-տեղեաց եդ ընդդէմ Թշնամւոյն, և արկեալ տասն անաւք յերկոսին կողմանսն կանգնեաց 'ի տեղի պատնիշի: Անհնա-րին արագութեամբ ասպարէս մեծ հատեալ 'ի սակաւ ա-ւուրս, մինչդեռ մերքս զխաշնն և զաղխ և զկարասին 'ի ձե-ռին ունէին սպառսպուռ, և նոքա 'ի խորս Թաւուտ անտա-ռացն ապաստան անկանէին, այնպէս իմն մրրիկք 'ի վերայ հասին, մինչև հարկաւ գադարել 'ի գործոյն, և առ ան-դուլ տեղատարափ անձրևաց՝ անհնար լինել զօրականին կալ ընդ երկար 'ի ներքոյ վրանաց: Վասն որոյ աւերեալ զա-մենայն ագարակս նոցա, և զգիւղս և զշէնս հրձիգ արա-րեալ, ած գնաց Կեսար զզօրն, և յԱւլերկս և 'ի Լեքսո-բեանս և յայլ ևս քաղաքս՝ որոց սուղ ինչ յառաջ ընդ մեզ դոռացեալ էր, նստոյց զնոսա 'ի ձմերանոցս:

ԿԱՅԻՈՍԻ ՅՈՒԼԻՈՍԻ ԿԵՍԱՐՈՒ

ԳԱՂԻԱԿԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻՆ

ԳԻՐՔ ՉՈՐՐՈՐԴ

ՆԱԽԱԴՐՈՒԹԻՒՆ

Ա. Ուխտաւորք և Տիրակալքն զերծանելիք՝ յաւէտ Սուրեաց նոր բնակարանս 'ի Գաղղիա խնդրեն. Դ. Եւ զՄենատորն յերկիրէ նոցա մերժեն. Զ. Այսպ ամօք աւ Եդուարդս և Կոնդրատեանս պաղթեանք. ԺԲ—ԺԶ. Թէոդէս և յաւաշխնամ հեծելազօր մարտի յաղթօղք, բայց ապա Կեսար յափշտակէ զբանակս նոցա. և Ծացեալքն աւ Սիկամբրս յայնկոյս Հռենոսի անկեալ ապաւինին. ԺԷ. Կեսար կամաւորք կալեալ, անցանէ ընդ Հռենոս, վրէժ խնդրէ 'ի Սիկամբրաց. ԺԹ. Աղաւաէ զՍուքեւանս. ԻԱ. Անուն 'ի Գաղղիա դարձ արարեալ. 'ի Մորինաց անցանէ 'ի Բրիտանիա. ԻԴ. Եւ դըժուարաւ հանեալ զզօրսն 'ի ցամաք, ընդունի զբնակսն 'ի հպատակութիւն. Լ. Որոց ուխտեալ զաւարքն հաւաքականն ամենքեալ յաղէկանձնանէ, և զպյրուձին զի չէր անդ, խարախուսեալ ապստամբեն. ԼԵ. Բայց ապա վերստին նուաճեալք, տան պատանդս, և Կեսար դառնայ 'ի Գաղղիա:

ԿԱՅԻՈՍԻ ՅՈՒԼԻՈՍԻ ԿԵՍԱՐՈՒ

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՔ

ԳԱԼԼԻԱԿԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻՆ

ԳԻՐՔ Դ.

Ա. Յառաջիկայ ձմերայնին, յամի բդեշխութեան Կն. Պոմպէոսի և Մ. Կրասոսի, Ուսիպետքն գերմանացիք և Տենկտերք, մեծաւ ամբոխիւ մարդկան անցանեն յայնկոյս Հռենոս գետոյ, ոչ յոյժ հեռի 'ի ծովէն յոր Թափի Հռենոս։ Անցանելոյն այն էր պատճառ, զի ամս հարուստ մի վրդովեալք յերեսաց Սուեւաց՝ նեղէին պատերազմաւ, և խափան լինէր երկրագործութեանն։ Ազգ Սուեւաց մեծ է յոյժ, և քան զբնաւ գերմանացիս գոռ պատերազմող։ Ասանդի ունել նոցա մարզս հարիւր, յորոց ամի ամի հազար սպառազէն 'ի միջէ միջէ հանեն արտաքս 'ի սահմանաց իւրեանց 'ի պատերազմ. այլք 'ի տան մնան, և վասն իւրեանց և վասն նոցա մշակեն զերկիրն. սոքա դարձեալ փոխանակաւ 'ի լնուլ ամին զինուորին, և նոքա 'ի տան կան։ Որով ոչ հողագործութիւն և ոչ արուեստ և պատերազմափորձ հմտութիւն մարտի խափանի. այլ առանձին և սեփական զատուցեալ ինչ ոչ են նոցա անդք, և չէ օրէն քան զտարի մի առաւել կալ մնալ 'ի միում տեղւոջ 'ի բնակութիւն. և ոչ շատ ինչ ցորենով, այլ մանաւանդ կաթամբ և

խաչամբ կեան, և յաճախ յորսորդութիւն պարապէին. որ պարենիցն բնութեամբ և հանապազորդ կրթութեամբքն և աշխատութեամբ կենացն, — զի 'ի մանկութենէ ոչ 'ի գործ ինչ և ոչ յուսումն երբէք բերեալ պարապ՝ չառնեն ինչ ամենևին յակամայս, — և զոյժն աճեցուցանէ, և անարգէ յաղթանդամս և վիթխարիս գործէ: Եւ յայն հասեալ ամօթութեամբքն, զի 'ի ցրտաստառոյց անգամ վայրս ոչ ինչ այլ քան զմաշկեակս ունին ձորձս, — յորոց 'ի կարի իմն փոքրկութենէ՝ մերկ է մեծ մասն մարմնոցն, — և լոգանան 'ի գետս:

Բ. Վաճառականաց գոյ առ նոսա մուտ, առաւել 'ի վաճառել նոցա զկապուտս պատերազմացն, քան թէ առ 'ի տալ ինչ բերել առ ինքեանս 'ի ցանկալեաց: Եւս և գրաստս՝ զորս յոյժ սիրէ Գաղղիա և մեծագնի ստանայ, գերմանացիքդ ոչ վարեն եկամուտս. այլ որ բուն անդրէնածինքն են յոռիք և տգեղք, զնոսա ժիրս և տոկունս օր ըստ օրէ կրթանօքն յարդարեն: Ի հեծելազօր պատերազմունս վաղեն ատէպ 'ի ձիոցն և հետի կռուին, և զերիվարսն անդէն 'ի նմին տեղւոջ սպասել ուսուցանեն, յորս և երագս դառնան ելանեն 'ի պահանջել պիտոյիցն: Եւ 'ի բարս նոցա չէք ինչ անարգ և վատ քան 'ի թամբս հեծանել. վասն որոյ թէպէտ և սակաւաւորք իցեն՝ իշխեն ընդ ամենայն ամբոխ թամբեալ առնեւձիոյ 'ի կռիւ մատչել: Գինի ամենևին ոչ թողուն մուծանել առ նոսա, զի նովաւ համարին լուծանել մարդկան 'ի ժրութենէ և մեղկել:

Գ. Մեծ պարծանս համարին աշխարհին իւրեանց՝ անդուստ 'ի սահմանաց իւրեանց ցմեծ վայրս ամայի լինել երկրին, զի յայտ իմն այնպէս առնէ՝ թէ քաղաքք անգամ բազմաթիւք ոչ ունին հանդուրժել բռնութեան իւրեանց: Ասին իբր 'ի միոյ կողմանէ 'ի Սուեւաց իբրև վեցհարիւր հազար քայլ թափուր անապատ պատմին անդաստանք նոցա. 'ի միւսմէ կողմանէ հպաւորք են Ուբեանք, որոց քաղաք էր ընդարձակ և ծաղկեալ՝ ըստ մասաց գերմանացւոցն, և դոյզն ինչ մարդասիրագոյն են քան զայլս որ 'ի

նմին ազգէ, վասն զի մերձ են 'ի Հռենոս, և յոլով վաճառականք երթևեկեն առ նոսա, և ինքեանք վասն մերձաւորութեանն ընդելեալք են ընդ բարս գաղղիացւոց։ Ընդ սոսա 'ի բազում մարտս ջանացեալ Սուեւաց, թէպէտ չկարացին հալածել յերկրէն վասն մեծութեան և ուժգնութեան ազգին, սակայն իւրեանց հարկատուս, և խոնարհեցուցին յոյժ և տկարացուցին։

Դ. Ի սմին սակս գտան վերոյգրեալքն Ուսիպետք և Տենկտերք՝ ժուժկալեալք յամայր ամս Սուեւացն բռնութեան։ Այլ հուսկ ուրեմն հալածեալք յերկրէն և 'ի բազում վայրս Գերմանիոյ երեամ թափառական շրջեալ, հասին 'ի Հռենոս, 'ի գաւառսն յորս բնակէին Մենապեանք, և յերկոսին եզերս գետոյն ունէին ագարակս, շէնս և գիւղս. բայց 'ի գալստենէ այնքանոյ ամբոխին զարհուրեալ, գաղթեցին 'ի շինաց անտի որ էր նոցա յայնկոյս գետոյն. և կարգեալ պահականս ոչ տային թոյլ գերմանացւոց անցանել յայսկոյս Հռենոսի։ Նոցա զամենայն հնարս հնարաւորեալ՝ թէպէտ ոչ զօրէին ուժգին մաքառել առ չգիւտ նաւակաց, և ոչ գաղտ անցանել 'ի Մենապեանցն պահպանութենէ, կեղծեօք պատճառեցան դարձ 'ի տեղիս և 'ի գաւառս իւրեանց առնել, և երեքօրեայ ճանապարհ անցեալ գնացեալ, կրկնեցան դարձան անդրէն. և զամենայն ուղին զայն ձիախաղաց հեծելութեամբ վճարեալ՝ յանգէտս և յանզգուշից յանկարծ եկին անկան 'ի վերայ Մենապեանց. որոց 'ի լրտեսացն ծանուցեալ զչուել գերմանացւոց՝ աներկիւղ համարձակ դարձ արարեալ էին վերստին 'ի գիւղս իւրեանց յայնկոյս Հռենոսի։ Զսոսա սպանեալ, և կալեալ զնաւակս նոցա, մինչ չև զգաստ եղեալ որոց յայսկոյս Հռենոսի էին Մենապեանք, անցին ընդ գետն, և զամենայն դաստակերտս նոցա գրաւեալ՝ զմնացուած ձմերայնոյն 'ի մթերից նոցա կերակրեցան։

Ե. Այսմ ամենայնի տեղեկացեալ Կեսար, և 'ի տկարամտութենէ գաղղիացւոցն խիթացեալ, զի խոլ են և թե-

թև 'ի խորհուրդս իւրեանց, և յաճախ յեղափոխութեանց ցանկան, ոչ արժան համարեցաւ հաւատալ ինչ 'ի նոսա: Էր և այս 'ի գաղղիացւոցն բարս, զի ակամայ ևս բռնադատեն զանցաւորս կալ մնալ, և որ ինչ իւրաքանչիւր լուեալ կամ ուսեալ իցէ՝ հարցանեն, և ամբոխն 'ի քաղաքս պատ առեալ զթանգարզօքն՝ ստիպեն պատմել յորոց գաւառաց գայցեն, և զինչ ինչ անդ տեսեալ իցեն: Ի համբաւուց անտի և 'ի զրուցաց շարժեալ՝ խորհուրդ առնուն զիրաց բարձրագունից. զորոց հարկ է ապա նոցա 'ի զղջումն գալ, զի անստոյգ համբաւուց հպատակին, և բազումք ըստ կամս ախորժակաց նոցա կեղծաւորեալ սուտ պատճառեն պատասխանիս:

Զ. Այսմ սովորութեան 'ի վերայ կացեալ Կեսար, զի մի՛ ծանր ևս պատերազմի պատահեսցէ՝ փութացաւ վաղագոյն քան զոր սովորն էր աճապարել 'ի բանակն: Հասեալ անդր, զոր ինչ միանգամ կասկածեալն էր՝ եգիտ վճարեալ, յոմանց 'ի քաղաքաց անտի հրեշտակութիւնք առաքեալք առ գերմանացիս, և հրաւիրեալ զնոսա՝ ելանել մեկնել 'ի Հռենոսէ. և զոր ինչ և խնդրեսցեն 'ի պատրաստի գտանել առ իւրեանս: Սովին ակնկալութեամբ խրախուսեալ գերմանացւոց, արձակ արձակ խաղային, և հասեալ կային 'ի սահմանս Եբուրոնից և Կոնդրուսաց, որ են ընդ հովանաւորութեամբ Տրեւիրացն: Կեսար կոչեալ զիշխանսն Գաղղիոյ, զոր ինչ գիտէրն՝ պատշաճ վարկաւ թաքուցանել. և ողոքեալ և պնդեալ զսիրտս նոցա, և հեծելագունդս հրաման տուեալ, հաստատեաց տալ մարտ պատերազմի ընդ գերմանացիսն:

Է. Առարեալ համբարս ցորենոյ, և ընտրեալ զայրուձին, յուղի անկաւ 'ի կողմանսն յորս լսէր թէ իցեն գերմանացիքն. յորոց մինչդեռ աւուրս ինչ սակաւս էր 'ի բացեայ, հասին հրեշտակք 'ի նոցանէ, որոց բանք էին այս. Գերմանացիք ոչ նախաձեռն լինին 'ի մարտ ընդ հռովմայեցիս, բայց և ոչ հրաժարեն 'ի զինուք ոգորելոյ՝ եթէ զըրգռեսցին. զի գերմանացւոց այս է օրէն 'ի նախնեաց անտի

կարգեալ, որ ոք 'ի վերայ իւրեանց պատերազմ յարուցա-
նիցեն՝ նոցա 'ի դիմ հարկանել և ոչ յաղերս անկանել:
Բայց զայս ասեն, թէ ակամայ եկեալ կան այսր՝ մերժեալք
'ի տանէ: Եթէ շնորհս 'ի նոցանէ խնդրիցեն հռովմայեցիք,
կարող են լինել նոցա պիտանի բարեկամս. կամ տացեն նո-
ցա անդաստանս, կամ ներեսցեն ունել զորս զինուք են
առեալ: Նոքա առաջի Սուեւաց միայն տեղի տան, ընդ
որս և ոչ անմահ գիք կարող իցեն գալ 'ի կշիռ. իսկ այլ
ոք չիք ուրեք բնաւ ընդ տիեզերս, որում ոչ կարիցեն
յաղթել:

Ը. Առ այսոսիկ Կեսար՝ որ ինչ թուեցաւ նմա, ետ
պատասխանի. բայց վախճան խօսիցն այս եղև. թէ չիք հնար
լինել իւր բարեկամութիւն ընդ նոսա, եթէ կացցեն մնա-
ցեն 'ի Գալլիա. և ոչ ճշմարիտ ինչ է, թէ ոքք զերկիր իւ-
րեանց չմարթացան պահել, նոքա՝ զօտարին գրաւեսցեն.
և 'ի Գալլիա չիք գետին դատարկ՝ որ տացի առանց զրկա-
նաց, մանաւանդ այնքանոյ բազմութեան. այլ հնար է՝ ե-
թէ կամիցին՝ նստել նոցա յերկրին Ուբեանց, որոց հրեշ-
տակք իցեն առ իւր և բողոք ունիցին զՍուեւացն անիրա-
ւութեանց, և ձեռն օգնականութեան յիւրմէ խնդրիցեն.
և զայս նոցա յՈւբեանց անտի ինքն ընկալցի:

Թ. Զայս առ իւրան պատգամաւորել տասցին հրեշ-
տակքն. և յետ խորհուրդ առնլոյ զիրացն՝ յաւուր երրոր-
դի դարձեալ գալ առ Կեսար. առ ժամն խնդրեցին՝ մի ինչ
աւելի մօտ առ ինքեանս խաղացուցանել զբանակ իւր: Եւ
ոչ այսմ լսելի լինել ասաց Կեսար. զի գիտէր թէ ստուար
ինչ մասն այրուձիոյ նոցա աւուրբք ինչ յառաջ առաքեալ
էր առ Ամբիւարիտս յայնկոյս Մոսայ յաւարառութիւն
և 'ի պաշար պարենի: Եւ նոքա այնմ այրուձիոյ սպասէին,
և յայն սակս յապաղումն ընդ մէջ արկանել խորհէին:

Ժ. Մոսա բղխէ ելանէ 'ի Վոգեսու լեռնէ՝ որ յերկրին
Լինգոնաց, և ընկալեալ զվտակ ինչ Հռենոսի՝ զանուանեալ
Վալիս, գործէ կղզի զԲատաւացն, և ոչ հեռի ինչ 'ի նմանէ՝
ընդ ութսուն հազար քայլ 'ի մեծածովն անկանի: Իսկ

Հռենոս ելանէ 'ի լեպոնտացւոց բնակչացն Ալպեանց, և երկայն տարածիւք ընդ սահմանս նանտուատեանց, Հելվետացւոց, սեկուանացւոց, Մեդիոմատրիկաց, Տրիբոկաց, Տրեւիրաց սրընթացիւք անցեալ՝ իբրև մերձենայ յաշխարհածովն, 'ի բազում առաջս բաժանի՝ կղզիս գործեալ մեծամեծս, յորոց 'ի մեծ մասն գազանք և խուժադուժ ազինք բնակեն, յորոց են որ ձկամբք և ձուովք հաւուց ապրել կարծին, և ընդ բազում բերանս 'ի համատարածն Թափի։

ԺԱ. Մինչդեռ Կեսար չէր ինչ 'ի բացեայ 'ի Թշնամւոյն քան զերկոտասան հազար քայլ, ըստ պայմանելոյն դարձ առ նա առնեն հրեշտակքն, և յուղւոյ միաբանեալ՝ ուժգին աղաչէին զնա մի այլ ևս յառաջ խաղալ։ Զընկալեալ զխնդիրն՝ հայցէին առաքել յառաջոյ ամբոխին իւրոյ հեծեալս առ նոսա, բայց արգելուլ նոցա չպատերազմել, և տալ ինքեանց օձան առաքելոյ դեսպանս առ ուբեանս, որոց եԹէ իշխանք և աւագանին երդմամբ ուխտեսցեն առ ինքեանս հաւատարմուԹիւն ըստ պայմանի եդելոյ 'ի Կեսարէ, խոստանային առնել ըստ այնմ. և 'ի կատարումն այսր ամենայնի՝ ժամ տալ նոցա աւուրս երիս։ Զամենայն զայս համարէր Կեսար 'ի նոյն միտս հայել, զի երեքօրեայ յապաղանօք այրուձին նոցա բացական դարձցի առ նոսա. բայց սակայն Թէ այն օր երԹալոց իցէ զջրոյ ոչ աւելի ինչ քան զչորեք հազար քայլ. անդր այգուցն գումարեսցին բազմամբոխք, զի 'ի միտ առցէ զհայցուածս նոցա։ Առ ամենայն սապահապետսն որ ընդ հեծելազինն յառաջագոյն խաղացեալ էին արձակեաց արս՝ պատուէր տալ նոցա, մի գրգռել զԹշնամիսն 'ի մարտ. իսկ ինքեանք եԹէ գրգռեսցին, զդէմ կալցին ժուժկալեալք մինչև ինքն իսկ սպայիւն մօտ հասանիցէ։

ԺԲ. Բայց Թշնամեաց ընդ տեսանելն զհեծեալսն մեր՝ որք էին Թուով հինգ հազար, իսկ նոցա ոչ աւելի ինչ քան զութ հարիւր էր այրուձին, զի երԹեալքն զցորենոյ յայնկոյս Մոսայ չև էին դարձեալ, և մերքն ոչ ինչ զանգիտէին,

զի հրեշտակք նոցա սուղ ինչ յառաջ մեկնեալ էին 'ի Կեսարէ, և այն օր դուլ էր զինուց 'ի նոցանէ խոյս խնդրեալ, յանկարծակի յեղակարծում ժամու դուռթ տուեալ 'ի մերսըն՝ խռովեցուցին զնոսա. և դարձեալ 'ի զչէմ ունել մերոյն՝ ոստուցեալք 'ի հեռուստ ըստ իւրեանց սովորութեան, և զձիս 'ի ներքուստ խոցեալ և զբազումս ընկեցեալ յերկիր, զայլսն 'ի փախուստ դարձուցին. և այնպէս ահի խուճապեցին զնոսա, մինչև հազիւ դէմ յանդիման սպայակոյտ զօրուն մերոյ հասեալ՝ ապա զկայ առնուլ 'ի սուրհալոյն։ Յայնմ մարտի վիրաւորք անկան 'ի մերոցս եօթանասուն և չորք. ընդ նոսա այրն քաջ Պիսոն ակուխտանեացի՝ ճոխ յազգէ, որոյ հաւն յիւրում քաղաքին արքայութիւն ժառանգեալ էր, և 'ի մերմէ աւագանւոյ բարեկամ անուանեալ։ Որ եղբօր իւրում պաշարելոյ 'ի Թշնամեաց յօգնութիւն ժամանեալ՝ զնա 'ի վտանգէն ազատեցոյց, ինքն ընկեցեալ 'ի վիրաւոր երիվարէն՝ եկաց կռուեցաւ ըստ կարի արիաբար։ Իբրև շուրջ փակեալ և վէրս բազումս առեալ անկանէր, և եղբայրն ելեալ 'ի մարտէն զայն տեսանէր 'ի բացուստ, ձի ածեալ մատոյց զանձն առաջի Թըշնամեացն և սպանաւ։

ԺԳ. Յետ կռուոյս այսորիկ՝ Կեսար ոչ ևս հրեշտակացըն ունկն մատուցանել արժան համարէր, և ոչ զպայմանսն ընդունել յայնցանէ՝ որոց նենգաւ և դաւով զհաշտութիւն խնդրեալ 'ի նմանէ՝ ինքնակամ 'ի վէգ եկին. իսկ մնալ աճելոյ բազմութեան Թշնամեաց և դարձի այրուձիոյն՝ ծայր անմտութեան վարկանէր. և ծանուցեալ զխօլութիւն գալլիացւոց, իմանայր Թէ Թշնամիք քանի՛օն մեծարանս առ նոսա գտանիցեն միով և եթ պատերազմաւ, որոց ոչ 'ի դէպ համարէր տալ պարապ խորհուրդ առնլոյ։ Զայսոսիկ արկեալ նորա 'ի միտ, և զկամս սրտին մերկացեալ տեղակալացն և գանձապետին, զի մի՛ ինչ անցցէ զիւրև օր մարտի, դէպ եղև բարեպատեհ, զի 'ի վաղիւ անդր այգուցն նովին նենգութեամբ և խաբանօք՝ գերմանացիքն բազմամբոխ հանդերձ ամենայն իշխանօքն և ծերովք եկին առ նա 'ի բա-

նական, 'ի չքմեղս լինել անձանց, որպէս համբաւէին, 'ի կռուոյ երինկն զոր արարին ընդդէմ հրամանին և մաղթանաց իւր իւրեանց, և միաբանութեան զի թէ հնար ինչ իցէ՝ դուլ զինուց ընկալցին պատարանս։ Ընդ որոց գալուստն խնդացեալ Կեսարու՝ հրամայեաց 'ի պահ ունել զնոսա առ իւր. ինքն զզօրսն զամենայն հանեալ 'ի ճամբարէն, զայրուձին՝ զոր յարդի կռուոյն դեռ ևս ահաբեկ համարէր, հրամայեաց զկնի գնալ սպային։

ԺԴ. Երեքկին զճակատն յօրինեալ, և զութ մղոն ճանապարհն փութապէս հատեալ անցեալ՝ եհաս 'ի բանակս թշնամեացն մինչչև ինչ զգաստ եղեալ Գերմանացւոցն թէ զինչ գործիցի։ Որոց յայնմ ամենայնէ յանկարծ զարհուրեալ՝ յերագութենէ եկելոցն մերոց և յանհնար լինելոյ արանց իւրեանց, և առանց ինչ պատրաստ առալոյ նոցա 'ի խորհուրդ կամ 'ի զէն առնուլ, շփոթեալ խռովէին, թէ զինչ լաւ իցէ, զամբոխն հանել ընդդէմ թշնամւոյն, թէ զբանակն պահպանել, թէ փախստեամբ զանձինս ապրեցուցանել։ Որոց երկիւղն քանզի փանդալովն և խուճապմամբն գայր յերևան, զօրականն մեր 'ի խաբդախութենէ առաջնոյ աւուրն զայրացեալ՝ հասին թափեցան 'ի բանակն. յայնմ վայրի որ կարաց ոք շտապաւ զէն առնուլ՝ փոքր մի զդէմ կալան մերոցն, 'ի մէջ անդ սայլիցն և կահիցն կարասեաց զպատերազմն մղեցին։ Իսկ միւս բազմութիւնն՝ մանկանց և կանանց, — քանզի ամենեքումբք հանդերձ ելեալ էին 'ի տանէ և անցեալ ընդ Հռենոս, — այսր անդ փախչել սկսաւ. Կեսար զհեծելազօրն արձակեաց զհետ հալածել զնոսա։

ԺԵ. Գերմանացւոց լուեալ 'ի թիկանց կուսէ զաղաղակն և զատատակումն տեսեալ զիւրայոցն, ընկեցեալ զզէնսն և զդրօշս, վազեցին 'ի դուրս 'ի ճամբարէն. և իբրև հասին 'ի խառնուրդս Մոսայ և Հռենոսի, անյոյս եղեալ այլազգ ճողոպրելոյ, և բազում ամբոխին կոտորեալ, մնացեալքն դարավէժ արկին զանձինս 'ի գետն, և անդ յահէն՝ 'ի խոնջութենէն և 'ի գետոյն բռնութենէ նկուն եղեալ կորեան։

Մերքն ամենեքեան առ հասարակ ողջանդամք, դոյզն ինչ վիրաւորօք, յարհաւրաց այնքանոյ մարտի, զի թշնամեացն թիւ էր արանց չորեքհարիւր և երեսուն հազարաց, եկին ժողովեցան 'ի բանակն: Կեսար զօրս 'ի բանակի անդ 'ի պահ ունէր՝ հրաման ետ նոցա 'ի բաց գնալ. բայց նոքա զանդիտեալ 'ի պատուհասէ և 'ի տանջանացն գաղղիացւոց, զորոց անդաստանս աւար հարեալ էին, կամեցան մնալ առ նմա. և Կեսար ետ նոցա առ այն ազատութիւն:

ԺԶ. Զգերմանական պատերազմն հանեալ 'ի գլուխ՝ դէմ եդ Կեսար անցանել ընդ Հռենոս յայլ և այլ պատճառս, յորս արդար և իրաւ քան զամենայն այն էր, զի տեսեալ թէ գերմանացիք այնչափ դիւրաւ յորդորեսցին գալ անցանել 'ի Գաղղիա, կամեցաւ զի և նոքին լիցին երկնչել զիւրաց իւրեանց, 'ի միտ առեալ թէ զօրք հռովմէական ժողովրդեան կարեն և համարձակին անցանել զՀռենոս: Յաւելաւ ևս, զի մասն այն առնուձիոյ Ուսիպետաց և Տենկտերաց՝ զոր 'ի վեր անդր յիշատակեցաք անցեալ ընդ Մոսա յաւար և զցորենոյ, և չգտեալ 'ի պատերազմին, յետ փախստի իւրայոցն անցեալ էր յայնկոյս Հռենոսի յերկիր Սիկամբրաց ապաւինեալ և ընդ նոսա միաբանեալ: Առ որս իբրև առաքեաց Կեսար դեսպանս, պահանջել զի որք ինքեան և Գաղղիոյ 'ի կռիւ կացեալ էին, զնոսա 'ի ձեռս իւր տացեն, պատասխանի ետուն, թէ տէրութեան ժողովրդեանն Հռովմայ սահման հատանէ Հռենոս. եթէ գերմանացւոց յակամայս իւր 'ի Գաղղիա անցանել ոչ արդար համարիցի, ընդէ՞ր իւր տէրութիւն ինչ կամ իշխանութիւն անդր քան զՀռենոս խնդրիցէ: Իսկ Ուբեանք, որ միայն 'ի յայնկոյս հռենոսեանց արարեալ էին հրեշտակս առ Կեսար, բարեկամութիւն հաստատեալ և տուեալ պատանդս, աղաչէին մեծապէս ձեռն տալ ինքեանց նեղելոցն 'ի Սուեւաց: Իսկ եթէ առ այս անպարապեսցի 'ի գործոց ընկերհաշտութեանն, զզօրսն գէթ անցուսցէ ընդ Հռենոս. այս շատ լինիցի ինքեանց յօգնականութիւն և 'ի յոյս յապա ժամանակի. այնչափ է առ նոսա անուն և համբաւ

հռովմէական սպային, յետ վանելոյ Արիովիստի և այսր յետին պատերազմիս, զի և մինչ 'ի վերջին ազգս գերմանացւոց՝ համբաւով և բարեկամութեամբ հռովմէական ժողովրդեանն մարթել նոցա կալ յապահովս. և խոստանային բազմութիւն յոյժ նաւաց յանցուցանել զզօրն։

ԺԷ. Կեսարու յայս ամենայն յիշատակեալ աղագս սահմանեալ էր անցանել ընդ Հռենոս. բայց նաւուք անցանել՝ ոչ յոյժ անկասկած համարէր, և ոչ իւրում և հռովմէական ժողովրդեանն պարծանաց արժանի։ Վասն որոյ թէպէտ և անհնարին դժուարութիւն առաջի կայր կամուրջ արկանելոյ, վասն լայնութեան՝ սրընթացութեան և խորութեան գետոյն, բայց իւր 'ի դէպ վարկանէր զուն գործել յայն, կամ թէ ոչ՝ բնաւ իսկ չանցուցանել զզօրն յայնկոյս։ Արդ զգործ կամրջին կարգեաց օրինակ զայս. երկուս գերանս՝ ոտն և կէս թանձրութեամբ չորեքկուսիս, փոքր մի 'ի ստորէ ծայրատաշս, ըստ չափոյ խորութեան գետոյն, կրկին ոտնաչափ 'ի միմեանց անջրպետեալս՝ յօդէր ընդ իրեարս։ Զսոսա գործիական հնարաւորութեամբ իջուցեալ 'ի գետն՝ մխէր և թակամբ հարստէր 'ի գետին, ոչ կանգուն ուղղաբերձս իբրև զցից, այլ առ 'ի շեղ և հակեալ զկնի ջուրցն գնացից 'ի խոնարհ։ Հանդէպ սոցա 'ի վայր կոյս գետոյն երկուս ևս այլս նոյնպէս զօդեալս, քառասուն ոտնաչափովք հեռի յառաջնոցն, ընդդէմ ուժգնութեան և բռնութեան հոսանաց գետոյն վարսեալ կացուցանէր։ Ի վերայ չորեցունց սոցա՝ արկեալ գերանս երկոտնաչափս թանձրութեամբ ըստ անջրպետութեան նոցին գերանաց կողմանէ 'ի կողմ, կրկին խոյօղովք յերկոցունց ծայրիցն հաստատէր։ Զորեցունց սոցա գերանացս հարթատեալ առանձինն և 'ի հակառակ կուսէ ևս պահանդակապ անդեալ, այնչափ ամրութիւն տային գործոյն, և այնպիսի իմն էր ախտարանքն բնութեանն, զի որչափ և մեծ սաստկութիւն յորձանաց յառնիցէ, այնչափ ևս ամրապինդ կաշկանդեալ միմեանց հաստատեսցեն։ Զկողմնակի հարթարդական ծածկէին խորձամբք հիւսեալ, ածեալ 'ի վերայ պըր-

շաղս և վանդակս 'ի դիւրութիւն գնալոյ ոտից: Հանդերձ այսու ամենայնիւ՝ և 'ի ստորին կողմն գետոյն հարկանէին ցիցս առ 'ի շէղ, որք փոխանակ որմոյ հաստարան եղեալ և իբրև մոյթս յեցեալ 'ի գերանսն, և ընդ բովանդակ գործն միացեալ՝ զդէմ կալցին հոսանացն բռնութեան. և այս դարձեալ՝ ոչ կարի հեռի 'ի կամրջէն 'ի վերուստ կողմանէ գետոյն հարկանէին, զի եթէ կոճեղս ծառոց կամ նաւակս ընդ ջուր 'ի վայր արձակեսցեն խուժդուժքն առ 'ի քանդել զգործն, նպաստաւորութեամբ սոցին բեկցի զօրութիւն նոցա, և մի վնասեսցեն կամրջին:

ԺԸ. Յաւուրս տասն յորմէ հետէ սկիզբն եղև կրելոյ զատաղձն, բովանդակեալ զգործն ամենայն, անցուցանէ Կեսար զզօրն, և յերկոսին գլուխս կամրջին թողեալ պահապանս պինդս, դիմէ յերկիրն Սիկամբրաց: Յայնմ ժամանակի 'ի քաղաքաց քաղաքաց գան առ նա հրեշտակք, որոց 'ի խնդրելն հաշտութիւն և բարեկամութիւն՝ ազատօրէն առնէ պատասխանի, և հրամայէ մատուցանել նմա պատանդս: Սիկամբրեանք յորմէ հետէ սկիզբն լեալ էր կառուցանելոյ կամրջին, միաբանեալ 'ի փախուստ, խրատեալք 'ի Տենկտերաց և յՈւսիպետաց զորս առ իւրեանս ունէին, ելեալ գնացեալ էին 'ի սահմանաց իւրեանց, զամենայն ինչ զիւրեանց տարեալ, և զանձինս իւրեանց յանապատս և յանտառս զօղեցուցեալ:

ԺԹ. Աւուրս ոչ բազումս յամեալ Կեսարու յերկիր նոցա, զամենայն գիւղս և զշէնս հրձիգ արարեալ, և զցորեանն խուզեալ հուպ առ արմատ՝ անց գնաց 'ի սահմանս Ուբեանց, և սոցա զօգնականութիւն իւր խոստացեալ՝ եթէ երբեք նեղութիւն հասանիցէ նոցա 'ի Սուեւաց, զայսոսիկ ուսաւ 'ի նոցանէ. զի Սուեւաց հաւաստեալ 'ի լըրտեսացն զկապել կամրջին, ըստ սովորութեան իւրեանց խորհուրդ արարեալ՝ դեսպան արարեալ էին ընդ ամենայն կողմանս՝ ելանել գնալ 'ի քաղաքաց իւրեանց, զորդիս՝ ըզկանայս և զամենայն զաղխ իւրեանց յամրի գնել յանտառս, և ամենայն զինաշարժից 'ի միոջ վայրի գալ ժողո-

վէր, զոր ընտրեալ էին գրեթէ 'ի միջին տեղւոջ գաւառացն եղելոց 'ի ձեռն Սուէւաց, և անդ սպասել զալստեան հռովմայեցւոց, և անդ եդեալ էին 'ի մտի տալ պատերազմ։ Զոր իբրև տեղեկացաւ Կեսար, կատարեալ զամենայն յոր սակս երեաս հատուցանեալ էր անցուցանել զզօրսն, ահ տականել գերմանացւոց, վրէժ խնդրել 'ի Սիկամբրաց, զՈւբեանս ազատել 'ի պաշարմանէն, աւուրս ընդ ամենայն ութուտասանս հանեալ յայնկոյս Հռենոսի, շատ համարեալ զեղեալսն 'ի գովեստ և 'ի շահ, դարձաւ եկն 'ի Գաղղիա, և քակեաց զկամուրջն։

Ի. Ի սակաւ ինչ մնացեալ մասն ամառայնոյն, թէպէտ և 'ի կողմանսն յայնոսիկ կանխէ ձմեռն, — զի Գաղղիա համօրէն 'ի Սայլն կոյս ունի զհայեցուածն, — սակայն Կեսար չու արար խաղաց գնալ 'ի Բրիտանիա. զի գրեա եթէ յամենայն գաղղիական պատերազմունս իմանայր անդուստ մատակարարեալ թշնամեաց մերոց օգնութիւն. բայց թէպէտ և դէպ ժամանակ տարւոյն կարծեալ էր 'ի պատերազմ, սակայն օգուտ մեծ անձին վարկանէր, եթէ միայն 'ի կղզի անդր ժաման լինիցի, տեսանել զազգ մարդկանն, զվայրսն 'ի միտ առնուլ, զնաւահանգիստսն և զմուտսն. որք գրեթէ բնաւ անծանօթ էին գաղղիացւոց։ Զի բաց 'ի վաճառականաց ոչ ոք յանդգնի գնալ առ նոսա. և ոչ նոցին իսկ այլ ինչ ծանօթ է բաց 'ի ծովափնեայ սահմանացն որ հանդէպ Գաղղիոյ։ Վասն որոյ կոչեցեալ առ ինքն յամենուստ զվաճառականսն՝ ոչ կարէր կալ 'ի վերայ՝ ոչ մեծութեան կղզւոյն, ոչ թէ ո՛յք ոմանք և քանի՛ք իցեն 'ի նմա բնակեալ ազգք, զինչ նոցա հմտութիւն պատերազմի, կամ ո՛ր օրէնք վարուց, և ոչ թէ ո՛յք իցեն 'ի նմա հանգրուանք մեծամեծ նաւաց ընդունակք։

ԻԱ. Ի տեղեկութիւն այսր ամենայնի, չև 'ի փորձ հանդիսին մատուցեալ, քաջայարմար գտեալ զԿ. Վոլուսենոս՝ առաքէ զնա յառաջոյ միով պատերազմիկ նաւաւ, պատուէր տուեալ նմա՝ լրտեսել զամենայն ինչ և փութով առ ինքն դառնալ։ Ինքն ամենայն զօրօքն 'ի Մորինս

գնաց, զի անտի 'ի Բրիտանիա սուղ ինչ էին անցք։ Այսր յամենայն կողմանց սահմանակից գաւառացն հրամայէ գալ ժողովել նաւաց, եւ և նաւատորմին՝ զոր հերու յամարայնին կառուցեալն էր առ Վենետեան պատերազմն։ Ի ժամանակի անդ յայնմիկ 'ի վեր ելեալ խորհուրդ մտաց նորա և 'ի վաճառականացն հասուցեալ առ Բրիտանիկան, 'ի բազում քաղաքաց կղզւոյն գան առ նա հրեշտակութիւնք՝ խոստանալ պատանդս տալ, և հնազանդել տէրութեան հռովմէական ժողովրդեանն։ Զոր լուեալ՝ խոստացաւ առատաբար, և յորդորեալ զնոսա կալ 'ի նոյն միտս հաստատուն՝ առաքէ 'ի տուն. ընդ նոսին արձակէ և զԿոմիոս, զոր նորա յաղթեալ Ատրեբատաց՝ թագաւոր անդ կացուցեալ էր, զորոյ և զքաջութիւն և զիմաստութիւնն գովէր, և հաւատարիմ զնա առ ինքն համարէր, և զիշխանութիւն նորա 'ի գաւառսն յայնս առ մեծս ունէին։ Սմա պատուէր տայ՝ 'ի բազում քաղաքս նոցա մտանել ըստ կարի, և քաջալերել զնոսա մտանել յուխտ ժողովրդեանն Հռովմայ, և պատմել նոցա զվաղընդփոյթ գալուստ իւր անդր առ նոսա։ Վոլուսենոս՝ ոչ համարձակեալ ելանել 'ի նաւէն և զանձն հաւատալ խժիցն, դիտեալ զգաւառսն՝ որչափ և հնար եղև նմա, յաւուրն հինգերորդի դարձ առնէ առ Կեսար, և պատմէ զոր ինչ անդն էր տեսեալ։

ԻԲ. Ի յամել Կեսարու 'ի կողմանս յայսոսիկ 'ի հայթայթանս նաւաց, 'ի մեծագոյն մասնէ Մորինաց եկին առ նա հրեշտակք՝ 'ի չքմեղս լինել անձանց զխորհրդոյ անցելոց աւուրցն, զի արք գուժք և մերոյ սովորութեանցս անտեղեակք մարտ եդեալ էին ընդ հռովմէական ժողովրդեան, և խոստանալ առնել զհրամանս իւր։ Զայս Կեսարու յոյժ բարեպատեհ իւր համարեալ, զի ոչ թշնամի 'ի թիկանց իւրոց թողուլ կամէր, ոչ պատերազմ տալոյ կարողութիւն էր նմա վասն եղանակի տարւոյն, և ոչ զդուզնաքեայ իրացըն հոգ առաւել ընտրել քան զԲրիտանիա արժան վարկանէր, հրամայէ նոցա յոգնաթիւ պատանդս. զորս առեալ, ընդունի զնոսա 'ի հպատակութիւն։ Գումարեալ

7

նաւս կարասեկիրս որպէս թէ ութսնից չափ, և հայթայ-
թեալ որչափ ինչ բաւական թուէր յանցուցանել երկուս-
գունդս, այլ ամենայն որ ինչ էին նորա նաւք պատերազ-
մինք՝ բաժանեաց զնոսա 'ի գանձապետն, յտեղակալսն և
յասպահապետսն։ Հասին այսր ութուտասն նաւք կարաս-
եկիրք, որք աստի ութ հազար քայլ հեռի արգելեալ
կային 'ի հողմոյն, ոչ ատակեալ գալ հասանել 'ի նաւա-
հանգիստ անդր 'ի նոյն։ Զսոսա բաշխեաց 'ի հեծեալսն. ընդ-
մնացեալ զօրն ետ 'ի ձեռս Կ. Տիտուրիոսի Սաբինացւոյ
և Լ. Աւրունկուլիոսի Կոտտայի տեղակալացն, տանել
գնալ 'ի Մենապեանս և յաւանս Մորինաց՝ յորոց չէին ե-
կեալ առ նա հրեշտակք։ Պ. Սուլպիկիոսի Հռուփոսի տե-
ղակալի հրաման ետ ունել զնաւահանգիստն պահապա-
նօքն որ բաւական թուէին։

ԻԳ. Զայս ամենայն յարգարեալ, և գտեալ դէպ ժա-
մանակ նաւելոյ, իբրև յերրորդ պահու գիշերոյն առեր-
թեալ զնաւսն 'ի չու անկաւ, և հեծելազօրուն հրամայեաց
խաղալ 'ի միւս ևս մերձակայ նաւահանգիստ, և ելեալ 'ի
նաւս՝ գալ զկնի իւր։ Նոցա փոքր մի անագանեալ 'ի գոր-
ծըն՝ ինքն իբր 'ի չորրորդ ժամու այգուն՝ առաջին նաւուքն
եհաս 'ի Բրիտանիա. և անդ 'ի վերայ ամենայն բլրոց ետես
տարածեալ զզօրս թշնամեացն վառեալս։ Տեղւոյն այսպի-
սի իմն էր դիրք. այնչափ մօտ առ մօտ պաշարեալ էր լե-
րամբք ծովն, զի 'ի բարձանց անտի մարթ էր նետաձիգ-
աանել 'ի ծովեզրն։ Զայս տեղի ոչ 'ի դէպ համարեալ 'ի ցա-
մաք ելանելոյ, մինչև այլ ևս նաւքն անդր ժողովեսցին՝ խա-
րիսխ արկեալ սպասեաց մինչև ցինն ժամն։ Յայնժամ կո-
չեցեալ զտեղակալսն և զհազարապետս զօրուն, եցոյց նո-
ցա զոր ինչ 'ի Վոլուսենոսէ իմացեալն էր և որ ինչ կամէրն
գործել. և ըստ զինուորական արուեստին և մանաւանդ
ծովային իրացն պահանջելոյ, զի դիւրափոխ և անկայուն
շարժման են վիճակեալ, զամենայն ինչ ըստ ակնարկելոյն
և ըստ կիտին հասելոյ 'ի գործ դնել։ Զնոսա արձակեալ, և
զհողմն և զջուրցն զեղումն միանգամայն յաջող գտեալ,

տուեալ նշան և զխարիսխն առեալ, անտի գնացեալ որ-պէս Թէ ութ հազար քայլ, յարձակ ուրեք և դիւր ծով-ափին զնաւսն կացոյց:

ԻԴ. Բայց խժիցն ծանուցեալ զմիտս Հռովմայեցւոց, առաքեալ յառաջագոյն զայրուձին և զկառամարտսն, ո-րովք սովոր են վարել 'ի պատերազմունս, այլոց ևս զօրա-ցըն զկնի փողելով նոցա, արգելուին զմերսն ելանել 'ի նա-ւաց: Տագնապ անհնարին էր յայս աղագս, զի նաւքս մե-ծամարմինք ոչ կարէին կալ բայց միայն 'ի խորս. և զինուո-րացն յանծանօԹ վայրսն ձեռօքն խափանելովք, մեծաւ և ծանր բեռամբ զինուց ընկճելոց՝ պարտ էր և 'ի նաւացն 'ի դուրս ոստնուլ, և կալ 'ի մէջ ալեացն և ընդ Թշնամիսն մարտնչել. ուր նոքա կամ 'ի ցամաքէն կամ սակաւիկ մի մխեալք 'ի ջուր, արձակ համարձակ ամենայն անդամովք, 'ի վայրս քաջածանօԹս, յախուռն ձապաղէին նետս, և զերիվարսն քաջավարժս մորակ 'ի կուշտ մղէին: Ցայսպա-նէ շրտուցեալ մերոցն, և այնպիսում մարտի անհմուտք, ոչ ամենեքին նովին աժխուժիւք և եռանդեամբ կռուէին, զոր սովոր էին ունել 'ի ցամաքային կռիւսն:

ԻԵ. Զայն տեսեալ Կեսարու՝ պատերազմիկ նաւացն որոց տեսիլն անսովոր էր յաչս խուժայնոցն և դիւրաշարժք էին 'ի պէտս, հրաման ետ փոքր մի հեռանալ 'ի կարա-սեկիր նաւացն, և Թիովք վարել 'ի կողմն մի ամայի Թըշ-նամեաց, և անտի պարսիւք, մանգղիոնօք և նետիւք վա-նել զԹշնամիս և նահանջել, որ յօգուտ մեծ եղև մերոցն. զի նաւացն տարազուք և Թիոցն շարժմամբ և անծանօԹ կաղմածիւ մանգղիոնացն խռովեալ խժիցն, զտեղի առին, և առժամայն ընդ կրունկ դարձան: Բայց 'ի յապաղել մե-րոցն զօրականաց յերկսաց խորուԹեան ծովուն, դրօշա-կիր տասներորդ գնդին, վկայ կոչեալ զդիսն յաջողելոյ ի-րացն գնդին, Վաղեցէք, գոչեաց, զօրականք, եԹէ ոչ կա-միք մատնել զԱրծիւդ 'ի ձեռս Թշնամեաց. այլ ես անշուշտ զիմ սպաս ընկերհաշտուԹեան և զօրապետիս մատուցից: Զայս ասացեալ 'ի ձայն մեծ՝ ընկէց զինքն 'ի նաւէն, և սռ-

տարաւ զԱրծուին 'ի Թշնամիսն: Յայնժամ մերոցն խրախոյս բարձեալ առ միմեանս, չառնուլ յանձն զայն անարգութիւն, ոստեան առ հասարակ 'ի նաւէն: Զայն տեսեալ և այլոց 'ի մերձակայ նաւացն՝ զհետ եկեալ, հուպ մատեան առ Թշնամիսն:

ԻԶ. Ուժգին մղեցաւ մարտ յերկոցունց կողմանց: Սակայն մերքն՝ քանզի ոչ զկարգան պահել կարէին, ոչ պինդ կալ և ոչ դրօշիցն զհետ ընթանալ, և այլք յայլոց նաւաց որում դրօշու և հանդիպեցան՝ յայն գումարէին, աղմկէին ոչ սակաւ: Իսկ Թշնամիքն՝ ծանօթք ամենայն ծանծաղի, իբրև տեսանէին 'ի ծովեզերէն զոմանս, զի ելանէին 'ի նաւացն, ձի ածեալ յարձակէին 'ի վերայ տաժանելոցն. բազումք զսակաւուն պաշարէին. այլք 'ի մերկացեալ կողմանէն ձիգ դնէին յամենեսեան: Որում զգաստ եղեալ Կեսարու, զմակոյկս պատերազմիկ նաւացն, և զնաւակս լրտեսականս հրամայեաց լնուլ զօրականօք, և զորս վտանգեալս տեսանէր, նոցա յօգնութիւն տաւաքէր: Մերքն իբրև հասեալ կացին 'ի ցամաքի, ամենեքումբք հանդերձ միախուռն դրոհ ետուն 'ի Թշնամիսն, և փախստեայս արկին զնոսա, բայց ոչ կարացին երկայնագոյնս հալածել զնոսա. զի այրուձին մեր չէր մարթացեալ զհետ մեր 'ի ճանապարհ անկանել և ժամանել 'ի կղզին: Այս և եթ յառաջին բաղդէն Կեսարու պակաս գտաւ:

ԻԷ. Թշնամեաց այն ինչ ոգի առեալ 'ի խուճապանացն՝ անդէն վաղվաղակի հրեշտակս արձակեցին առ Կեսար 'ի հաշտութիւն, խոստացեալ տալ նմա պատանդս և առնել զինչ և հրամայեսցէ. ընդ նոսա եկն և Կոմիոս ատրեբատացի զոր 'ի վերոյ պատմեցաք՝ առաքեալ 'ի Կեսարէ 'ի Բրիտանիա: Յելանել նորա 'ի նաւէն՝ տանել առ նոսա զպատուէրս սպարապետին՝ կալեալ նոցա արկեալ էին 'ի կապանս: Յայնժամ յետ մարտին արձակեցին, և 'ի խնդրել զհաշտութիւն՝ զմեղս իրին եղելոյ հանեալ կրթեցին յամբոխն, և վասն անմտութեան նորա ներել մաղթեցին: Կեսարու բողոք կալեալ, զի որ ինքնայորդոր առ նա հրեշտակս

'ի ցամաք առաքեալ 'ի խաղաղութիւն ազերսեալ էին զնա, այնպէս անփութչիչ 'ի վէգ եկին, ներել ասաց անմտութեանն, և հրամայեաց պատանդս. զորոց զմասն ինչ ետուն նոքա փութանակի, և զմիւս մասն 'ի հեռաւոր կողմանց կոչեցեալ խոստացան մատուցանել 'ի սակաւ աւուրս։ Ի ժամանակի անդ հրաման ետուն իւրեանց որերոյն դառնալ անդրէն յագարակսն, և իշխանքն յամենայն կուսաց եկին ժողովեցան և աւանդեցին զանձինս և զքաղաքս իւրեանց 'ի ձեռս Կեսարու։

ԻԸ. Սովիմիք հաստատեալ հաշտութեանն, յետ չորրորդ աւուր գալստեանն 'ի Բրիտանիա՝ ութ և տասն նաւքն զորոց 'ի վերդ ասացաք բառնալ զայրուձին, 'ի վերադոյն նաւահանգստէն յուղի անկեալք մեղմ օդով, մինչդեռ մերձենային 'ի Բրիտանիա ակն յանդիման մերոյ բանակին, յանկարծակի այնպիսի իմն յարեաւ մրրիկ, մինչև անհնար լինելոյ և ոչ միում 'ի նոցանէ յընթացսն վարել. այլ կէսք ուստի մեկնեալքն էին անդրէն յետս վարէին, այլք 'ի խոնարհագոյն կողմ կղզւոյն հուպ 'ի մուտս կոյս արեգական անկանէին անհնարին վտանգաւ իւրեանց. այլ արկեալ զխարիսխսն՝ մինչդեռ ատկաւէին յալեացն լնուլին, առ հարկին 'ի վատախաւարակ գիշերին յանդունդսն խառնեալք հասին 'ի ցամաքն։

ԻԹ. Յայնմ գիշերի դիպաւ լրումն լուսնին, որ սովոր է սաստիկ զեղուլ զկուտակումն ջուրց աշխարհական ծովուն յափունսն, և այս անծանօթ էր մերոցն. վասն որոյ և նաւքն պատերազմիկք՝ որովք փոխադրեալ էր Կեսարու զզօրն և ապա 'ի ցամաք ձգեալ, միանգամայն ողողմամբն լնուլին, և կարաւեկիրքն հարաւեալք 'ի խարիսխսն՝ 'ի մրրկէն տանջէին։ Եւ չգոյր մերոցն կար ինչ զօրութեան 'ի սպաս ինչ պիտոյից կամ օգնականութեան։ Բազմաց 'ի նաւացն խորտակեալ, այլոցն կորուսեալ զչուանսն, զխարիսխսն և զայլ ևս կազմածս, և ումպէտ մնացեալք 'ի նաւարկութիւն, անհնարին խռովութիւն եղև բովանդակ զօրուն, որում հարկ իսկ էր հասանել։ Զի չէին այլ նաւք՝

տա 'ի դառնալ անդրէն, և ամենայն պէտք 'ի նորոգումն նոցին պակասէին, և զի 'ի Գաղղիա հարկ էր ձմերել՝ այն· ամենեցուն իսկ յայտ էր, և չէր մթերեալ պարէն 'ի տե-ղիսն յայնս վասն ձմերայնոյ:

Լ. Զայսոսիկ գիտացեալ իշխանացն Բրիտանիոյ՝ ժողո-վելոց յետ պատերազմին 'ի կատարել զհրամանսն Կեսա-րու, 'ի խորհուրդ մտեալ ընդ միմեանս, իբրև ծանեան թէ ոչ այրուձի է հռովմայեցւոց, ոչ նաւք և ոչ ցորեան, և յա-նօսրութենէ ճամբարին 'ի միտ առին զնուազութիւն զօ-րուն, որ և յայն առաւել անօսրագոյն էր, զի առանց աղխի անցուցեալ էր Կեսար զգունդսն, յոյժ պատեհ վարկան իւրեանց 'ի գործ՝ ապստամբել, և զնպար և զհամբար հա-տանել 'ի մերոցն, և ձգել երկարել զգործն մինչև 'ի ձմեռն. զի ակն ունէին՝ թէ սոցա պարտութեամբ կամ 'ի դարձէ խափանելովն ոչ ոք այնուհետև 'ի Բրիտանիա անցանիցէ 'ի պատերազմ:

ԼԱ. Վասն որոյ միաւանգամ 'ի գաղտնութիւն մը-տաբերեալ, սկսան առ սակաւ սակաւ սորսորել 'ի բանա-կէն, և զօրեարն իւրեանց յետս կոչել յագարակացն: Սա-կայն Կեսար, թէպէտ և տակաւին յանծանօթս խորհրդոց նոցա, բայց յարկածից նաւաց իւրոց, և զի զպատանդսն մատուցանել ապախտ արարին, կասկածէր որ ինչ և եղեն իսկ: Ուստի և առ ամենայն դէպս նպաստաւորութիւն հայթայթէր. ցորեան զօր հանապազ յագարակաց 'ի բա-նակն ժողովէր, և յատաղձից չարաչար խորտակելոց նա-ւացն և 'ի պղնձոյն զայլսն նորոգէր, և որ ինչ 'ի պէտս նա-ցին պիտոյից պատշաճէր՝ հրամայէր բերել 'ի ցամաքէն: Զօրականին ամենայն փութոյ պնդութեամբ յայս գործ պարապեալ, կորուսեալ երկոտասանս ևեթ 'ի նաւացն՝ զայլսն կազմեաց բաւականս 'ի նաւարկել:

ԼԲ. Մինչ այս մինչ այն, յորժամ ըստ սովորութեան՝ գունդ մի որ եօթներորդն կոչէր, առաքեալ էր զցորենոյ, և դեռ ոչ մի ինչ կասկած կայր պատերազմի, զի և կէսք յորեցոյն յագարակսն կային մնային, այլք երթևեկս առ-

նէին 'ի Ճամբար մեր, որք 'ի գլուխս բանակին 'ի պահ կային՝ առաջ արարին Կեսարու, թէ փոշի մեծ անսովոր երեւի յայնմ կողմանէ յոր գնացեալ էր գունդն: Կեսարու 'ի կասկած մտեալ իրին եղելոյ, թէ նոր իմն դաւ 'ի գժիցն իցէ գործեալ. հրաման ետ խմբիցն որ 'ի պահպանութեան, խաղալ ընդ իւր 'ի կողմն յայն, երկուց փոխանակել 'ի պահ, այլոց զէն առնուլ և փութանակի զհետ իւր եկանել: Փոքր մի 'ի բանակէն հեռացեալ՝ ետես զիւրսն 'ի թշնամեաց պաշարեալս և 'ի տագնապ մեծ, և նետք յամենայն կողմանց 'ի խուռն և խիտ գունդն հոսէին: Զի որովհետև յայլ ամենայն սահմանաց հնձեալ ամփոփեալ է որայն, և մի եւեթ էր մնացեալ. զառշակեալ թշնամեաց թէ անդր եկեսցեն մերքն, գիշերայն թաքեան յանտառս 'ի գաղանիս: Ապա 'ի ցրուել մերոցն և գնել զզէնսն և զբաղել 'ի հունձս՝ յանկարծոյն 'ի վերայ նոցա երթեալ՝ զսակաւս էին սպանեալ, զայլսն վեր 'ի վայր հարեալ և աղմկեալ 'ի կարգէ, միանգամայն կառօք և այրուձիով 'ի մէջ առեալ էին զնոսա:

ԼԳ. Կառամարտիկ պատերազմին այս է օրինակ. նախ ընդ ամենայն կողմանս արշաւեն և ցնդեն նետս, և նովին իսկ երիվարացն արհաւրօք և անուոցն շաչմամբ վրդովեն յաճախ զկարգս. և իբրև սպրդեսցին մտցեն 'ի վաշտս այրուձիոյն, ոստուցեալ 'ի կառացն՝ հետևոտս մարտնչին: Կառավարք յայնժամ սակաւիկ ինչ անդր ստան 'ի կռուոյն. և այնպէս կան 'ի բացէ, զի եթէ յամրոխէ թշնամեաց նեղեսցին, դիւրին և համարձակ ունիցին առ իւրեանցն դարձ: Այսպէս զհեծելոց երագութիւն և զհետևաց հաստատութիւն բերեն 'ի մարտս. և հանապազորդ կրթութեամբ և հրահանգօք ցայն ժամանեն, զի 'ի զառ 'ի թափ և դարահօս վայրս վարժ են զասպատակեալ երիվարսն պնդունել, երագ սանձակոծել և շրջշրջել, և ընդ քեղին ընթանալ՝ կալ 'ի վերայ սամեացն, և անտի դարձեալ շուտակի 'ի կառսն անցանել:

ԼԴ. Վասն այսր ամենայնի 'ի խռովել անդ մերոցն յեղեալց նորանշան պատերազմին՝ յոյժ 'ի դէպ ժամու հասոյց նոցա օգնութիւն Կեսար: Զի նորա գալստեամբն զկայ

տուին թշնամիք, մերքն յերկիւղէն սթափեցան: Յետ այ-
նորիկ՝ անժամ համարեալ գրգռել զթշնամին և մտել ըղ-
մարան, եկաց մնաց 'ի տեղւոջ խարում, և զկնի սակաւ ինչ
ժամանակի դարձոյց զգունդսն 'ի բանակն: Մինչ դեռ այ-
սքիկ լինէին և զբաղեալ էին մերքն առ հասարակ, այլքն
որ յագարականն կային, 'ի բաց հրաժարեցին: Ի վերայ եկին
անդադար աւուրց յաւուրս ամպրոպք բազում, որ և ըղ-
մերոն 'ի Ճամբարին արգելլին, և զթշնամին կարձեցին 'ի
կռուոյ: Ի նմին պատճառ գեռագան ապարին խուժադուժքն
յամենայն կողմանս, զանկատութիւն մերոյ զօրականին
քարոզեցին իւրեանց որերոյն, և ցուցին թէ քանի ակնկա-
լութիւն էր աւարառութեան, և հնար ինքեանց յաղթա-
տութիւն ելանելոյ յաւիտեան, եթէ միայն զհռովմայե-
ցիսն 'ի բանակէն հալածեսցեն: Այսպէս կուտեալ անհուն
բազմութիւն հետեւակաց և հեծելոց՝ վաղվաղակի հասին 'ի
բանակն:

ԼԸ. Կեսար՝ թէպէտ և տեսանէր զի որ ինչ յաւուրսն
առաջինս եղև նոյն և աստ պատահեսցէ, 'ի փախել թշնա-
մեաց՝ արագութեամբն զերծանել 'ի վտանգէն, համայն և
այնպէս գտեալ երիվարս իբրև երեսուն՝ զորս Նախատա-
ցեալն Կոմիոս Ատրեբատ ընդ իւր էր ածեալ, եհան Ճա-
կատեցոյց զգունդսն առաջի բանակետեղին: Խառնեալ ըղ-
ձեան 'ի մարտ, ոչ կարացին թշնամիք ժուժկալել յերկար՝
մերոյ զօրականին յարձակման, և թիկունս դարձուցին,
որոց զհետ պնդեալ ցոր վայր հանդուրժեցին ոտք նոցա և
կար, զյոլովս 'ի նոցանէ սատակեցին, ապա ընդ լայն և ընդ
երկար զամենայն շէնսն խաթարեալ և այրեալ, դարձան 'ի
բանակն:

ԼԹ. Ի նմին աւուր եկին առ Կեսար հրեշտակք առա-
քեալք 'ի թշնամեաց խօսել 'ի հաշտութիւն: Սոցա Կեսար
զթիւ պատանդացն զոր յառաջն էր հրամայեալ՝ յաւել և
կրկին պահանջեաց, և հրամայեաց տանել զնոսա յայնկոյս
'ի ցամաքն. զի 'ի մերձակայ աւուր հաւասարականծին զծովէն
զողփաղփուն նաւուք ձմերայնոյն հաւատալ ոչ լաւ համա-
րէր: Ինքն դէպ ժամանակ գտեալ՝ սակաւ ինչ զկնի միջ զի-

շերոյ տախմեաց զնաւսն, որ հասին անվնաս ամենեքեան 'ի ցամաք: Ի սոցանէ կարասեկիրք երկու՝ 'ի նոյն նաւահանգիստ ընդ այլսն անկանել ոչ ժամանեալք, փոքր մի 'ի խոնարհ ընկեցան:

ԼԷ. Ցելանելն 'ի նաւաց անտի երեքհարիւր զօրականաց և 'ի բանակն դիմել, Մորինք՝ զորս Կեսար յանցանելն 'ի Բրիտանիա 'ի խաղաղութեան էր թողեալ, յուսով աւարի հրապուրեալ՝ պատեցան փոքրոք 'ի սկզբան անդ ոչ յոյժ բազմամբոխիւ, և սաստեցին նոցա զէնընկեց լինել՝ եթէ չկամիցին սատակիլ. իբրև նոքա բոլորակ գործեալ՝ անձանց պաշտպանէին, առ ժամայն 'ի ձայն աղաղակին արք որպէս թէ չորեք հազարք հասին 'ի վերայ: Այսմ զգաստ եղեալ Կեսար, զամենայն այրուձին 'ի բանակէն արձակեաց իւրոցն յօգնութիւն: Ցայնժամ զդէմ կալեան մերքն յարձակման թշնամեաց, և առաւել քան զժամս չորս պատերազմեալ արիաբար և սակաւ առեալ վէրս, զյոգունս 'ի նոցանէ սպանին: Իսկ յորժամ հեծելագունդն մեր եհաս երևեցաւ նոցա, թշնամեացն ընկեցեալ զզէնսն, կապարձս դարձուցին, և ամբոխ բազում սատակեցաւ 'ի նոցանէ:

ԼԸ. Ի վաղիւ անդր Կեսար զՏ. Լաբիենոս տեղակալն՝ նովին գնդովք զորս 'ի Բրիտանիոյ դարձուցեալն էր արձակեաց 'ի Մորինսն ապստամբեալս: Որոց՝ առ երաշտութեան ճահճացն՝ չունելով յոր ապաւինեսցին, որպէս արարեալն էին հերու, անկան գրեթէ ամենեքեան 'ի ձեռս Լաբիենոսի: Իսկ Կ. Տիտուրիոս և Լ. Կոտտա եռեղակալք, որոց 'ի Մենապեանցն աշխարհ էր ածեալ զգումարտակսն, աղարտ վարեալ զամենայն ագարակս նոցա, զցորեանն հուպ առ արմատ խուզեալ, հրկէզ արարեալ զշէնսն, զի Մենապեանք առ հասարակ 'ի թաւամուր մայրիս զօղեալ էին, դարձ առ Կեսար արարին: Կեսար գնդացն բոլորեցունց առ բելգացիսն կարգեաց ձմերոցս: Անդր երկուք և եթ 'ի Բրիտանիոյ քաղաքք՝ առաքեալ էին պատանդս, այլքն անփոյթ արարեալ: Վասն իրացս այսոցիկ, ըստ թղթոցն Կեսարու քսան աւուրց պաղատանք սահմանեցան 'ի ծերակուտէն:

ԿԱՅԻՈՍԻ ՅՈՒԼԻՈՍԻ ԿԵՍԱՐՈՒ

ԳԱՂԻԱԿԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻՆ

Գ Ի Ր Ք Հ Ի Ն Գ Ե Ր Ո Ր Դ

ՆԱԽԱԴՐՈՒԹԻՒՆ

Ա. Հրաման տայ Կեսար տեղակալացն շինել ատորմիղ մեծ նաւուց 'ի Գաղղիա. ինքն գնայ 'ի Լիւրիկէ՝ նկատ առնէ զՊիրուստս: Բ—Ը. Դարձեալ եկեալ 'ի Գաղղիա և զաղմուկս Տրեւերացն ցածուցեալ, անցանէ 'ի Բրիտանիա: Թ—ԻԳ. Տայ մարտ պատերազմի ընդ բնակիչս կղզւոյն յայսկոյս և յայնկոյս Տամեզիս գետոյ. զորս մերժեալ՝ և զդաշնաւորութեան դարձուցեալ 'ի Գաղղիա՝ բաժանէ զզօրս յայլ և այլ կողմանս: ԻԴ. Յարձակին 'ի գաղղիացւոց ձմեռանոցին, և նախ Եբուրոնք ընդ Ամբիորիգա առաջնորդաւ, յարձակին 'ի բանակն Տիտուրիոսի տեղակալին, և յանհնարս մատնեալ զամբողջս այնմ ընկենուն, ԼԲ. Նմանապէս պաշարեն զնա ամենայն զօրօքն հանդերձ: ԼԸ. Ամբիորիգա յաղթող եղեալ, միւսն յարեցուցեալ և զՆերուիոսս՝ պաշարէ զձմեռոցն Կ. Կիկերոնի: ԽԹ. Գալստեամբն Կեսարու բացեալ պաշարումն, խորտակի բովանդակ զօր նոցա: ԾԳ. Սակայն Սենոնք և Տրեւերք հնարեն նշկահել. բայց Ինդուտիոմար սպանեալ՝ խաղաղին փոքր մի ինչն:

ԿԱՅԻՈՍԻ ՅՈՒԼԻՈՍԻ ԿԵՍԱՐՈՒ

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՔ

ԳԱԼԼԻԱԿԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻՆ

ԳԻՐՔ Ե.

Ա. Ի բդեշխութեան Լուկիոսի Դոմիտիոսի, և Ապ. Կղաւդիոսի՝ հանդերձեալ Կեսարու 'ի ձմերոցաց անտի գնալ յԻտալիա, որպէս սովորն էր առնել ամի ամի, հրաման տայ տեղակալ փոխանորդացն՝ զորս վերակացուս կացուցեալ էր գնդացն, ամենայն փութով անդուլութեամբ 'ի ձմերայնին ժամանակի անդ կառուցանել նաւս բազում ըստ մարթելոյ, և կազմել զհնոցն բեկեալս: Ցուցանէ զնոցա զօրինակն և զձեւն. յերագութիւն բեռնելոյ զնաւս և 'ի ցամաք քարշելոյ՝ փոքր մի մանունս գործէ զնաւս քան զորս սովոր եմք վարել 'ի մերում ծովու. նա զի և առ սակաւ փոփոխութեան երթեւեկի ծովուն՝ չէր տեսեալ անդ մեծամեծ յորդոյս ալեաց կուտակելոց. իսկ առ բեռինս և ընչերս անասնոց կրել՝ գոյզն ինչ լայնագոյնս քան որովք վարիմքս յայլ ծովս: Զայսոսիկ առ հասարակ հրամայեաց լինել գործայինս, առ որ օգնէ յոյժ փոքրկութիւնն: Եւ զայն ամենայն որ 'ի պէտս հանդերձանաց նաւաց են՝ հրամայէ բերել 'ի Սպանիոյ: Ինքն կատարեալ զժողովս յայսկոյս Գաղղիոյ, գնայ 'ի Լիւրիկէ, զի սահմանակից կողմն նա-

հանգչին լինէր ասպատակութեամբք ոտնակոխ եղեալ 'ի Պիրուստաց: Հասեալ անդր՝ քաղաքէ քաղաքէ հրամայեաց զօրականս, գումարել 'ի յայտնի ուրեք տեղի յանուանէ: Իբրև լու եղև այս, յղեն առ նա Պիրուստք հրեշտակս՝ իրազեկ առնել զնա, զի և ոչ մի ինչ յիրացն յայնցանէ համ աշխարհի խորհրդով էր եղեալ, և զանձինս պատրաստս ցուցանեն՝ ամենայն օրինակաւ հատուցումն առնել վնասուն: Լուեալ Կեսարու զբանս նոցա, հրամայէ պատանդս, և պատուէր տայ՝ յայս ինչ աւուր ածել զնոսա. ապա թէ ոչ, մարտիւ վանեցից, ասէ, զքաղաքդ: Մատուցեալ նոցա զնոսա յաւուրն ըստ հրամանին, կարգէ իրաւարար դատաւորս 'ի մէջ քաղաքացն, ընտրել զհակառակութիւնն և արկանել պատիժս:

Բ. Զայսոսիկ վճարեալ և կատարեալ զժողովսն՝ դառնայ 'ի Գաղղիա որ յայսկոյս, և անտի առ զօրսն ընթանայ: Հասեալ անդր և շրջեալ ընդ ամենայն ձմերոցս, 'ի յետին չքաւորութեան ամենայն պիտոյից, գտանէ յանօրինակ փութոյ առատութենէ զօրականին կառուցեալ նաւս իբրև վեց հարիւր՝ որպիսիս 'ի վեր անդր ցուցաք, և պատերազմիկս՝ քսան և ութ, որոց և մերձ ընդ մերձ 'ի սակաւ աւուրս մարթ իսկ էր անկանել 'ի ծով: Գովեալ զզօրականսն և զվերակացուս գործոյն, զոր ինչ կամէրն յայտ արար, և ամենեցուն հրաման ետ երթալ ժողովել 'ի նաւահանգիստն Իտիոն, զի գիտէր անտի 'ի Բրիտանիա դիւրին լինել անցս, իբրև երեսուն հազար քայլից 'ի ցամաքէն: Առ այս եթող զօրականս՝ որչափ և բաւական թուեցաւ. ինքն չորեքթեթեւաբեռն գումարտակաւ և ութհարիւր հեծելովք խաղաց գնաց յերկիրն Տրեւիրաց. զի սոքա ոչ 'ի ժողովսն գային, և ոչ տէրութեան հնազանդէին, և զրոյցք եւս էին՝ թէ զգերմանացիսն որ յայնկոյս Հռենոսի՝ սոքա գրգռիցեն:

Գ. Ազգս այս զօրագոյն է յոյժ այրուձիով քան զամենայն Գաղղիա, և ունի ուժգին ամբոխ հետեւակաց, և որպէս 'ի վերոյ ցուցաք՝ հասանէ մինչև 'ի Հռենոս: Երկուք յազգի անդ կագէին ընդ միմեանս զիշխանութենէ, Ինդու-

տիոմար և Կինգետորիքս, յորոց երկրորդն, իբրև լու եղեգալուստ Կեսարու և գնդացն, յարեաւ եկն առ նա, զանձնէ և զիւրոցն ամենեցունց հաստատեաց 'ի հպատակութեան կալ և ոչ օգնել 'ի բարեկամութենէ հռովմէականն ժողովրդեան, և որ ինչ 'ի Տրեւիրս գործէին՝ յայտնեաց զամենայն։ Իսկ Ինդուտիոմար եդ 'ի մտի պատրաստել 'ի պատերազմ, այրուձի և հետևակազօր ժողովել, և զապիկարս 'ի տիոց 'ի զինուորութիւն՝ Թաքուցանել յանտառն Արդուեննա, որ ընդ երկիրն Տրեւիրաց 'ի Հռենոս ձգի մինչև յեզերս սահմանացն Հռեմեանց։ Իսկ իբրև իշխանք ոմանք յազգէ անտի յայնմանէ՝ մտերմութեամբ Կինգետորիքսի ողոքեալք, և զարհուրեալք 'ի գալստենէ մերոյ բանակին, եկին առ Կեսար և սկսան իւրաքանչիւր զիւրաց իւրոց խնդրուածս առնել, զի ազգին իւրեանց սպաս տանել ոչ կարէին, զանգիտեալ թէ գուցէ 'ի բոլորեցունց լքանիցի, Ինդուտիոմար հրեշտակս առ Կեսար առաքէ, թէ ինքն յայն սակս անջատեալ իցէ յիւրոցն և չկամեցեալ գալ առ նա, զի հեշտեաւ զազգն 'ի հպատակութեան կալցի, և մի յազատանեոյն Թափրանալ՝ սինլքորն ամենայն անմտութեամբն գթիցէ։ Արդ քաղաքն 'ի ձեռս իմ է, և թէ թոյլ տացէ Կեսար՝ ես ինքնին 'ի բանակն եկից առ նա, և զիմ և զազգին բաղդն 'ի նորա հաւատոն աւանդեցից։

Դ. Կեսար թէպէտ և խելամուտ լինէր յէր սակս ասիցին այն բանք, և զինչ էր որ զնա յառաջարկեալ խորհրդոյն դրդուեցուցանէր, սակայն զի մի հարկեսցի զամառն 'ի Տրեւիրս անցուցանել, մինչդեռ ամենայն ինչ կազմ և պատրաստ էր 'ի բրիտանական պատերազմն, հրամայեաց Ինդուտիոմարի՝ երկերիւր պատանդօք գալ առ ինքն։ Իբրև եկին սոքա, և ընդ նոսին որդին իւր և ազգականք առ հասարակ, զորս յականէ յանուանէ կոչեալն էր, մխիթարեաց զԻնդուտիոմար, և յորդորեաց 'ի հնազանդութեան կալ։ Համայն և այսպէս առ իւր ձայնեալ զիշխանսն Տրեւիրաց, համոզեաց առանձինն 'ի մէջ նոցա և Կինգետորիքսի 'ի խաղաղութիւն։ Զոր 'ի նորա շնորհէ գիտելով յաջողեալ նմա

զայն, օգուտ մեծ համարէր՝ զօրանալ իշխանութեան նորա 'ի մէջ իւրոցն, զորոյ և զմեծ սիրականութիւն առ ինքն տեսեալ իսկ էր։ Ընդ այս գծկամակ եղև յոյժ Ինդուտիոմար, նուաղել յիւրմն շնորհացն իւրոց. և որ յառաջնրմէ ոխերիմ մտօք կայր ընդ մեզ, առմլին սրտատաուչ եղեալ առաւել ևս տոչորեցաւ։

Ե. Զայսոսիկ անօրինեալ Կեսարու, գնաց եհաս գումարտակօքն հանդերձ յԻտիոն նաւահանգիստ. անդ գիտաց, զի նաւք վաթսուն՝ որ 'ի Մելդացիսն էին կազմեցեալք, վարեալք 'ի մրրկէ և անկարացեալ յառաջ տանել զընթացսն, անդրէն 'ի նոյն տեղի ուստի ելեալն էին՝ դարձ արարեալ էին. զայլսն եգիտ պատրաստ 'ի նաւարկել, և ամենայն սարուք կազմ։ Անդր եհաս և համօրէն այրուձին Գաղղիոյ՝ թուով չորեք հազար, և իշխանք յամենայն քաղաքաց, յորոց զսակաւագոյնս եւեթ՝ զորոց գիտէր զմիամտութիւնն ընդ իւր՝ սահմանեալ էր թողուլ 'ի Գաղղիա, զայլսն ընդ իւր խաղացուցանել 'ի տեղի պատանդից, զի 'ի հեռանալ իւր՝ զանգիտէր թէ ապստամբեսցի Գաղղիա։

Զ. Էր ընդ այլսն 'ի միասին Դումնորիքս Եդուացի, զորմէ յառաջագոյն ասացեալ է մեր։ Ըզսա մանաւանդ որոշեալ էր տանել ընդ իւր, զի գիտէր զնա ցանկացող յեղափոխութեանց, իշխանութեան տենչացող, մեծասիրտ և մեծազօր 'ի գաղղիացիս։ Յաւելոյր ևս յայս, զի 'ի ժողովս ուրեմն Եդուացւոց ասացեալ էր Դումնորիքս, թէ արքայութիւն ազգին 'ի Կեսարէ նմա շնորհեցի, ընդ որ դժգըմնեալ Եդուացւոց, ոչ յուրաստ կալոյ և ոչ աղերսելոյ հրեշտակս իշխէին առնել առ Կեսար։ Զայս Կեսարու յիւրոց ասպնջականացն էր լուեալ։ Նա ինքն զառաջինն ամենայն պաղատանօք խնդրեաց պնդագոյնս՝ մնալ 'ի Գաղղիա. էր զի անսովոր նաւարկութեան՝ 'ի ծովէ երկնչէր, և էր զի կրօնիցն խորանօք ասէր զանձն խափանեալ։ Տեսեալ զի անդորդք մերժեցաւ հայցուածն, զամենայն յոյս զամաքիտ լինելոյ կորուսեալ, սկսաւ յորդորել զիշխանսն Գաղղիոյ. զիւրև առնել զմի մի իւրաքանչիւր և 'ի բանի տանել, զի

Մնասցեն 'ի Գալլիա. և երկեղուկս արկանել, թէ ոչ վայ-
րապար ինչ իրք գործիցին՝ մերկացուցանել զԳալլիա 'ի
համօրէն ազատանւոյն. և թէ այս խորհուրդ է Կեսարու,
զի զօրս զանգիտեր սպանանել յայտ յանգիման Գալլիոյ,
զամենեսեան զնոսա 'ի Բրիտանիա տարեալ սատակեսցէ:
Այլոց երաշխաւոր կայր, երդումն 'ի նոցանէ պահանջէր,
զի զոր ինչ 'ի պէտս օգտի Գալլիոյ խմանիցեն՝ աշխարհա-
խորհ ձուլիւք հաւանութեամբ գործել: Զայսոսիկ բազումք
պատմէին Կեսարու:

Է. Այսմ խելամուտ եղեալ Կեսարու, քանզի 'ի մեծի
շքի և 'ի պատուի ունէր զքաղաքն Եդուացւոց, եդ 'ի միտ
որով և իցէ հնարիւք սանձահարել և ահացուցանել զԴում-
նորիքս. և զի գամ քան զգամ տեսանէր մոլեգնեալ զանմը-
տութիւն նորա, հոգ խնամոյ ունել՝ զի մի՛ իւրում անձին
կամ ընկերհաշտութեան ինչ վնաս կարիցէ առնել: Արդ
աւուրս իբրև քսան և հինգ 'ի նմին տեղւոջ յամեալ, զի
հողմ արևմտեան հիւսիսի ընդդէմ կայր նաւարկութեանն,
որ 'ի տեղիսն յայնոսիկ սովոր է շնչել զմեծ մասն ամենայն
ժամանակին, գունդ գործէր յակաստանի ունել զԴումնո-
րիքս, այլ համայն և կալ 'ի վերայ խորհրդոց մտաց նորա:
Հուսկ ապա գտեալ պատեհ ժամանակ՝ հրաման տայ զօ-
րականին և առնեձիոյ ելանել 'ի նաւս: Բայց ամենեցուն
զբօսեալ մտօք, սկսաւ Դումնորիքս, յանգէտս Կեսարու,
հեծելովքն Եդուացւոց մեկնիլ 'ի Ճամբարէն 'ի տուն: Իբրև
'ի վեր եղ իրքն, Կեսարու խափան արարեալ չուոյն և զա-
մենայն ինչ ընդ վայր հարեալ, զմեծ մասն այրուձիոյն ար-
ձակէ պնդիլ զհետ նորա, և հրամայէ յետս դառնալ նմա.
եթէ բռնասցի և ոչ անսայցէ, պատուիրէ սպանանել. զի որ
տեսն հուպ եղելոյն զհրամանաւն ապախտ առնիցէ՝ նմա-
մնացեբար ինչ գործելոյ 'ի հեռանալ իւրում՝ չունէր ակն:
Նա զդարձին պատուէր առեալ, ընդդէմ դարձեալ՝ սկսաւ
բռնան արկանել 'ի զէն, և զհւրոցն ուխտապահութիւն պա-
զատել, ստէպ աղաղակ հարկանելով, թէ ազատ եմ և ա-
զատ քաղաքի: Նոքա ըստ հրամանին շուրջ պատեալ զնո-

վաւ՝ սպանանեն զայրն ։ Բայց այրուձին էդուացի առ հասարակ դառնան առ Կեսար ։

Ը. Զայսոսիկ կատարեալ, Թողեալ 'ի ցամաքի զԼաբիենոս երիւք գնդօք և երկու հազար հեծելովք՝ պահել զնաւահանգիստն և պարենի հոգ տանել, տեղեկանալ որ ինչ 'ի Գաղղիա գործիցի, և խորհուրդ՝ ըստ ժամանակին և ըստ աւաջինկայ իրացն առնուլ, ինքն հնգիւք գումարտակօք, և նոյնչափ այրուձիով որչափ Թողոյրն 'ի ցամաքի, 'ի մտանել արեգական խարիսխ առեալ արձակէ զնաւսն. և մեղմ հարաւով վարեալ, 'ի դադարել հողմոյն գրեթէ 'ի մէջ գիշերի՝ եկաց յընթացից, և ալեացն յորձանօք քարշ 'ի բաց մղեալ, 'ի ծագել լուսոյն՝ ետես զԲրիտանիա մնացեալ ընդ ահեկէ ։ Յայնժամ դարձեալ զյեղումն յորձանացն կալեալ՝ Թիակօքն ճգնի ըմբռնել զայն կողմն կղզւոյն, զոր յանցեալում ամարայնի ծանուցեալն էր դիւրահուպ և դիւրամուտ լինել ։ Աստանօր գովելի յոյժ երևեցաւ կորովութիւն զօրականին, զի ծանրաբեռն և կարասեկիր նաւուքն, անդուլ անհանգիստ Թի վարելով հաւասարեցին ընթացից պատերազմիկ նաւացն ։ Գրեթէ 'ի հասարակ աւուր հասանէ 'ի Բրիտանիա ամենայն նաւուք, և Թշնամի անդ ոչ տեսաւ. այլ որպէս յետոյ 'ի գերելոցն լուաւ Կեսար, եկեալ անդր ամբոխ բազում՝ և 'ի բազմութենէ նաւացս պակուցեալ, զի ընդ նպարակաւորս և ընդ սեփականս՝ զոր իւրաքանչիւր յիւր պէտս էր չինեալ, առաւել քան զութ հարիւր միանգամայն էին երևեալ, փախուցեալ գնացեալ էին 'ի ծովափնէն, և 'ի բարձրամուր տեղիս ապաւինեալք ։

Թ. Կեսարու հանեալ զզօրն 'ի ցամաք, և տեղի դիպան 'ի բանակետղ կալեալ, իբրև լուաւ 'ի գերելոցն՝ յորում վայրի դադարեալ կայցէ Թշնամեացն ամբոխ, Թողեալ առ ծովուն խումբս տասն և երեք հարիւր հեծեալ՝ 'ի պահ նաւացն, զերրորդ պահու գիշերոյն խաղաց առ Թշնամին, անկասկած զնաւացն՝ զի 'ի դիւր և 'ի լայնածաւալ ծովափին Թողոյր զնոսա խարսխեալս. և պահնակաց նաւուցն վերակացու կարգեաց զԿ. Ատրիոս ։ Ինքն խաղացեալ գի-

չերն քայլս իբրև երկոտասան հազար, ետես զզօրս թշնամեացն: Նոցա կառօք և հեծելովք 'ի գետն կոյս դիմեալ՝ սկսան 'ի բարձանց ընդդիմանալ մերոցն և մարտ դնել: Վանեալք յերեսաց այրուձիոյն՝ զօրեղան յանտառս, գտեալ տեղի քաջագէտ՝ 'ի բնութենէ և արուեստիւ ամրացեալ, զոր որպէս թուէր՝ 'ի պատճառս ասանին պատերազմացն պատրաստեալ էր: Զի ամենայն մուտք խցեալ էին թանձր և կուռ մոտակաուր ծառովք: Ինքեանք յանտառացն նուազունք ոմանք զդէմ կալեալ պատերազմին, և արգելուին զմերսն 'ի ներքս յամուրսն մտանել: Բայց զինուորք եօթներորդ գումարտակին վահանափակ արարեալ և թումբ առ թումբ կանգնեալ, առին զտեղին և զնոսա յանտառացն հալածեցին, սակաւ եւեթ ընկալեալ վէրս: Բայց զփախուցեալսն հետադոյն եւս վանել չետ Կեսար հրաման, զի ըզվայրացն բնութիւն անգիտանայր, և զի 'ի տարաժամեալ աւուրն թողուլ կամէր ժամանակ հարկանելոյ բանակի:

Ժ. Ի վաղիւ անդր այգուցն զհետեւակազօրն և զայրուձին առաքեաց յայն արշաւան, անդէն զհետ փախստէին: Իբրև սոքա խումն ինչ յառաջեցին 'ի ճանապարհ, մինչդեռ վերջակացքն երևէին տակաւին, հեծեալք 'ի Կ. Ատրիոսէ եկին առ Կեսար, պատմել թէ յանցեալ գիշերին մրրիկ մեծ յարուցեալ՝ ամենայն գրեթէ նաւք հարստահարեալք էին և 'ի ցամաք զարկուցեալք, զի ոչ խարիսխք ինչ զօրէին և պարանք, և ոչ նաւաստիք և զեկավարք ժուժկալել բըռնութեան փոթորկին. ուստի և 'ի բախմանէ անտի նաւացն վնաս մեծ էր պատահեալ:

ԺԱ. Զայս լուեալ Կեսարու՝ հրամայէ յետս կոչել զնդացն և այրուձիոյն և դադարել յուղւոյն. ինքն դարձ առ նաւսն առնէ: Զոր ինչ 'ի բանբերացն և 'ի թղթոց իմացեալն էր՝ զնոյն գրեթէ յայտ յանդիման տեսանէ, այնպէս զի իբրև քառասնիւ չափ 'ի նաւացն կորուսեալք, այլոցն հնար թուէր նորոգել մեծաւ աշխատութեամբ: Վասն որոյ 'ի զնդացն ընտրէ զհիւսունսն, և այլս եւս 'ի ցամաքէն կոչել հրամայէ: Գրէ առ Լաբիենոս՝ նաւս յոլովս ըստ

մարթելոյ պատուիրել գումարտակացն որ առ իւր: Ինքն, թէպէտ և գործն էր տաժանելի և թշուառագիւտն, սակայն շահ մեծ համարեցաւ՝ զամենայն նաւսն ձգել հանել 'ի ցամաք, և ընդ միով պատնիշափակ պատսպարութեամբ ճամբարին ամրացուցանել: Ցայս ամենայն ծախեաց աւուրս իբրև տասն, և ոչ զգիշերային ժամն հանգիստ տուեալ աշխատութեան զօրականին: Ձգեալ զնաւսն 'ի ցամաք, և զբանակատեղն սքանչելապէս ամրացուցեալ, ըզնոյն զօրս՝ զոր յառաջին՝ պահանորդս թողու նաւացն, և ինքն ուստի եկեալն էր՝ անդրէն դարձ առնէ: Իբրև եհաս անդր, զօրք բազումք բրիտանացւոց յառաջագոյն աստի անտի ժողովեալ կուտեալ էին 'ի մի վայր անդր. 'ի գլուխ իշխանութեանն և գործոյ պատերազմին միաբան խորհրդով կացուցեալ էին զԿասիւելաւնոս, որում սահման հատանէ 'ի ծովեզերեայ քաղաքացն գետն Տամեսիս անուանեալ, իբրև ութսուն հազար քայլ հեռի 'ի ծովէն: Սորա յառաջ ժամանակաւ անդադար պատերազմունք էին ընդ այլ քաղաքս, այլ մերով գալստեամբս շարժեալ բրիտանացիք, բովանդակ պատերազմին և իշխանութեան զսա կարգեալ էին իշխանապետ:

ԺԲ. Բնակեն սոքա 'ի ներքին կողմանս Բրիտանիոյ, զորս և անդստին 'ի կղզւոյն բնիկս լինել աւանդեն. իսկ 'ի ծովեզերեայս նոքա՝ որք աւարառութեամբ և պատերազմաւ 'ի բելգիական սահմանաց յայս կոյս գաղութ անցեալ էին, և զբեթէ առ հասարակ 'ի նոյն անուն ազգացն յորջորջին՝ յորոց ելեալ հատուած եկին անդր, և պատերազմ տուեալ՝ անդէն մնացին, և ձեռն արկին մշակել զանդաստանսն: Մարդկանն ամբաւ բազմութիւն է, և շէնք բազմախիտ հանդոյն գաղղիականացն, և երկիրն խաշնաւէտ: Նոցա դրամք պղնձիք են 'ի պէտս, կամ փոխանակ դրամոյ՝ օղք երկաթիք փորձեալք յայսչափ ինչ կշիռ: Անդ 'ի միջերկրեայ գաւառս կղկղի կապար սպիտակ, 'ի ծովեզերեայսն՝ երկաթ, այլ չէ ինչ առատ: Պղինձ նոցա եկամուտ է օտով վարին: Փայտ ամենազան է որպէս 'ի Գաղ-

լիա, բայց միայն 'ի փիճւոյ և 'ի մայրէ: Ջնապաստակ՝ ըղ-
հաւ և զագ ոչ արժան համարին ուտել. բայց բուծանեն
զնոսա 'ի հաճոյս քմաց և 'ի զուարճութիւն: Քան զԳալ-
լիա քաղցրախառն է աշխարհն մեղմագոյն սառամանեօք:

ԺԳ. Կղզին երեքանկիւնի է 'ի ձևէ, որոյ մի կողմն հան-
դէպ կայ Գալլիոյ. այսր կողման մի անկիւնն, այն որ առ
Կանտիոնիւ, ուր վարին գրեթէ նաւք 'ի Գալլիոյ, յարև-
ելս հայի, խոնարհագոյնն՝ 'ի հարաւ: Այս կողմն ձգեալ
երկայնի իբրև 'ի հինգ հարիւր հազար քայլ. միւս կողմն
դառնայ 'ի Սպանիա և յարևմուտս կոյս, յորում կողման
կայ Հիբեռնիա՝ կիսով չափ փոքր համարեալ քան զԲրի-
տանիա. բայց անտի նոյնչափ են անցք 'ի Բրիտանիա որ-
չափ 'ի Գալլիոյ: Ի միջի աստ նեղցին է կղզեակ Մոնա կո-
չեցեալ: Այլ ևս բազմաթիւ կղզեակք մանունք համարին
առ կղզեաւն, զորոց գրեալ է ոմանց՝ ունել 'ի խոր ձմերա-
նի գիշեր անընդհատ աւուրս երեսուն: Մեր խոյզ և խըն-
դիր արարեալ զայգմանէ՝ ոչ ինչ աւելի գտանէաք, բայց
զի ըստ անվրէպ ջրեղէն ժամացուցից կարճագոյն էին անդ
գիշերք քան 'ի ցամաքին: Այսր կողման երկայնութիւն,
որպէս կարծի նոցա, է եօթնհարիւր հազար քայլ: Երրորդ
կողմն է 'ի Սայլն կոյս 'ի հիւսիսի. առ որում չիք ինչ երկիր.
այլ այնր կողման անկիւն առաւել 'ի Գերմանիա հայի: Հա-
մարի նմա երկայնութիւն ութ հարիւր հազար քայլից:
Վասն որոյ շրջապատ ողջոյն կղզւոյն է երկերիւր բիւր քայլ:

ԺԴ. Ի սոցանէ ամենեցունց մարդասիրագոյն են յոյժ
բնակիչք Կանտիոնի, որ է գաւառ համօրէն ծովեզերեայ,
և բարուք ոչ կարի օտարք 'ի գալլիացւոց: Բազումք 'ի միջ-
երկրէից ոչ վարեն ցորեան, այլ կեան կաթամբ և մսով,
և զգենուն մորթս. բայց բրիտանացիք ամենայն՝ ներկանեն
զինքեանս 'ի կապուտակ, որ տայ նոցա թոյր իմն խաժա-
գոյն. և այնիւ ահագնատեսիլ ևս են 'ի մարտի. հերք նոցա
երկայն. և յամենայն անդամոց մարմնոյն գերծեալք՝ բայց
միայն 'ի գլխոյն և յընչացն: Տասունք կամ երկոտասանք՝
հասարակաց ունին զկանայս ընդ միմեանս, և մանաւանդ

եղբարք ընդ եղբարս, և ծնողք ընդ որդիս: Իսկ թէ ծնանիցին ոք 'ի նոցանէ, նոցա համարին յորդիս՝ որոց նախ զիւրաքանչիւր կոյս ածեալ իցէ:

ԺԵ. Այրուձին Թշնամեաց և կարապետքն սաստկապէս բախեցան մարտիւ զճանապարհայն ընդ հեծելազօրն մերում, բայց մերքն ամենայն ուրեք յաղթեցին նոցա, և վանեցին զնոսա յանտառս և 'ի բլուրս: Սակայն 'ի կոտորել բազմաց՝ յոխորտագոյնս վարեալ, կորուսին յինքեանց զոմանս: Բայց յետ փոքու, մինչդեռ մերքն յանզգաստս էին և զբաղեալք 'ի կառուցանել զբանակն՝ ելին յանկարծակի յանտառաց անտի, և դարձեալ 'ի պահնակսն առեալ՝ որ կային առաջի բանակին, ամեհաբար կռուեցան: Առաքեաց նոցա Կեսար յօգնութիւն խումբս երկուս՝ յառաջնոց անտի երկուց գնդացն. սոքա իբրև մօտ հասեալ կացին սուղ ինչ բացատ առ 'ի միմեանց, 'ի զարհուրել մերոցն 'ի նոր օրինակ մարտէն, յայնժամ Թշնամիք սաստեան յանդգնաբար ընդ մէջ նոցա, և ելին ողջանդամ անվնաս: Յաւուր յայնմիկ Կ. Լաբերիոս Դուրոս հազարապետ զօրու՝ սպանանի: Նոքա՝ 'ի ժամանել խմբից բազմաց 'ի թիկունս, վանեալ վկանդքին յերեսաց նոցա:

ԺԶ. Ի բովանդակ սոյն օրինակ մարտի, քանզի առաջի ամենեցուն էր պատերազմն և յանդիման Ճամբարին, ծանուցաւ զի մերքն, վասն զինուցն ծանրութեան, ոչ կարելով զվերջոտանեալսն հալածել, և ոչ իշխել 'ի դրօշուցն հեռանալ, ոչ յոյժ պատկանաւորք էին առ այսպիսի թշնամի. իսկ այրուձիոյն մեծաւ վտանգաւ էր պատերազմ, զի բազում անգամ և նոքին նենգաւ ընդ կրուկ դառնային, և յորժամ սակաւիկ մի զմերսն 'ի գումարտակացն մեկնէին, ոստուցեալք 'ի կառացն՝ հետիոտս մաքառէին յանհաւասար մարտ: Իսկ հեծելազօրուն մարտին օրինակ՝ թէ 'ի նահանջելն և թէ 'ի վերայ երթալ՝ զնման նա և զնոյն իսկ հասուցանէր վտանգ: Յաւել և զայն առաւանոր, զի ոչ միախուռն համագունդ պատերազմէին, այլ ցիր և ցան առ անդ, մեծամեծ միջոցօք 'ի միմեանց, և բանակեալքս ու-

նէին կարգեալս, և այլք զայլս առնուին հետզհետէ, և ան-ձինք և նորք՝ վաստակելոցն յաջորդէին:

ՃԷ. Ի վաղիւ անդր Թշնամիք 'ի բանակէն 'ի բացեայ կա-ցին 'ի բլուրսն, և սկսան ցուցանել զինքեանս անօսունս, և Թուլագոյնս քան զերէկ՝ գրգռել 'ի պատերազմ զհեծեալսն մեր. իսկ զմիջաւուրբն, մինչդեռ Կեսար առաքեաց զխոտոյ գունդս երիս, և զայրուձին համօրէն ընդ Կ. Տրեբոնիոսի տեղակալին, յանկարծոյն յամենայն կողմանց սլացան 'ի վերայ Ճարակաքաղաց, ոչ ինչ կարի մեկուսի 'ի դրօշուցն և 'ի գնդացն: Մերքն ուժգնապէս յարձակեալ 'ի նոսա՝ վանեցին, և ոչ դադարեցին 'ի հալածելոյ, մինչև 'ի Թի-կունս օգնականութեան հեծելոց յուսացեալ այրուձիոյն, զի զկնի իւր զգումարտական տեսանէր, շատապ տագնապաւ-խուճապեցին զԹշնամիսն. և ամբոխ մեծ 'ի նոցանէ սատա-կեալ, ոչ ոգի՝ ոչ տեղի տանելոյ եսուն պարապ, ոչ 'ի կա-ռացն վազելոյ: Ի խուճապէ աստի իսկ և իսկ 'ի նոյն ցրուե-ցան ամենեքեան որ յամենուստ ժողովեալ էին օժանդակք նոցա 'ի սատարութիւն: Եւ ոչ ևս յետ այնորիկ ամենայն զօրութեամբք մարտեան ընդ մեզ Թշնամիք:

ՃԸ. Ծանուցեալ Կեսարու զխորհուրդս նոցա, խաղա-ցոյց զզօրն յերկիրն Կասիւելաւնի՝ առ Տամեսիս գետով, որ 'ի միում տեղւոջ միայն ոտիւք է անցանելի, և այն ևս դժուարաւ: Հասեալ անդր՝ դիտաց զի յայնկոյս գետոյն մեծամեծ ամբոխութիւնք պատրաստեալ կային. իսկ զգե-տափն՝ ծայրասուր ցցովք հաստատելովք ամրացեալ էր, և ցիցք նոյնգունակ ընդ ջրովն վարսեալք՝ ծածկէին 'ի գե-տոյն: Իբրև ծանեաւ Կեսար զայսոսիկ 'ի գերեաց և 'ի փա-խըստէից, արձակեալ յառաջոյ զայրուձին, հրամայեաց գումարտակացն վաղվաղակի զկնի անցանել. այլ այնու ա-րագութեամբ և սաստկութեամբ զհետ ընթացաւ զօրա-կանն, զի թէպէտ գլխովք չափ ևեթ արտաքս երևելով 'ի ջրոյն, զի յար-ձակման գումարտակացն և այրուձիոյն ոչ ժուժկալեցին զդէմ ունել Թշնամիք, և Թողեալ զգետեզերսն՝ 'ի փա-խուստ աճապարեցին:

ԺԹ. Կասիւելան, որպէս 'ի վեր անդր ցուցաք, զյոյս կռուոյ հատեալ բնաւ, զսպայակոյտ զօրան արձակեալ և պահեալ հազարս չորս կառամարտակաց, պահէր զճանապարհս մեր, փոքր ինչ հեռի յուղւոյ, 'ի դժուարուտս և յափափայս թագուցեալ, և յայն կողմանս՝ ընդ որս գիտէր մեզ անցանել՝ զխաշինս և զմարդիկ յագարակաց 'ի մայրիս վարէր. և երբեւ այրուձին մեր յաւար և յաւեր ազատ համարձակ 'ի դաշտս զեղոյր, ընդ ամենայն կիրճս ծանօթս և ընդ շաւիղս յանտառացն 'ի դուրս արձակէր զկառամարտիկսն, և մեծաւ վտանգաւ մերոց հեծելոցն՝ մարտնչէր ընդ նոսա. և առ այսր երկիւղի խափանէր զնոսա յառաւել ասպատակութենէ: Վասն այսորիկ՝ ոչ հեռագոյն 'ի սպայէ գումարտակացն ներէր Կեսար թափառել, և այնչափ եւեթ վնաս հասանէր թշնամեաց յայրեացաւեր ագարակացն, որչափ գումարտակք ինքնին ոտիւք իւրեանց և ճգամբք գործել մարթէին:

Ի. Զայսու ժամանակաւ Տրինոբանտք, գաւառացն այնոցիկ գրեթէ քաղաք հաստատահարուստ, յորմէ Մանդուբրատ պատանին մտեալ յուխտ Կեսարու՝ եկեալ եկեալ էր առ նա 'ի ցամաքն 'ի Գալլիա, — որոյ հայրն Իմանուէնտ արքայութիւն կալեալ էր 'ի նմին քաղաքի և սպանեալ 'ի Կասիւելանէ, և ինքն փախստեամբ 'ի մահուանէ ճողոպրեալ, — առնեն հրեշտակս առ Կեսար, և խոստանան անձնատուր առ նա լինել և զհրամանս կատարել. խնդրեն պաշտպանել Մանդուբրատայ յանիրաւութենէն Կասիւելանի, և առաքել 'ի քաղաքն կալ նոցա գլուխ և ունել զտէրութիւնն: Հրամայէ նոցա Կեսար քառասուն պատանդս, և զօրուն ցորեան, և առաքէ առ նոսա զՄանդուբրատ: Առնեն նոքա վաղվաղակի զհրամանն, պատանդըս ըստ համարոյն առաքեցին և ցորեան:

ԻԱ. Ի պաշտպանել Տրինոբանտաց և պահել յամենայն հարստահարութենէ զօրականին, անդէն Կենիմայնք, Սեգոնտիակք, Անկալիտք, Բիբրոկք և Կասք հրեշտակութիւնս առաքեալ՝ մտին 'ի հնազանդութիւն Կեսարու: Ի

սոցանէ ծանեաւ ոչ յոյժ հեռի 'ի տեղւոջէ անտի լինել զքաղաքն Կասիւելաւնի, մայրեօք և ճահճօք ամրացեալ, ուր ոչ սակաւ մարդկան և անասնոց հոյլք ժողովէին։ Իսկ քաղաք ամուր կոչէին բրիտանացիք յորժամ զզանխուլ մայրիս պատնիշաւ և փոսիւ ամրացուցանէին, ուր առ 'ի զգուշանալ 'ի հինէ թշնամեաց սովոր էին ժողովիլ։ Անդր երթայ գուամարտակօքն, գտանէ զտեղին 'ի բնութենէ և յարուեստէ ուժգին ամրացեալ. բայց գուն գործէ յերկուցունց կողմանց տալ ընդ նմա պատերազմ։ Թշնամիք սակաւիկ ինչ ժուժկալեալ՝ ոչ զօրեցին զդէմ ունել յարձակման մերոյ զօրականին, և ընդ այլ կողմն քաղաքին ելին արտաքս։ Բազում ջոկք անասնոց գտան անդ, և յոլովք 'ի փախչելն ըմբռնեալք սատակեցան։

ԻԲ. Մինչդեռ այն անդէն այսպէս լինէին, Կասիւելաւնոս 'ի Կանտիոն, զոր ծովափնեայ լինել ասացաք, 'ի գաւառն յորս չորք թագաւորք իշխէին, Կինգետորիքս, Կարուիլիոս, Տաքսիմագուլ, Սեգոնաքս, առաքէ պատգամաւորս, և հրաման տայ նոցա՝ զօրաժողով լինել համագունդ ամենայն զօրութեամբ, և յանկարծուստ անկանել 'ի վերայ բանակին նաւուց և տալ պատերազմ։ Սոքա իբրև հասին 'ի բանակն, յարձակեալ մերոցն 'ի դուրս՝ զբազումս կոտորեալ 'ի նոցանէ, ձերբակալ արարեալ և զքաջ զօրավարն Լուգոտորիքս՝ դարձուցին ողջանդամ զիւրեանց որեարն։ Կասիւելաւնոս, իբրև լու եղև այս կռիւ, և բազում վնասք որ հասին նմա, և աշխարհին աւերած, եւս առաւել 'ի նշկահելոյ քաղաքացն խռովեալ, 'ի ձեռն Ատրեբատացւոյն Կոմիոսի առաքէ դեսպանս առ Կեսար 'ի հնազանդութիւն նուաճութեան։ Կեսարու 'ի մտի եղեալ զձմեռն 'ի ցամաքի անցուցանել 'ի պատճառս յանկարծահաս աղմկաց Գալլիոյ, և զի սակաւ ինչ կայր ամարայնոյ, և տեսանէր թէ մարթի յերկարաձգել իրացն, հրամայէ պատանդս, և որ ինչ ամի ամի տացէ Բրիտանիա հարկս ժողովրդեանն Հռոմայ։ Սաստէ և պատուէր տայ Կասիւելաւնի՝ մի ինչ խռուել զՄանդուբրատ և զՏրինոբանտս։

ԻԳ. Առեալ զպատանդսն՝ դարձոյց զզօրն 'ի ծով, եգիտ նորոգեալ զնաւսն: Զատոս իջուցեալ 'ի ծով, հաստատեաց զմիտս իւր կրկին դարձիւք տանել անդրէն զզօրսն, զի և գերեաց ամբոխ յոյժ էր նորա, և ոմանք 'ի նաւացն մրրկածուփ կորուսեալ էին: Եւ դէպ այնպէս եռ, զի յայնքան բազմութենէ նաւաց, յայնչափ նաւարկութիւնս, ոչ այս ամ և ոչ հերու, ամենեքին և ոչ մի 'ի սպայակիր նաւուցն պակասեաց. այլ յայնցանէ որ դատարկ առաքէին առ նա 'ի ցամաքէն, և որ զառաջնոյ անցից զզօրականն հանեալ դառնային, և յորոց ապա Լաբիենոս տուեալ էր շինել՝ 'ի Թիւ վաթսուն, նուազունք ոմանք ժամանն եղեն 'ի կէտ նպատակին, այլք գրեթէ առ հասարակ զարկան 'ի ծովեզերս. որոց վասն մի սպասեալ Կեսար 'ի նանիր, զի մի կորուսցէ զժամանակ նաւարկութեանն, քանզի մերձ էր ժամանակ հասարակածին, հարկաւ յանձկի զետեղեցոյց զզօրականն, և բազում հանդարտութիւն գտեալ՝ խարիսխ առեալ 'ի մուտս երկրորդ պահուն, ընդ արշալուշն եհաս յերկիր՝ զամենայն զնաւսն ողջանդամ ածեալ:

ԻԴ. Հանեալ զնաւսն 'ի ցամաք, և ժողով արարեալ գաղղիացւոց 'ի Սամարոբրիվա, քանզի զայն ամ վասն երաշտին ցորեան նուազ եղեալ էր 'ի Գաղղիա, ստիպեցաւ այլազգ քան յառաջին ամսն նստուցանել զզօրն 'ի ձմերոց, և զգունդսն 'ի բազում քաղաքս բաժանել. յորոց զմին ետ Կ. Փաբիոսի տեղակալի ածել 'ի Մորինս. զերկրորդն՝ Կ. Կիկերոնի 'ի Ներուեանս. զերրորդն՝ Լ. Ռոսկիոսի յԵսուեանս. զչորրորդն՝ 'ի Հռեմեանս հրամայեաց ձմերել ընդ Տ. Լաբիենոսի 'ի սահմանակցութեան Տրեւիրաց. զերիս առ Բելգացիսն զետեղեաց. սոցա ստաիկան կացոյց ըղտեղապահսն զՄ. Կրասոս զգանձապահն, և զԼ. Մունատիոս Պլանկոս, և զԿ. Տրեբոնիոս: Զմի զայն գումարտակ՝, զոր յայն կողմ Պադոսի նորոգ արարեալն էր, և հինգ խումբս՝ յղեաց առ Եբուրոնս, որոց մեծ կէս մասն կայ ընդ Մոսա և ընդ Հռենոս, որք և էին ընդ ձեռամբ Ամբիորիքսի և Կատիվուլկեայ. այսմ զօրականի վերակացու հրամայեաց

զԿ. Տիտուրիոս Սաբինեցի և զԼ. Աւրունկուլէիոս Կոտտաս զտեղակալսն: Սովին բաժանմամբ գնդացն համարեցաւ դիւրաւ գարման տանել կարօտութեան պարենի. և սակայն ձմերոցք այսր ամենայն գումարտակաց, — բայց միայն զոր տուեալն էր Լ. Ռոսկիոսի տանել 'ի հաշտ և 'ի հանգըստաւէտ կողմն, — կային բովանդակ 'ի միջոցի տասն բիւր քայլից: Իսկ ինքն եդ 'ի մտի մնալ 'ի Գաղղիա առ ժամանակն՝ մինչև զգունդսն զետեղեցուսցէ և զձմերոցսն տեսցէ ամրացեալս:

ԻԵ. Էր 'ի Կարնուտս մեծազգի ոմն Տասգետիոս անուն, որոյ նախնիքն 'ի քաղաքի իւրեանց արքայութեան հասեալ էին: Սմա Կեսար, վասն առաքինութեանն և ընդ իւր բարեկամութեան, զի և յամենայն պատերազմունս իւր 'ի փոյթ խնամոց նորա վայելեալ էր, զգահ նախահարցն էր շնորհեալ: Մինչդեռ զերրորդ ամ արքայութեանն վարէր, թշնամիքն առաջնորդ ունելով զբազումս 'ի քաղաքէն՝ սպանին հրապարակաւ: Պատմեցաւ այս Կեսարու. նորա զանգիտեալ՝ թէ յոգունց մասն գուցէ յիրին, զի մի 'ի նոցանէ գրգռմանէ վտարանջեսցէ քաղաքն, հրամայեաց Լ. Պլանկոսի գնդաւն հանդերձ փութանակի 'ի բելգացւոց 'ի Կարնուտս խաղալ, անդ ձմերել. և ընդ որոց ձեռն իմասցի սպանեալ զՏասգետիոս, զնոսա ըմբռնեալ առ ինքն առաքեսցէ: Զնովին ժամանակաւ յամենայն տեղակալաց և գանձապահաց որոց զգունդսն էր աւանդեալ, տեղեկացաւ զի ժամանեալ էին 'ի ձմերոցսն, և ձմերոցացն տեղիք ամրացեալք:

ԻԶ. Էին աւուրք իբրև հնգետասան զի եկեալ՞ էաք 'ի ձմերոց, և ահա յանկարծակի ապստամբութեան սկիզբն և վտարանջութեան ծագեցաւ յԱմբիորիգէ և 'ի Կատիվուլկայ, որք զի 'ի գլուխս սահմանաց արքայութեան իւրեանց հուպ անդ առ ձեռն կային Սաբինեցւոյն և Կոտտայի, և բերէին ցորեան 'ի ձմերոցն, 'ի դեսպանաց Ինդուտիոմարի Տրեւիրացւոյ գրգռեալք, դրդեցին զարս իւրեանց, և հապճեպ հարստահարեալ զփայտակոփս մեր,

բազմաձեւեան փնդաւ եկին մարտ ընդ Ճամբարին դնել։ Իբրեւ մերքն նոյնհետայն 'ի զէն ընթացեալ և 'ի պատուարն ելանէին, և 'ի միոյ կուսէ զսպանիացի այրուձին 'ի գուբս արձակեալ՝ 'ի հեծելագունդ տապարիսին յաղթող լինէին. յուսահատեալ թշնամեաց՝ յետս կոչեցին զարսն 'ի կառոյն։ Ցայնժամ ըստ սովորութեան իւրեանց հարին ամբոխ աղաղակ, ելանել զաւրամանց 'ի մերոցն առ 'ի խօսել. բանք ինչ են մեր, ասեն, և կամիմք 'ի մէջ անկանել զհասարակաց իրացս, որովք ակն ունիմք նուաճել հակառակութեանցս։

Իէ. Առաքի առ նոսա բանագնաց լինել՝ Կ. Կարպինէոս ապակեա հռովմայեցի ընտանի Կ. Տիտուրիոսի, և Կ. Յունիոս ոմն 'ի Սպանիոյ, որ երբեմն յառաջագոյն առաքեալ 'ի Կեսարէ առ Ամբիորիգս՝ սովոր էր երթեւեկել։ Առասա զայս օրինակ խօսել կալաւ Ամբիորիքս. Ինձ՝ վասն երախտեաց Կեսարու առ իս՝ մեծապէս պարտ է խոստովան լինել նմա. զի 'ի նորա ձեռամբ ազատեցայ 'ի հարկէն զոր սովոր էի հարկանել Ադուատիկաց սահմանորդացս, և զի իմ որդին և եղբօրորդեակ արձակեցան 'ի ձեռն Կեսարու, որք 'ի պատանդս առաքեալ էին առ Ադուատիկս, և նոքա 'ի ծառայութեան կալեալ առ իւրեանս, և 'ի կապանս ևս արկին. և զոր ինչ 'ի մարտ Ճամբարին արարի, ոչ իմով ինչ խորհրդով կամ կամաւ գործեցի, այլ 'ի քաղաքէն ստիպեալ. և իմ իրաւունք իշխանութեան այնչափ են 'ի վերայ ռամկին, որչափ ռամկին յիմ վերայ. իսկ քաղաքին 'ի պատերազմ ձեռնարկելոյ այս էր պատճառ, զի յանկարծական միաբանութեան գաղղիացւոց ոչ զօրէր հակառակ կալ. զայս յիմմէ տկարութենէս կարեմ ցուցանել, զի չեմ այնքան անհմուտ իրաց, մինչև վստահել իմով զօրօքս յաղթել հռովմէական ժողովրդեան. այլ համօրէն Գաղղիոյ մի խորհուրդ է. այս օր ժամ եդեալ է հարկանել զամենայն ձմերոցս Կեսարու, զի մի՛ գունդ մի միւսում գնդի 'ի թիկունս ժամանել կարասցէ. և չէ դիւրին գաղղիացւոյ զլանալ ինչ գաղղիացւոց, մանաւանդ ուր զհասարակաց ազատութիւն զբռամբ ածելոյ խնդիրք երեւէին։ Եւ զի նոցա

զգթութեան պարտս հատուցի, մինչ ինձ արդ իրաւ առ-նել պատշաճութեան. փոխարէն ընդ բարերարութեանցն Կեսարու՝ ազդ առնել և աղաչել զՏիտուրիոս վասն ասպըն-ջականութեանն՝ փոյթ և հոգ տանել ՚ի փրկութիւն իւր և զօրացն. զի վարձուոր ամբոխ մեծ գերմանացւոց անցեալ են յայսկոյս Հռենոսի, և երկօրեայք այսր հասանեն. ձեզ անկ է խորհել, թէ կամիցի՞ք արդեօք, մինչև սահմանակ-ցաց զգաստ լեալ՝ հանել ՚ի ձմերոցէդ զզօրսդ և առ Կիկե-րոն կամ առ Լաբիենոս յղել, որոց մին գրեթէ յիսուն հա-զար քայլ՝ միւսն աւելի իմն ևս հեռի է։ Իմ զայս խոստա-ցեալ և երդմամբ հաստատեալ, զի տաց անկասկած ճանա-պարհ ընդ երկիր իմ. զայս արարեալ, և քաղաքիս խնա-մակալ լինիցիմ, զի թեթևասցի ՚ի ձմերոցէդ, և Կեսարու ըստ արժանի երախտեացն շնորհակալ գտանիցիմ։ Զայս խօսեալ Ամբիորիքս՝ ՚ի բաց մեկնեցաւ։

ԻԸ. Կարպինէոս և Յուլիոս զոր լուանն պատմեն տե-ղակալաց. նոցա ՚ի յանկարծադէպ իրացն խռովեալ, թէ-պէտ և յառնէ թշնամւոյ լուեալ, սակայն ոչ անփոյթ առ-նել պարտ վարկան. և այն առաւել տատանէր զնոսա, զի չէր ինչ հաւատալի թէ քաղաք մի անարգ և նուաստ որ-պէս զԵբուրոնացն՝ ինքնակամ յանդգնեալ իցէ մարտ դնել ընդ հռովմէական ժողովրդեան։ Վասն որոյ յատեան հա-նեալ զխնդիրն, լինի բազում հակառակութիւն ՚ի մէջ նո-ցա։ Լ. Աւրունկուլէոս և բազում հազարապետք զօրուն, և յառաջնոց դասուցն հարիւրապետք, ոչ արժան դատէին յանդուգն ինչ գործել, և ոչ մեկնել ՚ի ձմերոցէն անհրա-ման ՚ի Կեսարէ. և եթէ զձմերոցն ամրացուսցեն, հնարա-ւոր առէին զդէմ ունել և մեծաստատ ամբոխի գերմանա-ցւոց. և այսմ վկայ, զի առաջնում յարձակման թշնամեաց քաջապէս ժուժկալեցին՝ հարուածս բազումս հասուցեալ նոցա։ Ցորենոյ ոչ կարօտիմք. և ՚ի մերձակայ ձմերոցացս և ՚ի Կեսարէ հասցեն մեզ թիկունք. հուսկ ապա՝ զի՞նչ քան զայս թեթևութիւն և ծանականք, բանիւ թշնամւոյն զմեծ և զկարևոր իրացս առնուլ խորհուրդ։

ԻԹ. Այսմ հակառակ աղաղակէր Տիտուրիոս. Տարաժամ լինել գործոյ՝ յորժամ բազմաձեւեան թշնամիք հանդերձ գերմանացւովք 'ի մի վայր կուտեսցին, կամ թէ աղէտ ինչ մերձաւոր ձմերոցացս հասանիցէ. սուղ է ժամանակս խորհելոյ. զԿեսար համարիմ գնացեալ յԻտալիա, ապա թէ ոչ՝ ոչ Կարնուտք մտաբերէին սպանանել զՏասգետիոս, և ոչ՝ եթէ նա մերձ էր, այսպէս քամահելով զմեզ՝ արշաւէին Եբուրոնք 'ի բանակ մեր. մի՛ 'ի բան թշնամւոյն, այլ յիրն հայեսցուք. հուպ աստ առ մեզ է Հռենոս. կարի արտասուչ են գերմանացիք ընդ մահ Արիովիստոյ և ընդ առաջին յաղթանակս մեր. 'ի հուր բորբոքեալ է Գաղլիա այսչափ նախատակոծ նուաճեալ ընդ տէրութեամբ հռովմէական ժողովրդեան, շիջելափառ անկեալ 'ի նախկին զինուորական պարծանացն. հաւանել ուրեմն ո՞վ 'ի միտս իւր հաւանեսցի, թէ 'ի կարծ ինչ և ոչ իւրացն հաւատեօք գայցէ Ամբիորիքս 'ի խորհուրդ մի այսպիսի: Իմ խորհուրդ յերկոսին կողմանս իսկ աներկեւան է. եթէ չիք ինչ առաւել դժնեայ, անվըտանգ հասանիցեմք առ մօտաւոր գումարտակն. եթէ Գաղլիա ողջոյն ընդ գերմանացիս միաբանեալ իցէ, մի եւեթ փրկութեան յոյս՝ յարագութեան է: Իսկ Կոտտայի և արոց ընդ նմա այլազգ խորհիցին, զի՞նչ ելս ունիցին խորհուրդք. յորում եթէ ոչ առժամայն ինչ վտանգ, գոյ սակայն երկիւղ սովոյ յերեսաց երկար պաշարման:

Լ. Այս յերկոցունց կողմանցն վճարեալ պայքար, յուժգին հակառակել Կոտտայի և նախապատիւ կարգացն, Յաղթեցէ՛ք, ասէ Սաբինեցին, եթէ զայդ կամիք. և զայս 'ի ձայն բարձր, մինչև լսել մեծի մասին զօրացն. և ոչ այն ինչ ոք եմ, ասէ, որ 'ի վտանգէ մահու առ 'ի ձէնջ՝ զարհուրիցիմ. սոքա գիտասցեն, և եթէ խիստ ինչ պատահեսցէ, 'ի քէն պահանջեսցեն համար. որք եթէ տացի 'ի քէն օճան՝ 'ի միւս վաղիւ խառնեալ ընդ մօտակայ ձմերոցն՝ զհասարակաց պատահարն ընդ այլոց 'ի միասին բառնայցեն, և ոչ մեկուսի և վտարանդի յոյժ յայլոց՝ սրով կամ սովով վախճանիցին:

ԼԱ. Ցանկեն 'ի ժողովս, և կոչեալ զձեռաց երկոցունցն աղաչեն, մի՛ իւրեանց երկպառակութեամբն և յամառութեամբ յանհնարին վտանգ արկանել զնոսն. գործ մի դիւրին է, ասեն, եթէ միաբանեսցուք և եթէ երթիցուք, միայն թէ միահամուռ միախորհուրդ լինիցիմք և 'ի հաւան գայցեմք. իսկ յանմիաբանութեան և ոչ մի ինչ յոյս փրկութեան նշմարեմք: Խնդիրն վիճեալ յերկարաձգի մինչև ցմէջ գիշեր. հուսկ ապա շարժեալ Կոտտայի՝ ձեռն տայ հաւանութեան. յաղթէ խորհուրդ Սաբինեցւոյն, սահմանեն գնալ ընդ առաւօտն: Մնացեալ գիշերոյն 'ի գիշերապահս ծախի, իւրաքանչիւր զինուորի յիւրսն ուշ արարեալ, թէ զինչ ընդ իւր տանել կարիցէ, զինչ 'ի ձմերոցին կահուց թողուլ սախպիցի: Թուէր թէ զամենայն ինչ խորհիցին առ 'ի չմնալոյ անդ առանց վտանգի, և առ սաստկանալ վտանգի չուոյն 'ի պարտասելոյ և 'ի տքնութեանց զօրականին: Այգուցն ելանեն 'ի բանակէն որպէս եթէ հաւանեալք էին՝ ոչ յաւանէ թշնամւոյ տուեալ զխորհուրդն, այլ 'ի մեծ բարեկամէ յԱմբիորիգէսէ, երկայնաձիգ կարաւանաւ և մեծամեծ աղխիւք:

ԼԲ. Բայց թշնամիք 'ի գիշերային ձայնիցն և տքնութեանց իրազեկ եղեալ զչուոյն, 'ի կրկին տեղիս դարան գործեալ յանտառս 'ի դիպան և 'ի գաղտնի վայրի ուրեք, քայլս որպէս թէ երկու հազար հեռի 'ի մերոց զօրականաց, մնային գալստեան հռովմայեցւոց. և իբրև յոլովագոյն մասն կարաւանին էջ 'ի խորաձոր մի մեծ, յերկոցունց կողմանց հովտին յանկարծուստ իմն ելին երևեցան, սկսան տագնապել զվերջինսն, և զառաջինսն խափանել յելանելոյ, և յանհնարին դժնդակագոյն տեղւոջ մերոցն՝ տալ ընդ նոսա պատերազմ:

ԼԳ. Անդ ապա հուսկ ուրեմն Տիտուրիոս, որպէս զի և ոչ ինչ նախատես եղեալ էր, 'ի շտապ տագնապի մնեալ, այսր անդր ընթացեալ՝ զխումբսն կարգաւորէր, բայց և զայն՝ ահ ընդ ահ, և որպէս թէ յամենայնէ ցականեալ. որ յաճախ պատահէ այնոցիկ, որ անդէն 'ի ձեռնարկել գոր-

[illegible]

[illegible] 'ի վերայ նորա :

[illegible] ամենայն խնամով պահեալ.

յորժամ խումբ մի 'ի բոլորակէն արտաքս ելեալ 'ի կախ-գիմէր, հապճեպ տագնապաւ փախչէին Թշնամիք. յայնժամ հարկ էր այնր կողման պատառել և մերկանալ, և 'ի կողմաց անտի փետակելոց՝ 'ի ներքս խուժել աշտէից: Իսկ յորժամ դարձեալ անդրէն 'ի նոյն խոռեալ և խրամատեալ անդէն կետս ընկրկէին, և 'ի փախստականաց անտի և 'ի մերձա-կայից պատեալ պաշարէին. իսկ եթէ զոտս 'ի բոյս հարեալ կալ և զտեղին այնր ունել կամէին, ոչ քաջութեան տեղի մնայր, և ոչ 'ի խուռն անդ իւրեանց կուռ կացեալ՝ 'ի զէ-նուցն յայնքան 'ի մեծ բազմութենէն արձակելոց՝ ճողո-պրել դոյր հնար: Սակայն յայնչափ 'ի բազում նեղու-թեանց չարչարեալք և շատ իսկ վէրս առեալ՝ զդէմ ու-նէին. և զմեծ կէս աւուրընջեանն անցուցեալ, յայգուէ մինչև յութերորդ ժամ պատերազմեալք, և ոչ մի ինչ անարժան անձանց իւրեանց գործէին: Անդ Տ. Բալդուինոս, այրն քաջ և մեծազօր, որ հերու նախաշաւէն առաջնորդ կացեալ էր երրորդի աշտէնաւոր դասուն, խոցի մկնդահար յերկա-սին 'ի գլուխ իւր: Լ. Լուկանեոս՝ նորին սակի այր, 'ի հա-սանելն 'ի թիկունս որդւոյն իւրոյ պաշարելոյ՝ սպանանի: Լ. Կոտտաս անդամակալն, 'ի քաջալերելն զխումբս ամենայն և զդասս՝ դիպուածով զբերանն պարսաքարեալ վիրաւորի:

ԼԶ. Ցայսցանէ վրդովեալ Կ. Տիտուրիոս, և տեսեալ զի Ամբիորիքս խրախոյս կարդայր իւրոցն, զթարգմանն իւր զԿն. Պոմպէոս արձակէ առ նա՝ աղաչել, զի յինքն և 'ի զօրսն խնայեսցէ: Նա պատասխանի տայ առ ձայն բարբա-ռոյն. Եթէ ընդ իւր խօսել կամիցի, մարթի. ակն ունի զի որ ինչ 'ի փրկութիւն զօրականին է, շնորհեսցի նմա յամ-բոխէն. իսկ նմա՝ ոչ ինչ առնիցի վնաս. և այսմ՝ զիւր հա-ւատսն խոստանայր միջնորդ երաշխաւոր: Նա յայնժամ խօսի ընդ վիրաւորին Կոտտայի, զի թէ հաճոյ թուեսցի՝ ելեալ ըստ խաղին 'ի միասին խօսեսցին ընդ Ամբիորիքսի. յուսամ, ասէ, թէ մեզ և զօրականին շնորհեսցի փրկու-թիւն: Կոտտա չառնու յանձն երթալ առ զինեալ թշնա-մին, և 'ի նոյն միտս կայ հաստատուն:

ծոյն հարկին խորհել: Իսկ Կոտտա, որոյ զմտաւ ածեալ էր թէ մարթի իմն այսպիսի դիպուած զճանապարհայն պատահել, և վասն այնորիկ չէր լեալ պատճառ երթին, 'ի հասարակաց անդ փրկութեան ոչինչ ամենևին նշկահէր, և 'ի կարգալ և քաջալերել զզօրականն՝ գործ զզօրավարի, իսկ 'ի մարտին՝ զզինուորի կատարէր: Եւ զի առ երկայնութեան կարաւանին ոչ էր դիւրին անձամբ ընդ բնաւս անցանել, և ըստ տեղւոյն իւրաքանչիւր զպէտս հոգալ, հրաման ետուն քարոզ կարդալ, զի զկարասին 'ի բաց ընկեցեալ յանձանց՝ 'ի մի բոլոր բովանդակ ամենեքեան կազմեսցին. խորհուրդ՝ որ յայսպիսի դիպուածս ոչ է պարսաւելի, բայց աստ անպատեհ գտաւ. զի և 'ի մերմէ զօրականէն ըզյոյսն նուազեցոյց, և զթշնամիսն ժրացոյց 'ի կռիւ, զի ոչ առանց մեծի երկիւղի և անյուսութեան տեսանէին զայն գործեալ: Թո՛ղ զայդ, դիպաւ և այլ ինչ՝ որում հարկ էր լինել, զի զինուորք առ հասարակ 'ի դրօշուցն օտարեցան, և որ ցանկալի ուրուք ինչ էր 'ի կարասին, զայն խնդրել և թափել փութացան, և աղաղակաւ և ողբովք լցաւ ամենայն:

ԼԴ. Բայց խժդժիցն ոչ պակասեաց իմաստութիւն. զի պետք նոցա հրամայեցին պատուէր տալ ընդ ճակատն համօրէն, մի՛ ումեք խլրտել 'ի տեղւոջէն. զի իւրեանց է առ և ապուռն, և նոցա պահի որ զինչ և թողուցուն հռովմայեցիք. զամենայն ինչ 'ի յաղթութեանդ համարեսջիք: Մերքն հաւասարք էին թուով և քաջութեամբ 'ի պատերազմ, թէպէտ և լքեալք 'ի զօրագլխէ և 'ի բաղդէն. Իհամայն զամենայն յոյս փրկութեան 'ի քաջութեան դնէին. և որ խումբ յոր կոյս և յարձակէր, անդ ամբոխ մեծ անկանէր 'ի թշնամեաց: Պատուէր ետ կարդալ Ամբիորիքս, 'ի հեռուստ արդնընկէց լինել, և մի՛ մօտ երթալ. և յոր կողմ հռովմայեցիքն արշաւիցեն, անտի տեղի տալ, զի թեթևազէն չահատակութեամբ և սովորական կրթութեամբ ոչ է մարթ ստանանել ինչ նոցա. այլ անդրէն 'ի դառնալ նոցա յետս առ դրօշսն, երթա՛յք 'ի վերայ նոցա:

ԼԵ. Նոցա զայս պատուէր ամենայն խնամով պահեալ,

յորժամ խումբ մի 'ի բոլորակէն արտաքս ելեալ 'ի կռիւ դիմէր, հալածեալ տագնապաւ փախչէին թշնամիքն. յայնժամ հարկ էր այնր կողման պատառել և մերկանալ, և 'ի կողաց անտի փիւնիկեցւոց 'ի ներքս խուժել աշտէից։ Իսկ յորժամ դարձեալ անդրէն 'ի նոյն խռնեալ և խրամատեալ տեղին յետս ընկրկէին, և 'ի փախստականաց անտի և 'ի մերձակայից պատեալ պաշարէին. իսկ եթէ զոտս 'ի բոյս հարեալ կալ և զտեղին ոլինդ ունել կամէին, ոչ քաջութեան տեղի մնայր, և ոչ 'ի խռան անդ իւրեանց կռուս կացեալ 'ի զինուցն յայնքան 'ի մեծ բազմութենէն արձակելոց ճողոպրել գոյր հնար։ Սակայն յայնչափ 'ի բազում նեղութեանց չարչարեալք և շատ իսկ վէրս առեալ զդէմ ունէին. և զմեծ կէս տուընջեանն անցուցեալ, յայգուէ մինչև յութերորդ ժամ պատերազմեալք, և ոչ մի ինչ անարժան անձանց իւրեանց գործէին։ Անդ Տ. Բալուենտիոս, այրն քաջ և մեծազօր, որ հերու նախաշաւէն առաջնորդ կացեալ էր երրորդի աշտէնաւոր գասուն, խոցի մնդահար յերկոսին 'ի գլուխ իւր։ Լ. Լուկանիոս՝ նորին սակի այր, 'ի հասանելն 'ի թիկունս որդւոյն իւրոյ պաշարելոյ՝ սպանանի։ Լ. Կոտտա տեղակալն, 'ի քաջալերելն զխուռնս ամենայն և զդասս՝ դէպ ուղիղ զբերանն պարսաքարեալ վիրաւորի։

ԼԶ. Ցայսցանէ վրդովեալ Կ. Տիտուրիոս, և տեսեալ զի Ամբիորիքս խրախոյս կարդայր իւրոցն, զթարգմանն իւր զԿն. Պոմպէոս արձակէ առ նա՝ աղաչել, զի յինքն և 'ի զօրսն խնայեսցէ։ Նա պատասխանի տայ առ ձայն բարբառոյն. Եթէ ընդ իւր խօսել կամիցի, մարթի. ակն ունի զի որ ինչ 'ի փրկութիւն զօրականին է, շնորհեսցի նմա յամբոխէն. իսկ նմա՝ ոչ ինչ առնիցի վնաս. և այսմ՝ զիւր հաւատոն խոստանայր միջնորդ երաշխաւոր։ Նա յայնժամ խօսի ընդ վիրաւորին Կոտտայի, զի թէ հաճոյ թուեսցի՝ ելեալ ըստ խաղին 'ի միասին խօսեսցին ընդ Ամբիորիքսի. յուսամ, ասէ, թէ մեզ և զօրականին շնորհեսցի փրկութիւն։ Կոտտա չառնու յանձն ելթալ առ զինեալ թշնամիս, և 'ի նոյն միտս կայ հաստատուն։

ԼԷ. Սաբինեցին՝ որոց անդ առժամայն զիւրև կային հա_զարապետաց զօրու, և հարիւրապետաց առաջնոցն դասուց՝ հրաման տայ գալ զկնի իւր. և իբրև մերձ յԱմբիորիգս մատեաւ, հրամայեալ զէնընկէց լինել, առնէ զհրամանն, և իւրոցն պատուէրէ զնոյն առնել: Անդէն մինչդեռ զպայմա_նացն բանս ընդ միմեանս լինէին, և Ամբիորիգս կամաւ ընդ_խօսան երկայնեաց, նոյն առ նոյն շուրջանակի 'ի մէջ փա_կեալ սպանանի: Յայնժամ որպէս սովոր են՝ յաղթութիւն հուչակեն և զօղանջիւն ամբառնան, և 'ի մերսն գրոհ տուեալ զկարգն շփոթեն: Անդ Ղ. Կոտտա մարտուցեալ՝ մեռանի հանդերձ մեծաւ մասամբ զօրականին. այլք 'ի բանակն ուս_տի ելեալն էին՝ դարձ առնեն. յորոց Ղ. Պետրոսիդիոս Ար_ծուեկիր՝ առաջնապեալ 'ի մեծ բազմութենէ թշնամեաց ըն_կեց զարծուենշանն 'ի խորաձոր անդր, ինքն առ Ճամբարին առիւծաբար պատերազմեալ սպանանի: Այլք հազիւ մինչև 'ի գիշեր ժուժկալեալ մարտին, 'ի գիշերին ամենեքեան միա_բան 'ի միասին, անյոյս լեալ 'ի փրկութենէ, զիւրովին եր_թան: Սակաւք ոմանք զերծեալք 'ի կռուոյն՝ անծանօթ ճանապարհօք ընդ անտառս առ Տ. Լաբիենոս տեղակալն 'ի ձմերոց հասանեն, և պատմեն նմա զանցս իրացն եղելոց:

ԼԸ. Այսու յաղթանակաւ հպարտացեալ Ամբիորիգս, անդէն վաղվաղակի դիմէ այրուձիովն յԱդուատիկս՝ սահ_մանակիցս իւրում իշխանութեանն. ոչ զտիւ, ոչ զգիշեր հանգիստ առեալ, և հետևակացն պատուէր տուեալ գալ զկնի իւր: Ցուցեալ զիրացն հասարակս և զԱդուատիկեան գրգռեալ, 'ի վաղիւ անդր խաղայ հասանէ 'ի Ներուեանս, և յորդորէ՝ մի զյաւիտենական ազատութեան իւրեանց և զքէն վրէժուցն 'ի հռովմայեցւոց անտի հանելոյ փոխանակ անիրաւութեանցն կրելոց, զպատեհ ժամանակն կորուսա_նել. Կրկին տեղապահք, ասէ, մեռան, և զմեծ մասն զօ_րուն ցուցանէ սատակեալ. և թէ ոչ ինչ դժուարին է իսկ և իսկ հարկանել սատակել և զգունդն որ ընդ Կիկերոնի ձմերէ. յայն գործ և զինքն օգնական խոստանայ: Սովին բանիւք դիւրաւ զՆերուեանսն ածէ 'ի հաւան:

ԼԹ. Եւ ապա նոյնհետայն պատուիրակս արձակեալ առ Կենդրոնս, Գրուտեանս, Լեւակս, Պլեւմոսս, Գորդունս, որ առ հասարակ ընդ Ներվեայ իշխանութեամբ են, զօրաժողով լինին մեծազօր ձեռամբ, և սկսեան յանկարծակի 'ի ձմերոցն Կիկերոնի, մինչ չեւ էր հասեալ առ նա զոյժ մահուանն Տիտուրիոսի: Սմա եւս այն որ հարկն էր պատահեաց. զի ոմանք 'ի զօրականէն, որոց 'ի պէտս փայտի և ամրութեան 'ի մայրիսն հեռացեալ էր, յանակնկալ հինէ այրուձիոյն ըմբռնեցան: Ի պաշարել սոցա, Եբուրոնք, Ադուատիկք, Ներուեանք, և սոցա ամենեցուն ընկերք և որ ընդ ձեռամբ իւրեանց, սկսանին ընդ գնդին պատերազմել: Մերոցն փութապէս 'ի զէն ընթացեալ, 'ի պատնէշն ելանեն: Մեծաւ նեղութեամբ հազիւ այն օր ժուժկալեն, զի թշնամիք զբնաւ յոյս անկնկալութեան իւրեանց յերագութեան դնէին, և եթէ զայս յաղթութիւն տարցին, յուսային միշտ այնուհետև յաղթող լինել յաւիտեան:

Խ. Անդէն վաղվաղակի առաքէ Կիկերոն գիր առ Կեսար՝ մեծամեծս արկեալ փոխարէնս պարգեաց եթէ տարեալ հասուսցեն: Քանզի ճանապարհք ամենայն կալեալ էին, առաքեալքն անկանէին 'ի ձեռս թշնամեաց: Ի նիւթոց անտի զոր 'ի պէտս ամրութեան կուտեալ էին, կանգնեն աշտարակս հարիւր և քսան անհնարին արագութեամբ. որ ինչ պակաս երեւէր գործոյն՝ կատարեն: Թշնամիք 'ի վաղիւ անդր բազմախուռն եւս ժողովեալ զօրս՝ մարտ դնեն և լնուն զփոսն: Մերքն նովին օրինակաւ որով յառաջնում աւուրն՝ դիմակալ լինին. զնոյն առնեն այնուհետև և յայլ աւուրս: Վայրիկ մի գիշերայնոյն ոչ խափանի գործն. ոչ հիւանդաց, ոչ վիրաւորաց շնորհի հանգիստ: Որ ինչ առաջիկայ աւուրն պէտք էին 'ի կռիւ, գիշերայն պատրաստի. բազում հեծանք այրեցեալք և հրաշափորձք[1], բազմաթիւ աշտեայք պարսպապատանք հանդերձին. աշտարակամած յո-

---

1 Ջուր 'ի զէն վարէին: Իսկ աշտեայք պարսպապատանք, էին մեծ և ծանր տէգք՝ զոր վարէին որք կային 'ի պահ պարսպացն 'ի վերուստ:

ընկնին մարտակոցք, և մահարձանք, և լանջապերձ բաղբեք ողորահիւս վանդակեալ ցանկին : Ինքն իսկ Կիկերոն անօսրն առողջութեամբ, և ոչ զգիշերային ժամն թողոյր 'ի հանգիստ, թէպէտ և մտադիւր միաբան թախանձէր զնա զօրականն խնայել յանձն իւր :

ԽԱ. Յայնժամ զօրավարք և իշխանք Ներուեանց, որոց բանից կցորդութիւն ինչ էր և աղերս բարեկամութեան ընդ Կիկերոնի, Կամիմք, ասեն, խօսել ինչ ընդ քեզ : Եւ համարձակեալ նմա, զնոյն զոր Ամբիորիգս ընդ Տիտուրիոսի խօսեցեալ էր՝ 'ի մէջ էառ. թէ Գաղղիա բովանդակ զինեալ կայ, գերմանացիք անցեալ են ըստ Հռենոս. Կեսարուն և այլոց ամենեցուն ձմերոցք հարկանին մարտիւ պատերազմաւ : Յաւելուն և զմահուանէ Սաբինեցւոյն : Զամբիորիգս 'ի մէջ առնուն 'ի հաւատարմութիւն բանիցն : Խաբին, ասեն, որք օգնականութեան իմիք ակն ունին յայնցանէ՝ որ յիւրաց իսկ իւրեանց յուսահատքն իցեն. համայն և այնպէս՝ նոցա սիրտ ընդ Կիկերոնի և ընդ ժողովրդեան Հռովմայ այս է, զի ոչինչ զլանան նոցա՝ բայց եթէ միայն զձմերոցս, և ոչ առնուն յանձն՝ թէ այս սովորութիւն ժամանակաւ հաստատեսցի. իշխանութիւն է նոցա ինքնին անվընաս ողջանդամ ելանել գնալ 'ի ձմերոցացն, և յոր կոյս և կամիցին՝ երթալ աներկիւղ : Առ այսոսիկ Կիկերոն զայս մի և եթ արար պատասխանի. Հռովմէական ժողովրդեան չէ բնաւ սովորութիւն՝ պայման ինչ ընդունել 'ի զինեալ թըշնամւոյ. եթէ զզէնսն թօթափել կամիցին, առցեն զինքն օգնական, և առաքեսցեն հրեշտակս առ Կեսար. Յուսամ, ասէ, թէ ըստ արդարութեան նորա՝ որ ինչ և խնդրիցէք առնուցուք :

ԽԲ. Ներուեանք յակնկալութենէ անտի յուսահատեալք, պատնէշ պաշարուման պատեն զձմերոցաւն 'ի մետասան ոտնաչափ, և փոս 'ի հնգետասան ոտնաչափ : Զայսոսիկ անցելոց ամացն սովորութեամբ 'ի մերոցս ուսեալք, և զոմանս 'ի զօրուէն գանեալ գերիս, և 'ի նոցունց հմտացեալք : Բայց սոցա չէին ինչ գործիք երկաթիք 'ի սոյն

պէտս պատկանաւորք , և սախալէին սուսերօք իւրեանց հատանել զհողակոշտս , և ձեռօք և գրատիւք զհողն կրել: Աստի արանցն ամբոխութիւն 'ի յայտ ելանէր , զի և ոչ 'ի ժամս երկու՝ շուրջ պատեցին պատնէշ ցաման հողոյ քայլ. և յայլ ևս աւուրան սկսան կազմել և շինել աշտարակս 'ի բարձրութիւն պատուարին , և գերանդիս և կրայս մանգղինաս , զորս նոցին գերեացն էր ուսուցեալ:

ԽԳ. Ցեօթններորդում աւուր պաշարմանն 'ի շնչել ուժգին հողմոյ սկսան պարսատկօք գնդակս 'ի հալոյն կաւոյ, և նետս ատրագոյնս ցնդել 'ի տաղաւարսն՝ որ ըստ գաղղիական օրինի յարդայարկք էին, և փութով լուցան 'ի հուր, և հողմոյն սաստկութեամբ յամենայն կողմանս բանակին ծաւալեցին զբոցն: Թշնամիք մեծաւ աղաղակաւ գունն 'ի վերայ եգեալ, որպէս թէ յաղթութիւն անշուշտ զբռամբ ածեալք, զմարտկոցսն և զկրայս մատուցանել սկսան, և սանդուղս 'ի պատուարն 'ի վեր ելանել: Սակայն զօրականին այնչափ գտաւ արութիւն և պնդութիւն սրտի, զի յամենուստ շուրջանակի բոցով խորովեալք, 'ի տեղատարափ յորդութենէ սլաքացն տապնապեալք, և զամենայն կահ և կարասին իւրեանց և զընաւ իսկ բաղդն տեսանելով հրոյ ճարակ անկեալ, ոչ միայն չխախտեցաւ ոք առ արտաքս անկանելոյ 'ի պատնիշէն, այլ և ոչ դարձաւ հայեցաւ իսկ ոք յետս. այլ ամենեքեան ամեհաբար քաջապէս մաքառէին: Օրս այս՝ մերոցն ծանր եղև յոյժ. այլ սակայն այս եղեն իրացն ելք, զի այն օր անբաւ բազմութիւն վիրաւորեցան թշնամեաց և սատակեցան. քանզի ընդ պատուարաւն խառնեալ կային, և առաջինոցն չտային տեղի յետինքն: Փոքր ինչ դադարեալ բոցոյն, և 'ի տեղի ուրեք մատուցեալ աշտարակին և կցեալ 'ի պատուարն, հարիւրապետք խմբին երրորդի յաննկելեացն մեկնեցան. և զարս իւրեանց զամենեսին ընկրկեալ, նշանացի և ձայնիւք սկսան կոչել զթշնամիս, թէ կամիցին 'ի ներքս մտանել. այլ ոչ ոք իշխեաց անցանել յառաջ: Ցայնժամ յամենուստ քարկոծ եղեալ խուճապեցան, և մարտկոցն այրեցաւ:

ԽԴ. Էին 'ի գնդի անդ արք քաջք հարիւրապետք երկու յառաջադէմք 'ի վերագոյն կարգս, Տ. Պուլփիոն և Լ. Վարենոս: Անդադար հակառակութիւն էր 'ի մէջ նոցա՝ ո՛ քան զո նախապատիւ իցէ, և զամենայն ամս կագէին զաստիճանէ ոխերիմ գժտութեամբ: Յորոց Պուլփիոն, մինչդեռ մարտ սաստիկ էր զպատնիշօքն, Զի՞ կաս, ասէ, Վարանեալ, Վարենէ. կամ որո՞ւմ տեղւոյ ակն ունիս զքաջութիւնդ ցուցանելոյ. օրս այս դատ արասցէ զմերոց պայքարաց: Զայս ասացեալ՝ ելանէ ըստ պատնէշն 'ի դուրս, և յորկոյս թանձրախուռն երևէին թշնամիք՝ անդր արշաւէ: Եւ ոչ Վարենոս յայնժամ մնայ 'ի պատնիշին, այլ զանգիտեալ յամբոխին դատաստանէ, զկնի ընթանայ՝ դոյզն ինչ 'ի բացուստ: Պուլփիոն արձակէ զաշտեայն 'ի թշնամիսն, և զոմն 'ի խուռնէ անտի զյառաջամարտ նահատակեալ՝ հարեալ վիրաւորէ. յորոյ խոցելն և յանշնչանալ՝ վահանօքն ծածկեալ պահէին զնա թշնամիք, և 'ի նա առհասարակ լինէին նետաձիգ, և ոչ տան թոյլ ընդ կրունկ դառնալոյ: Հարկանի թափանցանց վահան Պուլփիոնի, և երկաթեւեան մի եռասայր՝ վարսի 'ի գօտին: Այս դիպուած խախտէ զպատեանս սուսերին, և 'ի ջանալ իւրում ձգել զսուրն՝ արգելու զաջն, և պատեն անդ զնովաւ թշնամիք: Փութանէ նմա 'ի թիկունս հակառակորդ իւր Վարենոս, և օգնէ վտանգելումն: Նոյնժամայն խուժանն ամենայն թողեալ զՊուլփիոն՝ դառնան 'ի սա: Համարէին զնա խոց վիրաւոր երեքսայրիւն: Բայց անդր արագ հասանէ թրովն Վարենոս, և 'ի մօտուստ պատերազմեալ և սպանեալ մի 'ի նոցանէ, զայլսն փոքր մի ընկրկէ: Յօժարագոյնս շահատակեալ անդ, և անկեալ 'ի խորափիտ մի, և 'ի թշնամեաց պաշարեալ, հասանէ նմա Պուլփիոն յօգնականութիւն. և երկոքին ողջք անարատք, զբազումս կոտորեալ, մեծաւ գովութեամբ դառնան մտանեն 'ի պատնէշն: Այսպէս շրջշրջեաց բաղդն զսոսա զերկոսեան 'ի պայքարի և 'ի դուպարին, զի միմեանց ոսոխք՝ իրերաց նպաստ լինէցին, և ոչ հնար լեցի ընտրել. ո՛ քան զո նախամեծար թուիցի քաջութեամբ:

ԽԵ. Որչափ օր ըստ օրէ ծանրանայր և դաժանանայր գործ պատերազմին, մանաւանդ զի և յոլովք 'ի զօրականէն խոցք էին և վիրաւորք, և սակաւուց էր մնացեալ պաշտպանութիւնն, նոյնչափ թուղթք և պնդագնացք սակաւ սակաւ առաքէին առ Կեսար. յորոց ոմանք ըմբռնեալ՝ առաջի մերոյ զօրականին կտտամահ խոշոշէին։ Ներուեան ոմն էր 'ի ներքս Վերտիկոն անուն այր տոհմիկ, որ յառաջնումն օրէ պաշարմանն առ Կիկերոն փախուցեալ և զհաւատարմութիւն իւր նմա խոստացեալ էր։ Սա զծառայն իւր յուսով ազատութեան և մեծամեծ պարգևօք 'ի բանն առնէ, տանել հասուցանել թուղթ առ Կեսար։ Զոր նա 'ի մկնդին կապեալ, և գաղղիացի ընդ գաղղիացիս թարթափեալ՝ գնայ հասուցանէ առ Կեսար։ Ի նմանէ լսէ զվտանգն Կիկերոնի և զգնդին։

ԽԶ. Ընկալեալ Կեսարու զնամակն իբր 'ի մետասան ժամու աւուրն, իսկոյն զեսպան առնէ 'ի Բելլովակս առ Մ. Կրասսոս Գանձաւոր, որոյ ձմերոցն քսան և հինգ հազարս քայլից հեռի էր յիւրմէ։ Պատուէր տայ ելանել զգնդին զհասարակ գիշերաւ, և վաղվաղակի առ ինքն հասանել. ելանէ Կրասսոս ընդ գեսպանին։ Միւս ևս առաքէ առ Կ. Փաբիոս՝ առնուլ գնալ զգունդն յերկիրն Ատրեբատաց, ընդ որ գիտէր թէ իւր ճանապարհ անցանելոց էր։ Գրէ առ Լաբիենոս, զի եթէ առանց ինչ վնասու ընկերհաշտութեան կարող է առնել, գնդաւն հանդերձ 'ի Ներուեանց աշխարհըն երթիցէ. միւսում մասին զօրացն, զի փոքր մի հեռագոյն էին, ոչ հարկ համարի սպասել։ Ի մերձակայ ձմերոցացն ժողովէ հեծեալս իբրև չորեք հարիւր։

ԽԷ. Զերրորդ ժամաւն լսէ 'ի կարապետացն իւրոց հեծելոց զգալուստ Կրասսոսի, և 'ի նմին աւուր քայլս քսան հազար յառաջ խաղայ։ Զկրասսոս գլխաւոր կարգէ Սամարոբրիւայ, և զգումարտակն տայ նմա. զի անդ թողոյր զաղխ բանակին, զպատանդս քաղաքաց, զհասարակաց իրացն նամականին, և զամենայն պաշար ռոճկաց՝ զոր 'ի պէտս տակաւին ձմերայնոյն անդր էր համբարեալ։ Փաբիոս

ըստ հրամանին ոչ յոյժ անագանեալ՝ գնդաւն հանդերձ յուղւոյ ընդ առաջ հանդիպի: Լաբիենոս իրազեկ եղեալ կորստեան Սաբինեցւոյն և խմբից կոտորածի, 'ի գալ ժողովել առ նա ամենայն զօրացն Տրեւիրաց. խիթացեալ՝ զի եթէ փախստեան կերպարանօք 'ի ձմերոցէն զերթն առնիցէ, որպէս թէ բանսւթեան թշնամեաց զդէմ ունել ոչ մարթացեալ, նա զի գեռապետ յաղթութեամբն խրոխտացեալք գիտէր զնոսա, թղթէ անդրէն առ Կեսար, թէ քանի վըտանգ իցէ նմա հանել զգումարտակին 'ի ձմերոցէ անտի. պատմէ մանրամասն 'ի գրին զանցս իրացն որ եղեն յԵբուրոնս. յայտ առնէ թէ բովանդակ Տրեւիրացն զօրք՝ հեծելովք և հետեւակօք գարեալ կան զիւրև երեք հազար քայլ հեռի յիւրմէ բանակէն:

ԽԸ. Կեսարու հաւանեալ ընդ խորհուրդ նորա, թէպէտ և 'ի յուսոյ երից գնդաց վրիպեալ՝ յերկուս ամփոփեալ էր, սակայն մի միայն նպաստ 'ի հասարակաց փըրկութիւն զերագութիւն գնէր: Մեծամեծ տագարխօք խաղայ գայ 'ի սահմանս Ներուեանց: Անդ 'ի գերելոցն լսէ՝ զինչ իրք առ Կիկերոնի գործիցին, և որչափ վտանգ առ կուան կայցէ: Յայնժամ միոյ ումեք 'ի գաղղիացւոցն այրուձիոյ մեծաւ օժտիւք հաւանեցուցանէ տանել գիր առ Կիկերոն: Զայս յունարէն նշանագրօք գրեալ առաքէ. զի մի յըմբռնել թղթոյն՝ խորհուրդք մեր 'ի վեր ելցեն թշնամեաց. եթէ առ նա ժամանել ոչ լինիցի ատակ, խրատ տայ, զնիզակն՝ կապեալ զթուղթն 'ի խրացս նորա՝ ընկենուլ 'ի մէջ պատնիշաց բանակին: Գրէ 'ի նամակին, թէ գնդօքս արագապէս եկեալ հասանեմ. քաջալերէ պինդ ունել զառաջին քաջութիւնն: Գաղղիացին 'ի վտանգէն զանգիտեալ, որպէս պատուէր ընկալաւ՝ ընկենու զնիզակն. որ ըստ դիպաց կառեաւ յաշտարակ ուրեք, և աւուրս երկուս անտես եկաց 'ի մերոցն: Յաւուր երրորդի նշմարի 'ի զինուորէ ումեքէ, և կորզեալ ածի առ Կիկերոն: Նորա ընթերցեալ՝ կարգայ 'ի ժողովի զօրականին. և մեծաւ ուրախութեամբ լի առնէ զամենեսեան: Յայնժամ երեւէին 'ի բացէ ծուխք

խարուկաց, որ զծալատենէ զհնգացն փարատեցոյց զամե-նայն երկեան։

ԽԹ. *Գաղղիացիք 'ի գիտացն ծանուցեալ զերան, և թու-ղեալ զպաշարումն, ամենայն զօրօք խաղան 'ի վերայ Կե-սարու, որք էին համարեա թէ վաթսուն հազար սպառա-զէնք։ Կիկերոն պարապ առեալ, 'ի նմին Վերտիկոնէ՝ զոր 'ի վերդ ցուցաք՝ խնդրէ զոք գաղղիացի՝ տալ տանել թուղթ առ Կեսար. և զսա խրատէ զգուշեաւ և ճեպով տանել ճա-նապարհ. գրեալ 'ի թղթին, թէ թշնամիք մեկնեցան յի-նէն, և զամբոխակոյտն ողջոյն 'ի քեզ դրդեցին։ Այս գիր զրեթէ զմէջ գիշերաւ հասեալ, զեկոյց Կեսար իւրոցն. և սրտապնդեաց զնոսա 'ի պատերազմ։ Ի վաղիւ անդր վաղ-քաջ ընդ առաւօտն տայ չուել բանակին. և գոգ իմն չորեք հազար քայլ յառաջ խաղացեալ՝ տեսանէ զամբոխութիւն թշնամեացն յայնկոյս հովտի միոջ մեծի և գետակի։ Վտանգ յոյժ էր տալ պատերազմ ընդ այնքան բազմութեան 'ի դժպատեհ վայրի. այլ քանզի գիտէր զԿիկերոն ազատեալ 'ի պաշարմանէն, ուստի և 'ի հապ շտապ ճեպելոյն թողա-նալ բնաւ ոչ անդէպ ինչ վարկանէր, զտեղի առ, և 'ի հար-թայարմար վայրի կառոյց բանակ. որ թէպէտ և գուզնա-քեայ ինչ էր ինքնին, հազիւ թէ եօթն հազար արանց. և այն՝ առանց ինչ կահուց կարասեաց, սակայն նրբափողո-ցիւք՝ որքան հնար էր՝ ևս անձկացոյց զպակիշ լաշքարին, զի ընդ կարի արհամարհանս լիցի յաչս թշնամեացն։ Յայն-ժամ ապա դէտս արձակեալ յամենայն կողմանս, 'ի քննե մտանէ՝ ընդ ո՞ր ճանապարհ դիւրաւ հասեալ անցանիցէ ըզ-հովիտն։*

Ծ. *Ի նմին աւուր դոյզն ինչ թեթև գուպարածս հե-ծելոց եղեալ առ ջրովն, երկոքեան կողմանքն կային 'ի տե-ղւոջ իւրեանց, գաղղիացւոց ակնկալեալ հասատարուան զօ-րաց՝ որ չև էին գումարեալ, Կեսարու՝ թէ արդեօք ձևով երկիւղի կարիցէ՞ հանել ձգել զթշնամին 'ի հովտէն յիւր տեղին, տալ պատերազմ առաջի ճամբարին. իսկ եթէ զայդ ոչ կարիցէ առնել, լրտեսեալ զճանապարհն՝ փոքու մը-*

տանդաւ ըստ հոլիոն և ըստ վտակն անցանիցէ։ Ի ծագել լուսոյն հեծելազունդն Թշնամեաց մատեաւ առ Ճամբարն, և ձեռն արկ 'ի կռիւ ընդ մերոյ այրուձիոյն։ Կեսար կամաւ հրաման տայ հեծելազէն տեղի տալ և 'ի Ճամբարն անկանել, համայն զի և յամենայն կուսէ բարձրագոյն պատնիշաւ պատեսցի Ճամբարն, դրունքն խցեալ պնդեսցին, և 'ի գործ անդր տագնապաւ շտապել հրամայէ և զերկիւղ կեղծաւորելով։

ԾԱ. Ամենայնիւ այսու հրաւիրեալ Թշնամիք, անցուցանեն զամբոխն, և յանպատեհ տեղւոջ Ճակատ յարդարեն. մատչին ևս մերձ առ մերսն՝ յելանել նոցա արտաքս քան զպատնէշն, և յամենուստ կուսէ նետաձիգ լինին 'ի ներքս 'ի Ճամբարն, և քարոզս հանեալ շուրջանակի՝ պատուէր տան կարդալ, զի գալլիացի ոք կամ Թէ հռովմայեցի կամիցի առ ինքեանս անցանել՝ կարող լիցի յառաջ քան զերրորդ ժամն անվտանգ, յետ այնր ժամու՝ ոչ ևս։ Եւ այնպէս առ արհամարհս կալան զմերսն, զի մինչդեռ կերպարանօք ևեթ խցեալ էին դրունք իւրաքանչիւր կարգ 'ի կարգ դղձամբք, կարծեալ անհնարին ընդ այն 'ի ներքս անկանել, կէսք սկսան ձեռօք զպատնէշն խարխարել, այլք զփոսսն լնուլ։ Անդ յայնժամ Կեսարու ընդ ամենայն դըրունսն 'ի դուրս ստուցեալ և զայրուձին յարձակեցուցեալ, իսկ և իսկ զԹշնամիսն արկանէ 'ի փախուստ, մինչև ամենևին ումեք 'ի կռիւ չկալոյ, և ամբոխ շատ 'ի նոցանէ կոտորեալ՝ զամենեսին արար զէնընկէց։

ԾԲ. Զանգիտեալ անդր ևս յառաջ խաղալ, զի մայրիք և Ճախճախուտք կային 'ի միջի, և տեսեալ զի ոչ դոյզն վնասու լքեալ էր նոցա զտեղին իւրեանց, զամենայն զօրս իւր ողջ և ամբողջ հանեալ 'ի նմին աւուր հասանէ առ Կիկերոն։ Զարմանայ ընդ մարտկոցս, ընդ կրայս և ընդ պատուարս Թշնամեացն։ Յառաջ հանեալ զգումարտակն, տեսանէ զի և ոչ մի 'ի տասանց զօրականին մնացեալ է անխոց։ Յայսմ ամենայնէ 'ի միտ առնու՝ քանի վտանգաւ և որով քաջութեամբ վճարեալ իցէ։ Գովէ զԿիկերոն ըստ իւրում արժա-

նի, եւս և զդումարտակն. կարգայ մանաւանդ զհարիւրապետսն և զհազարապետս զօրուն, զորոց զմեծ քաջութիւնն վկայութեամբ Կիկերոնի ծանուցեալ էր: Զաղէտսն Սաբինեցւոյն և զԿոտտայի ստուգագոյն տեղեկանայ 'ի գերելոցն: Ի վաղիւն ժողով արարեալ և զանցս իրացն 'ի մէջ մատուցեալ, միսիթարէ զզօրականն և քաջալերէ. զի զվնասն՝ յանցանօք և յանդգնութեամբ տեղակալին է պատահեալ, անխռով տանելի է զայն. զի 'ի գիցն անմահից բարերարութեամբ և ձերովք, ասէ, քաջութեամբ՝ քաւեալ 'ի մէնջ վնասուն, ոչ Թշնամեաց երկար ուրախութիւն մնացէ, և ոչ ձեզ յաւէժ սուգ:

ԾԳ. Ի նմին ժամանակի հռչակ յաղթութեանն Կեսարու անակնկալ երագութեամբ հասանէ ընդ հռեմեանս առ Լաբիենոս. որ քանզի 'ի ձմերոցէն Կիկերոնի վաթսուն հազար քայլ հեռի էր, և Կեսար եհաս անդր յետ իններորդ ժամու աւուրն, յառաջ քան զհասարակ գիշեր հնչեաց աղաղակ առ դուրս ձմերոցին, յորմէ ծանուցեալ հռեմեանց զյաղթութեանն նշան, աւետիս խնդութեան մատուցանէին Լաբիենոսի: Իբրև այս համբաւ եհաս առ Տրեւիրս, Ինդուտիոմար՝ որ սահմանեալ էր առ վաղիւ հարկանել զձմերոցն Լաբիենոսի, փախստեայ գնայ գիշերայն, և զզօրսն ամենայն ածէ անդրէն 'ի Տրեւիրս: Զփաբիոս՝ Կեսար գնդաւն հանդերձ կարգէ դարձեալ յիւրում ձմերոցին, ինքն դնէ 'ի մօտ՝ երիւք գնդօք զՍամարոբրիկաւ ձմերել յերիս ձմերոցս. և զի այնչափ խռովք յուզեալ էին 'ի Գալլիա, հաստատեաց ինքն զձմեռն ողջոյն մնալ առ զօրուն: Զի իբրև լու եղև աղէտք մահու Սաբինեցւոյն, ամենայն գրեթէ քաղաքք Գալլիատանեայց 'ի պատերազմ խորհէին ընդ միմեանս. առաքէին պատգամաւորս և հրեշտակութիւնս յամենայն կողմանս, և հետազօտէին՝ զինչ այլք խորհուրդ առնուցուն, և ուստի մարտին սկիզբն լինիցի, և գիշերի գիշերի յանապատ տեղիս 'ի ժողով գումարէին. և ոչ ժամանակ ինչ 'ի բովանդակ ձմերայնոյն առանց հոգոց և տատամսութեան անց զԿեսարաւ, և առանց բանբեր զոք ըն-

գունելոյ զխորհրդոց և զշարժմանցն գաղղիացւոց։ Ցայտուեր 'ի Լ. Ռոսկիոսէ 'ի տեղակալէն, զոր երեքտասան գնդին վերակացու կարգեալ էր, գիր ընկալեալ, թէ մեծամեծ ամբոխք գաղղիացւոցն քաղաքաց՝ որ Արմորիկեանքն[1] կոչին՝ ժողովեալ են առ ընդ նմա պատերազմ, և չեն առելի քան զութ հազար քայլ հեռի յիւրմէ ձմերոցէն. բայց 'ի հասանել լրոյ յաղթութեանն Կեսարու՝ 'ի բաց երթեալ էին, փախստեան իմն նմանութեան նշմարանս բերեալ երթին։

ԾԴ. Բայց Կեսար զիշխանս իւրաքանչիւր քաղաքի առ ինքն կոչեալ, էր զոր ահացուցանելով՝ յասել անդ զինքն տեղեակ եղելոցն, և էր զոր յորդորելով, զմեծագոյն մասն Գաղղիոյ 'ի հպատակութեան կալաւ։ Սակայն Սենոնք, որ է քաղաք ամուր յառաջագաս և մեծազօր 'ի գաղղիացիս, աշխարհօրէն գուն գործեալ սպանանել զԿաւարին, զոր Կեսարու թագաւոր եդեալ էր նոցա, որոյ և եղբայրն Մորիտագ՝ գալստեամբն Կեսարու 'ի Գաղղիա, որոյ և նախնիքն թագաւորութեան վիճակեալ էին, և նորա կանխաւ իրազգաց եղեալ և փախուցեալ, մինչև 'ի ծագս սահմանաց իւրոց հալածեալ զնա՝ յարքայութենէն և 'ի տանէ ևս ընկեցին. և յաղերս հպատակութեան հրեշտակս առ Կեսար արարեալ, 'ի հրամայել նորա ամենայն աւագանւոյն գալ առ ինքն, ստուգանեցին հրամանին։ Այնչափ մեծ եղև առ խուժդուժսն այն զի գտան ոմանք նախիշխանք ձեռներէցք 'ի մարտ պատերազմի, և այնչափ 'ի կամս բոլորեցուն փոփոխումն արկ, զի թող զեդուացիս և զհռեմեանս, զորս միշտ 'ի պատուի կալաւ Կեսար, զառաջինսն՝ վասն հնոյ և անպակաս հաւատարմութեան առ ժողովուրդն հռովմէական, զերկրորդսն՝ վասն նորոգ ծառայութեանցն 'ի գաղղիական պատերազմունս, չգտաւ գրեթէ այլ քաղաք անկասկածելի մեզ։ Եւ այս ոչ գիտեմ թէ ինչ զարմանալի, թէ յայլոց բազում պատճառաց, և թէ մանաւանդ զի որ

---

1 Այս ինքն է ըստ կեղտացւոց կամ գաղատացւոց ծովնին Մովեզերեայք։

պատերազմական քաջութեամբ այլոց ամենեցուն առաջին էր ազգ, այնչափ անկան յայնմ համբաւոյ, մինչև անհնարին ապաշաւել զմտանելն ընդ հարկաւ ծառայութեան ժողովրդեանն Հռովմայ:

ԾԵ. Իսկ Տրեւիրք և Ինդուտիոմար ոչ դադարեցին բնաւ զձմեռն ողջոյն չառաքել հրեշտակս յայնկոյս Հռենոսի, գրգռել զազգսն, խոստանալ զանձս, և ասել՝ թէ առաւելագոյն մասն սպային մերոյ սատակեալ, սակաւիկ ինչ յոյժ ապրեալ կայ: Սակայն և ոչ միում ազգի գերմանացւոցն ընդ միտ կարաց մտանել, զի անցցեն ըստ Հռենոս. զի երկիցս, ասեն, փորձ գտաք, 'ի պատերազմին Արիովիստայ և 'ի խաղալ Տեւկտերաց յայնկոյս. ոչ ևս մեզ արժան է 'ի թեթեւս մատչել բաղդին: Ցայսմ յուսոյ 'ի դերև ելեալ Ինդուտիոմար, համայն սկսաւ զօրաժողով լինել, 'ի սահմանակցացն պահանջել, հայթայթել երիվարս, և զվտարանդիս և զընկեցեալսն 'ի Գալլիոյ՝ մեծապէս պարգևօք յինքն յանկուցանել: Եւ այսոքիւք այնչափ մեծ իշխանութիւն կալաւ 'ի Գալլիա, մինչև յամենուստ առ նա ընթանալ հրեշտակութեանց, և խնդրել աշխարհօրէն և առանձինն զշնորհս իւր և զբարեկամութիւն:

ԾԶ. Տեսեալ թէ մտադիւր առ ինքն գան, աստի Սենոնք և Կարնուտք 'ի խղճէ չարեացն ստիպլին, անտի Ներուեանք և Ադուատիկք հանդերձին 'ի կռիւ ընդ հռովմայեցիս, և եթէ զամ մի ըստ սահմանս իւր ելանիցէ՝ չպակասեսցեն նմա ինքնակամ նահատակաց բազմութիւնք, հրաման տայ զինեալ ժողովոյ: Այդ ըստ գալլիացի սովորութեան սկիզբն է պատերազմի, ուր ըստ օրինաց աշխարհին ամենայն աստիք մանկութեան ստիպլին գտանել. և որ ապաժամման ոք յետնեալ յամենեցունց եկեսցէ՝ յանդիման բազմութեանն ամենայն չարչարանօք խոշտանգեալ սպանանի: Ի ժողովի անդ յայնմիկ զԿինգետորիքս զիշխան միւսոյ կողմանն՝ զիւր փեսայն, զոր 'ի վերոյ ցուցաք յարեալ 'ի հաւատսն Կեսարու անմեկին 'ի նմանէ, ջանայ դատապարտ առնել իբրև զթշնամի ոք, և զինչս նորա հատա-

նէ 'ի գանձ աշխարհէն: Զայսոսիկ յանդ հանեալ՝ առէ 'ի ժողովին, թէ հրաւիրեալ 'ի Սենոնաց և 'ի Կարնուտաց և յայլոց յոգունց ազանց Գաղլիոյ՝ անդր ճանապարհ առնելոց է ընդ երկիրն հռեմեանց, և զագարակս նոցա յաւարի առնլոց, և յառաջ քան զայս ընդ բանակին Լաբիենոսի առնլոց է պատերազմ. և զոր առնելն կամէր՝ հրաման տայ:

ԾԷ. Լաբիենոս՝ տեղւոյն բնութեամբ և ձեռակերտօք ևս ամրացեալ 'ի բանակին, զանձին և զգնդին վտանգէ ոչ ինչ կասկածէր, այլ խորհէր չկորուսանել ինչ պատեհ ուղիղ տեսչութեան իրացն: Արդ 'ի Կինգետորիգսէ և 'ի նորա մերձաւորացն լուեալ զբանսն Ինդուտիոմարայ՝ զոր 'ի ժողովին էր խօսեալ, պատգամաւորս յղէ առ սահմանակից ազգս, և յամենուստ այրուձի գումարէ. ժամադիր ժամակալ եդեալ զօր ժողովելոյ նոցա: Զայնու աւուրբք Ինդուտիոմար գրեթէ զօրհանապազ այրուձիովն զճամբարաւ նորա շրջէր, է զի դիտել զդիրս բանակացն, է զի 'ի բանագնաց լինել կամ ահ արկանել: Այրուձին ամենայն ձիգ դնէին յաճախ 'ի ներքս 'ի պատնէշն: Լաբիենոս զիւրսն յամուրս անդ պահէր, և զկասկած երկիւղին՝ որով և է հնարիւք՝ աճեցուցանէր:

ԾԸ. Իբրև այսպէս օր ըստ օրէ առաւել արհամարհանօք մերձենայ Ինդուտիոմար 'ի բանակետղն, 'ի միում գիշերի մուծեալ զհեծեալս ամենայն սահմանակից ազգաց՝ զորս կոչեալն էր, այնպիսի զգուշութեամբ 'ի ճամբարին պահեաց զիւրսն զամենեսեան, զի ոչ իւիք ամենեւին 'ի վեր ել բանն, կամ 'ի Տրեւիրս եհաս: Յաւուրսն յայնոսիկ ըստ հանապազորդ սովորութեանն եկն դարձեալ մատեաւ Ինդուտիոմար 'ի բանակն, և զմեծ կէս աւուրն անդ անցոյց. հեծեալքն նետս ընկենուն, և մեծաւ թշնամանօք ձայնից զմերսն 'ի կռիւ գրգռեն: Իբրև չգոյր ինչ ձիկ 'ի մերոցն, յորժամ հաճոյ թուեցաւ՝ ընդ երեկս ցիր և ցան եղեալ մեկնին 'ի բաց. Լաբիենոս անդէն նոյնժամայն ընդ երկոսին դուռն արձակէ զհետ զամենայն հեծելազօրն, պատուիրեալ նոցա և սաստեալ, զի 'ի խուճապել թշնամեաց և 'ի փախուստ

աճապարել. զոր գիտէր թէ լինելոց է, որպէս և եղև իսկ, ամենեցուն զԻնդուտիոմար միայն խնդրել, և մի ումեք զոք հարկանել մինչև տեսցէ զնա սատակեալ. զի չկամէր թէ յապաղելով ընդ այլսն՝ նմա ժամ տացէ փախստեան։ Եւ որ զնա սպանանիցեն՝ մեծաշուք պարգևաց յոյս առաջի դնէ նոցա։ Զհետ յղէ և խումբս՝ զօրավիգն հեծելազին։ Հաւանի բաղդն ընդ խորհուրդս առնն, և զի բնաւք զմին խնդրէին, 'ի հուն գետոյն ըմբռնեալ Ինդուտիոմար՝ անդէն սպանանի, և գլուխ նորա ածի 'ի բանակն։ Հեծեալքն 'ի դարձին՝ որոց կարէինն զհետ պնդին և կոտորեն։ Ի համբաւ իրացն՝ ամենայն Եբուրոնք և Ներուեանք՝ գումարս խմբեալս՝ 'ի բաց հալածին. և յետ այսր կռուոյ՝ խաղաղագոյն գտանէ Կեսար զԳաղլիա։

ԿԱՅԻՈՍԻ ՅՈՒԼԻՈՍԻ ԿԵՍԱՐՈՒ

ԳԱԼԼԻԱԿԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻՆ

Գ Ի Ր Ք Վ Ե Ց Ե Ր Ո Ր Դ

ՆԱԽԱԴՐՈՒԹԻՒՆ

Ա. Գուշակեալ կեսարու զմեծագոյն յոյզս Գալլիոյ, զզօրսն ըստուարացուցանէ: Բ—Է. փութապէս նուաճեալ զՆերուեանս, և զՍեննոնս և զԿարնուտս 'ի հնազանդութիւն ընկալեալ, ընդ լծով արկանէ զՄենապեանս: Ը. Ի նմին ժամանակի և Տ. Լաբիենոս զՏրեւիրս: Թ. Անցանէ կեսար երկրորդ անգամ ընդ Հռենոս: ԺԱ. Պատեհաւ 'ի կշիռ եդեալ զգերմանացիսն ընդ գալլիացիս, նախ զսոցա բարս և սովորութիւնս նկարէ: ԻԹ. Կեսարու ընդ վայր չանացեալ ընդ Սուեւս՝ դառնայ յԵբուրոնս: Լ—ԽԱ. Եւ 'ի շրջել նորա յաջ և յահեակ ընդ երկիր նոցին՝ յարձակին Սիկամբրք 'ի վերայ ճամբարին, ոչ առանց հարուածոց հռովմայեցւոցն, բայց ոչ տիրեալ այնմ՝ դառնան 'ի տուն: ԽԲ. Կեսարու աւերեալ զերկիրն Եբուրոնաց, և զատեանն ժողովեալ՝ երթայ յԻտալիա գումարել զժողովսն:

ԿԱՅԻՈՍԻ ՅՈՒԼԻՈՍԻ ԿԵՍԱՐՈՒ

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՔ

ԳԱԼԼԻԱԿԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻՆ

ԳԻՐՔ Զ.

Ա. Կեսարու 'ի բազում գլխոց դէտ ակն կալեալ մեծագոյն աղմկի գալլիաստանեայց, դնէ 'ի մտի այրընտիր զօրաժողով լինել 'ի ձեռն տեղակալացն Մ. Սիլանոսի, Կ. Անտիստիոսի Ռեգինու, և Տ. Սեքստիոսի. համայն և 'ի Կն. Պոմպէոսէ փոխանակէ բդեշխի խնդրէ՝ (զի նա 'ի Հռոմ մնայց հանդերձ իշխանութեամբն 'ի պէտս ընկերհաշտութեանն), զի զորս միանգամ 'ի յայսկոյս Գալլիոյ ընդ երդմամբ բըդեշխմին գումարեալն էր՝ ընդ դրօշուքն ժողովել տացէ նոցա հրաման, և առ ինքն գալ. կարևոր յոյժ համարեալ և առ յապայս յաչս Գալլիոյ՝ այնչափ երևել զօրութեանցըն Իտալիոյ, զի թէ և տոյժ ինչ կրեսցէ 'ի մարտս պատերազմաց, ոչ միայն փութով առնէ դարման վնասուն, այլ և յաճախագունդ ևս զօրօք ճոխանայ։ Ի շնորհել զայն Պոմպէի՝ ընկերհաշտութեան և բարեկամութեան, անդէն վաղվաղակի և ինքն զօրաժողով արարեալ 'ի ձեռն իւրոցն, երիս յառաջ քան զելս ձմերայնոյն կազմեալ և հանեալ գունդս, և կրկնապատկեալ զթիւ խմբիցն կորուսելոց ընդ Տիտուրիոսի և զօրացն, յայտ արար զզօրութիւն հրահանգաց և հարստութեան հռովմէական ժողովրդեանն։

Բ. Իբրև Ինդուտիոմար սպանաւ, որպէս ասացաք, զտէրութիւնն մատուցին Տրեւիրք առ ազգականս նորուն, որք ոչ դադարեն հրապուրել զԳերմանացիսն, նա և արծաթ ևս խոստանալ։ Ի մօտաւորացն ոչ ինչ կարացեալ, հեռագունիցն 'ի փորձ մտանէին. և գտեալ զոմանս, զքաղաքսն երդմնակուռ կապեն ընդ միմեանս, և ընդ արծաթոյն առնուն պատանդս 'ի զգուշութիւն։ Զոլով. և դաշնակից իւրեանց առնուն զԱմբիորիգս։ Զայս ամենայն ծանուցեալ Կեսարու, և տեսեալ զի ամենուստ պատերազմ պատրաստի, Ներուեանք, Ադուատիկք և Մենապեանք՝ յիւրեանս յարեցուցեալ և զԳերմանացիս որ յայսկոյս Հռենոսի, 'ի զէն վառեալ կան, Սենոնք չեն եկեալ 'ի հրամանն, և ընդ Կարնուտս և սահմանակից քաղաքս միաբանեալ են 'ի խորհուրդս իւրեանց, և Տրեւիրք ստէպ հրեշտակութեամբք յորդորեն զԳերմանացիս, հարկ համարեցաւ և իւր վաղագոյն խորհել 'ի պատերազմ։

Գ. Վասն որոյ՝ չև անցեալ ձմերայնոյն, զմերձակայ չորեսին գունդսն գումարեալ, դիմեաց յեղակարծում ժամու յաշխարհն Ներուեանց. և մինչ չև ժամանեալ նոցա գունդ լինել կամ փախուստ առնուլ, խաշն բազում և մարդիկ գերի առեալ և զաւարն զայն պարգևեալ զօրականին, աւերեալ և զգիւղսն, հարկեցոյց անձնատուր լինել, և տալ նմա պատանդս։ Զայն գործ երագ վճարեալ, ած անդրէն զզօրն 'ի ձմերոց։ Ի մուտս գարնայնոյ, որպէս սահմանեալն էր, ժողով հրամայեալ Գալլիոյ, և եկեալ այլոց ամենեցուն բաց 'ի Սենոնաց, 'ի Կարնուտաց և 'ի Տրեւիրաց, ակիզբն պատերազմի և վտարանջութեան զայն համարեալ, զի զամենայն ինչ յետին դասել թուեսցի, զժողովն փոխէ 'ի Լուտետիա Պարիսացւոց։ Սոքա սահմանորդք էին Սենոնաց, և քաղաքաւ ընդ նոսա միաբանք անդստին 'ի հարցն աւուրց, բայց 'ի խորհրդոյ անտի նոցա մեկուսի կարծեցեալք։ Զայս 'ի բեմէ հրատարակեալ, 'ի նմին աւուր գումարտակօքն հանդերձ խաղայ 'ի Սենոնս, և մեծայամ ուղևորութեամբք հասանէ անդր։

Դ. Իբրև լու լինի գալուստ նորա, Ակկոն՝ իշխանն խորհրդոյն այնորիկ, հրամայէ բազմութեան երթալ ժողովել յամուր ամուր քաղաքսն. մինչ այս մինչ այն, չև ատիկեալ անել ինչ, պատմի հասանել հռովմայեցւոցն: Հարկաւ կասին 'ի մտացն, և հրեշտակս յղեն առաքեն առ Կեսար: Անցեալ գան ընդ էգուացիսն՝ յորոց ուխտին կայր քաղաքն 'ի վաղուց: Ի խնդրոյ էգուացւոցն թողութիւն շնորհէ նոցա Կեսար, և զաղերսն ընդունի, զի զամառնային ժամանակն՝ մօտալուտ պատերազմին համարէր, ոչ խնդրոց: Եւ հրամայեալ նոցա պատանդս հարիւր, տա զնոսա էգուացւոցն պահել: Առաքեն նմա և Կարնուտք հրեշտակս և պատանդս՝ աղերսաւոր առեալ զհռեմեանս, ընդ որոց պաշտպանութեամբ կային: Առնուն զնոյն պատասխանիս: Կատարէ Կեսար զժողովն, և քաղաքի քաղաքի՝ այրուձիոյ հրաման տայ:

Ե. Խաղաղացեալ կողմանցս այսոցիկ Գալլիոյ, բովանդակ հոգւով և մտօք պատրաստ կայ պատերազմին Տրեւիրաց և Ամբիորիգսի: Կուարինի ընդ հեծելազօրուն Սենոնաց՝ հրամայէ ընդ իւր երթալ. զի մի կամ 'ի սորա բարկութենէն, կամ յատելութենէ ազգին՝ զոր ժառանգեաց, խռով ինչ շարժիցի: Զայսոսիկ կարգեալ և յօրինեալ, քանզի ստուգիւ գիտէր՝ թէ Ամբիորիգս չէ կռուելոց պատերազմաւ, միտ եդեալ հետազօտէր զայլ խորհուրդս մտացն նորա: Մենապեանք սահմանակիցք էին երկրին Եբուրոնաց՝ ամրացեալք բազում երկայն ճահճօք և անտառօք, որոց միայն չէր երբեք առաքեալ հրեշտակս 'ի Գալլիոյ առ Կեսար 'ի խաղաղութիւն: Գիտէր զի Ամբիորիգսի ասպնջականութիւն էր ընդ նոսա, և զի 'ի ձեռն Տրեւիրաց բարեկամութիւն հաստատեալ էր ընդ գերմանացիս: Զայս օգնականութիւն հարկ համարեցաւ նախ հատանել 'ի նմանէ՝ մինչ չև 'ի մարտ ընդ նմա մատուցեալ. գուցէ առ անյուսութեան երթեալ ղօղիցի 'ի Մենապեանս, կամ ընդ որս յայնկոյս Հռենոսի՝ ընդ նոսա միաբանեսցի: Զայս խորհուրդ կալեալ, զամենայն զաղխ բանակին առաքէ 'ի Տրե-

ւիրս առ Լաբիենոս, և երկուց գնդաց հրաման տայ առ նա երթալ։ Ինքն հնգեգումբք թեթև գումարտակօք խաղայ 'ի Մենապեանս։ Նոցա ոչ զօր ինչ գումարեալ, յամրութիւն տեղւոյն յուսացեալ՝ ապաստան լինէին յանտառս և 'ի ճախճախուտս, և զամենայն ինչ զիւրեանց անդր ժողովեն։

Զ. Կեսարու բաժանեալ զզօրն ընդ տեղակալն Կ. Փաբիոս և ընդ Մ. Կրասսոս գանձակալ, և փութանակի կամուրջս կապեալ, խաղայ յառաջս երիս, զշէնս և զգիւղս հրձիգ առնէ, տիրէ բազում ամբոխի անասնոց և մարդկան։ Ցորմէ բռնադատեալ Մենաբեանց՝ առաքեն առ նա հրեշտակս՝ խնդրել զհաշտութիւն։ Նորա ընկալեալ պատանդս, սպառնայ՝ 'ի համարի թշնամեաց ունել զնոսա, եթէ զԱմբիորիքս կամ զպատգամաւորս նորա՝ 'ի սահմանս իւրեանց ընկալցին։ Զայս հաստատեալ, զԿոմիոս ատրեբատացի՝ հանդերձ այրուձիով՝ թողու 'ի Մենապեանս 'ի պահպանութիւն. ինքն խաղայ գնայ 'ի Տրեւիրս։

Է. Ի պարապել Կեսարու յայսոսիկ՝ Տրեւիրք գումարտակ արարեալ զօրու ծանու հետեւաց և հեծելոց, կազմէին 'ի վերայ Լաբիենու և միոյ միայնոյ գնդին որ ընդ իւր ձմերէին յաշխարհի նոցա։ Հեռիք էին 'ի նմանէ ոչ աւելի քան զերկօրեայ ճանապարհ, և ահա լսեն թէ գունդք երկու հասեալ գան առաքեալք 'ի Կեսարէ։ Յայնժամ զակիշ ածեալ հնգետասան հազար քայլ 'ի բացէ, կամին ըսպասել գերմանացւոցն օգնութեան։ Լաբիենոս ծանուցեալ զխորհուրդ թշնամեացն, և յուսացեալ թէ 'ի յանդգնութենէ նոցա տացի իւր ասպարէզ ինչ, թողեալ զաղխն 'ի պահպանութիւն հինգ խմբից, ելանէ քսան և հինգ խմբիւք և մեծաւ այրուձիով խաղայ ընդ առաջ թշնամւոյն, և հազար քայլ մեկուսի 'ի նմանէ՝ բանակ հարկանէ։ Էր ընդ մէջ Լաբիենոսի և թշնամւոյն գետ մի դժուարանցանելի քարաժեռ սեպացեալ դարափամբք։ Ընդ այն ոչ ինքն ակն ունէր անցանել, ոչ զթշնամիսն անցանել յուսայր։ Որ քան զօր աճէր յոյս օգնականութեանն։ Խօսի համար-

ձաւկ 'ի ժողովս, թէ զգերմանացիս ասէն մերձենալ, և ինքն զխուր և զզօրուն բաղդ ոչ արկցէ յերկբայս, և վաղիւ ընդ այգն բանակ առցէ: Պատմի այս փութանակի առ Թշնամիսն, թէ 'ի մեծ բազմութենէ գալլիացի այրուձիոյն՝ զոմանս բնութիւնն ստիպէ նպաստ լինել գալլիական կողմանն: Կոչեցեալ Լաբիենոս գիշերախառն զհազարապետս զօրուն և զնախապետսն առաջի առնէ զխորհուրդս կամաց իւրոց. և առ դիւրաւ ևս արկանելոյ 'ի Թշնամիս կասկած երկիւղի, մեծաւ աղաղակաւ և ամբոխիւ քան զօրէն հռովմէական սովորութեան՝ առնուլ հրամայէ զբանակն. որով փախստի իմն օրինակ եցոյց զչուն: Եւ այս ևս 'ի մեծի անդ մօտաւորութեան բանակաց՝ պատմի 'ի լրտեսաց յառաջ քան զաշալուրջս յունկն Թշնամեաց:

Ը. Այն ինչ հազիւ զունդն վերջակաց ելեալ ըստ բանակետղն, և ահա անդէն գալլիացիք խրախոյս առ միմեանս բարձեալ, չկորուսանել 'ի ձեռաց զաւարն ակնկալեալ. զի 'ի զարհուրել հռովմայեցւոց՝ աւելորդ է սպասել գերմանացւոցն Թիկանց. և ոչ պարծանքս մեր ներեն՝ այսչափ ամբոխիւ զօրու՝ զայդ սակաւաձեռն արեար, ևս և փախըստական և ծանրաբեռնեալ, չիշխել հարկանել: Ոչինչ երկմտեն անցանել ըստ գետն և յանպատեհ տեղւոջն զմարտն մղել: Այսմ գէտ ակն եդեալ Լաբիենոս, հանդարտ յառաջ խաղայր նովին պատճառանօք երԹի. որպէս զի զամենեսին ձգեսցէ այսր քան զգետն: Յայնժամ զուն ինչ յաղխէ անտի յառաջ արձակեալ և արկեալ 'ի հողաբլուր մի. Ահաւասիկ ձեզ, ասէ, զօրականք. որում ցանկայիքն՝ հասեալ կայ. ունիք զԹշնամին 'ի նեղ և անձուկ և անպատեհ տեղւոջ. ցուցէք զօրավարացս զնոյն քաջութիւն, զոր բազում անգամ ցուցէք սպարապետին. զի՛ք 'ի մտի Թէ նա ինքնին աստ իցէ և զեղեալսն տեսանիցէ: Զայս ասէր, և զնշանսն առ Թշնամին տայր դարձուցանել, և զաւազմն ճակատեցուցանել. և վաշտս քանի մի Թողեալ 'ի պահ կարասւոյն, զայլ այրուձին յերկոսին Թևսն կազմէ: Մերոցն անդէն և անդ զաղաղակ բարձեալ, արգնընկէց 'ի Թշնամիսն

լինին։ Նոքա տեսեալ՝ զի զորս փախուցանել ակն ունէին, նոքին զայրագին նշանօք ուստանելովք առ ինքեանս յարձակեալ գային, և ոչ բանութեան թափոյն հանդարտեցին, և յառաջնում անդ հանդիպման 'ի փախուստ անկեալք՝ զեմեցին 'ի մօտաւոր անտառսն, որոց Լաբիենոս այրուձիովն զհետ պնդեալ, զբազումս կոտորեալ, զյոլովս ձերբակալ արարեալ, յետ աւուրց ինչ առնու զքաղաքն։ Քանզի գերմանացիք որ 'ի նոցա յօգնութիւն գային, զգաստ եղեալ փախստեան Տրեւիրաց, 'ի տուն դարձան։ Ընդ նոսին ազգայինք Ինդուտիոմարայ՝ առաջնորդք ապստամբութեանն, ընկերակցեալ ընդ նոսին՝ մեկնեցան 'ի քաղաքէն։ Կինգետորիգս՝ զոր 'ի սկզբանէ ցուցաք կացեալ 'ի հարկի ծառայութեան, տուաւ 'ի ձեռս նորա իշխանութիւն և տէրութիւն։

Թ. Կեսարու 'ի Մենապեանց 'ի Տրեւիրս գնացեալ, յերկուց պատճառաց սահմանեաց անցանել ընդ Հռենոս. մի՝ զի Գերմանս ընդդէմ իւր առաքեալ էին Տրեւիրաց, երկրորդ՝ զի մի Ամբիորիգս ապաւէն արասցէ զնոսա։ Զայս հաստատեալ, փոքր մի 'ի վերոյ քան զայն տեղի՝ ընդ որ յառաջն անցուցեալ էր զզօրն, եդ 'ի միտ կամուրջ արկանել։ Ցայտ եղեալ և հաստատեալ խորհրդոյն՝ մեծաջան անդուլթեամբ զօրականին 'ի սակաւ աւուրս գործն կատարումն առնոյր. և թողեալ 'ի Տրեւիրս պահապանս կամրջին՝ թէ գուցէ խռովք ինչ յանկարծ 'ի նոցանէ յարիցէ, զայլ ամբոխն և զայրուձին անցուցանէ։ Ուբեանք որոց պատանդս տուեալ և 'ի հպատակութիւն եկեալ էին, հրեշտակս առնեն առ նա՝ անքսասիր առնել զանձինս, իրազեկ արարեալ՝ թէ քաղաքին իւրեանց 'ի Տրեւիրս չիք առաքեալ օգնականութիւն, և ոչ նոքա դրժեալ դաշինն։ Խնդրեն և աղաչաւին խնայել յինքեանս, զի մի խառն ընդ գերմանացւոցն ատելութեան՝ անպարտք փոխանակ ընդ յանցաւորաց վրէժս լուծցեն։ Եթէ այլ ևս պատանդս կամիցի, տալ խոստանան։ Քննեալ Կեսարու զիրսն, գտանէ 'ի Սուեւաց առաքեալ զօգնութիւնն, զՈւբեանց անմեղադրութիւնն ընդունի, մուտս և անցս 'ի Սուեւս որոնէ։

Ժ. Անտի յառաջ 'ի սակաւ աւուրս տեղեկանայ յՈւբեանց անտի, զի Սուեւք ամենայն 'ի մի վայր զզօրսն կուտեն, և ազգք որ ընդ իւրեանց իշխանութեամբ էին՝ պատգամ առնուա յղեն՝ առաքել առ ինքեանս օգնութիւն հետի և հեծելոյ: Զայսոսիկ ծանուցեալ՝ ժողովէ պաշար 'ի ռոճիկ, և ընտրէ տեղի յարմար 'ի բանակելոյ: Հրաման տայ Ուբեանց ածել խաշինս, և զամենայն ինչս իւրեանց յամուր աւանս հաւաքել, յուսացեալ զբիրտ և չինական մարդիկն ստիպել հարկել առ կարօտութեան պարէնի 'ի ճախող ուրեք վայրի տալ պատերազմ: Պատուէր տայ առաքել ստէպ լրտեսս 'ի Սուեւս՝ գիտել որ ինչ առ նոսա գործիցի: Նոքա զհրամանն առնեն, և 'ի սակաւ աւուրս պատմեն*, 'ի լուր համբաւոյ գալստեան զօրաց Հռովմայեցւոց՝ ընկրկեալ Սուեւաց ցեղերս սահմանացն իւրեանց՝ իւրեանցայովքն հանդերձ, և նիզակակից գնդօք առ հասարակ. և զի է անդ անտառ մեծ յոյժ, Բասեննիս անուն, երկայնաձիգ 'ի խորս կոյս, որ որպէս պատուար 'ի բնէ անջրպետէ զՔերուսկս 'ի Սուեւաց, և զՍուեւս 'ի Քերուսկաց՝ պահել զնոսա 'ի հինից իրերաց: Անդ 'ի մուտս անտառին զկայ առեալ կան Սուեւք՝ մնալով գալստեան Հռովմայեցւոց:

ԺԱ. Յայս վայր հասեալ բանիցս՝ 'ի դէպ թուի ինձ տալ զնկարագիր բարուց Գաղղիացւոց և Գերմանացւոց, և ցուցանել իւ զանազանիցին յիրերաց ազգքս երկոքին: Ի Գաղղիա ոչ միայն յանցնիւր քաղաքս և յաւանս, և 'ի մարզս, այլ գրեթէ և 'ի տունս իւրաքանչիւր այլ և այլ կուսակցութիւնք են, և կուսակցութեանց իւրաքանչիւր առաջնորդք, որք համարին՝ 'ի նոցին իսկ հաւանութենէ կացեալք. վարել զգերագոյն իշխանութիւն. որոց է զամենայն ինչ և զխորհուրդս սահմանել ըստ կամս և ըստ ընտրութեան իւրեանց: Ի վաղնջուց թուի այս կարգ հաստատեալ, զի մի ոք 'ի ռամկէն զրկեսցի յօգնականութենէ ընդ-

* Այս սպառի Թարգմանութիւն Բագրատունւոյ Հօրն:

զէմ հզօրաց. զի ոչ ոք երբէք համդուրժէ ընդ զրկանս և ընդ հարստահարութիւն իւրոցն. ապա թէ ոչ՝ չմնայ ինչ այնպիսումն իշխանութիւն 'ի վերայ իւրոցն: Այս կարգ է ընդ համաբոլոր Գաղղիա. զի քաղաքք համօրէն յերկուս կուսակցութիւնս են անդ բաժանեալ:

ԺԲ. Ի գալ Կեսարու 'ի Գաղղիա՝ միոյ 'ի կուսակցութեանց էդուացիք կային իշխան և միւսումն սեկուացիք: Սոքա անզօրք առանձինն՝ վասն 'ի բազում ժամանակաց հետէ նախիշխան կալոյ էդուացւոց՝ և յոգունք յոյժ էին կուսակիցք նոցա, բազում խոստմամբք և մեծամեծ տուժիւք միաբանեալ էին ընդ իւրեանս զգերմանացիս և զԱրիովիստ. որով 'ի բազում պատերազմունս յաղթեալ, և զազատանի էդուացւոց կոտորեալ՝ զօրացեալ էին յոյժ, մինչև զմեծ կէս մասն կուսակցացն էդուացւոց յինքեանս ձգել, և զազատորդիս նոցին առեալ 'ի պատանդ՝ ստիպել զնոսա յերդումն հրապարակաւ՝ չմտաբերելոյ երբէք 'ի խորհուրդ թշնամութեան ընդդէմ սեկուացւոց, և մինչև տիրել ևս սահմանակից վայրաց հատելոց 'ի նոցանէ զինու զօրութեամբ: Ցայսցանէ ստիպեալ Դիւիտիակոսի դիմել 'ի խնդիր օգնականութեան առ ծերակոյտն 'ի Հռոմ, և դարձեալ էր անտի ձեռնունայն: Ի գալ Կեսարու և 'ի կերպարանափոխ լինել իրաց՝ դառնալով պատանդիցն էդուացւոց, և 'ի գումարել վերստին ընդ նոսա առաջնոցն իւրեանց կուսակցաց, և նորոց ևս յաւելուլ հայթայթանօք Կեսարու, (զի տեսանէին զժողովեալսն առ նոսա ուխտիւ բարեկամութեան՝ բարեբախտագոյնս ընդ արդարաւէր իշխանութեամբ նոցին), և 'ի յաղթել ևս իրաց նոցա յամենայնի և բարգաւաճել ըստ արժանեաց և ըստ պատւոյ, նուաղեալ էր իշխանութիւն սեկուացւոց, և յաջորդեալ զնոսա հռեմացւոց. որոց ոչինչ ընդհատ ունել շնորհըս առ Կեսարու ծանուցեալ՝ որք միանգամ առ հնացեալ ոխութեան իւրեանց չկարէին և ոչ իւիք միաբանիլ ընդ էդուացիս, գային յարէին 'ի հռեմացւոցն կուսակցութիւն. և հռեմացիք մեծաւ խնամով պաշտպան կային նո-

յա՝ հաստատելովն այնու զնոր և զդեռածին իշխանութիւն
իւրեանց։ Ըստ այսոցիկ իրաց՝ էդուացիք համարէին նախ-
իշխանք, և յետ նոցա ունել հռեմացւոց զերկրորդ տեղին։

ԺԳ. Ընդ ամենայն Գաղղիա կրկին ևեթ կարգք են
մարդկան 'ի պատուի և 'ի համարի. քանզի ռամիկն ընդ
ստրուկս է 'ի համարի, ապիկար ինքնին առ ամենայն, և ոչ
մտեալ 'ի խորհուրդս է նմա։ Բազումք ևս այնոքիկ են, որ
ընկճեալ ընդ պարտեօք, կամ ընդ ծանր ծանր հարկօք,
կամ հարստահարեալ յանիրաւ բռնութենէ հզօրագունից,
մատնեն 'ի ծառայութիւն ազնուականաց. որք նովին օրի-
նօք վարին ընդ նոսա՝ որպէս տեարք ընդ ստրուկս։ Մին 'ի
կարգաց աստի Դրուիդացն է, միւսն Ասպետաց։ Առաջ-
նոցն գործ է 'ի վերայ կալ դիցն պաշտամանց, և 'ի հան-
դերձանս զոհից հասարակաց և առանձնաւորաց, և 'ի
հրահանգս կրօնից։ Առ սոսա ընթանայ մանկտին յոգնա-
խուռն յուսումն, և մեծարէ զնոսա յոյժ։ Քանզի 'ի դատս
հասարակաց և առանձնաւորաց, գրեթէ ամենեքեան նոքա
կան դատաւորք. և զեղերանց և զսպանութենէ, և զվի-
ճից ժառանգութեան կամ սահմանաց՝ նոքա տան դատավճ-
ճիռ, և սահմանեն վարձս կամ պատուհաս։ Եւ եթէ ոք,
թէպէտ 'ի սոսկականաց և թէ յաւագաց դիմադարձ գտցի
վճռոյ նոցա, անհաղորդս առնեն զնա զոհից, որ պատուհաս
մեծ է առ նոսա։ Եւ որ այսպէս պատուհասեալն է՝ յամ-
բարշտաց և յոճրագործաց է 'ի համարի, և ամենեքեան խոր-
շին 'ի նմանէ և խղճեն մերձենալ 'ի նա և խօսակից լինել ընդ
նմա, թէ գուցէ 'ի հուպ լինելն առ նա՝ չարւոյ իմիք հանդի-
պեսցին. նա և ոչ զիրաւունս ինչ թէ խնդրեսցէ՝ լսելի լինի,
և ոչ 'ի պատիւ ինչ հասանել կարէ։ Է ոք նախագահ 'ի
Դրուիդս գերագոյն իշխանութեամբ. և 'ի մեռանել նորա՝
յաջորդէ զնա արժանաւորագոյն ոք 'ի նոցանէ։ Իսկ թէ
յոլովք իցեն հանգիտապատիւք՝ նոցին իսկ Դրուիդացն
քուէիւք առնի ընտրութիւն. և է երբեք զի և 'ի զէն ևս
գան վասն բարձաձգութեան։ Սոքա ըստ սահմանեալ ժա-
մանակի 'ի տարւոջ՝ գան ժողովին 'ի սրբավայրի ուրեք ի՛

սահմանս գաւառին Կարնուտաց, որ բոլորովին Գաղղիոյ միջավայր համարի. և ամենեքեան որոց վէճք իցեն և կռիւք, անդր դիմեն ամենայն: Հաստատութիւն կարգացս 'ի Բրիտանիա առեալ սկիզբն, և անտի աստ համարի անցեալ 'ի Գաղղիա, և յարգ իսկ որոց միանգամ ցանկալի է քաջահմուտ լինել իրացս՝ անդր երթան ուսանել:

ԺԴ. Դրուիդք սովոր են խորշել 'ի պատերազմէ, և ոչ հաւասար այլոց պահանջին 'ի նոցանէ տուրք. զերծք են 'ի զինուորութենէ և ազատք յամենայնի: Յայսքանեաց բարեշնորհութեանց յորդորեալ բազմաց՝ ինքնայօժար դիմեն առ նոսա յաշակերտութիւն, և այլք եւս 'ի ծնողաց և յընտանեաց առաքեալք: Անդ, ասեն, ուսանել ոմանց տաղս բանից բիւրաւորս 'ի բերան, և յայն սակս իսկ յերկարել ոմանց յաշակերտութեան զամս քսան: Այլ զուսանելսն ոչ օրէն համարին տալ 'ի գիր. Թէպէտ և յայլ ինչ իրս աշխարհին և յառանձնականն՝ գրեաթէ առ հասարակ հելլէն գրութեամբ վարեալք: Երկուց իրաց աղագաւ, ինձ թուի, զայս այսպէս օրինադրեալ նոցա. մի՝ զի մի՛ հասարակաց լիցի ուսումն և ամէնին. և միւս եւս՝ զի մի՛ որք ուսանիցեն՝ վստահացեալ 'ի գիր՝ հեղգասցին 'ի հրահանգս յիշողականին, որպէս պատահէ իսկ բազմաց զի գրովք օժանդակեալ՝ թերահոգ գտանին յուսումն և 'ի վարժս յիշողականին: Երիցագոյն փոյթ նոցա է խորագոյնս տպաւորել 'ի մտի զանմահութիւն հոգւոց և զփոխփոխումն նոցին 'ի մեռանելն՝ մարմնոյ 'ի մարմին, համարելով զայն յորդոր մեծ 'ի քաջութիւն, և յարհամարհել զերկիւղ մահու: Դարձեալ և բազում ինչ այլ վարդապետութիւնք են նոցա զաստեղաց և զընթացից նոցին, զընդարձակութենէ տիեզերաց և երկրի, զբնութենէ արարածոց, և զզօրութենէ և զիշխանութենէ դիցն անմահից, զորս ուսուցանեն մանկտւոյն:

ԺԵ. Երկրորդ՝ Ասպետացն է կարգ, որք 'ի տալ հարկին և 'ի գրգռել մարտի, (որ յառաջ քան զգալուստ Կեսարու՝ գրեաթէ ամ յամէ պատահէր՝ 'ի տալ կամ 'ի վանել

զասպարաւկ), ամենեքեան առ հասարակ ընթանային 'ի պատերազմ, ըստ իւրաքանչիւր ազնուականութեան տոհմին և ըստ առաւելութեան ճոխութեանցն յոգնախումբս ծառայից և ստրկաց ընդ իւրեանս ածելով՝ յայս ևեթ զամենայն զօրութիւն իւրեանց և զմեծութիւն կացուցեալ:

ԺԶ. Գաղղիացիք մնոտիապաշտք են յոյժ ազգաւ. վասըն որոյ անկեալքն 'ի նոցանէ յախտս ծանունս, և որք 'ի պատերազմունս և 'ի վտանգս գտանին, առնեն մարդազոհս, կամ զանձինս ուխտեն 'ի զենումն, զոհիցն պաշտօնեայս զԴրուիդս ունելով. զի ոչ այլազգ համարին ցածուցանել զցասումն դիցն անմահից, բայց կեանս ընդ կենաց փոխանակելով. և զոհքն հրապարակաւ սահմանեալ կատարին առ նոսա: Առ ոմանս 'ի նոցանէ են առնապատկերք վիթխարիք՝ ողորահիւս անդամօք՝ յորս արկեալ զմարդիկ կենդանւոյն, հուր 'ի ներքուստ մատուցանեն, և 'ի ծաւալել բոցոյն շուրջանակի՝ հեղձամահ լինին ամենեքեան: Հաճոյագոյն զոհ առաջի դիցն անմահից համարին զպատուհաս ըմբռնելոցն 'ի գողութեան, յաւազակութեան կամ յայլ ինչ ոճիրս. և 'ի պակասել այնպիսեաց՝ ոչ խնայեն և յանմեղս:

ԺԷ. Ամենագոյն 'ի դիս պաշտեն զՀերմէս, որոյ յոյժ յաճախեալ են գրօշեալք. և զնա համարին հայր և գտակ արուեստից, զնա պետ և շահապ ճանապարհաց. զնա զօրավիգն հզօր 'ի տուրևառս և 'ի շահավաճառութիւն: Յետ նորա մեծարեն զԱպողոն, զԱրէս, զԴիոս և զԱթենաս. զորոց գրեթէ համգոյն այլոց ազգաց բերեն կարծիս. զԱպողոն համարեալ ախտահալած, զԱթենաս առաջնորդ և ուսուցիչ արուեստից և ձեռագործաց, զԴիոս իշխեցող երկնից, և զԱրէս տնօրէն պատերազմաց. որում նախ քան զմարտ ուխտեն յաճախ զաւար պատերազմին, և յետ յաղթութեան հանեն նմա 'ի սպանդ զամենայն անասունս առեալ յաւարէն. իսկ զկապուտ կողոպուտ ածեալ կուտեն 'ի մի վայր, որպէս է տեսանել 'ի բազումս 'ի քաղաքաց կոյտս կոյտս 'ի նուիրական տեղիս շեղջեալ:

Եւ դուն ուրեք անարգու ոք կրօնից՝ ժպրհի պահել ինչ առ իւր յաւարէն, կամ 'ի չեղջակուտից անտի գողանալ. և եղեռնաւորի այնպիսւոյ դառն և չարատանջ սահմանեալ է պատուհաս։

ԺԸ. Գաղղիացիք առ հասարակ զՊլուտոն համարին իւրեանց նախահայր՝ որպէս սերեալք 'ի նմանէ. և զայս 'ի Դրուիդաց ասեն ընկալեալ աւանդութեամբ։ Եւ այսր աղագաւ զմիջոցս ժամանակաց գիշերօք չափեն և ոչ տուընջեամբք. և սկիզբն աւուրց կենաց և ամսոց և ամաց կարգեն զգիշերս՝ որոց յաջորդեն տիւք։ Իսկ յայլում ամենայնի գրեթէ համանմանք այլոց ազգաց՝ այնու և եթ սովորութեամբ զանազանեալ 'ի նոցանէ, զի առ գաղղիացիս՝ մինչև հասեալ պատանեաց 'ի չափ հասակի զինուորութեան, չէ նոցա օրէն հրապարակաւ առընթեր հարց իւրեանց կալ, և ամօթ մեծ համարի հարց՝ եթէ որդիք մանկահասակք երևեսցին համարձակ առաջի նոցա։

ԺԹ. Որչափ ինչ յամուսնանալն ընդունին արք, իբրև օժիտ 'ի հարսանց՝ համաչափ արժէից նորին յաւելուն գումար արծաթոյ 'ի նոյն, և միահամուռ կալեալ հաշիւ, ունին զշահսն 'ի պահեստի, և որ ոք յերկոցունցն լիցի յերկարակեաց՝ ժառանգէ զերկաքանչիւր բաժինս հանդերձ շահուք ամացն անցելոց։ Արանց իշխանութիւն է կենաց և մահու 'ի վերայ կանանց իւրեանց, նա և 'ի վերայ որդւոց. և 'ի մեռանել մեծազգւոյ ուրուք տանուտեառն՝ գան 'ի մի վայր ամենայն ազգականք նորա, և եթէ գուցէ ինչ կասկած բռնամահ գոլոյ առնն, 'ի հարց փորձ մատուցանեն զկանայս նորա որպէս սպրուկս. և եթէ 'ի յայտ գայցեն իրքն, հրկէզ և չարատանջ 'ի մահ մատնեն զնոսա։ Առ գաղղիացիս հանդէս յուղարկաւորութեան՝ ըստ պայմանի կենաց նոցա մեծաշուք է և բազմածախ, զոր ինչ ցանկալի և սրտահաճոյ վարկանիցին լեալ յուղարկաւորելոցն, նա և անասունս, ընկենուն 'ի փայտակոյտ բորբոքեալ. և ոչ բազում ժամանակք են՝ զի և զծառայս նոցա և զձեռասունս՝ զորս գիտէին լեալ նոցա սիրելագոյնս, ընդ

նոսա ծախէին 'ի հուր՝ յարժանավայելուչ յուղարկաւորութիւն նոցա։

Ի. Քաղաքաց՝ որ յաջողագոյնք են 'ի բարեկարգ տեսչութիւն հասարակաց պետութեան, օրէնս սահմանեալ է, զի որ ոք մխաստակար ինչ պետութեան լուիցէ 'ի համբաւոյ կամ 'ի հծծելոյ մերձաւորաց, ազդ արասցէ աւագանւոյն առանց զեկուցանելոյ զայն այլում. գիտելով չափ զի յոլով ուրեք արք իրահամարձակք և անհմուտք՝ յանստոյգ համբաւոյ խռովեալք՝ բերին յանպատեհս, և յոր ինչ 'ի վեր է քան զչափ պայմանի իւրեանց։ Իսկ աւագանին որպէս և զիարդ պատշաճ գտանիցի՝ զկարեւորսն ծանուցեալ ժողովրդեան, զայլսն ծածկէ. զի զիրաց հասարակաց պետութեան չէ օրէն խօսել՝ բայց յատենի ժողովոյն։

ԻԱ. Ցոյժ այլազգ յայսցանէ գերմանացւոցն է կենցաղ և սովորոյթ. չեն առ նոսա Դրուիդք՝ առաջնորդք կրօնից և վերակացուք զոհից. զայնոսիկ եւեթ ունին առ աստուածս, զորս աչներև տեսանեն, և յորոց 'ի խնամսն վայելեն իսկապէս, որպիսի են Արեգակն, Հուր և Լուսին. իսկ զայլոց չունին և զծանօթութիւն։ Անցուցանեն զկեանս իւրեանց յորսս և 'ի հրահանգս զինուորութեան. կրթին 'ի մանկութենէ յաշխատութիւն և 'ի խստամբերութիւն։ Մեծապէս գովելի են առ նոսա որք յարբունսն յամենան. քանզի հաւանեալ են յաւելուլ այնպիսեաց 'ի հասակ և 'ի կորով և 'ի ջլապինդ հաստատութիւն։ Ամօթ ամենամեծ համարեալ է առ նոսա մինչչև քսանամենի լեալ գիտել զկին. և թաքուցանել ևս զայն ոչ կարեն՝ զի խառն լոգանան 'ի գետս, և մորթովք և դոյզն այծեննօք ծածկեալք՝ մեծամասամբ մերկանդամք են։

ԻԲ. Զերկրագործութենէ չէ ինչ նոցա փոյթ. զի սովորաբար կաթամբ, պանրով և մսեղինօք պարենաւորին. և չիք ուրուք չափ ինչ կամ սահման սեփական արտորէից. բայց աւագանին և իշխանք ամի ամի բաշխեն բնակակից մարդկան կամ ընտանեաց՝ անդաստանս որչափ և ուր պատշաճ համարին. և 'ի կատարած տարւոյն ստիպեն զնոսա

Եւ գուն ուրեք անարգու ոք կրօնից՝ ժպրհի պահել ինչ առ իւր յաւարէն, կամ 'ի շեղջակուտից առեալ գողանալ. և եղեռնաւորի այնպիսւոյ դառն և չարաչար տանջանեալ է պատուհաս։

ԺԲ. Գաղղիացիք առ հասարակ զՊլուտոն համարին իւրեանց նախահայր՝ որպէս սերեալք 'ի նմանէ. և զայս 'ի Դրուիդաց ասեն ընկալեալ աւանդութեամբ։ Եւ այսր աղագաւ զմիջոցս ժամանակաց գիշերօք չափեն և ոչ աւուրջեամբք. և սկիզբն աւուրց կենաց և ամսոց և ամաց կարգեն զգիշերս՝ որոց յաջորդեն տիւք։ Իսկ յայլում ամենայնի գրեթէ համանմանք այլոց ազգաց՝ այնու և եթ սովորութեամբ զանազանեալ 'ի նոցանէ, զի առ գաղղիացիս՝ մինչև հասեալ պատանեաց 'ի չափ հասակի զինուորութեան, չէ նոցա օրէն հրապարակաւ առընթեր հարց իւրեանց կալ, և ամօթ մեծ համարի հարց՝ եթէ որդիք մանկահասակք երևեսցին համարձակ առաջի նոցա։

ԺԳ. Որչափ ինչ յամուսնանալն ընդունին արք, իբրև օժիտ 'ի հարսանց՝ համաչափ արժէից նորին յաւելուն գումար արծաթոյ 'ի նոյն, և միահամուռ կալեալ հաշիւ, ունին զշահսն 'ի պահեստի, և որ ոք յերկոցունցն լիցի յերկարակեաց՝ ժառանգէ զերկաքանչիւր բաժինս հանդերձ շահուք ամացն անցելոց։ Արանց իշխանութիւն է կենաց և մահու 'ի վերայ կանանց իւրեանց, նա և 'ի վերայ որդւոց. և 'ի մեռանել մեծազգւոյ ուրուք տանուտեառն՝ գան 'ի մի վայր ամենայն ազգականք նորա, և եթէ գուցէ ինչ կասկած բռնամահ գոլոյ առնն, 'ի հարց փորձ մատուցանեն զկանայս նորա որպէս ստրուկս. և եթէ 'ի յայտ գայցեն իրքն, հրկէզ և չարաչար 'ի մահ մատնեն զնոսա։ Առ գաղղիացիս հանդէս յուղարկաւորութեան՝ ըստ պայմանի կենաց նոցա մեծաշուք է և բազմածախ, զոր ինչ ցանկալի և սրտահաճոյ վարկանիցին լեալ յուղարկաւորելոցն, նա և անասունս, ընկենուն 'ի փայտակոյտ բորբոքեալ. և ոչ բազում ժամանակք են՝ զի և զծառայս նոցա և զձեռասունս՝ զորս գիտէին լեալ նոցա սիրելագոյնս, ընդ

նոսա ծախէին 'ի հուր՝ յարժանավայելուչ յուղարկաւորութիւն նոցա։

Ի. Քաղաքաց՝ որ յաջողագոյնք են 'ի բարեկարգ տեսչութիւն հասարակաց պետութեան, օրէնս սահմանեալ է, զի որ ոք վնասակար ինչ պետութեան լուիցէ 'ի համբաւոյ կամ 'ի հծծելոյ մերձաւորաց, ազդ արասցէ աւագանւոյն առանց զեկուցանելոյ զայն այլում. գիտելով չափ զի յոլով ուրեք արք խրահամարձակք և անհմունք՝ յանստոյգ համբաւոյ խռովեալք՝ բերին յանպատեհս, և յոր ինչ 'ի վեր է քան զչափ պայմանի իւրեանց։ Իսկ աւագանին որպէս և զիարդ պատշաճ դատեսցի՝ զկարևորսն ծանուցեալ ժողովրդեան, զայլսն ծածկէ. զի զիրաց հասարակաց պետութեան չէ օրէն խօսել՝ բայց յատենի ժողովոյն։

ԻԱ. Յոյժ այլազգ յայսցանէ գերմանացւոցն է կենցաղ և սովորոյթ. չեն առ նոսա Դրուիդք՝ առաջնորդք կրօնից և վերակացուք զոհից. զայնոսիկ եւեթ ունին առ աստուածս, զորս ակներև տեսանեն, և յորոց 'ի խնամն վայելեն իսկապէս, որպիսի են Արեգակն, Հուր և Լուսին. իսկ զայլոց չունին և զծանօթութիւն։ Անցուցանեն զկեանս իւրեանց յորսս և 'ի հրահանգս զինուորութեան. կրթին 'ի մանկութենէ յաշխատութիւն և 'ի խստամբերութիւն։ Մեծապէս գովելի են առ նոսա որք յարբունսն յամենան. քանզի հաւանեալ են յաւելուլ այնպիսեաց 'ի հասակ և 'ի կորով և 'ի ջլապինդ հաստատութիւն։ Ամօթ ամենամեծ համարեալ է առ նոսա մինչև քսանամենի լեալ գիտել զկին. և թաքուցանել ևս զայն ոչ կարեն՝ զի խառն լոգանան 'ի գետս, և մորթովք և դոյզն այծեննօք ծածկեալք՝ մեծաւ մասամբ մերկանդամք են։

ԻԲ. Զերկրագործութենէ չէ ինչ նոցա փոյթ. զի ստուարաբար կաթամբ, պանրով և մսեղինօք պարենաւորին. և չիք ուրուք չափ ինչ կամ սահման սեփական արտորէից. բայց աւագանին և իշխանք ամի ամի բաշխեն բնակակից մարդկան կամ ընտանեաց՝ անդաստանս որչափ և ուր պատշաճ համարին. և 'ի կատարած տարւոյն ստիպեն զնոսա

թողուլ զայնոսիկ այլոց ։ Եւ այս բազում ինչ ածեն պատճառս, զի մի՛ յերկար սովորութեամբ՝ երկրագործութիւն զհրահանգս մարտի փոխանակեսցէ. զի մի՛ վաստակաւորաց զուն գործեալ զիւրաքանչիւր սահմանս ընդարձակել՝ բռունք զտկարս 'ի կալուածոց իւրեանց հալածեսցեն. զի մի՛ պատուապարանս ամրածածուկս 'ի սառամանեաց և 'ի տօթոյ կառուսցեն. զի մի՛ ընչաքաղցութիւն 'ի ներքս սպրդեսցէ՝ հերձուածոց և երկպառակութեանց լինել պատճառ. և զի ժողովուրդք հաճիք և հաւան սրտիւ կացցեն 'ի հաւասարութեան, տեսանելով զի և տկարք հզօրագունից հաւասարին ճոխութեամբ ։

ԻԳ. Քաղաքաց առ նոսա այնչափ առաւելուն փառք, որչափ ընդարձակագոյն վայրք ամայիք և անապատացեալք շուրջ կայցեն զնոքօք. զի առհաւատչեայ զօրութեան իւրեանց համարին զմերձակայից անմնացուն տեղի տալ 'ի վայրաց անտի հալածականն, և ոչ ումեք իշխել մերձ առ նոսա ունել բնակութիւն ։ Համարին և յապահովագոյնս այնու յերեւաց յեղակարծ ասպատակաց ։ Յորժամ հասանիցէ քաղաքի ումեք տալ կամ վանել զպատերազմ՝ ընտրեն զօրավարս, տուեալ նոցա իշխանութիւն կենաց և մահու ։ Բայց 'ի ժամանակի խաղաղութեան չիք ոք նոցա իշխան հասարակաց, այլ գլխաւորք իւրաքանչիւր քաղաքաց և աւանաց կան իրաւարարք ժողովրդեան և կարճեն զվէճս ։ Որք արտաքոյ քան զսահմանս քաղաքաց գործին գողութիւնք՝ չածեն բնաւ նախատինս, օգտակար համարեալ զայն 'ի կրթանս մանկտւոյ և 'ի բառնալ զվատութիւն ։ Եթէ յաւագաց ոք 'ի ժողովի առաջարկէ կալ զօրավար, և ձայն տայ որոց կամիցին զհետ իւր փողել, ամենեքեան որոց հաճոյ թուի առաջարկն և առաջարկօղն՝ յառնեն յոտին կան և խոստանան ձեռն տալ նմա. և ամբոխ բազմութեանն գովասանէ զնոսա. իսկ որք հրաժարեսցեն՝ ընդ դասալիքս և ընդ մատնիչս համարին, և բառնի 'ի նոցանէ ամենայն վստահութիւն ։ Դրժել ասպնջականութեան չէ օրէն առ նոսա, և զիմելոցն առ իւրեանս որ և է

տղոգաւ, պաշտպանեն 'ի բռնութենէ, առ սրբազանս ունին զնոսա և հացակից ևս առնեն։

ԻԴ. Յառաջ ժամանակաւ յորժամ հզօրագոյնք էին գալլիացիք քան զգերմանացիս՝ վանէին զնոսա պատերազմաւ. և առ 'ի չբաւելոյ անդաստանաց մեծի բազմութեան իւրեանց՝ առաքէին գաղթականս յայնկոյս Հռենոսի. ուստի եղև վոլկեան Տեկտոսակաց գրաւել 'ի բնակութիւն իւրեանց զպարարտագոյնս 'ի սահմանաց գերմանացւոց շուրջ զանտառաւն Հերկինեայ, զոր Երատոսթենեայ և այլոց ոմանց 'ի Յունաց գտանեմ ծանօթ լեալ ընդ անուամբ Որկինեայ։ Անդ հաստատեալ կայ մինչև ցայսօր ազգն այն՝ գերահամբաւեալ արդարակորով և հզօր. որ և ցարդ հանգոյն գերմանացւոց կենցաղավարի աղքատօրէն՝ սակաւապէտ և ժուժկալ, և հանգոյն նոցին կերակրի և զգենու։ Բայց գալլիացւոց մերձ կալով 'ի Պրովինկիա, և ծանօթութեամբ իրաց ամենայնի որ յայնկոյս ծովուն՝ լիացեալ 'ի պէտս և յղփացեալ, առ սակաւ սակաւ տկարացան, և 'ի բազում պատերազմունս պարտեալ՝ չիշխեն կալ 'ի կշիռ ընդ զօրութեան գերմանացւոց։

ԻԵ. Հերկինեայ անտառին, զորմէ 'ի վեր այսր եղեն բանք, էր լայնութիւն իբրև գնացք իննօրեայ ճանապարհի քաջընթացի առն. զի ոչ է մարթ այլազգ սահմանել առ 'ի չգոյէ առ նոսա չափուց ճանապարհի։ Անդուստ 'ի սահմանացն Հելուետացւոց, Նեմետաց և Հռաւրակաց ձգի դէպ ուղիղ զափամբք Դանուբ գետոյ 'ի սահմանս Դակաց և Անարտաց. անտի ընդ ձախակողմն խոտորեալ 'ի գետոյն՝ մեծաւ ընդարձակութեամբն պատի զբազում աշխարհօք և զազգօք։ Ոչ ոք 'ի գերմանացւոց՝ գնացեալ ընդ այն մինչև զաւուրս վաթսուն՝ մերձ հասեալ է 'ի ծայրս անտառին, և կամ կարացեալ ցուցանել զսկիզբն նորին։ Բայց զի բազմազգի երէոց վկայի գոլ կայան. և առաւել նշանաւորք արժանի յիշատակի այսոքիկ են։

ԻԶ. Եզն նման եղջերուի՝ միակ ունելով եղջիւր 'ի ճակատուն կշիռ 'ի մէջ ականջացն ցցուեալ ուղղաբերձ, մե-

ծագոյն յոյժ քան զծանուցեալսն առ մեզ. և 'ի ծայրէն սոսա որպէս արմաւենւոյ ստեղնեալ լայնատարած: Համանման արուին է և էգն, զնոյն ունելով ձև և մեծութիւն եղջեր:

ԻԷ. Են և Ալկէսն անուանեալք որք նմանին այծեաց ձևով և խայտաբղէտ մորթով. այլ խուն մի մեծագոյնք են քան զնոսա և անեղջիւրք, և ոտք նոցա առանց յօդից և խաղալեաց. որով ոչ ընկողմանել կարեն 'ի հանգիստ, և ոչ յառնել յոտն կալ՝ եթէ լիցի նոցա անկանել դիպուածիւ. ծառք 'ի խշտիս են նոցա. յենուն 'ի ծառս՝ փոքր մի առ 'ի կողեալ 'ի քուն: Վասն որոյ որսորդք 'ի հետոց նոցա զաշակեալ ուր յաճախենն՝ անդ զծառս՝ կամ յարմատոց խարխալեն, և կամ հատեալ թողուն զնոսա կանգունս վեր 'ի վերոյ. որպէս զի 'ի յենուլ երէոցն 'ի նոսա, որպէս սովոր են, անկանին ծառքն անկայունք ընդ բեռամբն, և իջանեն ընդ նոսա համակործան:

ԻԸ. Երրորդ է ազգ ինչ զանչաց, որք սակաւ մի փոքրագոյնք են քան զփիղս, նմանեալք ցլուց գունով, ձևով և տեսլեամբ: Ուժեղք են յոյժ և երագունք. ոչ խնայեն ամենևին որոց պատահեսն՝ ոչ մարդկան, ոչ անասնոց: Զսոսա բազում ճարտարութեամբ արկեալ 'ի փոս՝ սպանանեն: Յայս վաստակ ճգնի հասակն պատանեկան, և բրտանայ 'ի կիրթ-ուսուց այսպիսեաց. և որ յոլովագոյնս 'ի նոցանէ սպանանիցէ՝ զեղջիւրս նոցա հրապարակաւ ածեալ 'ի ցոյց առհաւատչեայ, մեծի գովութեան լինի արժանի: Զէ մարթ ընդելացուցանել զնոսա և 'ի համբոյր ածել՝ թէ և մատաղորթս կալեալ: Եղջերք նոցա աննմանք են եղջերաց արջառոցն մերոց մեծութեամբ, ձևով և գունով, և խնդրեն խնամով. զի շրթունքն նոցին պատեալ արծաթով՝ փոխանակ բաժակաց վարին 'ի մեծահաց խնջոյս:

ԻԹ. Եւ իբրև ստուգեաց Կեսար 'ի լրտեսից Ուբեաց՝ զի Սուեւք ամրացեալ էին յանտառս, հատուածեաց 'ի մնաչխաղալ յառաջ, երկուցեալ 'ի կարօտութենէ պարենից, զի որպէս 'ի վեր անդր ասացաք՝ աղախտ լեալ է երկրագոր-

ծութիւն առ գերմանացիս առ հասարակ։ Բայց և զի մի արհաւիրքն՝ զոր գալստեամբ իւրով արկեալ էր 'ի խուժս՝ բարձցին 'ի սպառ, և առ 'ի յամրացուցանել զդաշնաւոր եկաւորացն առ նոսա յօգնականութիւն՝ նհանջեցոյց զզօրս իւր, և զխելս կամրջին 'ի կողմանէ գետափանցն Ուբեաց՝ եա հատանել երկերիւր ոտնաչափ, և 'ի ծայր կամրջին կառոյց մարտկոց եռայարկ, և կացոյց անդ 'ի պահ գումարտակս երկոտասան, և ամենայն կարևոր զգուշութեամբ ամրացոյց զտեղին զայն, և կարգեաց վերակացու վայրացն և կամրջին զպատանին Վոլկատիոս Տուլլոս։ Իսկ ինքն մերձ 'ի հասանել հնձոց ել 'ի վերայ Ամբիորիգսի՝ առաքեալ զԼ. Մինուկիոս Վասիլ հեծելազօրօքն համօրէն՝ ընդ ճանապարհ Արդուեննեան անտառին, որ մեծագոյնն է քան զամենայն անտառս Գաղղիոյ, և անդուստ 'ի սահմանացն Տրեւերաց երկայնեալ ձգի ցՆերուեանս ընդ հինգ հարիւր հազար և աւելի ոտնաչափ, զի ճեպընթաց հասեալ 'ի դէպ ժամանակի՝ յաջողեսցի թերևս գործել ինչ. և պատուիրեաց նմա մի հուր 'ի հանդոյցս լուցանել, զի մի 'ի հեռաստանէ ծանիցի արշաւանն նորա. և յաւել՝ զի և ինքն զհետ նորա հասանէր։

Լ. Վասիլ արար ըստ հրամանին, և ճեպեալ զընթացսն 'ի վեր քան զամենայն ակնկալութիւն, եհաս կալաւ յեղակարծուց զբազումս 'ի գեղջկաց. և տեղեկացեալ 'ի նոցանէ ուր կայրն Ամբիորիգս՝ սակաւաձեռն հեծելովք, փութացաւ դիմեաց 'ի վերայ նորա։ Ապաքէն որպէս յայլ ամենայն իրս՝ նոյնպէս և 'ի պատերազմականս մեծ է զօրութիւն բախտին. զի եթէ դէպք 'ի բարի յաջողեցին Վասիլեայ, մինչև տեսանել ուրուք զգալուստ նորա և ազդ արարեալ Ամբիորիգսի՝ յանզգաստից նորա և յանպատրաստից հասանել 'ի վերայ, ոչ ինչ ընդհատ բարեբախտ գտաւ և Ամբիորիգս, զի 'ի խուռն անդ մարտամբաւ զինուց՝ պատեալ պաշարեալ 'ի կառաց և 'ի հեծելոց՝ կարաց խոյս տալ մազապուր 'ի մահուանէ։ Այս յաջողութիւն եղև նմա այնու՝ զի հանդոյն յոլովագունից 'ի գաղղիացւոց, որք 'ի գետափունս և 'ի հովանիս անտառաց բնականան՝ խոյս տուեալ 'ի տօթոյ, նոյն

...էր ընտանութիւն 'ի մէջ մայրեաց. և անդ
...նաւարկեցք նորա և ընտանիք ասպատակէին
...ածեան ջրծեղցն մերոց. այլ 'ի գիտու-
...յնալ յաւիտենէ յիւրոցն 'ի ձի, փոխա-
...այրեաց զփախուստ նորա: Այսուամ
...համեմատել զնա և 'ի կեցուցանել:
...զօրինակ խորհրդով արդեօք չէր հաստատեալ
...ամենայն, եթէ 'ի յեղակարծ արշա-
...ապականեալ և ոչ ժամանեալ կար-
...իւր հասանել, անել ոչ ունէր: Այլ
...խաւարմայ յղեաց զօրս պատերազմա-
...ել առնել զերջէնց` յարձակեալ զան
...'ի նոցանէ խոյս տալով անկան յար
...'ի մերձակայ մորուտս, ետի որք
...այս էին` ամրացան 'ի կղզեակն` յերթ-
...ալ. բազմաց ևս թողեալ զմայրս
..., ապաւինեցան յերկիր օտար ետ-
...: Կառափողն արքայ կէսոյ մասին Ե-
Ասեփորկեալ, ծեր և տղեկոր 'ի պա-
...խուսել ես 'ի բաց, զատն անծանօթ
...ր գլուխ և սաստկեղբ զաշնակցու-
...ւսեաց զկեանս իւր գերծել[1], որոյ
...'ի Փռանկս և 'ի Գերմանիա:
...Անգլիացւոցն` այդք գերմանականք`
...Ֆրեւորաց և Տրեւերաց, հրեշտակս
...ան Կեսար` մի ունել զինքեանս
...համարել գերմանացւոց
...չէր երբեք մաքերեալ
...ձեռն օգնականութեան
...տուեալ զիւրն 'ի գե-

...ղկցեալ ... լաւին'նմա.

րելոց անտի, պատուէր ետ ազգացն՝ զփախստականս յեբուրոնացւոց առ ինքն յղել, և խոստացաւ չմխել 'ի սահմանս նոցա, եթէ կային 'ի պատուիրանին։ Ապա յերիս խումբս զզօրսն բաժանեալ, զամենայն աղխս լէգէոնացն յղեաց յամրոց անդր՝ որ կոչի Ադուատուկ, և կայ գրեթէ 'ի միջաշխարհին Եբուրոնաց, ուր Տիտուրիոս և Աւրունկուլ կային 'ի ձմերել։ Ընտրելագոյն համարեցաւ զայն տեղի, զի 'ի վերայ այլոց իրաց՝ որ ինչ 'ի հնուն հետէ ամրութիւնք լեալ էին անդ՝ ամբողջ կային, որով նուազէր աշխատութիւն զօրականին։ Եւ 'ի պահպանութիւն աղխիցն կարգեաց անդ զլէգէոնն չորեքտասաներորդ, զմի յերիցն՝ զորս դեռ ևս գումարեալ էր յԻտալիա, և ածեալ ընդ իւր. և զԿ. Տուլլիոս Կիկերոն կացոյց հրամանատար լեգէոնին և զօրանիստ վայրացն, տուեալ նմա հեծեալս երկերիւր։

ԼԳ. Կեսարու զօրահատոյց եղեալ՝ զԼ. Լաբիենոս երիւք լեգէոնօք 'ի ծովակողմն կոյս յղեաց, 'ի սահմանագլուխ Մենապեանց. և զԿ. Տրեբոնիոս նոյնչափ լեգէոնօք 'ի գաւառն սահմանակից Ադուատկաց՝ աւար հարկանել. և ինքն հաստատեցաւ երիւք լեգէոնօքն դիմել 'ի Սկալդիս գետ, որ երթեալ անկանի 'ի Մոսա, և 'ի ծայրս սահմանաց անտառին Արդուէննայ, ուր զԱմբիորիքս սակաւուք ոմամբք հեծելովք ասէին փախուցեալ։ Եւ 'ի մեկնել իւրում խոստանայր՝ դառնալ յեօթներորդում աւուր, զի էր օր բաշխելոյ ցորեան զօրականին որ 'ի պահ աղխիցն թողեալ. և Լաբիենոսի և Տրեբոնիոսի խրատ տայր՝ 'ի նմին աւուր դարձ առնել, եթէ մարթ էր առանց վտանգելոյ զիրս հասարակապետութեան, որպէս զի խորհրդակցութեամբ, և հետազօտելով 'ի վերայ կացեալ զօրութեանց թշնամեացն՝ կարասցեն ձեռնամուխ լինել միւսանգամ 'ի պատերազմ։

ԼԴ. Զէր Եբուրոնաց, որպէս 'ի վեր այսր ցուցաք, ոչ գունդ պնդակազմ, ոչ բանակեալ, և ոչ գղ[illegible] զինուք 'ի դիմամարտ. այլ ամբոխ բազ[illegible] ափիւռ ընդ երկիրն, խնդրելով իւրեանց

պէս և Ամբիորիգեայ էր բնակութիւն 'ի մէջ մայրեաց. և անդ յանձուկ վայրի զինուորակիցք նորա և ընտանիք սակաւիկ մի զգէմ կալան քաջութեան հեծելոցն մերոց. այլ 'ի զինամարտել նոցա՝ հեծուցեալ յումեմնէ յիւրոցն 'ի ձի, փախեաւ. և ծածկեցին մայրիք զփախուստ նորա: Այսպէս զօրացաւ բաղդ և 'ի վտանգել զնա և 'ի կեցուցանել:

ԼԱ. Բայց Ամբիորիգեայ խորհրդո՞վ արդեօք չէր համախմբեալ զզօրսն 'ի ճակատամարտ, եթէ 'ի յեղակարծ արշաւանէ հեծելազօրուն տագնապեալ և ոչ ժամանեալ՝ կարծելով և քանակին զհետ իւր հասանել, ասել ոչ ունիմ: Այլ այս հաւաստի է, զի փութացաւ յղեաց գաղտ պատգամաւորս ընդ ագարակս ազգ առնել գեղջէից՝ յապահովել զանձինս իւրեանց: Կէսք 'ի նոցանէ խոյս տուեալ անկան յարդուեննեան անտառն, այլք 'ի մերձակայ մօրուտս, իսկ որք յովկիանական ծովափնեայս էին՝ ամրացան 'ի կղզեակսն՝ յերթևեկէ ալեաց գործեցեալս. բազմաց ևս թողեալ զվայրս բնակութեան իւրեանց, ապաւինեցան յերկիր օտար իւրեանցայովքն հանդերձ: Կատիւոլկ արքայ կիսոյ մասին Եբուրոնաց՝ դաշնակից Ամբիորիգեայ, ծեր և ապիկար 'ի պատերազմ, ոչ կարելով խուսել ևս 'ի բաց, զառն անիծանօք նզովեալ զԱմբիորիգես՝ որ գլուխ և առաջնորդ դաշնակցութեանն էր կացեալ, զքաւեաց զկեանս իւր գեղձիւ [1], որոյ յաճախութիւն մեծ է 'ի Գալլիա և 'ի Գերմանիա:

ԼԲ. Սեգացիք և Կոնդրուսացիք՝ ազգք գերմանականք՝ բնակեալք ընդ մէջ Եբուրոնաց և Տրեւիրաց, հրեշտակս աղերսաւորս առաքեցին առ Կեսար՝ մի՛ ունել զինքեանս առ թշնամիս, և մի՛ համախոհս համարել գերմանացւոց բնակելոց յայսկոյս Հռենոսի. զի չէր երբէք մտաբերեալ ինքեանց 'ի պատերազմ, և ոչ ձեռն օգնականութեան տուեալ առ Ամբիորիգես: Կեսարու ստուգեալ զիրսն 'ի գե-

---

1 Ծառ կամ թուփ թունաւոր taxus կոչեցեալ առ լատինս՝ նմանաձայն բառին toxicum, որ է թոյն:

ըկելոց անտի, պատուէր ետ ազգացն՝ զփախստականս յե-բուրոնացւոց առ ինքն յղել, և խոստացաւ չմխել 'ի սահ-մանս նոցա, եթէ կային 'ի պատուիրանին։ Այպա յերիս խումբս զզօրսն բաժանեալ, զամենայն աղխս լէգէոնացն յղեաց յամրոց անդր՝ որ կոչի Ադուատուկ, և կայ գրեթէ 'ի միջաշխարհին Եբուրոնաց, ուր Տիտուրիոս և Աւրուն-կուլ կային 'ի ձմերել։ Ընտրելագոյն համարեցաւ զայն տե-ղի, զի 'ի վերայ այլոց իրաց՝ որ ինչ 'ի հերուն հետէ ամրու-թիւնք լեալ էին անդ՝ ամբողջ կային, որով նուազէր աշխա-տութիւն զօրականին։ Եւ 'ի պահպանութիւն աղխիցն կար-գեաց անդ զլէգէոնն չորեքտասաներորդ, զմի յերիցն՝ զորս դեռ ևս գումարեալ էր յԻտալիա, և ածեալ ընդ իւր. և զԿ. Տուլլիոս Կիկերոն կացոյց հրամանատար լեգէոնին և զօ-րանիստ վայրացն, տուեալ նմա հեծեալս երկերիւր։

ԼԳ. Կեսարու զօրահատոյց եղեալ՝ զԼ. Լաբիենոս ե-րիւք լեգէոնօք 'ի ծովակողմն կոյս յղեաց, 'ի սահմանա-գլուխ Մենապեանց. և զԿ. Տրեբոնիոս նոյնչափ լեգէոնօք 'ի գաւառն սահմանակից Ադուատկաց՝ աւար հարկա-նել. և ինքն հաստատեցաւ երիւք լեգէոնօքն դիմել 'ի Սկալդիս գետ, որ երթեալ անկանի 'ի Մոսա, և 'ի ծայրս սահմանաց անտառին Արդուենայ, ուր զԱմբիորիքս սա-կաւուք ոմամբք հեծելովք ասէին փախուցեալ։ Եւ 'ի մեկ-նել իւրում խոստանայր՝ դառնալ յեօթներորդում ա-ւուր, զի էր օր բաշխելոյ ցորեան զօրականին որ 'ի պահ աղխիցն թողեալ. և Լաբիենոսի և Տրեբոնիոսի խրատ տայր՝ 'ի նմին աւուր դարձ առնել, եթէ մարթ էր առանց վտան-գելոյ զիրս Հասարակապետութեան, որպէս զի խորհրդակ-ցութեամբ, և հետազօտելով 'ի վերայ կացեալ զօրու-թեանց թշնամեացն՝ կարասցեն ձեռնամուխ լինել միւսան-գամ 'ի պատերազմ։

ԼԴ. Զէր Եբուրոնաց, որպէս 'ի վեր այսր ցուցաք, ոչ գունդ պնդակազմ, ոչ բանակետղ, և ոչ դղեակ ամրացեալ զինուք 'ի դիմամարտ. այլ ամբոխ բազմութեան համա-տիւռ ընդ երկիրն, խնդրելով իւրեանց 'ի խորաձորս, 'ի

մացառուտս և 'ի մօրուտս անդնդալիս՝ տեղի ապաւինի 'ի փրկութիւն։ Եւ զի մերձակայիցն անդ բնակչաց քաջածանօթ էին վայրքն, մեծի զգուշութեան պէտք էին 'ի պահպանութիւն, ոչ համագունդ բանակին, որում չէր ինչ վտանգ 'ի խուճապելոցն և 'ի ցրուելոց, այլ իւրաքանչիւրոց 'ի զօրականէն, որոց կորստեամբ՝ վնասէր բանակն ողջոյն։ Քանզի և ցանկութիւն աւարի զբազումս առեալ ձգէր 'ի հեռաստան, ուր անստոյգ ճանապարհք 'ի թանձրախիտ անտառի ոչ ներէին խաղալ համախմբումբ։ Արդ 'ի կատարել զգործ պատերազմին և 'ի սատակել զձետ ապիրատ մարդկանն՝ հարկ էր 'ի վաշտս վաշտս զզօրսն հատանել, և անձնուստ 'ի վերայ նոցա անկանել. իսկ եթէ ըստ օրինի և ըստ սովորութեան հռոմէական զօրուն ընդ իւրաքանչիւր դրօշուք խմբեալ կային վաշտք, երկիրն ինքնին պաշտպանէր բարբարոսաց, և ոչ պակասէր նոցա յանդգնութիւն՝ գաղտագողի դարանակալութեամբ 'ի վերայ յարձակել միում միում 'ի ցրուելոց վաշտիցն։ Սակայն ընդդէմ դժուարութեանցս այսոցիկ՝ փոյթ և խնամ որչափ մարթ էր 'ի վեր առեալ, լաւագոյն համարեալ զանց առնել ուրեք 'ի վնասելոյ զթշնամին, թէպէտ ամենեցուն գրգռեալ էին ոգիք 'ի վրէժխնդրութիւն, քան կորստեամբ իւիք զօրականին՝ ամենայն ուրեք հասուցանել նմա վնաս։ Բայց Կեսարու պատգամաւորս 'ի սահմանակից քաղաքսն յղեալ, հրաւիրեաց զամենեսին յուսով աւարառութեան արշաւել 'ի վերայ Եբուրոնաց՝ լաւ համարեալ վտանգել զԳաղղիացւոց յանտառս, քան զդասականաց գնդիցն. որպէս զի 'ի խուռն բազմութենէ շրջապատեալ ազգն եղեռնագործ՝ ձետ նորա և անուն ևս քաղաքին ջնջեսցի։ Եւ եկին խռնեցան վաղվաղակի ամենուստ բազմութիւն մեծ։

ԼԵ. Մինչ այս իրք ամենայն ուրեք յերկրին Եբուրոնաց գործէին, գայր հասանէր օրն եօթներորդ սահմանեալ 'ի դարձ Կեսարու առ լեգէոնն պահանորդ աղխից։ Անդ էր տեսանել քանի զօրութիւն է բաղդին 'ի պատերազմի, և պատահարս որպիսիս յառաջ ածէ բաղդ։ Ի

ցրուել Թշնամեացն ահաբեկ, որպէս ցուցաւ աստ 'ի վե-
րոյ, չէր նոցա և ոչ գունդ մի բաւական առ 'ի տալ կաս-
կած երկիւղի. լու եղև առ գերմանացիս յայնկոյս Հռենոսի՝
զի Եբուրոնք յաւար մատնեալ էին, և ամենեցուն էր հրա-
ւէր յաւարառման: Սիկամբրացիք մերձաւորագոյնք 'ի Հռե-
նոս, որոց՝ որպէս 'ի վեր անդր ասացաք՝ ընկալեալ էր ըզ-
Տենկտերս և զՈւսիպետս փախստեայս, փութացեալ ժո-
ղովեն հեծեալս երկու հազար, և լաստիւք և նաւակօք ան-
ցանեն ընդ գետն՝ երեսուն հազար քայլ խոնարհագոյն քան
զկամուրջն հատեալ՝ ուր Կեսարու զպահակապանսն նըս-
տուցեալ էր, և դէպ ուղիղ դիմեն յերկիրն Եբուրոնաց,
ուր գերեն զբազումս 'ի ցրուելոց անտի փախստէից, և տի-
րանան բազմահօյլ հօտից խաշանց, որ սիրելիք են յոյժ
խժժիցն այնոցիկ. և 'ի ցանկութենէ աւարառութեան մղին
'ի հեռաստան, ոչ 'ի մօրուտս և ոչ յանտառս զկայ առնեալ,
ծնեալքս 'ի մարտ և յաւազակութիւն: Հարցանեն զգե-
րեալս՝ թէ ո՞ւր իցէ Կեսար, և ուսանին զի 'ի բացեայ կա՛յր
զօրօքն ամենայն: Եւ մի ոմն 'ի գերելոյն յաւելու. Զի՞ է ձեզ
գոյզն և աղքատին աւարաց 'ի խնդիր ելանել. առ ձեռն կայ
ձեզ ճոխանալ հարուստ աւարաւ: Աստի երեք ժամք են
յԱդուատուկ, ուր զամենայն ճոխութիւնս իւր ածեալ
կուտեալ է լեգէոնաց հռովմայեցւոց. և գունդ սակաւա-
ձեռն պահանորդաց ոչ բաւեն շուրջ պահ ունել անդ զպա-
տուարօքն, և ոչ իշխէ ոք 'ի նոցանէ արտաքս քան զամրոցն
ելանել: Այսու յուսով հրապուրեալ գերմանացւոց՝ դնեն
'ի պահ 'ի զանխուլ տեղւոջ զաւար և զապուր իւրեանց և
ճեպին յԱդուատուկ, առաջնորդ կալեալ զնոյն ինքն՝ որ
զուշակն եղև իրացն:

ԼԶ. Կիկերոն՝ որ ըստ հրամանին Կեսարու զառաջին
աւուրսն բազում զգուշութեամբ հսկէր 'ի վերայ զօրա-
կանին՝ ունել զնոսա յիւրաքանչիւր կայս, ոչ թողլով և ոչ
փայտակրաց ելանել յամրոցէն, յեօթներորդումն աւուր
սկսաւ երկմտել ընդ խոստումն Կեսարու 'ի ժամադրեալ
աւուրն դառնալոյ. քանզի լսէր զարշաւել նորա 'ի հեռա-

տան, և ոչինչ զդարձէն առնոյր զրոյց: Երկնչէր ևս 'ի քրթմնջելոյ զօրացն, որք զերկայնամտութիւն իւր պաշարումն իմն իւրեանց համարէին, ոչ ուրուք կարելով արտաքս քան զամրոցն ելանել. իսկ 'ի հակառակէն ոչ ինչ կասկած երկիւղի ունելով, զի Թշնամին երիւք հազար մղոնիւք 'ի բացեայ՝ ցրուեալ և գրեթէ վատթարեալ ամենևին՝ իշխեսցէ խիզախել ընդդէմ ինունց լեգէոնաց և հզօր հեծելազօրուն, գումարտակս հինգ արձակեաց 'ի հունձս ցորենոյ 'ի մերձակայ արտօրայս, բլրակաւ միով անջրպետեալս յամրոցէն: Էին յամրի անդ բազմութիւն խօթացելոց 'ի լեգէոնաց անտի թողեալ, որոց յայնմ վայրի կազդուրեալ, երեք հարիւրիւ չափ 'ի նոցանէ յղեցան համագունդ ընդ դրօշու. հրաման եղև և մեծի ամբոխի կարաւէկիր զօրաց, և բազմութեան գրաստուց՝ որ 'ի պատնէշս անդ կային, երթալոյ զհետ նոցա:

ԼԵ. Ցայնմ վայրի գան հասանեն յեղակարծ հեծեալք գերմանացւոց բուռն յարձակմամբ, և նովին թափով գուն գործէին ընդ Տեկուման, ընդ յետկոյս դուռն ամրոցին, դրոհել 'ի ներքս: Եւ 'ի հասանել նոցա ընդ զանխուլ կողմն անտառին յանդգաստից մինչև յամրոցն, թանգարք՝ որք սփռեալ կային անդ ընդ պատուարօքն վրանաւորք, ոչ ժամանեցին անկանել 'ի ներքս: Ի յեղակարծ պատահարացն խռովին մերքն, և հազիւ գունդ պահակերացն զդէմ ունի նախայարձակ թափոյն: Շուրջ պատին Թշնամիք զամրացաւն գտանել ուստեք մուտս. Ճգնին մերքն պահել ըղդրունս, զի այլ ամենայն մասունք՝ տեղեաւն և ամրութեամբք շատ իսկ պահպանեալ էին: Ամրականացն առ հասարակ խուճապեալ՝ հարցանէին զմիմեանս վասն աղմկին թէ զինչ իրք իցեն. և չգիտէին ուր զդրօշսն ածել և յոր վայր զկայ առնուլ: Էր որ զամրոցն ասէր գրաւեալ, այլ ոք պնդէր՝ խժից զօպարապետն հարեալ, զզօրսն վատթարեալ, և անդր դիմեալ յաղթանակաւ. և բազումք այնոքիկ էին, որք նանրահաւատ խորանօք վայրաց՝ յուշ ածէին զաղէտս Կոտտայ և զՏիտուրիոսի, զպանելոցն յամրոցի անդ: Եւ

'ի խուճապելոյ անտի նոցա՝ հաստատեցան խուժք 'ի կարծիս, զոր լուեալ էր նոցա 'ի գերւոյն՝ թէ անպատսպար կայր ամրոցն. և սրտապնդեալ քաջալերէին զմիմեանս հորդան տալ ուժգին, և մի՛ զպատեհն գեղեցիկ կորուսանել:

ԼԸ. Էր ընդ պահակերս ամրոցէն թողեալ Գ. Սեքստիոս Բակուլոս խօթ, այն որ առ Կեսարու նախաշտէ կացեալ էր, որպէս յառաջին պատերազմունս անդ 'յիշատակեցաք, և 'ի հնգից աւուրց հետէ մնացեալ էր անկերակուր: Սա անյոյս 'ի կենաց իւրոց և այլոց առ հասարակ, ել անդէն 'ի խորանէն. և տեսեալ զհասանել թշնամեաց, և զվտանգն մեծ անխուսելի, զէն առեալ յորոց անդն կային, արձանացեալ եկաց առ դրան: Զհետ նորա ընթացան և հարիւրապետք գումարտակի պահանորդացն, և առ վայր մի ընդդէմ կալան: Սեքստիոս հարեալ անդ կարեվէր անկաւ նուաղեալ, և բարձեալ յիւրոցն, ձեռաց 'ի ձեռս՝ ածաւ 'ի բաց մազապուր: Յայնմ վայրի խրախուսեցին այլք զիմել յիւրաքանչիւր կայս 'ի պահ, և երևել կազմ և պատրաստք 'ի դիմամարտ:

ԼԹ. Մինչ այս մինչ այն զօրականն մեր դարձաւոր 'ի հնձոց՝ լուաւ զչռինդն աղաղակին. ընթացան հեծեալք, տեսին զմօտալրուտն վտանգ. և չէր անդ տեղի ապաւինի պակուցելոցն ամրանալոյ: Եւ քանզի նորամուտք 'ի զինուորութիւն՝ անհմուտք էին իրաց պատերազմի, կային ակընկառոյցք 'ի հազարապետս և 'ի հարիւրապետս՝ թէ զինչ հրամայիցեն: Չիք ոք քաջասիրտ, որ 'ի յանկարծահաս արկածս ոչ խռովիցի: Տեսեալ բարբարոսաց զդրօշս 'ի հեռուստ՝ զկայ առին 'ի յարձակմանէն, կարծելով 'ի սկզբան անդ դարձ արարեալ լեգէոնացն երթելոց 'ի հեռաստան՝ ըստ բանից գերւոյն. այլ 'ի տեսանել ապա զանօսրութիւն զօրականին, ամենուստ 'ի պատուարս անդր դիմեցին բուռն զօրութեամբ:

Խ. Փութացան կարասէկիրք 'ի բլուրն մերձակայ, այլ իսկ և իսկ վանեալ անտի՝ իջին խառնեցան 'ի ռազմս բանա-

ահա հասեալ ըղձից իւրեանց, նա ընդ գողուղի 'ի խորս և 'ի թաւուտս անտառին թագուցեալ ձողոպրէր, և գիշերախառն զանխլաբար խոյս տուեալ անկանէր այլուր՝ չորիւք և եթ հեծելովք՝ յորս միայն վստահէր հաւատալ զանձն:

ԽԴ. *Այսպէս յաւեր և յանապատ դարձուցեալ Կեսարու զերկիրն համօրէն՝ կորստեամբ երկուց եւեթ գումարտակաց, ժողովեաց զզօրս իւր 'ի Դուրոկորտ քաղաք Ռեմացւոց. և գումարեալ անդ զատեան գալլիացւոց տա 'ի քննել զդաւակցութիւն Սենոնաց և Կարնուտաց, և պարտաւոր գտեալ զԱկկոն, որ գլուխ համախոհութեանն էր կացեալ, ետ զնա 'ի պատուհաս մահու՝ ըստ վաղնջուց սովորութեան ազգին. և որք 'ի պատուհասէ անտի զարհուրեալ՝ խոյս տուեալ էին, արգել 'ի հրոյ և 'ի ջրոյ: Ապա զերկուս 'ի լեգէոնաց 'ի սահմանս Տրեւիրաց, զերկուս այլս առ Լինգոնս, և զայլսն վեցեսին յԱգենդիկոն՝ 'ի սահմանս Սենոնաց կացոյց 'ի ձմերոցս, և զօրացն ամենեցուն պատրաստեալ ցորեան 'ի պարէն՝ մեկնեցաւ ինքն գումարել, որպէս սահմանեալն էր, ժողով յԻտալիա:*

ԿԱՅԻՈՍԻ ՅՈՒԼԻՈՍԻ ԿԵՍԱՐՈՒ

ԳԱՂԻԱԿԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻՆ

Գ Ի Ր Ք Ե Օ Թ Ն Ե Ր Ո Ր Դ

ՆԱԽԱԴՐՈՒԹԻՒՆ

Ա. Համախոհութիւն յոգունց ժողովրդոց Գաղղիոյ 'ի լծընկեց ազատութիւն : Դ. Ընտրել նոցա ապարասպետ խմբեանց զՎերկինգետորիքս Եդուացի : Ը. Կեսարու յեղակարծ արշաւան յԱլուերնս : Ժ. Երթ նորա յօգնութիւն բոյացւոց : ԺԱ—ԺԴ. Նուաճել զքաղաքս Վելաունոդունաց և Գենաբաց, և Նովիոդունաց : ԺԵ—ԺԹ. Գաղղիացւոց հրկէզ առնել զանպատուապար քաղաքս Բիտուրգաց : Մուծանել պարեկապանս յԱւարիկոն՝ զոր պաշարեալն էր Կեսարու : Ի—ԻԱ. Վերկինգետորիքսեայ ամբաստանել առ իւրսն 'ի մատնութիւն, և անբասիր առնել զանձն : ԻԲ. Աւարիկոնի առ ժամանակ մի դիմակալել, և ապա նուաճել պատերազմաւ : ԼԳ. Խլրտումն Եդուացւոց, և Կեսարու գալ առնել մարտին : ԼԴ. Հանդարտեցուցանել զնոսա Կեսարու, և խաղալ զօրօք 'ի Գերգովիա : ԼԵ—ԽԵ. Ի մարտընչել նորա անդ՝ միւսանգամ խլրտել Եդուացւոց : ԽԶ—ԾԲ. Հռովմայեցիք առնուն 'ի Գերգովիա ամրոցս երիս 'ի թշնամեաց. և խոխոտագոյն յարձակմամբ դիմեալ 'ի քաղաքն, վանին մեծաւ կոտորածիւ : ԾԳ. Կեսար յուսաբեկ 'ի նուաճելոյ զքաղաքն, չու առնէ բանակաւ առ Եդուացիս : ԾԸ. Պատերազմին Լաբիենոսի յաջողութիւն 'ի Պարիս : ԿԲ. գալ համախմբիլ նորա ընդ Կեսարու : ԿԳ. Գաղղիացւոց ամենեցուն, բաց 'ի սակաւուց, վարանջել զհետ Եդուացւոց : ԿԴ. Ի դիմել Կեսարու 'ի վերայ Սեկուանացւոց՝ յարձակին 'ի վերայ նորա զհանապարհայն գաղղիացիք ընդ առաջնորդութեամբ Վերկինգետորիքսեայ և մատնին 'ի պարտութիւն : ԿԸ. Հալածէ զնոսա Կեսար մինչև ցԱղեսիա քաղաք՝ յոր անկանին. և պաշարէ զնոսա : ՀԵ. Գաղղիացիք կարդան զդաշնակիցսն յօգնութիւն, որոց եկեալ առ 'ի զերծուցանել զնոսա 'ի պաշարմանէ, խորտակին սպառսպուռ : ՁԹ. Աղեսիա և Վերկինգետորիքս լինին անձնատուք. ընհետ նոցա և Եդուացիք և այլք բազումք :

ԿԱՅԻՈՍԻ ՅՈՒԼԻՈՍԻ ԿԵՍԱՐՈՒ

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՔ

ԳԱՂՂԻԱԿԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻՆ

ԳԻՐՔ Է.

Ա. Ի հանդարտել Գաղղիոյ՝ Կեսար, որպէս հաստատեալն էր 'ի միտ, եւ գնաց գումարել ժողով յԻտալիա։ Անդ լուաւ զսպանումն Կղաւդիոսի, և ստուգեալ զվճիռ հրամանի ծերակուտին ընդ համօրէն Իտալիա 'ի համերդումն զինուորութեան արբունից առ հասարակ՝ հրաման ետ զօրաժողով առնել ընդ գաւառն ողջոյն։ Հնչեաց վաղվաղակի համբաւ իրացն 'ի Գաղղիա յայնկոյս Ալպեանց, և յաւելին գաղղիացիք ստուարացուցանել զհամբաւն ըստ պատշաճի իրաց իւրեանց, որպէս թէ Կեսարու խափանեալ 'ի քաղաքական վրդովմանց՝ ոչ կարիցէ 'ի խռովայոյզ ժամանակին դառնալ առ զօրսն իւր։ Եւ քանզի վաղ իսկ դժոխըմբեր էր նոցա լուծն հռովմէական ընդ որով նուաճեալ կային, զայս պատեհ կալեալ՝ խրախուսեցին յանդգնագոյնս 'ի պատերազմ։ Եւ գումարեալ իշխանաց նոցա ժողովս 'ի զանխուլ և 'ի հեռաւոր խորշս անտառաց, բողոք բարձին վասն սպանման Ակկոնի՝ 'ի նմին վտանգի սպառնալ կալ և ինքեանց. աւաղէին զհասարակաց աղէտս Գաղղիոյ, և վարձս և պարգևս խոստանային՝ որոց յառաջամատոյց լիցին 'ի պատերազմ՝ զխմագրաւեալ 'ի վերայ ազատութեան աշխարհին։

Եւ առէին փութալ կանխել մինչ չև ուրուք իրազգած լեալ գաղտնի խորհրդոյն, արգելուլ զվերադարձ Կեսարու 'ի զօրսն, ոչ ինչ դժուարին համարեալ զայն. զի չէր մարթ լեգէոնաց 'ի հեռաւորութեան սպարապետին իշխել ելանել 'ի ձմերոցաց, և ոչ սպարապետին անօգնական դարձ առնել առ լեգէոնսն: Եւ յայս կնքեցին զբանսն՝ զի լաւագոյն էր անկանել 'ի ճակատամարտի, քան զառաջնոց արութեանցն զփառս, և զառ 'ի նախնեացն ընկալեալ ազատութիւն կորուսանել:

Բ. Ի հաստատել խորհրդեանն՝ յառաջ մատեան Կարնուտք, և յանձն առնուին զամենայն վտանգ 'ի փրկութիւն հասարակաց՝ յառաջադէմք 'ի պատերազմ: Եւ զի վտանգ էր պատանդս յայնժամ առնուլ յիրերաց յապահովութիւն՝ թէ գուցէ յայտնեսցին իրքն, պահանջեցին Կարնուտք առ միաբան երդումն հաւատարմութեան 'ի վերայ համագումար դրօշուց, (որ մեծ. յոյժ և սուրբ համարէր առ նոսա), զի մի յետ նախաձեռն առնելոյ մարտին՝ լքեալ թողցին յայլոց: Մեծապէս գովեցան Կարնուտք, և ամենեքեան որ էին անդ՝ ետուն երդումն, և սահմանեալ զօր և զժամ պատերազմին՝ արձակեցաւ ժողովն:

Գ. Ի գալ հասանել ժամադրեալ աւուրն՝ Կարնուտք ընդ զօրավարութեամբ Կոտուատեայ և Կոնկտոդոնի, որք էին արք յանդգունք, 'ի տալ նշանին յարձակեցան 'ի Գենաբոն, սրակոտ սպանին զհռովմայեցիս բնակեալս անդ 'ի գործ վաճառաշահութեան, ընդ որս և զԿ. Փուսիոն Կոտտաս զասպետ հռովմայեցի, զայր պատուական՝ զոր Կեսարու կարգեալ էր անդ վերակացու պարենից, և յափըշտակեցին զամենայն ինչս նոցա: Լուր եղեն իրքն վաղվաղակի ընդ ամենայն քաղաքս Գաղղիոյ. զի որ ինչ մեծ և երևելի գործեցեալ անդ՝ գեօղից 'ի գեօղս և քաղաքաց 'ի քաղաքս՝ մօտ 'ի մօտոյ ազդին բարձրագոչ աղաղակաւ. որով գործեցեալքն 'ի Գենաբոն՝ յարևածայրս, յառաջնում պահու գիշերոյն լսելի եղեն 'ի ծագս արուերնական սահմանաց՝ ընդ քայլաչափս իբր վաթսուն հազար:

Դ. Անդ յայնժամ Վերկինգետորիքս, որդի Կելտիլլեայ արուեռնացի, երիտասարդ հզօր, որոյ հայր իշխան կացեալ էր բոլորում Գալլիոյ, և յիւրոց անտի քաղաքացեաց սպանեալ վասն Թեկն ածելոյ զԹագաւորութեան, համախմբեաց զձեռնակածս իւր և վառեաց գիւրաւ զոգիս նոցա, մինչև ամենեցուն 'ի լուր բանից նորա 'ի զէն ընթանալ: Բայց Գոբաննիտիոնի հօրեղբօր նորա և այլոց աւագաց ոչ հաճոյ Թուեցեալ 'ի Թեթուս մտանել բախտի, արտաքսեցին զնա 'ի քաղաքէ անտի Գերգովիայ. այլ նորա ոչինչ կասեալ 'ի խորհրդոցն, և 'ի գեղջս և յագարակաց ժողովեալ զանկեալս և զոճրագործս՝ արար իւր գումարտակ. և որոց միանգամ հանդիպեցին 'ի քաղաքացեաց՝ յինքն յանկուցեալ զնոսա, յորդորէր զամենեսեան զէն առնուլ 'ի փրկութիւն հայրենեաց: Եւ ստուարացուցեալ նորօք զզօրս իւր, վանեաց 'ի քաղաքէն զհակառակորդս, յորոց սուղ ինչ յառաջ ինքն արտաքսեալ էր: Եւ Թագաւոր յիւրոցն կարդացեալ՝ հրեշտակս ամենայն ուրեք արձակեաց, երդմնի առնել զքաղաքս՝ կալ հաստատուն յուխտին իւրեանց: Արագ արագ միաբանեցին ընդ նմա Սենոնք, Պարիսացիք, Պիկտոնք, Կադուրկացիք, Տուրոնացիք, Աւլերկացիք, Լեմովիկք, Անդեանք, և այլք ամենքեան զովկիական ծովեզերեայքն բնակեալք. և ամենեցուն հաւանութեամբ առեալ իշխանութիւն, հրաման ետ քաղաքաց իւրաքանչիւր տալ պատանդս, և զօրս այսչափ յղել անյապաղ, սահմանեալ նոցա չափ և ժամանակ զէնս պատրաստելոյ: Երկցագոյն հոգ և խնամ կալաւ հեծելազօրուն. և ընդ մեծի փութոյն կցորդեալ զխստութիւն իշխանութեան՝ սաստկութեամբ պատուհասից ահացուցանէր զհեղգացեալսն. զըմբռնեալսն 'ի ծանր ինչ յանցանս՝ հրով և դառն խոշտանգանօք կորուսանէր, և զԹեԹև ինչ յանցուցելոցն զաչս բրեալ, կամ ականջատս առ իւրսն արձակէր 'ի խրատ զգուշութեան, խստութեամբ պատուհասիցն ահ և սոսկում յայլս արկեալ:

Ե. Եւ 'ի սուղ ժամանակի պատուհասիւքս այսոքիւք

յաճախեալ զզօրս իւր, արձակեաց զՂուկտերիոս՝ զայր քաջայանդուգն, գնդաւ միով 'ի Հռութենս, և ինքն խաղաց գնաց 'ի վերայ Բիտուրգաց: Այդ եղև նոցա գալուստ իւր, և յղեցին հրեշտակս աղաչաւորս առ դաշնակիցս իւրեանց Եդուացիս՝ տալ իւրեանց ձեռն օգնականութեան առ 'ի վանել զիւրաւ զզօրս թշնամւոյն: Նոքա՝ խորհրդով տեղակալաց, զորս Կեսարու թողեալ էր առ զօրսն, յղեցին հեծեալս և հետևակս 'ի զօրավիգն Բիտուրգաց. որոց հասեալ յափն Լիգերիս գետոյ, որ անջրպետ է ընդ Բիտուրիգս և ընդ Եդուացիս, զկայ առին անդ զաւուրս ինչ, և ոչ համարձակեալ անցանել ընդ գետն, դարձան այսրէն առ իւրեանս. և ասէին ցտեղակալս մեր՝ յերկիւղէ դաւանոց Բիտուրգաց փախուցեալ, որպէս թէ յանցս գետոյն՝ Բիտուրիգք աստի և Արուերնեանք անտի պաշարելոց էին զինքեանս: Բայց թէ արդարև այս պատճառք էին դարձի նոցա, եթէ ստայօդեալ առ տեղակալս մեր, ստուգութեամբ ասել ոչ ունիմ: Բայց ընդ դառնալ նոցա՝ իսկ և իսկ միաբանեցին Բիտուրիգք ընդ Արուերնացիս:

Զ. Իրազեկ եղև Կեսար յԻտալիա. և զի լուեալ ևս էր զի ճարտարութեամբ Կն. Պոմպէի ցածուցեալ էին աղմուկք քաղաքականք, գէմ եդեալ գնաց 'ի Գալլիա յայնկոյս Ալպեանց: Այլ 'ի հասանել անդր՝ անկաւ 'ի մեծ վարանս՝ որպէս ընդ զօրսն միանալ. զի եթէ զլեգէոնսն 'ի Պրովինկիա առ ինքն կոչէր, հարկ էր նոցա առանց իւր մղել պատերազմ զճանապարհայն, իսկ ինքնին երթալ առ նոսա՝ ոչ թուէր նմա իմաստութիւն, զի վտանգաւոր համարէր հաւատալ զանձն այնոցիկ իսկ՝ որ ոչն խլրտէին յայնժամ:

Է. Ցայնմ վայրի Ղուկտերիոս, որ 'ի Հռութենս երթեալ էր, միաբանեաց զնոսա ընդ Արուերնացիս. և յառաջ անցեալ 'ի Նիտոբրիգս և 'ի Գաբալս՝ էառ պատանդս 'ի նոցանէ, և բազմադունդ զօրք խաղաց 'ի Նարբոնեանն Պրովինկիա՝ առնուլ զայն յարձակմամբ: Այդ եղև Կեսարու, և թողեալ նորա զամենայն՝ փութացաւ 'ի Նարբոն. և

հասեալ անդր՝ սրտապնդեաց զպակուցեալսն, և կացոյց պարեկապանս 'ի Հռութենս Պրովինկիոյ, 'ի Վոլկս արեկոմեանս, 'ի Տոլոսա և 'ի շրջակայս Նարբոնի սահմանակիցս թշնամեաց. և հրաման ետ կիսոց 'ի զօրացն՝ զորս 'ի գաւառէ անտի ժողովեալ էր, և որոց նորընտիրս յԻտալիոյ ածեալ ընդ իւր, գնալ համախմբել 'ի Հելուիս՝ սահմանակիցս Արուերնաց:

Ը. Զայսոսիկ այսպէս տնօրինեալ Կեսարու, և զի Լուկտերիոս ևս՝ (բազմավտանգ համարեալ դիմել 'ի մէջ պահակապանաց՝ թէ գուցէ պաշարիցի 'ի նոցանէ), 'ի բաց գնացեալ էր, խաղաց գնաց 'ի Հելուիս: Եւ թէպէտ լեառնն Կեբեննայ, որ բաժանէ զԱրուերն 'ի Հելուեաց, 'ի կարեձմեռն եղանակին ձիւնախաղաղ ծածկեալ արգելոյր զանցս, այլ նա 'ի ձեռն տաժանակիր աշխատութեան զօրականին 'ի բաց պեղեալ զձիւնն ցվեց ոտնաչափ 'ի խոր, և հորդեալ ուղի, եհաս 'ի սահմանս Արուերնաց: Նոքա որպէս պարըսպաւ պատսպարեալ լերամբն Կեբեննայ, ընդ որ չէր ուրուք երբէք յայնմ եղանակի հատեալ անցեալ, մինչդեռ յապահովի զանձինս կարծէին, ըմբռնեցան 'ի յետին յեղակարծ տագնապ: Քանզի Կեսար հրաման ետ այրուձիոյն շուրջ գալ 'ի բացէ՝ որպէս մարթ էր, և արկանել ահ 'ի թշնամիս: Վաղ ընդ փոյթ հնչեաց համբաւն և հասին դուժկանք առ Վերկինգետորիքս. և խռովեալ Արուերնաց՝ պատեցան զնովաւ, և սաղպէին թախանձէին փրկել զնոսա և մի լքանել 'ի ձեռս թշնամեաց. մանաւանդ զի յիւր վերայ կայր բովանդակ պատերազմն: Ոչ անվրդով եկաց Վերկինգետորիքս ընդ աղաչանս նոցա, շարժեաց զբանակն 'ի Բիտուրգաց յԱրուերնիկս:

Թ. Բայց Կեսարու կանխաւ գուշակեալ որ ինչ առնելոցն էր Վերկինգետորիքս՝ ոչ յամեաց 'ի տեղւոջն աւելի քան զաւուրս երկուս, և առ 'ի լրումն զօրականին և այրուձիոյ՝ մեկնեցաւ 'ի բանակէն, թողեալ հրամանատար զօրացն զպատանին Բրուտոս: Եւ պատուէր ետ նմա յածեցուցանել հեծեալս 'ի բացէ որպէս մարթ էր. և ես փոյթ

կալայց առէ, ոչ աւելի քան զաւուրս երիս յամել 'ի դարձ: Այսու պատրաստութեամբ մեկնեալ, շտապաւ մեծաւ ըստ կարի, եհաս 'ի Վիեննա անակնկալ իւրոցն: Անդ գը-տեալ զնորընտիր այրուձին, զոր բազում աւուրբք յառաջ յղեալ էր անդր, անդուլ արշաւանօք զտիւ և զգիշեր՝ ընդ սահմանս Եդուաց դիմեաց 'ի Լինգոնս, ուր լեգէոնք երկու ձմերէին, որպէս զի եթէ երբէք Եդուացիք ձախողակի ինչ զկենաց իւրոց խորհեսցին, վաղեալ անցցէ զվտանգաւն 'ի բաց: Եւ ժամանեալ անդր՝ առաքեաց կոչեաց զայլ ևս լե-գէոնս, և մինչև Արուերնաց գիտացեալ զգալուստ իւր՝ համախմբեաց զամենեսեան 'ի մի վայր: Իբրև զայն լուաւ Վերկինգետորիքս՝ դարձաւ անդրէն զօրօքն 'ի Բիտուրիգս, և անտի դիմեաց պաշարել զԳերգովիա քաղաք Բոյացւոց, զորս 'ի հելուետական պատերազմին պարտեալ Կեսարու և բնակեցուցեալ էր անդ:

Ժ. Ի վարանս տագնապի անկաւ յայնժամ Կեսար. զի եթէ զմնացուած ձմերայնոյն համախումբ 'ի միում վայ-րի զլեգէոնսն ունէր, և հարկաւորք Եդուացւոց պարտեալ նուաճէին, վտանգ էր վտարանջելոյ յիւրմէ համօրէն Գաղ-ղիոյ՝ վասն բարեկամաց անօգնական մնալոյ. իսկ թէ առա-ռաժամ հանէր զզօրսն 'ի ձմերոցաց, խիթայր զկարօտու-թենէ պարենի՝ վան ծանու աշխատութեամբ ածելոյ զայն: Սակայն ընտրեաց զամենայն նեղութիւն յանձն առնուլ քան զայնպիսի նախատինս՝ թօթափելոյ յիւրմէ բարեկա-մաց ամենեցուն: Վասն որոյ յորդորեալ զԵդուացիս հա-սուցանել պաշարս, փութացաւ զեկուցանել բոյացւոց զգալուստ իւր, խրախուսել զնոսա կալ հաւատարիմ, և արիաբար զդէմ ունել բուռն յարձակման թշնամեաց: Եւ թողեալ յԱգենդիկոն լեգէոնս երկուս և զաղխս զօրուն, դիմեաց առ բոյացիս:

ԺԱ. Ի վաղիւ անդր եհաս 'ի Վելլաւնոդոն քաղաք Սե-նոնաց, 'ի մտի եդեալ նուաճել զայն վասն անխափան 'ի թշնամեաց կացուցանելոյ զճանապարհս յետկուսէ՝ յըն-դունելութիւն պարենից. և յաւուրս երկուս էած պա-

նէշ զքաղաքաւն. յերրորդումն աւուր հասին անտի հրեշտակք՝ յանձն առնուլ զնուաճութիւն. և հրամայեաց նոցա Կեսար ածել առ ինք զզէնս և զգրաստս, և տալ պատանդս վեց հարիւր: Եւ թողեալ անդ զՏրեբոնիոս իւր տեղակալ՝ 'ի կատարումն հրամանին, խաղաց գնաց դէմ եդեալ 'ի Գենաբոն Կորնուտաց: Նոցա այն ինչ լուեալ էր զպաշարումն Վիլլաւնոդոնի, և յերկարել կարծելով իրացն, պատրաստէին յղել զօրս 'ի Գենաբոն առ 'ի պաշտպանութիւն: Անդր Կեսար յաւուրս երկուս հասեալ՝ բանակեցաւ հանդէպ քաղաքին. այլ զի տարաժամեալ էր օրն, եթող ըզյարձակումն 'ի վաղորդայն, հրաման տուեալ զօրականին կազմել պատրաստել զկարևորս 'ի նոյն: Բայց կամուրջ գետոյն Լիգերի կցորդէր ընդ քաղաքին, և կասկածեալ Կեսարու թէ գուցէ գիշերայն փախիցեն քաղաքացիք 'ի բաց, հրամայեաց երկուց սպառազէն լեգէոնաց հսկել և պահ ունել անդ: Եւ արդարև մերձ 'ի հասարակել գիշերոյն ելին գենաբոնացիք 'ի քաղաքէն, անցանել ընդ գետն: Ազդ եղև Կեսարու 'ի պահանորդաց, և յառաջ մատոյց զլեգէոնն՝ որք կազմ և պատրաստ կային ըստ հրամանին, և հուր հարեալ զդրանց քաղաքին եմուտ 'ի ներքս և տիրեաց անդ, սակաւուց յոյժ 'ի բնակչացն 'ի բաց փախուցեալ, զի անձկութիւն ճանապարհաց և կամրջին՝ ոչ տային անցս բազմութեան փախստէից: Եւ մատնեաց զքաղաքն 'ի հուր և յաւար զօրականին. և անցեալ ընդ Լիգերիս, եհաս 'ի սահմանս Բիտուրգաց:

ԺԲ. Վերկինգետորիքս ընդ լսել զգալուստ Կեսարու, եթարձ զպաշարումնն, և փութացաւ ընդդէմ նորա: Կեսարու եդեալ էր 'ի մտի պաշարել և զՆովիոդուն քաղաք Բիտուրգաց՝ որ կայր 'ի վերայ ճանապարհին. այլ հասին անտի հրեշտակք աղաչաւորք՝ ներել ինքեանց և խնայել 'ի կեանս իւրեանց: Յայնժամ Կեսար առ 'ի վճարել զիրսն՝ նովին փութով որով յաջողեալն էր յամենայնի, հրամայեաց նոցա ածել զզէնս իւրեանց և զձիան և տալ պատանդըս: Եւ մինչ դեռ զկէս պատանդիցն ընկալեալ, և 'ի խըն-

գիր մնացելոցն և զինուց և զրաստուց, հարիւրապետս սա-
կաւաձեռն զօրօք 'ի ներքս 'ի քաղաքն յղեալ էր. երևէին
'ի հեռուստ հեծեալք յառաջընթացք զօրուն Վերկինգետո-
րիգեայ: Իբրև տեսին զնոսա քաղաքացիքն՝ յուսով օգնակա-
նութեան խրախուսեալք՝ աղաղակ բարձին, 'ի զէն ընթա-
ցան, առին զդրունս, և 'ի պարիսպս անդր 'ի վէր փութա-
ցան: Եւ հարիւրապետացն գիտացեալ զի 'ի տեսիլ Գալ-
լիացւոց յայլ ինչ մտաբերեն քաղաքացիքն, սուսերամերկ
կալան զդրունսն, և զիւրեանցայինս առ հասարակ հանին
'ի դուրս ողջ անվնասանք:

ԺԳ. Յայնժամ եհան Կեսար 'ի բանակէն զհեծելա-
գունդն 'ի ձիամարտ. և 'ի պարտասել իւրոցն արձակեաց
փոխանակ նոցա զգերմանացի այրուձին իբր չորեք հարիւր,
զորս 'ի սկզբանէ հետէ ունէր առ իւր: Գալլիացւոց ոչ
ժուժկալեալ ընդդէմ բուռն յարձակման նոցա, դարձան
'ի փախուստ և անկան 'ի բանակ իւրեանց՝ կորուսեալ ըզ-
բազումս: Ի տեսիլ պարտութեան նոցա վերստին ահ պա-
տեաց զքաղաքացիս, և կալեալ զորս համարէին դրդիչս
խուժանին, ածին առ Կեսար և եղեն նմա անձնատուր:
Յետ այսորիկ խաղաց գնաց Կեսար յԱւարիկոն քաղաք
հզօր և պաշարապինդ 'ի սահմանս Բիտուրգաց՝ բնակեալ
յերկիր արգաւանդ. որում եթէ տիրանայր՝ վստահ էր 'ի
նուաճել զԲիտուրիգս առ հասարակ:

ԺԴ. Վերկինգետորիքս՝ 'ի ձախողել իրաց իւրոց հետ-
զհետէ 'ի Վելլաւնոդոն 'ի Գենաբոն և 'ի Նովիոդուն, կո-
չեաց զիւրսն 'ի ժողով և ասէ. Պարտ էր մեզ այլազգ յոյժ
մինչև ցայժմ տալ պատերազմ, և ամենայն հնարիւք հա-
տանել զճարակ և զպաշար հռովմայեցւոց, որ չէ ինչ դը-
ժուարին. և յաճախութիւն հեծելազօրու նոցա և եղանակ
տարւոյ նպաստեն մեզ 'ի նոյն, զի չեն արօտք 'ի հունձս, և
'ի ստիպել թշնամեաց սփռել 'ի շէնս և յագարակս 'ի խնդիր
խոտոյ, մարթ է այրուձիոյն մերոյ հարկանել զնոսա աւուր
աւուր և սպառել: Պարտ է մեզ դարձեալ 'ի փրկութիւն
հասարակաց անտեսել զանձնիւր օգուտ և տալ հրոյ զգիւ-

զօրէս և պչէնս, որ շուրջ զսահմանօք Բոյայ՝ ցոր վայր մարթ էցէ նոցա երթալ զպարենից։ Առ մեզ առատութիւն է ամենայնի, և ուր և երթայցեմք 'ի պատերազմ, անտի մատակարարեսցի մեզ առատապէս. իսկ հռովմայեցւոց հասցէ սովամահ լինել, կամ հեռի 'ի բանակէն թափառել վասնդաւ մեծաւ։ Եւ զի՞նչ խոտիր իցէ ընդ կոտորած սպառելոյն և ընդ սովամահ 'ի պարենից՝ սպառուած. յերկոսին ևս արկածս չէ մարթ նոցա տալ պատերազմ։ Այլ և զքաղաքս անպատսպարս տեղեաւն և ամրութեամբ՝ պարտ է մեզ տալ 'ի հուր. զի մի՛ մերոցն խուսելոյ 'ի պատերազմէ լիցի ապաւէն, և մի՛ հռովմայեցւոց տեղի պատրաստ 'ի գիւտ պարենից և աւարաց։ Եթէ ծանր և դժոխըմբեր այսոքիկ թուեսցին, յուշ ձեզ՝ զի ծանրագոյն ևս լիցի գերութիւն որդւոց և կանանց և կորուստ կենաց, որ անհրաժեշտ հարկ է պարտելոց։

ԺԵ. Հաստատեցաւ 'ի ժողովն անդ ամենեցուն հաւանութեամբ խորհուրդն այն, և քսան և աւելի ևս քաղաքք Բիտուրգաց այրեցաւեր եղեն 'ի միում աւուր. նոյնպէս և յայլ գաւառս. և էր տեսանել ամենայն ուրեք հրդեհ բորբոքեալ. և թէպէտ ցաւել ցաւէր ամենեցուն ընդ այն, այլ յուսով հուպ ընդ հուպ աներկբայելի յաղթութեան՝ խրախուսէին լինելի զառժամ փոխարինելոյ։ Ի համախուռմբ ժողովն խնդիր եղև զԱւարիկոն քաղաքէ՝ պաշտպանել արդեօք այնմ, թէ հրոյ տալ և զայն։ Անդ Բիտուրիգք յոտս անկեալ գալլիացւոց ամենեցուն, աղերս արկանէին՝ մի՛ զգեղեցկագոյնն 'ի քաղաքս Գալլիոյ ստիպեսցեն ընդ իւրեանց ձեռն մատնել հրոյ 'ի ճարակ։ Եւ յաւելուին. «Քաղաքն ինքնին պատսպարեալ է 'ի բնէ տեղեաւն, ամենուստ գրեթէ շուրջ պատեալ 'ի գետոյ և 'ի մօրից, մի միայն ունելով մուտ նեղ և անձուկ»։ Լսելի եղեն աղաչանք նոցա, և Վերկինգետորիքս՝ զառաջինն անողոքելի՝ զիջաւ տալ և ինքն յաղերս նոցա և 'ի գութ ժողովրդեան, և յանձնեցաւ քաղաքն 'ի խնամս պաշտպանութեան որանց քաջաց ընտրելոց։

ԺԶ. Վերկինգետորիքս յամրագնաց զհետ երթայր Կեսարու, և ընտրեաց իւր բանակեղ՝ ամրացեալ շուրջանակի յանտառաց և 'ի մօրից՝ հեռի յԱւարիկոնէ հնգետասան հազար քայլ։ Անդ լրտեսք հաւատարիմք զեկուցանէին նմա հանապազօր ժամ 'ի ժամէ որ ինչ գործէրն 'ի քաղաքին, և ինքն զոր կամէրն տայր նոցա հրաման։ Դէտ կայր երթելոցն 'ի մէնջ 'ի խնդիր խոտի և պարենից, և որոց երթայինն ըստ հարկի հեռագոյնս 'ի բանակէն, 'ի վերայ յարձակեալ՝ տագնապ մեծ հասուցանէր նոցա, թէպէտ և ոչ վերջանային մերքն 'ի հնարաւոր զգուշութեանց՝ փոխելով զժամ և զռահ երթևեկի։

ԺԷ. Կեսարու յայն կողմն քաղաքին հարեալ բանակ, ընդ որ նեղ և անձուկ, ըստ ասացելումս վերագոյն, ընդ մէջ գետոց և մօրից էին մուտք 'ի քաղաք անդր, ձեռն էարկ 'ի պատրաստութիւն հողաբլրոյ, 'ի կազմութիւն շարժականաց պարսպամարտ պատնիշաց, և 'ի կանգնել մարտկոցս երկուս, զի ոչ ներէր տեղին 'ի բնէ՝ ածել շրջապատնէշ։ Իսկ վասն պարենից ոչ դադարէր 'ի յորդորելոյ զԲոյացիս և զԵդուացիս. այլ յետինքն թերահոգք՝ գոյզն ինչ լինէին նպաստ. և առաջնոց չէր ճոխութիւն բազում, զի քաղաք փոքրիկ էր նոցա և տկար, և զոր ունէին՝ սպառեցին փութով։ Սմին իրի տուայտէր զօրն 'ի մեծի կարօտութեան պարենից՝ վասն աղքատութեան Բոյացւոց և առ անհոգութեան Եդուացւոց, և վասն հինիցն այրեցաւ էր լինելոյ, մինչև պակասէր և հաց զօրականին զաւուրս բազումս, և 'ի հեռաւոր գեղօրէից հայթայթէին խաշինս՝ հարկանել նոքօք զանհնարին քաղց իւրեանց։ Սակայն և ոչ բան մի՝ դժպատեհ մեծանձնութեան հռովմէական ժողովրդեան և առաջնոց յաղթութեանցն, եւս 'ի զօրս անդ լսելի։ Նա մանաւանդ 'ի կոչել Կեսարու զլեգէոնս 'ի վաշտս, և 'ի հետազօտել զկամս նոցա՝ զի թէ չկարիցեն բերել առվոյն ծանրութեան՝ բարձցէ զպաշարումն, ամենեքեան առ հասարակ խնդրէին չառնել նոցա զայն նախատինս, և ասէին. « Այս քանի ամք են զի ընդ հրամանաւ քով զի-

նուորեալ՝ և ուրեք երբեք չառաք յանձն զվատութիւն թողլոյ թերակատար զձեռնարկ 'ի գործ. 'ի ձեռնթափ լինել արդ 'ի պաշարմանէս՝ նախատինս մեծ անիցեմք զմեզ: Լաւ իցէ մեզ ծանունց եւս վշտաց հանդուրժել, քան թողուլ անպատուհաս զնենգ գալլիացւոց, և չխնդրել զվրէժ արեան կոտորելոցն 'ի նոցանէ 'ի Գենաբոն »: Զնոյն և առ հարիւրապետս զօրաց և առ հազարապետս երկրորդէին, զի հասուսցեն յունկն Կեսարու:

ԺԸ. Այն ինչ Կեսար զմարտկոցսն 'ի պարիսպ անդր մատոյց, լուաւ 'ի գերւոյն՝ զի Վերկինգետորիքս առ նուազելոյ պարենից փոխեալ էր զբանակետղ իւր մերձ յԱւարիկոն, և առեալ զայրուձին և զմեկնակազէնս, որք սովորեալ էին խառն ընդ հեծեալս տալ պատերազմ, գարանէր նստէր 'ի տեղւոջ՝ ուր համարէր ելանել մերոցն 'ի վաղորդայն զճարակէ: Եւ իբրև գիտաց զայս, չու արար լռելեայն զհասարակածաւ գիշերոյ, և յառաւօտուն պահու եհաս մօտ 'ի բանակետղ թշնամեաց: Նոցա անդէն և անդ իրազեկ եղեալ 'ի ձեռն լրտեսաց գալստեան Կեսարու, թագուցին 'ի մացառուտս անտառաց զկառս իւրեանց և զաղխըս, և հանեալ կարգեցին զզօրսն 'ի բարձրաւանդակ տեղւոջ յընդարձակ բլրի: Զայն տեսեալ Կեսարու իսկ և իսկ հրաման ետ իւրոցն՝ կուտել 'ի մի վայր զամենայն աղխս և զկարասի, և 'ի զէն ընթանալ:

ԺԹ. Եւ էր բլուրն զառ 'ի կողեալ հեշտին 'ի վերելս. և եղտիւր դժուարագնալի և բազմավտանգ գրեթէ ամենուստ շուրջ պատէր՝ իբր յիսուն ոտնաչափ 'ի լայնութիւն: Զայն տեղի կալան գալլիացիք իւրեանց ապաւէն՝ հատեալ զկամուրջս. և բաժանեալ յիւրեանս ըստ ազգաց և ըստ քաղաքաց, պահէին զեղտիւրն՝ չթողուլ ումեք վաղել անցանել ընդ այն, կազմք և պատրաստք՝ եթէ իշխեսցեն երբէք հռովմայեցիք հորդան տալ ընդ այն, հարկանել 'ի բարձուէ անտի զաշխատեալսն 'ի դժուարին անցս լճին: Ի տեսանել ուրուք զկալ նոցա այնչափ մօտ առ թշնամին, համարէր արդեօք վառեալս զնոսա 'ի հանդէտ պատերազմ.

պէս հայեցեալ 'ի խոհր անհաւասարութեան տեղւոյն, 'ի ձեռս առնուլ էր՝ զի էին ցոյցք մնոտիք։ Կեսարու տեսեալ զպատուամն զօրացն ընդ համարձակել Թշնամեաց այնպէս 'ի մօտոյ ընդ դէմ իւրեանց, և զի նշան խնդրէին 'ի պատերազմ, եցոյց նոցա քանի տուժից և կորստեան քաջորերոյ մեցի նոցա յաղթութիւնն. և յաւել. «Քանզի տեսանեմ զձեզ պատրաստս 'ի դիմագրաւել վասն իմ յամենայն վտանգ, անիրաւ լիցիմ մեծապէս 'ի դատապարտութիւն ինձ, եթէ առաւել քան զձերն՝ սիրելի իցեն ինձ կեանք իմ»։ Այսպէս արգահատեալ և սփոփեալ զզօրսն, ած զնոսա զայն օր 'ի պատնէշս՝ հրաման տուեալ պատրաստել որ ինչ կարեւորն էր 'ի պաշարումն քաղաքին։

Ի. Վերկինգետորիքս դարձ արարեալ առ իւրսն՝ ամբաստանեցաւ 'ի մատնութիւն՝ վասն ածելոյ կացուցանելոյ զբանակն հուպ առ հռովմայեցիս, և վասն մեկնելոյ իւրոյ 'ի բանակէն հեծելազնդաւն համօրէն. զի ելք զզօրն առանց զօրավարի, որով պատեհ գտեալ հռովմայեցւոց՝ հուպ ընդ հուպ եկին հասին. և ասէին. «Այսոցիկ ամենայնի ոչ է մարթ վայրապար և առանց համախոհութեան իրիք հանդիպել. խնդրէ ուրեմն գա Թագաւորել 'ի Գաղղիա շնորհիւ Կեսարու և ոչ մերովս ձեռնտուութեամբ»։ Որոց եւ պատասխանի Վերկինգետորիքս. «Զբանակն առ 'ի չգոյէ անդ ախօտոյ փոխեցի այսր ձերովդ իսկ խորհրդով. եկի հուպ առ հռովմայեցիս ձգեալ 'ի պատկանաւոր դրից տեղւոյս՝ որ 'ի բնէ ամրացեալ է. զայրուձին ումպէտ աստ՝ յանդգնալի տեղիս՝ ածի ընդ իս ուր մարթ էր նմա լինել օգտակար. 'ի մեկնել իմում չԹողի զոք իշխան հրամանատար՝ յառաջահայեաց խորհրդով, զի մի 'ի սախպելոյ բազմութեան ձեռնամուխ լիցի 'ի պատերազմ, որում ցանկացեալս տեսանէի զամենեսեան առ կարճմտութեան՝ ոչ եւս կարելով ձեր ժուժկալել երկարատեւ աշխատութեան։ Հռովմայեցւոց գալ այսր՝ եթէ ըստ դիպաց յաջողեալ, բախտին են շնորհք, իսկ եթէ յանձնարկութենէ ուրուք կոչեցեալ՝ կոչողին է շնորհք։ Տեսանէք աստ 'ի բարձուէ զանօրու-

թիւն թշնամեաց և զօրկարութիւն նոցա, որով ոչ իշխեալ գալ 'ի մարտ, խոյս ետուն վտառութեամբ 'ի պատնէշս իւրեանց: Ձեն ինձ պէտք ընդունել մատնութեամբ 'ի Կեսարէ զիշխանութիւն, զոր կարեմս ունել յաղթութեամբ՝ որ պատրաստեալ կայ առաջի իմ և գաղղիացւոց համօրէն: Նա առանիկ եթէ համարիք՝ զի ընդ փառս իմ քան ընդ փրկութիւն ձեր հոգայցեմ, արդ իսկ դարձուցից զաւանդն 'ի ձեռս ձեր: Եւ զի քաջ խելամուտ իցէք անկեղծութեան բանիցս, նոցին իսկ հռովմէական զօրացն լուարուք »: Եւ հրամայեաց ածել զհնձողսն, զորս աւուրբք ինչ յառաջ կալեալ էր յարօտս և տանջեալ 'ի կապանս սովով: Նոքա յառաջագոյն խրատեալք զինչ առ հարցուածս տալ պատասխանի՝ ասեն. « Զօրականք եմք 'ի լեգէոնականաց անտի, գաղտագողի ելեալք 'ի բանակէն առ սովոյ՝ գտանել ինչ թէ կարիցեմք՝ ցորեան կամ խաշն յարօտի. հանգոյն մեզ և բանակն ողջոյն տուայտի սովալլուկ. ամենեցուն անկեալ 'ի զօրութենէ՝ ապիկարք 'ի գործ վաստակոց: Նմին իրի եթէ յերիս աւուրս ոչ նուաճեսցի քաղաքն, Կեսարու եդեալ է 'ի մտի չու առնել մեկնել բանակաւն 'ի բաց »: Յաւել յայնժամ Վերկինգետորիքս. « Այսորիկ ահա բարութիւնք առ ձեզ այնորիկ՝ զոր ամբաստանէքդ 'ի մատնութիւն, և որոյ նախահոգ խնամով տեսանէք այսօր ըզզօրն յաղթական՝ առանց արեան ձերոյ՝ սպառեալ իմն 'ի սովոյ, և ոչ 'ի փախչել իւրում անարգաբար՝ գտանելով ուրեք ընկալուչ իւր, և ոչ քաղաք՝ որ տայցէ նմա ապաւէն »:

ԻԱ. Աղաղակեցին ամենայն բազմութիւն զօրացն, և 'ի շռինդն զինուց՝ որպէս սովորութիւն էր նոցա՝ յայտ արարին զհաճութիւն իւրեանց ընդ բանս նորա, և ասեն. « Արդարև զօրավար մեծ Վերկինգետորիքս, չիք երկբայել ընդ հաւատարմութիւն նորա, ոչ ոք ճարտարագոյն քան զնա գիտացէ ուղղել զպատերազմ »: Եւ հաստատեցին այրընտիր յամենայն զօրուէն՝ բիւր մի մուծանել 'ի քաղաքն անդրր, և մի՛ զհասարակաց փրկութիւն 'ի Բիտուրիգս թո-

ղուլ. որք 'ի պահել զքաղաքն՝ անձանց ընծայեցեն բռվանդակ զպարծանս յաղթութեան։

ԻԲ. Գաղղիացիք ազգ ճարտար և աջող 'ի նմանութիւն, յուսանել և 'ի գործել զհնարս ամենայնի զոր տեսանեն, բազմահնար մարթանօք իւրեանց մրցէին ընդ անզուգական քաջութեան մերոյ զօրականին։ Քանզի հանգոյցս կեղթկապս զգերանդեօք[1] արկեալ և 'ի բաց զայնոսիկ գարձուցեալ՝ անուորդօք 'ի ներքս ձգէին. և փլուզանէին զհողաբլուրս՝ ական 'ի ներքոյ հատեալ. զի առ յաճախութեան առ նոսա բովուց երկաթոյ՝ վարժք էին և հմուտք 'ի հատանել ականս պէսպէս։ Պարիսպք նոցա ամենուստ ամրացեալ էին փայտակերտ մարտկոցօք՝ պատեալ մորթովք. և ստէպ ստէպ 'ի տուէ և 'ի գիշերի յարձակէին 'ի պատանէշս մեր հրձիգ լինել, հարկանել զվաստակաւորս 'ի գործ, և ըստ բարձրանալ մարտկոցաց մերոց օր ըստ օրէ ամբարձմամբ հողաբլրոց, յաւելուին և ինքեանք բարձրացուցանել զիւրեանցն՝ գերան 'ի գերան կցորդելով առ 'ի վեր. և 'ի գետնափոր անցս ճանապարհաց ընկենուին խանձողս և գերանս ծայրատաշս, կուպր եռացեալ և քարինս ստուարս, խափանել նոքօք զզօրական մեր 'ի պարիսպս անդըր մերձենալոյ։

ԻԳ. Գաղղիացւոց առ հասարակ գրեթէ մի և նոյն օրինակ էր պարսպաշինութեան. գերանս միափերթս ուղղաբերձ հարստեն 'ի գետին երկոտնաչափ անջրպետօք՝ պահանգակապս զօտեաւ յետկուսէ, շուրջ ամրացուցեալ թանձրախիտ հողակուտիւ. և յանջրպետսն զոր ասացաք՝ զետեղեն յառաջոյ կողմանէ քարինս մեծամեծս։ Եւ հաստատեալ զայն հաստաբեստ և միայար, յաւելուն 'ի վերայ այլ կարգ նովին զուգաչափ հեռաւորութեամբ գերանաց ամենուստ. և յիւրաքանչիւր հաւասար անջրպետսն՝ զե-

1 Գերանդիք պատերազմականք հաստատեալք 'ի ծայրս երկայն ձողոց՝ որովք վարէին 'ի քանդել զպարիսպս և 'ի խլել զփայտակերտս կամ զտախտակամածս նոցին։

րան ընդ մէջ զետեղեն քարինս, ճարտարապործ արուեստիւն առնել անպրդուելի։ Զայսօրինակ յառաջ վարեն ըղգործն մինչև ցպատշաճ բարձրութիւն պարսպին։ Այսու ուղղաձիգ շարակարգութեամբ քարանց ընդ գերանս զուգադրեալ՝ ոչ անշուք երևի գործն, և 'ի պաշտպանութիւն ևս քաղաքաց յանկագոյն և օգտակար՝ քարանց զդէմ ունելով հրոյ, և առաղձիցն զհարուածոց խոյից, զի գերանք միայարք, ըստ յաճախ սովորութեան քառասուն ոտնաչափ երկայնք, պահանդակապ պնդեալք 'ի ներքուստ՝ անքակտելիք եղանին և անխորտակելիք։

ԻԴ. Այս ամենայն պատճառք եղեն յապաղելոյ պաշարմանն. և յայս ամենայն միջոց ժամանակի՝ ցուրտ և տիղմ և տարափք հանապազորդք՝ խափան լինէին վաստակոց զօրականին. սակայն անդուլ աշխատութեամբ յաղթող լեալ ամենայնի, 'ի քսան և հինգ աւուրս կանգնեցին պատնէշ հողաբլուր երեքհարիւր երեսուն ոտնաչափ 'ի լայնութիւն, և եօթանասուն 'ի բարձրութիւն։ Եւ իբրև այն 'ինչ 'ի պարիսպ անդր թշնամեաց հպէր գործն, Կեսարու 'ի վերայ կալով գործոյն՝ որպէս սովորն էր՝ և խրախուսելով զզօրականն զի մի՛ բնաւ ընդհատեսցի, և ահա տեսաւ զի ծխէր հողաբլուրն. քանզի ական ընդ նովաւ հատեալ՝ հրձիգ լեալ էին անդր թշնամիք. 'ի նմին պահու և աղաղակ մեծ լսելի լինէր ընդ պարիսպն ողջոյն։ Ընդ դրունս մարտկոցացն երկուստեք 'ի դուրս խուժեցին պաշարեալք՝ կէսք ջահս այլք խռիւս դիւրավառս 'ի պարսպէ անտի 'ի հողաբլուրն ընկենլով 'ի բացէ, այլք կուպր և այլ նիւթս հրաբորբոքս զնոքօք հեղուին, մինչև շուարել պաշարողաց յոր կոյս դիմել և ուր հասանել յօգնութիւն։ Բայց քանզի լեգէոնք կրկին կարգեալ 'ի Կեսարէ՝ հսկէին միշտ 'ի պահպանութիւն պատնիշաց, և այլք բազումք սահմանեալ ժամանակօք կային փոխանակաւ 'ի վաստակս, դիւրաւ յաջողեաց կիսոց զդէմ ունել յարձակելոցն 'ի դուրս, այլոց հատանել բաժանել զմարտկոցս 'ի հողաբլրոյն, և ամենեցուն առ հասարակ դիմել 'ի ղակշաց՝ շիջուցանել զհուրն։

ԻԵ. Իբրև անցանէր մնացուած եւս գիշերոյն, և ամենայն ուրեք էր պատերազմ, Թշնամեաց եւս քան զեւս յաւելույր խրախոյս 'ի յաղթութիւն, մանաւանդ 'ի տեսիլ հրկիզելոյ փայտակերտից մարտկոցացն, և անպատսպար զօրականին, որում չէր դիւրին ունել ուստեք օգնութիւն, ուր առ իւրեանս անխտիր ընդ խռնիս փոխանակէին: Եւ իբրև համարէին նոքա ահա հասեալ զժամանակ փրկութեան Գալլիոյ, պատահեցին անդ ակներև դէպք ինչ ոչ անարժան յիշատակի, զոր ոչ է ինձ պարտ լռել: Մի ոմն 'ի Գալլիացւոց անտի որ առ դրան քաղաքին՝ ձեռաց 'ի ձեռս ընկալեալ գնդակս ճարպ ընդ կպրոյ շաղեալս՝ ընկենոյր 'ի հուր անդր բորբոքեալ զառաջեաւ մարտկոցի մերոյ, և 'ի կարճէ[1] լեալ ընդ աջակողմն նետահար՝ տապաստ անկաւ. և 'ի փոխանակել այլոյ ուրուք յընթերակայից 'ի նոյն՝ հարաւ և նա նոյնպէս 'ի կարճէ. փոխանակէր միւս այլ երրորդ և չորրորդ, և ոչ մնայր վայրն դատարկ մինչև շիջաւ հուրն. և Թշնամեաց ամենեցուն տեղի տուեալ ամենուստ, դու-լ լինէր պատերազմին:

ԻԶ. Գալլիացւոց զամենայն փորձ և հնարս 'ի վեր արկեալ 'ի դերև, 'ի վաղիւ անդր 'ի յորդորելոյ և 'ի հրամանէ Վերկինգետորիգեայ խորհուրդ կալան խոյս տալ 'ի քաղաքէն, յուսացեալ 'ի լռութեան գիշերոյ՝ առանց մեծի կորստեան յաջողել 'ի նոյն. զի և բանակ Վերկինգետորիգեայ ոչ յոյժ հեռի էր 'ի քաղաքէն, և ճահիճ ամենայն ուրեք խափանէր զհռովմայեցիս պնդել զհետ: Եւ մինչդեռ պատրաստէին 'ի գիշերախառն փախուստ, ելին դիմեցին յանկարծ 'ի դուրս յիւրաքանչիւր տանց կանայք, և անկեալ լալագին առ ոտս նոցա՝ պաղատէին թախանձանօք խնայել յինքեանս՝ 'ի կանայս իւրեանց և յորդիս, և մի զանաւագ բնութիւնն ապիկար 'ի փախուստ՝ թողուլ մատն և յաւար Թշնամեաց. և 'ի տեսանելն զնոսա անողոքելիս՝

1 Կարիճ է կազմած պատերազմական նետընկեցիկ, անուանեալ նմանեաս թունաւորն 'ի ծայրս ագեացն:

առ մեծի վտանգին, քանզի երկիւղ 'ի բաց մերժէ զզգուշութ, ձիչ բարձին առ 'ի զեկուցանել հռովմայեցւոց զփախուստն. և գալլիացւոց զահի հարեալ թէ գուցէ պաշարեսցին 'ի հռովմէական հեծելազօրուէն, կասեցան 'ի խորհրդոց անտի:

ԻԷ. Ի վաղիւ անդր 'ի բովանդակել ամենայն գործոց՝ զորս Կեսարու հաստատեալ էր 'ի մտի առնել, և 'ի մատուցանել յառաջ զմարտկոցն, սկսաւ տեղատարափ յորդ. և դէպ բարեպատեհ թուեցաւ նմա այն 'ի կատարումն խորհրդոց իւրոց: Զի տեսեալ զամրականս թերահօգ 'ի պահպանութիւն պարսպացն, հրաման ետ իւրոցն ես թուլակի վաստակել. և եցոյց նոցա որ ինչ կամէրն զի արասցեն: Քաջալերեաց զմեկնակազէն լեգէոնս զորս յետկոյս պահանգակապ պատնիշացն ծածկեալ էր, խրախուսել 'ի յաղթութիւն, և վայելել վայրիկ մի յարդիւնս բազում վաստակոցն. և խոստացաւ մրցանակ որոց նախայարձակ ելանիցեն 'ի պարիսպն: Զայս ասացեալ, ետ նշան 'ի յարձակումն. և ընդ հարկանել փողոյն՝ սլացեալ ամենուստ դիմեցին արագ արագ զեղան 'ի պարիսպն:

ԻԸ. Զարհուրեցան թշնամիք յանակնկալ յարձակմանէն, և փախուցեալ 'ի պարսպաց անտի և 'ի մարտկոցաց՝ դիմեցին 'ի հրապարակ և 'ի բացարձակ վայրս քաղաքին, և կարգեցան կացին 'ի ձև իմն եռանկիւնի, առ 'ի կալ պատրաստ՝ ընդ որ կողմն և դիմեսցեն թշնամիք՝ 'ի ճակատամարտ: Եւ իբրև տեսին զի ոչ ոք իջանէր 'ի վայր, այլ սփռեալ գրաւէին զպարիսպն ողջոյն, երկեան թէ գուցէ բարձցի ամենուստ նոցա յոյս փախստի, և զէնընկէցք խուռն դիմեցին յելս քաղաքին. և առ անձկութեան դրանն՝ մղեալ և ճնշեալ, կէսք կոտորեցան անդ 'ի զօրաց մերոց, այլք ելեալ ըստ դուռն սպանան յայրուձիոյն: Եւ քանզի զայրացեալ էին զօրք ընդ կոտորածն կրեալ 'ի Գենաբոն, և ընդ բազում աշխատութիւնն, ոչ ինչ փոյթ ունելով զաւարէն, կոտորեցին անխնայ զանցեալսն հասակաւ և զկանայս և զմանկտի, որպէս զի 'ի խուռն բազմութենէ անտի քաղա-

քացւոց իբրև քառասուն հազարաց՝ հազիւ ութ հարիւր 'ի նախկին շաւիղն աղաղակի փախուցեալ՝ զերծան մազապուր առ Վերկինգետորիքս. որ ընկալաւ զնոսա լռելեայն 'ի խոր գիշերի, զի մի առ խառն փախստէից, խուժանն աղեկէզ ազմուկ ինչ յարուսցէ. և 'ի ձեռն մտերմաց իւրոց և զըլխաւորաց իւրաքանչիւր քաղաքաց՝ 'ի բացեայ զճանապարհայն զատուցեալ զնոսա ըստ ցեղից, զետեղեցոյց 'ի բանակին առ ազգակիցս իւրեանց, յիւրաքանչիւր սահմանեալ տեղւոջ 'ի սկզբանն:

ԻԹ. Եւ 'ի վաղիւ անդր ժողով գումարեալ, սփոփէր և քաջալերէր զիւրսն՝ մի զանգիտել, մի լքանիլ ամենևին ընդ արկածն, և ասէր. «Իբր ոչ եթէ քաջութեամբ կալան հռովմայեցիք զյաղթութիւն, այլ բազմահնար արուեստ գիտութեամբ իւրեանց 'ի պաշարումն քաղաքաց հմտագոյնք քան զմեզ: Սխալէ որ 'ի պատերազմունս յաջողութեան միշտ ակն ունի: Դուք ինքնին վկայէք որպէս հակառակ կացի պահելոյ զԱւարիկոն, այլ անզգոյշ խորհրդով Բիտուրգաց, և առաւելազանց զիջմամբ այլոց հասին մեզ արկածքս՝ որոց հուպ ընդ հուպ առնիցի դարման առաւելագոյն յաջողութեամբ, 'ի գուն գործել իմում միաբանել յաւելուլ 'ի մեզ և զայլ քաղաքս Գաղղիոյ, որք չեն ցարդ ընդ մեզ. և միակամ միախորհուրդ միաբանութեան բոլորումն Գաղղիոյ՝ աշխարհ համօրէն ոչ կարասցէ դիմակալել. և այս ոչ անագան: Այլ արդ պարտ է մեզ խորհել 'ի փըրկութիւն հասարակաց, և պատնիշափակ ամրանալ առ 'ի դիւրաւ զդէմ ունել յեղակարծ յարձակման թշնամեաց:

Լ. Հաճոյ թուեցան գաղղիացւոց բանք նորա, այնումանաւանդ՝ զի անվհատիլն 'ի ձախողակ արկածիցն՝ ոչ ծածկեաց զերեսս իւր, և ոչ խոյս ետ՝ չերևել 'ի հանդիսի ժողովրդեան. մեծարոյ ևս համարեցաւ վասն նախահայեաց տեսութեանն, զի նախ քան զարկածսն՝ հրաման տուեալ էր հրկէզ առնել զԱւարիկոն, և յետ այնորիկ ևս՝ թողուլ լքանել զայն: Այսպէս, ուր այլոց սպարապետաց 'ի ձախողել իրացն նուազէ զօրութիւն, սորայս ընդհակառակն

յաւելուր օր ըստ օրէ յետ պարտութեանն այնորիկ։ Դարձեալ և խոստմամբ միաբանելոյ ընդ իւր զայլ ևս քաղաքս 'ի դաշնակցութիւն՝ քաջայոյս առնէր զնոսա։ Զայս առաջին նուագ սկսան գաղղիացիք պատնիշափակ ամրանալ, այնպէս լեալ սրտաբեկ՝ զի որ անսովորքն էին յաշխատութիւն, պատրաստ կային յանձն առնուլ և կատարել որ ինչ և հրամայեսցի։

ԼԱ. Ոչինչ ընդհատ և Վերկինգետորիքս գուն գործէր ուղւով չափ՝ միաբանել ընդ իւր, ըստ խոստման իւրում, և զայլ քաղաքս, որսալով զիշխանս նոցա խոստմամբք և պարգևօք։ Եւ ընտրեաց առ այս արս աջողակս, և ճարտարութեամբ բանից և կերպարանօք բարեկամութեան բաւականս առ 'ի նոյն. խնամ կալեալ և ապրեցելոցն 'ի կոտորածէ անտի յԱւարիկոն, զգեցոյց զնոսա և զինեաց. և առ 'ի լնուլ զթերի բանակին, հրաման տայր քաղաքի քաղաքի տալ և հասուցանել 'ի բանակ անդր այսչափ ինչ զօրս, ժամադիր ժամանակաւ եղեալ զօրաժողովոյ նոցա, և պատուէր ևս տուեալ գումարել զամենայն աղեղնաւորս, որոց բազմութիւն մեծ է 'ի Գաղղիա, և առաքել առ ինքն։ Սոքիմբք լցոյց վաղվաղակի զկորուստ զօրացն առարեալ յԱւարիկոն։ Յայնմ վայրի և Թեւտոմատ որդի Ոլլովիկոնի՝ արքայ Նիտիոբրիգաց, այն՝ որոյ հայր բարեկամ 'ի ծերակուտէն մերմէ մեծարանաց անուամբ էր կոչեցեալ, եկն առ նա բազմաձեռն հեծելովք, զորս յիւրոյ անտի և յակուիտանացւոց առեալ բերէր։

ԼԲ. Կեսարու համբար բազում ցորենոյ և այլոց պարենից գտեալ յԱւարիկոն՝ եկաց անդ աւուրս ոչ սակաւ, կազդուրել զզօրականն պարտասեալ 'ի վաստակոց և 'ի սովոյ։ Անցանէր ձմեռն, և եղանակ տարւոյն ձայն տայր 'ի պատերազմ։ Կեսարու կամք էին դիմել 'ի վերայ թշնամեաց, հանել զնոսա արտաքս 'ի մօրից և 'ի մացառաց, կամ շուրջ պաշարել և 'ի նեղ արկանել զնոսա. և ահա աւագանին էդուացւոց գայր առ նա հրեշտակութեամբ, աղաչել՝ զի փութասցի 'ի կարեւոր և 'ի տագնապ ժամուն հասանել

ԼԴ. Զայս այսպէս վճարեալ Կեսարու՝ յորդորեաց զէդուացիս 'ի բաց Թողուլ զամենայն հակառակութիւն և ըզհերձուած, և զանցեալն 'ի մոռացօնս արկեալ՝ միայնոյ առաջակայ պատերազմին ևեթ փոյթ ունել 'ի ձեռնտուութիւն, մրցանակս խոստացեալ քաջացելոցն 'ի մարտի 'ի նուաճելն զԳաղլիա: Եւ առաց յղել առ ինքն վաղվաղակի զհեծելազօր իւրեանց համօրէն և բիւր մի հետևակաց, առ 'ի կացուցանել զնոսա 'ի պահ և յապահովութիւն համբարաց. և բաժանեալ զզօրսն յերկուս, յղեաց լեգէոնս չորս ընդ Լաբիենոսի առ Սենոնս և առ պարիսացիս, և զայլ վեցեսին լեգէոնս առեալ ընդ իւր էած ընդ ափն գետոյն Եղաւերայ յԱրուերնս 'ի Գերգովիա քաղաք. նոյնպէս և զկէս հեծելոցն ետ Լաբիենեայ, և զմիւս կէսն կալաւ առ իւր: Զոր իբրև գիտաց Վերկինգետորիքս, աւերեալ զամենայն կամուրջս Եղաւերայ՝ սկսաւ յայնմ կողմանէ գետոյն գալ յառաջ:

ԼԵ. Եւ 'ի հանդիպել զօրացն երկուստեք, և 'ի հարկանել գոգցես դէմ ընդ դէմ բանակ առ բանակ, դէտք ամենուրեք յերեսաց Թշնամեաց կացին 'ի պահ՝ չԹողուլ հըռովմայեցւոց կամուրջ արկանել յանցս զօրաց Կեսարու. և անկաւ նա 'ի տագնապ մեծ, Թէ գուցէ զմեծ կէս մասն ամարայնոյն արգելեալ մնասցէ յայնկոյս գետոյն, որ ըստ յաճախ սովորուԹեան յառաջ քան զաւուրս աշնայնոյ անհուն է: Եւ 'ի հնարս իրացն եդ զբանակ իւր յանտառախիտ վայրի հանդէպ միոյ 'ի կամրջաց, զոր Վերկինգետորիգեայ աւերեալ էր: Եւ 'ի վաղիւ անդր կացեալ անդ 'ի Թագստեան երկոքումբք ևեԹ լեգէոնօք, զայլսն՝ աղխիւքն հանդերձ բոլորեքումբք՝ որպէս սովորն էր, արձակեաց 'ի բաց, կալեալ ևեԹ գումարտակս չորս յիւրաքանչիւր լեգէոնաց, զի ամբողջ Թիւ լեգէոնացն երևեսցի: Եւ հրաման տուեալ նոցա երԹալ հեռագոյն ըստ կարի, այն ինչ 'ի բանակետղ անդր հասեալ զնոսա համարեցաւ, չափեալ [illegible] ատուր զչու նոցա, ձեռն 'ի գործ արար կանգնել ա[illegible] զկամուրջն 'ի վերայ նոցին իսկ հիմանց՝ որ ստորի[illegible]

յօգնութիւն քաղաքի նոցա, որ 'ի մեծի վտանգի կայր, և
ասէին. «Ըստ վաղնջուց առ մեզ սովորութեան՝ ամի ամի
ընտրեալ ոք իշխան՝ թագաւորէ. այլ արդ երկուց ոմանց
կալեալ զիշխանութիւն, այր այր զիւրն համարի ըստ օրէ-
նի: Մի յերկուց անտի է Կոնուիկտոլիտ՝ պատանի առոյգ և
ազնուազգի. իսկ միւսն Կոտոն 'ի վաղեմի զարմէ, այր մեծա-
զօր և բազմահմուտ, եղբայր Վեդելիակեայ հերուն թա-
գաւորելոյ: Քաղաքն ամենայն յարուցեալ է 'ի զէն, ատեա-
նին տարաձայն, ժողովուրդն երկպառակ. 'ի յերկարել
վիճին՝ խանձեսցի երկուստեք մարտ քաղաքական»:

ԼԳ. Կեսարու ոչ բարւոք թուէր թողուլ զպատե-
րազմն և հեռանալ 'ի թշնամւոյն, այլ զմտաւ ածեալ զաղ-
գասխ չարեաց՝ որ զհետ գան յամախ հերձուածոց, և զի
մի քաղաք այնպիսի և այնպէս կցորդեալ ընդ հռովմէա-
կան ժողովրդեան, որում ինքն իսկ խնամարկեալ էր միշտ և
պայծառացուցեալ զնա յամենայնի, յարեսցէ 'ի զէն և 'ի
կախս, և կողմն տկարագոյն կոչեսցէ յօգնութիւն զՎեր-
կինգետորիքս, կարևոր համարեցաւ կանխել զառաջս ա-
նուլ վտանգին: Եւ զի օրէնք էին առ Էդուացիս՝ մեծի իշ-
խանին չելանել երբէք ըստ սահմանն, ոչ կամեցեալ Կեսա-
րու առնանել ինչ օրինաց նոցա և իրաւանց, խորհեցաւ
ինքնին երթալ առ նոսա: Կոչեաց զաւագանին նոցա համ-
օրէն, և զպայքարեալսն ընդ իրեարս, գալ առ ինքն 'ի Տե-
կեսիա. և ժողովեցաւ անդր գրեթէ քաղաքն ամենայն: Կե-
սարու հարցփորձ արարեալ ստուգեաց՝ զի ոչ ըստ օրինի
լեալ էր ընտրութիւնն ուր և երբ պարտն էր, այլ սակա-
ւուց և եթ գաղտագողի համախոհութեամբ այլուր և 'ի
տարաժամու, եղբայր յեղբօրէ ընկալեալ զիշխանութիւնն,
ուր օրէնք արգելուին երկուց ևս ազգականաց ոչ միայն չիշ-
խել կենդանեաւ իրերաց, այլ և ոչ յատեան ծերակու-
տին մտանել. և ստիպեաց զԿոտոն 'ի բաց կալ յիշխանու-
թենէ. և զԿոնուիկտոլիտ, որ ըստ օրինի ընտրեալ էր 'ի
քրմաց միաբանութեամբ աւագանւոյն, հաստատեաց յիշ-
խանութեան:

ԼԴ. Զայս այսպէս վճարեալ Կեսարու՝ յորդորեաց զէդուացիս 'ի բաց թողուլ զամենայն հակառակութիւն և ըղհերձուած, և զանցեալն 'ի մոռացօնս արկեալ՝ միայնոյ առաջակայ պատերազմին ևեթ փոյթ ունել 'ի ձեռնտուութիւն, մրցանակս խոստացեալ քաջացելոցն 'ի մարտի 'ի նուաճելն զԳալլիա։ Եւ տայց յղել առ ինքն վաղվաղակի զհեծելազօր իւրեանց համօրէն և բիւր մի հետևակաց, առ 'ի կացուցանել զնոսա 'ի պահ և յապահովութիւն համբարաց. և բաժանեալ զզօրսն յերկուս, յղեաց լէգէոնս չորս ընդ Լաբիենոսի առ Սենոնս և առ պարիսացիս, և զայլ վեցեսին լէգէոնս առեալ ընդ իւր էած ընդ ափն գետոյն Ելաւերայ յԱրուերնս 'ի Գերգովիա քաղաք. նոյնպէս և զկէս հեծելոցն ետ Լաբիենեայ, և զմիւս կէսն կալաւ առ իւր։ Զոր իբրև գիտաց Վերկինգետորիքս, աւերեալ զամենայն կամուրջս Ելաւերայ՝ սկսաւ յայնմ կողմանէ գետոյն գալ յառաջ։

ԼԵ. Եւ 'ի հանդիպել զօրացն երկոսեանց, և 'ի հարկանել գոգցես դէմ ընդ դէմ բանակ առ բանակ, դէտք ամենուրեք յերեսաց թշնամեաց կացին 'ի պահ՝ չթողուլ հռովմայեցւոց կամուրջ արկանել յանցս զօրաց Կեսարու. և անկաւ նա 'ի տագնապ մեծ, թէ գուցէ զմեծ կէս ամառայնոյն արգելեալ մնասցէ յայնկոյս գետոյն, որ ըստ յաճախ սովորութեան յառաջ քան զաւուրս աշնայնոյ անհուն է։ Եւ 'ի հնարս իւրացն եդ զբանակ իւր յանտառախիտ վայրի հանդէպ միոյ 'ի կամրջաց, զոր Վերկինգետորիգեայ աւերեալ էր։ Եւ 'ի վաղիւ անդր կացեալ անդ 'ի թագստեան երկոքումբք ևեթ լէգէոնօք, զայլսն՝ աղխիւքն հանդերձ բոլորեքումբք՝ որպէս սովորն էր, արձակեաց 'ի բաց, կալեալ ևեթ գումարտակս չորս յիւրաքանչիւր լէգէոնաց, զի անբողջ թիւ լէգէոնացն երևեսցի։ Եւ հրաման տուեալ նոցա երթալ հեռագոյն ըստ կարի, այն ինչ 'ի բանակետղ անդր հասեալ զնոսա համարեցաւ, չափեալ ըստ աւուր զչու նոցա, ձեռն 'ի գործ արար կանգնել անդրէն զկամուրջն 'ի վերայ նոցին իսկ հիմանց՝ որ ստորին մնա-

սամիքն անեղծ մնային։ Նա վաղ ընդ փոյթ յամրոցն զպարծն ածեալ, մնացոյց յայնկոյս գետեզերան. և ընթացեալ իւր վայր գիշերոյ 'ի բանակեալ, առաքեաց կոչեաց անդրէն և զայլս 'ի զօրացն։ Զայն իբրև գիտաց Վերկինգետորիքս, ձեռն տուեալ իւրոցն՝ անց գնաց յառաջ շտապաւ, զի մի՛ առի-պեսցի ակամայ 'ի պատերազմ։

ԼԶ. Կեսարու հասեալ անտի 'ի Գերգովիա 'ի հանգոյցս հինգ, եա 'ի նմին աւուր հեծելախումբ մրցութիւն առ 'ի թեթև ինչ նախաշաւիղ պատերազմի. և տեսեալ 'ի բարձու-լերին զքաղաքն անմատոյց ամենուստ, ոչ յուսայր նուա-ճել զայն պատերազմաւ. իսկ առ 'ի պաշարել հարկ էր պա-րսպատել նախ համբար 'ի պարէն։ Վերկինգետորի հարեալ բանակ 'ի լերին անդ մերձ 'ի քաղաքն, զետեղեաց զզօրս ազ-գաց իւրաքանչիւր՝ ուրոյն յիրերաց անձուկ միջոցաւ, որոց ծածկեալ համապատիւ զասա լերինն՝ ահագին տեսողացն երևէին։ Անդ զօր ամենայն 'ի ծագել առաւօտու ժողովէր զիշխանս ազգացն, առ խորհրդակիցս ունելով զնոսա, ընել 'ի նոցանէ և կամ տալ նոցա պատուէրս 'ի գործ պատերազ-մին. և գրեթէ զօր ամենայն մատուցանէր զհեծելս 'ի փորձ իւրաքանչիւր նոցա քաջութեան և ուժոյ, 'ի հանդէս ձիա-մարտի խառն ընդ աղեղնաւորս։ Էր անդ 'ի հանդիպոյ քա-ղաքին՝ առ ստորոտով լերինն բլուր մի՝ քաջ շուրջանակի ամրացեալ, զոր թէ ունէին մերքն՝ նուազէր մեծաւ մասամբ ջուր թշնամեաց, և ոչ զճարակէ ելանել կարէին համար-ձակ. այլ և ոչ պահս ըստ արժան բաւականին ունէին անդ թշնամիք։ Կեսարու 'ի լռութեան գիշերի 'ի դուրս խաղա-ցեալ 'ի բանակէն՝ հար վանեաց անտի զպահապանս՝ մինչև ժամանեալ նոցա օգնութիւն 'ի քաղաքէն, և կալեալ զբլու-րըն՝ կացոյց անդ լեգէոնս երկու. և 'ի մեծէ բանակէն մինչև ցփոքրն եա հատանել փոսս կրկին լայնս երկոտասան ոտ-նաչափ, զի 'ի յեղակարծ յարձակել թշնամեաց՝ մարթ իցէ և միայնորաց երթևեկել ընդ այն անվտանգ։

ԼԷ. Մինչդեռ այս անցք մերձ 'ի Գերգովիա անցանէին, Կոնուիկտոլիտան էդուացի՝ որ վճռով Կեսարու, որպէս

տառ 'ի վերոյ ցուցի՝ հաստատեալ էր յիշխանութեան, կա-
շառեալ յարուերինացւոց՝ խօսեցաւ ընդ երիտասարդս քա-
ղաքին, որոց գլուխ էր Լիտաւիկ եղբարբն հանդերձ, պա-
տանիք մեծատոհմք. և բաժանորդս արարեալ զնոսա վար-
ձուցն՝ յաւել. «Ցուշ լիցի ձեզ զի ազատազգիք ծնեալ էք
յիշխանութիւն. մի այս քաղաք է էդուացւոց՝ որ յամե-
ցուցանէ զանշուշտ յաղթութիւն Գաղղիոյ. այլք առ հա-
սարակ ակն ածեն 'ի սմանէ. եթէ սա 'ի բաց կացցէ 'ի հռով-
մայեցւոց, ոչ ևս իցէ նոցա կռուան ոտին 'ի Գաղղիա։ Է իմ
արդարև ընկալեալ շնորհս 'ի Կեսարէ՝ թէպէտ և ոչ ա-
ռանց արժանեաց. սակայն հասարակաց ազատութեան
փոխանակեմ զամենայն։ Եւ ընդէ՞ր իցէ էդուացւոց զԿե-
սար նստուցանել իւրեանց դատաւոր 'ի վէճս իրաւանց և
օրինաց, և ոչ հռովմայեցւոց զէդուացիս»։ Հաւանեցան
պատանիքն իսկոյն՝ հրապուրեալք 'ի բանից իշխանին, մա-
նաւանդ վարձուցն ակնկալութեամբ. և խոստացեալ կալ
առաջնորդ խորհրդոյն, խնդրէին զհնարս իրին։ Քանզի
խիթային 'ի քաղաքացւոց՝ մի թէ գուցէ չառնուցուն
յանձն յանդգնել 'ի պատերազմ։ Հաստատեցաւ Լիտաւի-
կեայ կալ զօրավար բիւրուն՝ որ երթալոց էր ընդդէմ Կե-
սարու 'ի պատերազմ. և եղբարցն նորա յառաջել քան զինքն
ընդդէմ նորա, և որ ինչ այլ պարտ էր առնել՝ սահմա-
նեցաւ։

ԼԸ. Լիտաւիկեայ առեալ ընդ իւր զբիւր զօրականն՝
այն ինչ մերձ եղև 'ի Գերգովիա իբր երեք բիւր քայլաչափ,
խօսեցաւ առ զօրականն համախումբ և ասէ արտասուօք.
«Ցո՞ գիմեալ երթամք, ո՛ զօրականք. կորեաւ հեծելազօր
մեր, կորեաւ և ազատորեարն առ հասարակ, և Եպորեդո-
րիքս և Վիրիդոմար որպէս մատնիչք՝ 'ի մահ վարեցան 'ի
հռովմայեցւոց՝ առանց իրիք հարցափորձի։ Զայսոսիկ ձեզ
ապրեալքն 'ի կոտորածէն պատմեսցեն. զի ինձ՝ ցաւք
կորստեան եղբարցն իմոց և մերձաւորաց ոչ ներեն մանրա-
պատում զանցս իրացն առնել»։ Ընդ յառաջ մատեան որք
յառաջագոյն խրատեալքն էին, և 'ի լուր ժողովելոցն երկ-

բորբոքեալ զամենայն բանս Լիտաւիկեայ՝ յաւելուն. «Յաղավագոյնք 'ի հեծելազօրութեն էդուացւոց, որպէս դաշնաւորք ընդ Արուերնացիս, կոտորեցան 'ի հռովմայեցւոց. մեք միայն ապրեցաք 'ի կոտորածէն՝ Թագուցեալք 'ի խառն ամբոխի զօրաց»: Յայնժամ աղաղակ բարձեալ էդուացւոց երդմնեցուցանէին զԼիտաւիկ՝ խորհել 'ի փրկութիւն իւրեանց: Որոց նա. «Եւ զի՞նչ պէտք իցեն խորհելոյ, պարտ է մեզ երթալ 'ի Գերգովիա, միաբանել ընդ Արուերնացիս: Ո՞րք 'ի լուր այդքանոյ ոճիր եղեռնագործութեան հռովմայեցւոց երկբայեսցի բնաւ չդիմելոյ նոցա և 'ի վերայ մեր՝ կոտորել զմեզ: Հապա, եթէ իցէ 'ի մեզ տակաւին խուն մի ոգի արութեան՝ խնդրեսցուք զվրէժ տարապարտ կոտորածին՝ կորստեամբ անօրէն ելուզակացդ»: Ասաց և ակնարկէր 'ի հռովմայեցիս, որք 'ի պաշտպանութիւն նորա յուսացեալ՝ երթային ընդ նոսա: Եւ անդէն եհար յափշտակեաց աւար բազում ցորենոյ և պարենից, և խժաբար խոշտանգանօք սպանեալ զհռովմայեցիս, զուժկանս առ էդուացիս 'ի քաղաքն արձակեաց, ստայօդեալ զկոտորած այրուձիոյն առ 'ի գրգռել զնոսա. և յորդորէր նովին չափով ըղվրէժ անօրէնութեանն խնդրել:

ԼԹ. Եպորեդորիքս էդուացի՝ պատանի մեծազգի, հըզօր 'ի քաղաքի իւրում, և Վիրիդոմար հաւասար նմին հասակաւ և գեղով, այլ ոչ և տոհմիւ, զոր ընծայութեամբ Դիւիտիակեայ վերառեալ էր Կեսարու 'ի նուաստութենէ 'ի բարձ մեծի աւագութեան, սոքա երկոքին կոչեցեալ էին յանուանէ 'ի Թիւ հեծելագնդին, զոր տարաւ ընդ իւր Կեսար: Սոցա վէճք էին ընդ միմեանս զաւագութենէ, և 'ի կռուի անդ գերագահ իշխանութեան՝ միոյն զԿոնւիկտոլիտեայ կալեալ զկողմն, և միւսոյն զԿոտոնի՝ վերամարտիկ լեալ էին յամենայն զօրութենէ: Ի սոցանէ իրազեկ լեալ Եպորեդորիկեայ գաղտնեաց Լիտաւիկեայ՝ զհասարակ գիշերաւ գուշակ եղև Կեսարու, և աղաչեաց զնա մի՛ Թողուլ զի հրապուրանօք նենգամիտ երիտասարդացն կասեսցի քաղաքն 'ի բարեկամութենէ հռոմէական ժողովրդեան, և ըղ-

գոյշ կալ յառաջինկայ վտանգէն՝ եթէ բիւր մի ևս մարտկաց յաւելցի 'ի Թշնամիս. զի երիտասարդացն այնոցիկ կեանք պատուականք են յոյժ իւրեանցայոցն, և ոչ առ քաղաքացիս արհամարհք:

Խ. Զայս ամենայն լուեալ Կեսարու, անկաւ 'ի տագնապ մեծ. քանզի խնամք մեծ էին նորա 'ի վերայ քաղաքին Էդուացւոց. և առանց ինչ ընդ բանս ածելոյ՝ ձայն ետ եհան 'ի կայից իւրեանց լեգէոնս չորս մեկնակազէնս, և զայրուձին առ հասարակ: Զեղև իսկ նմա պարապ 'ի շատալ տագնապին ամփոփելոյ զճամբարն, զի երագութեան պէտք էին առ 'ի յաջողել. և եթող անդ փոխանակ իւր զԿ. Փաբիոս երկոքումբք լեգէոնօք 'ի պահպանութիւն բանակին: Հրաման տուեալ էր ձերբակալ առնել զեղբարս Լիտաւիկեայ, այլ նոքա սակաւիկ մի յառաջ փախուցեալ էին առ Թշնամիս: Յայնժամ քաջալերեաց զզօրականսն մի 'ի կարեւոր հարկին վեհերել յաշխատութենէ ճանապարհին. և 'ի խրախուսել նոցա ամենեցուն՝ խաղաց գնաց քսան և հինգ հազար քայլ. և տեսեալ զճամբար Էդուացւոց՝ արձակեաց զհեծելազօրսն առնուլ զառաջս նոցա, և չԹողուլ գալ յառաջ, արգելեալ մի ումեք զոք սպանանել: Եւ Եպորեդորիկեայ և Վիրիդոմարոսի, որք ընդ կոտորեալսն համարէին, հրաման ետ ճեմ առնուլ ընդ առաջին հեծելոց, և ձայնել առ ազգակիցս իւրեանց: Ի տեսանել զնոսա Էդուացւոց՝ ծանուցեալ զնենգ խաբէութեան Լիտաւիկեայ, աջ կարկառեալ, անձնատուր զէնընկէց լեալ, պաղատէին շնորհել զկեանս իւրեանց:

ԽԱ. Հրեշտակս անդէն արձակեաց Կեսար 'ի քաղաք անդր Էդուացւոց՝ յայտ առնել, զի որք ըստ օրինաց պատերազմի մահապարտք էին՝ շնորհիւ իւրով զտանէին ապրեալ: Եւ ապա ժամս երիս տուեալ զօրացն 'ի հանգիստ գիշերոյ, յուղի անկաւ բանակաւն 'ի Գերգովիա. և ահա զմիջոցաւ ճանապարհին հասին հեծեալք 'ի Փաբիոսէ զեկուցանել նմա զհասեալ վտանգն, և ասեն. « Բանակն ողջոյն տագնապեալ նեղի 'ի խուռն բազմութենէ Թշնամեաց:

այլք զայլս հետ զհետէ տեսեալ յաջորդեն վաստակելոցն անխոնջք. մերքն ամենեքեան պարտասեալ էին յանդուլ աշխատութենէ՝ կալով ցանգ տեղւոջ փոփոխելոյ 'ի պահ մեծատարած բանակին. 'ի տարափոյ նետից և ամենազգի զէնուց յաճախեն վիրաւորք. կազմածք ևեթ զէնընկէցք տան մեզ ժուժկալել կառոյն: Փաբիոս 'ի գլուլ Թշնամեաց՝ եխից փակեաց զմուտս ամենայն, երկու ևեթ Թողեալ դրունս. յաւել և տախտակամած ամրութիւն 'ի պատնէշն՝ պատրաստեալ ընդդէմ նոցին յարձակմանց 'ի վաղորդայն »: Զայս ամենայն լուեալ Կեսարու, փութացաւ ճեպով մեծաւ զօրականին՝ և յառաջ քան զծագել արեւու եհաս 'ի բանակն:

ԽԲ. Մինչ այս անցք 'ի Գերգովիա անցանէին, էգուացիք ընդ առնուլ զլուր առաջնոյ պատգամաւորութեանն Լիտաւիկեայ՝ առանց պարապոյ զճշմարտութիւն իրացն տուգելոյ, որպէս այնպիսեացն է սովորութիւն՝ զամենայն լուր վարկպարազի համբաւոյ՝ համարել ճշմարտութիւն անխայր, կէսք ընչաքաղցութեամբ, այլք 'ի ցասմանէ դըրդեալ, փութացան յաւար և 'ի յափշտակութիւն ընչից, 'ի սպանանել զհռովմայեցիս, 'ի վարել զնոսա 'ի ծառայութիւն: Յաւել վառվառել զկործանումն իրաց Կոնուիկտոլիկոն՝ գրգռելով զամբոխն 'ի զայրոյթ, զի առաւելեալք յոճիր՝ ծանրասցին գալ 'ի զգաստութիւն: Մ. Արիստիոսի հազարապետի զօրաց, որ երԹայր առ լեգէոն իւր, տուեալ երդումն՝ հանեն զնա 'ի Կաբիլլոն քաղաքէ. նոյնպէս և ըղհաստատեալսն անդ 'ի գործ վաճառաշահութեան՝ ստիպեցին ելանել, և սաէպ յուղւոջ 'ի վերայ յարձակեալ՝ կողոպտեցին զնոսա յամենայնէ, և զդիմադարձս շուրջ պատեալ՝ նեղէին անդուլ զտիւ և զգիշեր, և յանկանել բազմաց երկուստեք՝ գրգռէին բազմագոյնս 'ի զէն:

ԽԳ. Յայնմ վայրի եհաս լուր անձնատուր լինելոյ զօրացն ամենեցուն 'ի Կեսար, և ընԹացան միահամուռ առ Արիստիոս՝ ցուցանել նմա զի ոչ հասարակաց խորհրդով և 'ի հաւանութենէ էին գործեցեալքն. և խոստացան խնդիր

տանել զյափշտակութեանց, և զինչս և զստացուածս Լի-տաւիկեայ և զեղբարց նորա հատանել 'ի գանձ հասարա-կաց. միանգամայն և պատգամաւորս առ Կեսար յղեցին լի-նել 'ի չքմեղս: Զայսոսիկ 'ի փրկութիւն իւրանցայոցն հոգ և խնամ կալեալ, բայց քանզի յոլովագոյնք յոյժ էին գոր-ծակիցք և հաղորդք յափշտակութեանցն՝ շլացեալք ճոխու-թեամբ աւարին՝ խորհէին առ ահի պատուհասից 'ի պա-տերազմ, և հրեշտակութիւն գաղտ արարեալ՝ գրգռել 'ի նոյն և զայլ քաղաքս: Կեսար թէպէտ և իրազգած ամե-նայնի, սակայն քաղցրութեամբ՝ որպէս մարթ էր՝ ընկա-լաւ զպատգամաւորսն, և ասէ. « Ոչ վասն յեղյեղուկ և խորհրդակորոյս խուժանին չարիս խորհիմ 'ի վերայ քաղա-քիդ, և ոչ վերջացայց 'ի խնամոց առ էդուացիս »: Այլ զի մի գուցէ ազմուկ գրգռութեանն ճարակեալ և յայլ քա-ղաքս Գաղլիոյ՝ պատեալ պաշարիցի ամենուստ, խորհէր որպէս 'ի բաց մեկնել 'ի Գերգովիոյ և համախմբել վերստին զզօրս իւր. զի մի որ յերկիւղէ վտարանջութեան էր չուն՝ համարեսցի փախուստ վատութեան:

ԽԴ. Եւ 'ի մտախոհն լինել յայս՝ դէպք 'ի բարի պա-տահեցին նմա. զի 'ի գնալ իւրում 'ի բանակն փոքր 'ի զնին մարտացու վաստակոց, ետես անմարդացեալ զբլրակն, որ աւուրբք յառաջ ծածկեալ էր բովանդակ յամբոխէ թշնա-մեաց: Եւ զարմացեալ ընդ այն՝ եհարց 'ի փախստէից, ո-րոց բազմութիւն մեծ յաճախէր առ նա օր ըստ օրէ, ըզ-պատճառս իրացն. և ամենեցուն նոցա վկայութեամբ ստու-գեալ գիտաց՝ զոր և 'ի լրտեսաց իւրոց էր լուեալ, զի բլուրն այն սարահարթ գոգցես էր 'ի գագաթան, այլ անտի մինչև ցմիւս կողմն քաղաքին նեղ և մացառուտ ճանապարհն, և երկնչէին յոյժ թշնամիք. զի եթէ հռովմայեցիք, որոց կա-լեալ էր զմիւս բլուրն՝ ունէին և զայն, ամենուստ գրեթէ պաշարեալ՝ ոչ ևս մարթ էր նոցա ելանել զխարբ. այսր ա-ղագաւ Վերկինգետորիգեայ անդր զամենայն զօրութիւն իւր էր գումարեալ:

ԽԵ. Զայս իբրև գիտաց Կեսար՝ 'ի հասարակել գիշե-

րոյն յղեաց այրուձի մեծ, պատուէր տուեալ նոցա յածել աղմկաւ իմն համասփիւռ զվայրօքն: Եւ ընդ այգն առաւօտուն եհան 'ի բանակէն յոլով գրաստս և ջորիս, և բարձեալ 'ի նոցանէ զհամետս՝ հեծոյց 'ի նոսա զջորեպանս, սաղաւարտ 'ի գլուխ ըստ կերպի հեծելոց կազմեալ, և հրամայեաց նոցա շուրջ գալ զբլրովքն: Յաւել ընդ նոսա և սակաւս 'ի հեծելոց առ 'ի բացագոյն ևս տարածանել առ 'ի ցոյց, և պատուիրեաց նոցա ամենեցուն զնովին վայրօք գալ երկայն շրջանաւ: Այսոցիկ ամենայնի տեսանատես էր քաղաքն 'ի բացուստ՝ զի 'ի հանդէպ Գերգովիոյ կայր բանակն, այլ վասն հեռաւորութեան չկարէր ստուգիւ 'ի վերայ կալ իրացն: Արձակեաց Կեսար և զմի 'ի լեգէոնաց 'ի բլուր անդր, պատուէր տուեալ՝ սակաւիկ մի յառաջ խաղալ, և 'ի ցածագոյն ուրեք վայրի ծածկեալ 'ի մացառուտս՝ ըղկայ առնուլ: Գաղղիացւոց առաւելաւ երկիւղ, և ամենայն զօրութեամբ դիմեցին 'ի պաշտպանութիւն տեղւոյն. յայնժամ Կեսարու տեսեալ ամայի զբանակ նոցա, հրաման ետ զօրականին ծածկել զձև զինուորական և զդրօշս պատերազմի, և այնպէս առ սակաւ սակաւ անցոյց զնոսա 'ի մեծէ բանակէն 'ի փոքր, անտես 'ի քաղաքէ անտի. և տեղակալացն իւրոց՝ հրամանատարաց լեգէոնացն՝ ցուցեալ որ ինչ խորհէր, պատուիրեաց նոցա ամենայնիւ զգուշանալ զօրականին, զի մի բուռն եռանդեամբ պատերազմի կամ ըղձիւք աւարի՝ յախուռն յարձակեսցին, և ասէ. « Ի ձախողակ տեղւոջ կամք, չմարթէ մեզ յաղթել այլազգ, բայց արագ արագ 'ի վար արկեալ զպատեհ »: Այսպէս պատրաստեալ զամենայն, ետ փող հարկանել 'ի պատերազմ, և զոյգ նմին խաղացոյց զէդուացիս յաջմէ ընդ այլ ճանապարհ 'ի վերելս:

ԽԶ. Եւ ճանապարհն վերելից 'ի ստորոտէ բլրոյն մինչև ցպարիսպս քաղաքին՝ դէպ ուղիղ առանց պտուտից՝ էր հազար երկերիւր քայլ. այլ նոյնչափ ևս երկայնէր 'ի շըրջանս՝ որ առ 'ի դիւրել զվերելսն գործէին: Գաղղիացւոց զկողիւք բլրոյն 'ի կէս ճանապարհին որմ 'ի մեծամեծ քա-

րանց ըստ ներելոյ վայրացն շուրջ ածեալ էր վեց ոտնաչափ բարձրութեամբ, առ 'ի խորտակել զբռնութիւն յարձակման մեքենայն. և զստորին կողմն բլրոյն Թափուր Թողեալ ամենևին, զվերինն ծածկեալ էին բովանդակ խիտ առ խիտ պատնիշօք։ Ի տալ նշանին՝ իսկ և իսկ հորդան եա զօրականն մինչև յորմ անդր, և վազեալ զնովաւ՝ կալաւ պատնէշս երիս, այնու երագութեամբ՝ զի Տեւտոմաա արքայ Նետոբրիգաց յեղակարծում պաշարեալ 'ի խորանին, ուր հանգչէր զմիջաւուրբ, կիսամերկ և ձիով խոյսելով մազապուր 'ի ձեռաց աւարառուաց զերծաւ։

ԽԷ. Կեսարու, ըղձիցն իւրոց պատահեալ, ետ հարկանել փող 'ի նահանջ. տասներորդի և եթ լեգէոնի՝ որում ինքն առաջնորդէր՝ հրամայեալ զկայ առնուլ։ Բայց այլք 'ի լեգէոնաց առ հեռաւորութեան վայրաց ոչ լուան զձայն փողոյն. և թէպէտ հազարապետք զօրաց և տեղակալք ըստ հրահանգացն տուեալ 'ի Կեսարէ ընկրկէին զնոսա, նոքա խրախուսեալ 'ի յոյս առձեռն պատրաստ յաղթութեան, և վասն 'ի փախուստ դառնալոյ թշնամեաց, և յիշատակաւ առաջնոց յաղթութեանցն՝ ոչ ինչ դժուարին և անպարտելի առաջի զօրութեան իւրեանց համարեալ, ոչ ըղկայ առին 'ի հետամուտ լինելոյ փախստէից, բայց մօտ 'ի պարիսպ անդր առ դուրս քաղաքին։ Յայնժամ քաղաքն ողջոյն հնչեաց 'ի գոչիւն աղաղակի, և բացակայից զարհուրեալ 'ի յեղակարծ աղաղակէն՝ կարծելով զթշնամին 'ի ներքս 'ի քաղաքն մտեալ, արկին զանձինս 'ի դուրս. և կանանին 'ի պատուարաց անտի ընկենուին առ հռովմայեցիս ձորձ և արծաթ, և հոլանի լանջօք կարկառեալ 'ի վերուստ՝ պաղատէին բազկատարած առ նոսա խնայել 'ի կեանս իւրեանց, և մի որպէս յԱւարիկոն՝ կոտորել անխնայ զկանայս և զմանկտի. ոմանք ևս 'ի նոցանէ ձեռամբացի կախեալ 'ի պատուարաց անտի՝ անձնատուր եղեն զօրականին։ Աւանդեն Լ. Փաբիոսի, որ հարիւրապետ էր յութերորդի լեգէոնին, ասացեալ 'ի նմին աւուր առ իւրսն, զի ակնկառոյց 'ի պարգևսն յԱւարիկոն ընկալեալս, ոչ ումեք թողցէ կան-

խել քան զենքն 'ի վերելս պարսպին, և վերամբարձ 'ի ձեռս երից ոմանց 'ի վաշտէ իւրմէ՝ եւ 'ի պարիսպն, և անտի ձգեաց և զնոսա առ ինքն 'ի վեր՝ կալեալ զձեռանէ նոցա մի ըստ միոջէ։

ԽԸ. Ցայնմ վայրի երթեալցն 'ի միւս կողմն քաղաքին ըստ առաջելումս յօգնականութիւն, խռովեալ ընդ լուր աղաղակին և 'ի զուժկանաց հեռ ընդ հեռ հասելոց առմանն քաղաքին 'ի հռովմայեցւոց, յղեալ յառաջոյ զհեծելազօրն, և զհետ նոցա անձապարեցին և ինքեանք շտապ տագնապաւ։ Եւ հասելոցն հետ զհետէ արձանացեալ առ պարըսպաւ, յաւելուին զթիւ մարտակցաց. և 'ի յորդել բազմութեան նոցա, կանանին՝ որ սակաւիկ մի յառաջ 'ի պարսպէ անտի ձեռս առ հռովմայեցիս կարկառէին, սկսան յայնժամ առ իւրեանցսն կողկողել, և հերարձակք, ըստ օրինի գաղղիացւոց, զմանկունս իւրեանց ածել 'ի տեսիլ։ Բայց անհանգէտ էր անդ մարտն. հռովմայեցիք 'ի ձախողակ վայրի, նուազագոյնք թուով և պարտասեալ 'ի ձիգ արշաւանաց՝ դժուարաւ յոյժ թէ կարէին 'ի մեծատարած մարտին տոկալ ընդդէմ անխոնջ զօրականին։

ԽԹ. Կեսարու անյաջող զվայրն տեսեալ, և զյաձախել տակաւ թշնամեաց, հոգացեալ զիւրոցն՝ առաքեաց առ Տ. Սեքստիոս տեղակալ, զոր 'ի փոքու բանակին թողեալ էր 'ի պաշտպանութիւն, հանել վաղվաղակի զգունդ մարտակղս յիւրաքանչիւր պատնիշաց և ածել կացուցանել 'ի ստորոտ բլրոյն յաջմէ թշնամեաց, որպէս զի 'ի հալածել նոցա զմերսն՝ մի՛ իշխեսցեն հետամուտ լինել համարձակ։ Իսկ ինքն լեգէոնաւն հանդերձ սակաւ մի յառաջ անցեալ, կայր գէտակն ունէր ելից պատերազմին։

Ծ. Մինչդեռ երկուստեք մարտ առ մարտ ընդ երեարս զայրացին կռուէին, անտի տեղեաւն և յօգնախուռն բազմութեամբ խրախուսեալ, աստի 'ի քաջութիւն իւրեանց ապաստանեալ, և ահա երևեցան յանպատրաստ կուսէ մերոցն էդուացիք՝ առաքեալք 'ի Կեսարէ ընդ այլ վերելս յաջմէ, ձեռն տալ նոցա։ Այլ քանզի էդուացւոցն զէնք

համանման գալլիացւոցն էին, ահ մեծ 'ի մերան արկին, և թէպէտ աջոյ ուս նոցա, որպէս բաշխեալ էր նշան՝ էր հոլանի առ 'ի ճանաչելոյ զնոսա, այլ թուէր մերոցն՝ վարեալ նովաւ թշնամեաց առ 'ի նենգ: Յայնմ վայրի Լ. Փաբիոս հարիւրապետ և որ ընդ նմա 'ի պարիսպ անդր ելեալ էին, պաշարեալ 'ի թշնամեաց և փողոտեալ՝ ընկեցան 'ի վայր: Յայնժամ և Պետրէոս հարիւրապետ 'ի նմին լեգէոնէ՝ 'ի բռնաբարել զդրունս քաղաքին, նկուն եղև յամբոխէ թըշնամեաց, և վիրալից անձոյս 'ի կենաց՝ առ զինուորակիցս իւր որ զհետն երթային, ասէ. «Զէ և չէ ինձ մարթ ձեօք համդերձ ապրել 'ի մահուանէ. պարտ է ինձ գէթ զձեզ ապրեցուցանել, զորս փառասիրութեամբ զհետ իմ առեալ արկի յայս վտանգ»: Եւ զոյգ ընդ բանին դիմեալ յամբոխ անդր թշնամեաց, զերկուս 'ի նոցանէ արկ տապաստ և զայլս վարեալ վայրիկ մի 'ի դրանց անտի 'ի բաց, ասէ առ մարտակիցս իւր. «Մի՛ վայրապար աշխատ լինիք 'ի փրկութիւն իմ, զի ահա սպառի յիս արիւն և զօրութիւն. տեղի տուք աստի մինչդեռ կարէք, դարձարուք 'ի լեգէոն ձեր»: Սակաւիկ մի ևս այնուհետև մարտուցեալ՝ անկաւ անդէն, զիւրսն ապրեցուցեալ:

ԾԱ. Մերքն հարուածեալ ամենուստ՝ տեղի ետուն, կորուսեալ հարիւրապետս քառասուն և վեց: Այլ զբռնութիւն հետամուտ գալլիացւոց խորտակեաց լեգէոնն տասներորդ, որ յօգնութիւն մերոցն էր եկեալ. և զի ոչ 'ի քաջադէպ տեղւոջ կայր, պատսպարան եղեն նմա գումարտակք երեքտասաներորդի լեգէոնին, որք ընդ Սեքստիոսի տեղակալի 'ի փոքր բանակէն զօրահատոյցք՝ 'ի բարձրագոյն տեղւոջ կային: Այն ինչ լեգէոնք ոտն 'ի դիւրի եդին, զկայ առեալ պարզեցին դրօշս ընդդէմ թշնամեաց, բայց Վերկինգետորիքս յետս կոչեցեալ զիւրսն 'ի ստորէ բլրոյն, եմոյծ 'ի պատնէշս:

ԾԲ. Ի վաղիւ անդր Կեսարու ժողով կոչեցեալ, յանդիմանեաց զյանձնապաստանութիւն և զյանդգնութիւն զօրականին, որ անլուռ եղեալ փողանշանին և հրամանի հա-

բիւրապետացն և տեղակալաց 'ի նահանջն` ինքնահրաման կամեցան յորձակել 'ի գործ. եցոյց նոցա քանի՛ զեան գործէ անեղի ձախողակ, և զիա՛րդ ինքն յԱւարիկոն` մինչ թըշնամին անառաջնորդ և առանց այրուձիոյ կայր, ելեք զըստոյգ յաղթութիւն, զի մի՛ և փոքու իւիք վտանգեսցի մարտն յանյաջող տեղւոջ և յաւել. «Զարմացեալ եմ ընդ արիական քաջութիւն ձեր, զոր ոչ ամրութիւն պատնիշաց, ոչ բարձրութիւն լերին և ոչ պարիսպ քաղաքին կարացին ընկրկել. այլ պարսաւեմ զապերասան յանդգնութիւնդ, որով քան զսպարապետս ձեր համարեցայք իմաստնանալ` յանձնապաստանք 'ի յաղթութիւն և 'ի յաջող ելս իրաց. այլ ինձ ոչինչ ընդհատ քան զարիական քաջութիւն զօրականին` ցանկալի է հլութիւն նոցա և զգուշութիւն»:

ԾԳ. Զայսոսիկ հրապարակախօս եղեալ` 'ի կնիք բանիցն յաւել Կեսար սրտապնդել զզօրականն, մի՛ լքանել պարտութեամբն, և մի՛ զարկածս ձախողակ տեղւոյն` ընծայել քաջութեան թշնամւոյն: Եւ սոյն զառաջին խորհուրդ իւր կալեալ 'ի չու, եհան զզօրսն 'ի բանակէն, ճակատեցոյց 'ի դիպան տեղւոջ: Յայնժամ և Վերկինգետորիգեայ իջեալ 'ի դիւր, բախեցան ընդ միմեանս 'ի նախաձեան թեթև հեծելամարտ, և փոքու իւիք յաղթեալ անդ Կեսարու, եմոյծ զզօրսն վերստին 'ի բանակետղ: Զնոյն և յերկրորդումն աւուր արարեալ` բաւական վարկաւ 'ի կորանս գաղղիացւոց և 'ի խրախոյս իւրոցն, և խաղացոյց զբանակն առ Էդուացիս: Զհետ նմա թշնամիքն հետամուտ, և յերիս աւուրս եհաս յափն Եղաւեր գետոյ, նորոգեաց ըզկամուրջն, և անցոյց զզօրսն յայնկոյս:

ԾԴ. Անդ կոչեցաւ Կեսար 'ի Վիրիդոմարեայ և յԵպորոդորէ, և լուաւ 'ի նոցանէ զերթ Լիտաւիկեայ հեծելագնդաւն ողջոյն առ Էդուեանս` գրգռել զնոսա, որք աղագաւ հարկ է և մեզ, առէին, յառաջել անդ և ունել հաւատարիմ զքաղաքն: Բայց Կեսարու թէպէտ և 'ի բազում դէպս զփորձ առեալ նենգութեան Էդուացւոց, ոչ անդիմանայր զի երթ նոցա երագեսցէ զվատարանջութիւն քաղաքին, առ-

կայն ոչ 'ի դէպ վարկաւ արգելուլ զնոսա, զի մի՛ Թուեսցի թունանալ կամ տալ կասկած երկիւղի 'ի նոցանէ: Այլ եցոյց կարճ 'ի կարճոյ 'ի մեկնելն նոցա՝ որչափ ինչ բարիս արարեալ էր էդուացւոց և յորմէ՛ նուաստութենէ, մինչ կային արգելականք 'ի քաղաքի, զերկեալք յանդաստանաց, նուաղեալք յամենայն զօրութենէ, ծանրացեալք ընդ հարկօք, կորացեալք ամօթով 'ի տալ պատանդս, ամբարձ զնոսա ոչ միայն յառաջին նսեհ և 'ի մեծութիւն իւրեանց, այլ գերագոյն ևս քան յամենայն ժամանակի պերճացոյց զնոսա իշխանութեամբ. զայս ամենայն յուշ արարեալ՝ արձակեաց զնոսա յիւրմէ:

ԾԵ. Էր առ ափամբք Լիգերեայ 'ի բարեդէպ վայրի Նովիոդոն քաղաք էդուացւոց, ուր Կեսարու 'ի պահ եդեալ էր զամենայն պատանդս գաղղիացւոց և զցորեան և զգանձ հասարակաց, և զմեծ մասն աղխից իւրոց և զզօրուն. անդր յղեալ էր և ձիան բազում՝ գնոց առեալ 'ի Սպանիոյ և յԻտալիոյ 'ի պէտս պատերազմին: Եպորեդորի և Վիրիդոմարի եկեալ 'ի քաղաք անդր և հասու եղեալ իրացըն, թէրև գիտացին զընդունելութիւն Լիտաւիկեայ յէդուացւոց անտի 'ի Բիբրակտ քաղաք իւրեանց մեծազօր, և զգալուստ Կոնուիկտոլիտեայ իշխանապետի առ նա մեծաւ բազմութեամբ աւագանւոյն, և զհրեշտակութիւնն առ Վերկինգետորիքս յղեալ յայտնապէս 'ի դաշն նիզակակցութեան, ոչ ևս յամել կամեցան և կորուսանել զբարեպատեհ յաջողութիւնն. վասն որոյ սրակոտ արարեալ զպահապանս Նովիոդոնի, և զեկաւորս ևս անդր 'ի վաճառաշահ և յուղևորութիւն, բաժանեցին յիւրեանս զարծաթն և զձիան. զպատանդս քաղաքաց ետուն տանել 'ի Բիբրակտ առ աւագանին, և զի մի՛ լիցի 'ի պէտս հռովմայեցւոց քաղաքն, զոր չկարէին պահել, հրկէզ արարին զայն. և զցորեան, որչափ ինչ մարթ էր՝ բարձեալ փութապէս 'ի նաւս, զմնացեալն ամացին 'ի ջուր և 'ի հուր: Եւ զօրաժողով եղեալ 'ի սահմանակցաց՝ կարգեցին պահս, կացուցին պահանորդս ընդ գետեզերս Լիգերեայ, և սփռե-

ցին հեծեալս ամենայն ուրեք՝ առ արգանել 'ի հռովմայե-ցիս, և արգելուլ 'ի նոցանէ զպաշար, զի սովալլուկ՝ ստի-պեսցին մեկնել յաշխարհէն, և դէպք 'ի ճահ պատահեսցեն յուսոյ նոցա, զի 'ի հալել ձեանց, յորդէր Լիգեր, և չգոյր հուն ուրեք անցից:

ԾԶ. Զայս ամենայն գիտացեալ Կեսարու, խորհէր թէ արգեօք պա՞րտ էր վտանգել վասն կամուրջս արկանելոյ, առ 'ի տալ պատերազմ՝ մինչչև յաճախեալ ամբոխի թշնամեաց: Քանզի փոխել 'ի խորհրդոց իւրոց և ընկրկել յետս 'ի Պրով-վինկիա՝ ոչ միայն բազմավտանգ համարէր և յամօթ և 'ի կորանս, այլ զի և լեառնն Կեբեննա և դժուարութիւն ճանապարհաց, կրճիմն ընդդէմ կային: Նա առաւել ցան-կալի ևս էր նմա երթալ գումարել ընդ Լաբիենոս և ընդ լեգէոնս՝ զորս յղեալ էր ընդ նմա: Վասն որոյ ճեպընթաց զաւր և զգիշեր, յեղակարծուստ ամենեցուն եհաս 'ի Լիգեր: Եւ յանցս հեծելոց, որ ինչ ուրեք հուն ընդ գետն 'ի կա-րևոր հարկին մարթ էր, գտեալ՝ ուր զօրականն ուսով չափ և բազկօք 'ի վերոյ ջրոց կարէր տանել զզէնս, կարգեաց զնոսա ընդդէմ հոսանաց, և 'ի խռովել կալ թշնամեաց ան-դէն 'ի սկզբան ընդ առաւելն, անցոյց յայնկոյս զզօրսն անվը-տանգ: Եւ եգիտ անդ ցորեան առատ յարտորայս, և բազ-մութիւն հօտից խաշանց, որովք լիացուցեալ զզօրականն, դէմ եդ 'ի Սենոնս:

ԾԷ. Մինչդեռ յայսոսիկ պարապեալ կայր Կեսար, Լաբիենոսի թողեալ յԱգենդիկոն զնորընծայ զօրականն եկեալ 'ի վերջէ՝ 'ի պահպանութիւն աղխից, ինքն չորիւք լեգէոնօք խաղաց գնաց 'ի Լուտետիա քաղաք Պարիսացւոց, կառուցեալ 'ի կղզւոջ ուրեք գետոյն Սեկուանայ: Ազդ եղև թշնամեաց գալուստ նորա, և եկին ժողովեցան 'ի շրջակայ սահմանաց զօրք բազմամբոխ ընդ զօրավարութեամբ Կա-մուլոգենի Աւլերկացւոյ, որ թէպէտ և անցեալ զաւուրբք, այլ զի բազմահմուտ էր յիրս պատերազմի՝ կոչեցաւ յայն աւագութիւն: Եւ գիտելով նորա զի ճախճախուտ էր վայրն շուրջանակի և անգնալի՝ թացեալ անդուլ 'ի Սեկուանայ, զկայ էառ անդ, արգելուլ անտի զանցս մերոցն:

ԾԸ. Լաբիենոս հնարէր զառաջինն ողորահիւս պահանգակապ կազմածովք և վանդակեալ հողակուտիւ լիր արկանել 'ի Ճահիճն, և ուղի գործել. բայց տեսեալ ապա զդժուարութիւն իրացն, լռելեայն յերրորդումն պահու գիշերոյն ել 'ի բանակէն՝ և ընդ Ճանապարհ ընդ որ եկեալն էր՝ եհաս 'ի Մելոդոն քաղաք Սենոնաց՝ 'ի կղզւոջ գետոյն Սեկուանայ, ուր և զԼուտետիա 'ի վեր այսր ասացի։ Անդ կալեալ նաւակս իբր յիսուն, և 'ի միմեանսայար կցեալ փութանակի, ելից զայնոսիկ զօրօք. և մինչդեռ քաղաքացիք ընդ նորատեսիլ իրսն ապշեալ կային, և յոլովագոյնք ևս 'ի նոցանէ երթեալ էին 'ի պատերազմ, առանց իրիք դիմամարտութեան կալաւ զքաղաքն։ Եւ նորոգեալ զկամուրջն՝ զոր աւուրբք յառաջ հատեալ էին թշնամիք, անցոյց ընդ այն զզօրսն, և ընդ հոսանս գետոյն խաղայր 'ի Լուտետիա։ Իրազեկ եղեալ թշնամիք 'ի փախստէից մելոդոնացւոց՝ հրաման ետուն հրդեհել զԼուտետիա, և հատանել զկամուրջս. և ինքեանք անցեալ ընդ Ճախճախուտն՝ եկին բանակեցան յափունս Սեկուանայ առաջի քաղաքին հանդէպ Լաբիենոսի։

ԾԹ. Լու եղև յայնժամ՝ թողեալ Կեսարու զպաշարումն Գերգովիոյ, և համբաւէր վտարանջել եդուեանց, և յաջողել իրաց գաղղիացւոց. և սոքա հաստատէին զհամբաւն՝ որպէս թէ Կեսարու անանց գտեալ զՃանապարհս գնալոյ 'ի Լիգեր, և առ 'ի չգոյէ պարենից դարձ 'ի Պրովինկիա արարեալ։ Բելովակք ևս, որք յառաջնմէ իսկ դայթ 'ի դայթի կային 'ի հաւատարմութեան, 'ի լուր վտարանջելոյ եդուեանց զօրաժողով լինէին յայտնապէս 'ի պատերազմ։ Ի յեղափոխել այսպէս իրացն, 'ի միտ էառ Լաբիենոս՝ զի այլազգ յոյժ քան զխորհեցեալն յառաջագոյն պարտ էր նմա ունել խորհուրդ. և թողեալ զաշխարհակալութիւն և զհետամուտ լինել թշնամեաց, հնարէր ածել զզօրսն անվտանգ յԱգենտիկոն։ Քանզի աստի Բելովակք՝ անուանիք քաջութեամբ 'ի Գաղլիա, և անտի Կամուլոգէն կազմ և պատրաստ կային զօրօք, և գետ լայն անջրպետէր ընդ

լեգէոնս իւր և ընդ ամուրն՝ ուր կային ամենայն կարասին իւրեանց։ Ցայսպիսում յանկարծահաս տագնապի ոչ գոյր նմա այլ ապաստան բայց յանվեհեր քաջութեան։

Կ. Այսր աղագաւ համախմբեալ զզօրսն ընդ երեկս՝ յորդորեաց զնոսա կատարել ամենայն փութով և խնամով զպատուէրս իւր. և զմի մի 'ի Նաւակաց՝ զորս 'ի Մելոդոնէ ածեալ էր՝ բաշխեալ 'ի հեծեալս հռովմայեցիս, պատուէր ետ նոցա՝ ընդ անցանել առաւօտոյ պահու գիշերոյն իջանել լռելեայն ընդ հոսանս գետոյն չորեք հազար քայլ, և անդ սպասել հասանելոյ իւրոյ։ Նա գումարտակս հինգ՝ ոչ 'ի քաջաց՝ թողեալ 'ի պահպանութիւն բանակին, այլոցն հնգեցունց այնր լեգէոնի՝ հրաման ետ չու առնել ամենայն աղխիւ 'ի մէջ գիշերի, և մեծաւ աղաղակաւ խաղալ 'ի վեր կոյս գետոյն։ Խնդրեաց եգիտ և նաւակնետարս. և զնոսա ես արձակեաց ընդ նոյն կողմն, նաւել ուժգին շառաչմամբ թիակաց. և ինքն վայրիկ մի յետոյ մեկնեալ երիւք լեգէոնօք լուռ լուռ դիմեաց ուր նաւացն հրամայեալ էր գնալ։

ԿԱ. Իբրև եհաս անդր, դէտք որ 'ի թշնամեաց ընդ ամենայն կողմն գետոյն կարգեալ կային, խուճապեալք 'ի յանկարծադէպ բուռն ամպրոպաց, հարան յեղակարծ 'ի մերոցս, և հետևակազօրն և այրուձին օգնեալք 'ի հռովմայեցի հեծելոց՝ որոց յանձն էր գործն, անցին փութանակի ընդ գետն։ Ի վաղիւ անդր զնովին ժամաւ ազդ եղև թշնամեաց՝ զի աղմուկ ինչ անսովոր լեալ էր 'ի բանակի հռովմայեցւոց, և զի գունդ մեծ նաւէր ընդ զառ 'ի վեր գետոյն, որոյ շառաչիւն թիակաց լսելի լինէր յայնմ կուսէ, և զի խուռն ինչ 'ի խոնարհ չու առնէին զօրք 'ի նաւակս։ Ցայսցանէ առին նոքա գուշակել՝ զի 'ի լուր վտարանջութեան էդուացւոց զահի հարեալ զօրացն ամենեցուն, ընդ երիս դէմս աճապարէին 'ի փախուստ. վասն որոյ բաժանեցին և ինքեանք զզօրս իւրեանց յերիս գունդս. զմին 'ի նոցանէ եդին 'ի պահպանութիւն բանակի իւրեանց ընդդէմ մեր. միւս այլ սակաւաձեռն 'ի Մետիոսեդոն կոյս արձակեցին՝ ուղղել ըստ նաւացն զչու իւրեանց, և զմնացեալն ածին ընդդէմ Լաբիենեայ։

ԿԲ. Ի ծագել առաւօտու յորժամ մերքն ամենեքեան անցեալ էին յայնկոյս, ծայր զօրուն Թշնամեաց սկսաւ երեւել. Լաբիենոս առ 'ի խրախուսել զիւրսն՝ յուշ արարեալ նոցա զառաջին արութիւնս իւրեանց և զքաջայաղթ Ճակատամարտս, յաւել՝ զի նոյն ինքն Կեսար, որոյ առաջնորդութեամբ 'ի բազում դէպս գե՛ր 'ի վերոյ գտեալ էին Թըշնամեաց, առընթեր կայր նոցա. և ետ փող հարկանել պատերազմի: Յառաջնում անդ յարձակման աջոյ թեւին՝ ուր էր լեգէոնն եօթներորդ, վանեցան թշնամիք թիկնադարձոյցք 'ի փախուստ. իսկ 'ի ձախումն՝ յորում էր լեգէոնն երկոտասաներորդ, թէպէտև առաջին դաստակարգք Թըշնամեաց անկան տիգահար, սակայն ուժգին ևս դիմանկալէին այլք, և ինքն ևս զօրավարն Կամուլոգէն անդ կայր և խրախուսէր զնոսա: Մինչդեռ մարտն երկուստեք կայր անպարտելի, իրազեկ լեալ հազարապետաց եօթներորդի լեգէոնին որ ինչ 'ի ձախում թեւի անցք անցանէին՝ անդր փութացան լեգէոնաւն իւրեանց, և պատեալ զկողիւք Թշնամեաց՝ ամբարձին դրոհս 'ի վեր. այլ և ոչ յայնժամ գտաւ ոք դասալիք. մինչև պաշարեալ 'ի մերոցս՝ անկան ամենեքեան առ հասարակ. բախտակից նոցին գտաւ և Կամուլոգէն. բայց որք ընդդէմ բանակին Լաբիենոսի կարգեալ կային պահանորդք՝ լուեալ զխառնուրդ պատերազմին, Ճեպեցին յօգնականութիւն իւրեանցայոցն, և զկայ առին 'ի բլրի ուրեք. այլ ոչ կարացեալ ժուժկալել ընդդէմ բուռն յարձակման յաղթականացն մերոց, յաւելան և նոքա 'ի փախստեայս. և որք միանգամ ոչ կարացին գտանել իւրեանց ապաւէն յանտառս կամ 'ի լերինս, հարան առ հասարակ 'ի մերոցն: Յետ այսորիկ Լաբիենոս չու արար յԱգենդիկոն, ուր կային 'ի պահ աղխք բովանդակ զօրուն. և անտի բանակաւն ողջոյն եկն եհաս առ Կեսար:

ԿԳ. Վտարանջութեամբ էդուացւոց երթայր և ծաւալէր մարտն. հրեշտակք 'ի նոցանէ ընդ ամենայն կողմանս արձակեցան գուն գործել ամենայն հնարիւք, և զօրութեամբ բարեկամութեան և իշխանութեան և արծաթոյ

դրդեալ զայլ ևս քաղաքս. և կալեալ զպատանդս՝ զորս Կեսարու յաւանդի եդեալ էր առ նոսա, ահիւ սպառնա- լեաց պատուհասին նոցա՝ հնարէին ածել զերկմիտս 'ի հաւանութիւն: Էդուացիք առաքեցին առ Վերկինգետորիքս գալ առ ինքեանս 'ի խորհուրդ առաջիկայ պատերազմին. և 'ի գալ նորա՝ պահանջէին կալ ինքեանց նախիշխան: Ի լինել հակառակութեան թողան իրքն յաշխարհաժողով գալլիացւոց 'ի Բիբրակտ, ուր եկին ժողովեցան յամենայն կողմանց, և սահմանեցաւ անդ առաւելութեամբ քուէից՝ Վերկինգետորիգեայ միայնոյ կալ 'ի վերայ ամենեցուն ըսպարապետ: Ոչ գտան 'ի ժողովն անդ հռեմացիք, և ոչ Լինգոնք և Տրեւիրք. երկոցունց առաջնոց անդրժելի կալեալ զբարեկամութիւն առ հռովմայեցիս. իսկ Տրեւիրք, քանզի բացականք էին յոյժ և նուաճեալք 'ի գերմանացւոց՝ անհաղորդք պատերազմիս՝ ոչ յայսկոյս և ոչ յայն եղեն ձեռնտու: Ծանր յոյժ թուեցաւ էդուացւոց մերժումն 'ի գերագոյն իշխանութենէ. բողոք ունէին վասն յեղափոխելոյ բաղդի իւրեանց, և ցանկային իմն դիմել առ ներողամտութիւն Կեսարու. այլ ձեռնամուխ լեալ միանգամ 'ի պատերազմն, ոչ իշխեցին 'ի բաց կալ 'ի խորհրդոց հասարակաց: Իսկ Եպորեդորիքս և Վիրիդոմար, երիտասարդք մեծամեծաց ակնկալուք, դժկամակ էին հպատակել Վերկինգետորիգեայ:

ԿԴ. Բայց նա հրամայեաց և այլոց քաղաքաց տալ պատանդս 'ի ժամադրեալ աւուր. և տուեալ ածել առ ինքն վաղվաղակի զհեծեալս առ հասարակ հնգետասան հազար, յաւել. « Շատ է ինձ հետևակազօրն իմ. չեն ինձ կամք փորձ փորձել բախտի և տալ ճակատամարտ. ոչ ինչ դժուարին է մեզ բազմաձեռն այրուձիովս արգելուլ հռովմայեցւոց զխար և զցորեան. եթէ միայն արիաջիք յաղարտ վարել զհունձս ձեր, հրկէզ առնել զամենայն շինուածս, և տուժիւք ձերովք ստանալ զազատութիւն և զիշխանութիւն անկորուստ »: Յետ այսորիկ հրաման ետ էդուեանց և սեգուսացւոց՝ սահմանորդաց Պրովինկիոյ տալ

բիւր մի հետեւակաց. յորս յաւելեալ հեծեալս ութ հա֊
բիւր՝ յղեաց զնոսա ընդ զօրավարութեամբ եղբօր Եպորե֊
դորիգեայ 'ի վերայ Ալլոբրոգաց 'ի պատերազմ, և ընդ այլ
կողմն արձակեաց զԳաբալս և զշրջակայս արուերնեանց
ընդդէմ հելուացւոց. և զՀռութենս և զԿադուրկս յղեաց
ասպատակել 'ի սահմանս Վոլկաց արեկոմեանց: Միանգա֊
մայն և հնարէր ծածկաբար հրեշտակութեամբ և պատգա֊
մաւորօք հրապուրել զԱլլոբրոգս, կարծելով զնոսա հլուս
առ զայրոյթ վերջնոյ պատերազմին. զգլխաւորս նոցա որ֊
սայր արծաթով, և քաղաքայնոց խոստանայր զիշխանու֊
թիւն բոլորումն Պրովինկիոյ:

ԿԵ. Այսոցիկ ամենայնի կանխատես լեալ Կեսարու՝
կարգեալ էր տեղակալ զԼուկիոս Կեսար՝ տուեալ նմա գու֊
մարտակս քսան և երկու՝ հաւաքեալս 'ի Պրովինկիոյ: Հե֊
լուիք ինքնայօրդոր պատերազմաւ յարուցեալ 'ի վերայ
սահմանակցաց իւրեանց՝ վանեցան. և կորուսեալ զԿ. Վա֊
լերիոս Դոնատաւրոս զորդի Կաբուրեայ իշխանի քաղաքին և
զայլս բազումս, անկան հալածական մինչև 'ի քաղաք անդր
իւրեանց և 'ի պարիսպս: Ալլոբրոգք կարգեալ պահակս
խիտ առ խիտ ընդ եզերս Հռոդանու, մեծաւ փութով և
զգուշութեամբ պահէին զսահմանս իւրեանց: Տեսեալ Կե֊
սարու զառաւելութիւն հեծելազին թշնամեաց, և փակեալ
ամենուստ զճանապարհս, որով չէր նմա ակն ունել օգնա֊
կանութեան՝ ոչ 'ի Պրովինկիոյ և ոչ յԻտալիոյ, առաքեաց
'ի Գերմանիա յայնկոյս Հռենոսի 'ի քաղաքս ամօք ինչ յա֊
ռաջ նուաճեալս յիւրմէ, և ընկալաւ 'ի նոցանէ այրուձի
և մեկնակազէն հետեւակս՝ որք խառն ընդ հեծելոց սովոր էին
պատերազմել: Եւ 'ի գալ հասանել նոցա՝ տեսեալ զի երի֊
վարք հեծելոց չէին ազնիւք, բաշխեաց նոցա զերիվարս
հազարապետաց և այլոց ևս հռովմայեցի և օժանդակ զօ֊
րաց:

ԿԶ. Յայնմ վայրի եկին հասին արուերնացիք և այրու֊
ձին ամենայն 'ի Գաղղիոյ ըստ հրամանին, և գումարեալ ընդ
զօրս Թշնամեաց՝ յաւելլին զամբոխ բազմութեան նոցա մե֊

ծի։ Եւ այն ինչ չու տանէր Կեսար յեզերս սահմանացն Լինգոնաց՝ առ 'ի կարելոյ դիւրաւ հասանել անտի յօգնութիւն 'ի Պրովինկիա, Վերկինգետորիքս եհար բանակս երիս հեռի 'ի հռովմայեցւոց իբր բիւր մի քայլ։ Եւ համախըմբեալ զզօրագլուխս հեծելազօրուն, խօսեցաւ ընդ նոսա և ասէ. «Ժամ է արդ յաղթութեան. հռովմայեցիք թողեալ զԳաղլիա՝ խոյս տան 'ի Պրովինկիա. շատ է մեզ այս առ ժամս առ 'ի շահել զազատութիւն, այլ ոչ և յանշարժ խաղաղութիւն առ յապա. զի յօգնախումբ ևս զօրու դարձցին վերստին, և ոչ ևս լիցի զրաւ պատերազմիս։ Հապա յարձակեսցուք 'ի վերայ յամրախաղաց բանակին. զի եթէ զկայ առցէ հետևակազօրն յօգնութիւն մարտակցաց իւրոց, արգելցի յընթացից, և ոչ կարասցէ յառաջ խաղալ. իսկ եթէ թողեալ զաղխս, որպէս հաւանելի ևս ինձ թուի, հոգասցի 'ի փրկութիւն իւր, կապուտ կողոպուտ 'ի կարևորաց՝ երթիցէ ամօթալից։ Իսկ զի 'ի հեծելոցն նոցա ոչ իշխեսցէ և ոչ ոք ելանել ըստ բանակն, ձեզ իսկ աներկբայելի է։ Սակայն յառաւելազգոյն ձեզ 'ի խրախոյս՝ հանից ճակատեցուցից զառաջեաւ բանակիս զզօրս համօրէն՝ յահարկութիւն թշնամեաց»։ Յայնժամ հեծելազօրն առ հասարակ աղաղակեաց՝ զի արժան էր տալ երդումն սուրբ չմտանելոյ ումեք ընդ յարկաւ առ որդիս առ կանայս և առ ընտանիս, մինչև երկիցս ընդ ռազմս թշնամեաց ձիավարեալ։

ԿԷ. Հաճոյ թուեցան բանքն. և յերդնուլ ամենեցուն՝ 'ի վաղիւ անդր յերիս գունդս բաժանեցաւ հեծելազօրն. գունդք երկու խաղային երկուստեք 'ի կողմաց բանակին մերոյ, և երրորդն 'ի դիմաց՝ արգելուլ զճանապարհն։ Գիտաց զայն Կեսար. և ինքն ևս բաժանեալ զհեծելազօր իւր յերիս, հրաման ետ նոցա դիմել ընդդէմ թշնամեաց։ Խառնեցաւ մարտն ամենուստ. զկայ էառ բանակն, և լեգէոնք զաղխ և զաղխամաղխ 'ի մէջ առեալ պահէին։ Եւ ուր ուրեք տեսանէր Կեսար ընկճեալ և տկարացեալ ըզմերսն, անդր տայր ածել զդրօշս, և զզօրսն յառաջ խաղացուցանէր՝ արգելուլ զթշնամիս 'ի հետամուտ լինելոյ մե-

րոցն, և սրտապնդել զմերսն յուսով օգնականութեան։ Հուսկ ապա կալան գերմանացիք զբլուրն որ յաջմէ, և վանեալ անտի զթշնամիս՝ հալածեցին զնոսա մինչև 'ի գետ անդր՝ ուր կայր Վերկինգետորիքս ընդ հետևակազօրուն, և զբազումս 'ի նոցանէ կոտորեցին. յորմէ երկուցեալ և այլոց թէ գուցէ պատեալ պաշարեսցին, դարձան 'ի փախուստ։ Բայց ամենայն ուրեք եղեն նախճիրք արեանց, երեք ոմանք յաւագագունից էդուացւոց եղեն ձերբակալ, և ածան առ Կեսար. Կոտոս զօրավար հեծելոց, որ 'ի վերջնումն ժողովի ընտրութեան՝ հակառակորդ կացեալ էր Կոնուիկտոլիտանեայ. Կաւարիլլոս, որ 'ի վտարանջել Լիտաւիկեայ՝ կարգեալ էր զօրավար հետևակաց. և Եպորեդորիքս, որ յառաջ քան զգալուստ Կեսարու զօրավարէր էդուացւոց 'ի պատերազմ ընդդէմ սեկուեանց։

ԿԸ. Ի պարտիլ այրուձիոյն՝ ժողովեալ Վերկինգետորիքս զհետևակազօրն, զոր ճակատեցուցեալ էր զառաջեաւ բանակին, ձեպէր գնալ յԱղեսիա քաղաք Մանդուբաց. և հրաման ետ 'ի բաց հանել փութով 'ի բանակէ անտի զկարասին, և գալ զկնի իւր։ Իսկ Կեսարու ածեալ զաղխս 'ի բլուր մի մերձակայ, և լեգէոնս երկու թողեալ անդ 'ի պահ՝ զհետ պնդեցաւ թշնամեաց զօրն զայն ողջոյն. և կոտորեալ 'ի վերջապահ գնդէ նոցա արս իբրև երեք հազար, 'ի միւսում աւուր եհար բանակ հանդէպ Աղեսեայ. և 'ի տեսանել զդիրս քաղաքին և զթշնամին՝ որ 'ի հեծելազօր իւր յուսացեալ էր՝ վանեալ ահաբեկ, խրախուսեաց զզօրս իւր յաշխատանս՝ պաշարել պատնիշափակ զքաղաքն։

ԿԹ. Եւ էր քաղաքն այն 'ի բարձրաւանդակ բլրի, գոգցես անառիկ առանց պաշարման։ Գետք կրկին ընթանային երկուստեք զստորոտով բլրոյն. զառաջեաւ քաղաքին էր դաշտավայր ընդարձակ, երկայնաձիգ իբրև երեք հազար քայլ. յայլոց կողմանց կային շուրջանակի բլուրք զուգաբերձք քաղաքին՝ մօտ առ մօտ յիրեարս։ Զարևելից կողմն բլրոյն ծածկէին բովանդակ զօրք գալլիացւոց՝ պարկէն և քարորմ հողաման շուրջ ածեալ վեցոտնաչափ 'ի բարձրութիւն։

Իսկ մինչ ընդարձակութեան շրջապատնէշ ամրութեանն զոր գործէին հռովմայեցիք՝ երկայնէր ցմետասան հազար քայլ. բանակն 'ի պատշաճ տեղւոջ կայր և ամրոցք քսան և երեք առ նովաւ կառուցեալ, յորս կարգեալ կային պահանորդք 'ի տուէ՝ զի մի՛ գուցէ յարձակումն 'ի ներքուստ 'ի քաղաքէն յանկարծ պատահեսցէ. զնոյն և զցայգ հսկէին հզօր գիշերապահք։

Հ. Մինչ չև էր բովանդակեալ վատուակն՝ եղև հեծելամարտ յընդարձակ դաշտավայրին, որ ըստ ասացելումս 'ի վեր այսր՝ երկայնաձգէր 'ի մէջ բլրոց երեքհազար քայլ։ Կողմանք երկոքին զայրագին ստուգութեամբ բախեցան ընդ միմեանս. Կեսար ընդ պարտելոցն 'ի մերոց փոխանակէր զգերմանացիս, և զլեգէոնս հանեալ կարգէր զառաջեաւ բանակին՝ ընդդէմ յեղակարծ յարձակման հետևակազօրու թշնամւոյն։ Ի տեսիլ լեգէոնացն յաւելաւ եռանդըն քաջութեան մերոցն, և թշնամիք դարձան 'ի փախուստ, որք առ խուռն ամբոխին խափանեալք յիրերաց՝ ընդ անձուկ դրունսն նեղէին։ Գերմանացիք ուժգին զհետ նոցա մինչև 'ի պատնէշս անդր պնդեալ, արարին կոտորած մեծ։ Բազմաց 'ի նոցանէ թողեալ զերիվարս իւրեանց և վազեալ ընդ փոսն, անցին ընդ քարորմն։ Յայնժամ Կեսար սակաւիկ մի յառաջ մատուցեալ զհետևակազօրն, ճակատեցոյց զնոսա զառաջեաւ բանակին։ Ոչ ինչ ընդհատ և գաղղիացիք, որք 'ի ներքս 'ի պատնիշի անդ կային, զահի հարան. և կարծելով թէ ահա գան յարձակել 'ի վերայ, գոչեցին առ հասարակ և 'ի զէն ընթացան. և ոմանք զարհուրեալ զիմէին անկանել 'ի քաղաքն։ Վերկինգետորիքս հրաման ետ առնուլ զդրունսն, զի մի՛ ամայասցի բանակն։ Բազում նախճիրս արարեալ անդ գերմանացւոց և ձիան բազում առեալ յաւարի, դարձան այսրէն առ իւրեանս։

ՀԱ. Մինչ չև հռովմայեցւոց բովանդակեալ զկառուցումն պատնիշաց, խորհեցաւ Վերկինգետորիքս զայրուձին առ հասարակ գիշերայն 'ի բաց արձակել. և 'ի հրաժեշտի կացուցեալ զնոսա՝ պատուէր ետ երթալ յիւրաքանչիւր

քաղաքս, և զամենայն հասակ զինաշարժ սախալել 'ի պատերազմ։ Ցուց արար նոցա զամենայն վտանգս իւր, և յաւել. « Երդմնեցուցանեմ զձեզ խնայել յանձինս ձեր, և մի ընդունիրեալս 'ի վերայ փրկութեան հասարակաց՝ թողուլ 'ի խոշտանգանս թշնամեաց. եթէ զայսուիկ անփոյթ առնիցէք, ութ բիւրք ընտրելոց կորիցեն ընդ իս։ Ի հանդէս համարոյ՝ սակաւ մնայ մեզ ցորեան՝ բաւական աւուրց եւթ երեսնից, և խնայելով մեծաւ խուն ինչ թերևս աւելի »։ Զայս պատուէր տուեալ, յերկրորդումն պահու գիշերոյն արձակեաց զնոսա լռելեայն ընդ անջրպետս թերակատար վատակոցն մերոց։ Հրաման ետ ապա ածել առ ինքն զամենայն ցորեան, պատուհաս մահու 'ի վերայ կապեալ՝ որոց ստունգանիցեն։ Եւ զխաշանց բազմութիւն հաւաքեալ 'ի Մանդուբաց, բաշխեաց ըստ բերան. այլ զցորեան չափով և խնայութեամբ տալ հրամայեաց։ Զզօրսն կացուցեալս շուրջ զքաղաքաւ՝ 'ի ներքս եմոյծ, և սպասելով հասանելոյ օգնականութեան 'ի Գաղլիոյ, կազմէր պատրաստէր 'ի պատերազմ։

ՀԲ. Զայս ամենայն գիտացեալ Կեսարու 'ի փախստէից անտի և 'ի գերւոյն, ըստ այնմ կարգաւորեաց զգործ պատերազմին։ Հրաման ետ փոս շուրջանակի հատանել քսան ոտնաչափ 'ի լայնութիւն, և ուղղորդ երկուստեք 'ի խորութիւն՝ զուգաչափ ափանցն հեռաւորութեամբ մինչև ցյատակ. և զշրջապատնէշ ամրութիւնսն չորեքհազար ոտնաչափ եդ հեռի 'ի փոսոյն։ Քանզի առ մեծի ընդարձակութեան կարևոր շրջափակին՝ չէր մարթ զօրուն շուրջ պահ ունել ամենուստ, և վտանգ էր յեղակարծում, կամ գիշերախառն յարձակելոյ թշնամւոյն մեծաւ ամբոխիւ, և 'ի տուէ տարափս նետից 'ի վերայ վաստակաւորաց գործոյն տեղալոյ։ Ի միջոցի անդ ետ Կեսար պեղել փոսս կրկին հնգետասան ոտնաչափ 'ի լայնութիւն, և հաւասար 'ի խորութիւն. և ջուր 'ի գետոյ ընդ հարթ և ընդ զինջագոյն տեղիս ածեալ, ելից զփոսն ներքին։ Եւ յետկուսէ փոսոյն կանգնեալ հողակոյտ և պատնէշ երկոտասան ոտնաչափ 'ի

բարձրութիւն, ած վնովաւ ողորահիւս ամրութիւն, և մահարձանս. և ընդ անշքապէս այնոցիկ յաւել բուռն ընտուարս եղջերաձև 'ի գուրս կարկառեալ՝ արգելուլ զվերելս թշնամեաց. և աշտարակք հեռի 'ի միմեանց ութսուն ոտնաչափ՝ զլքութիւն կազմածոյն շուրջ պատէին:

ՀԳ. Գործ այլ և այլ 'ի նմին ժամանակի առաջի կայր մերոյն կարևոր. յօրինուած մեծի ամրութեանն, և խնդիր առաղձից և համբարոյ 'ի հեռուստ. որով նուազէր զօրութիւն բանակին ընդդէմ թշնամեաց, որ երբեք երբեք ուժգին յարձակմամբ ընդ ամենայն դրունս քաղաքին՝ գուն գործէին եղծանել զձեռակերտս մեր: Վասն որոյ հարկ եղև Կեսարու յաւելուլ և այլ ինչ վատառակ՝ որով մարթ իցէ սակաւուց զօրաց պահել զշրջապատնէշն լքիւ իւրով: Եւ հատանել բունս ծառոց և ուղէշս ստուարս ոստաքանցս, և զվերին ծայրս նոցա սլաքեալ՝ հարստել երկայնաշար 'ի պարկէնս անդ պեղեալս հինգ ոտնաչափ 'ի խորութիւն. որք անխլելի ամրապնդեալ 'ի ստորուստ՝ ամբառնային բունք 'ի վեր քան զուղէշս: Հինգ կարգ էին ձողիցն այնպէս զօդեալք ընդ իրեարս և շաղկապեալք, զի ըմբռնելոցն 'ի նոսա վտանգ մեծ էր 'ի ստուարասուր ծայրից նոցա, որ Կոճղոյն կոչէին: Զառաջեաւ աղամող կարգաց սոցին, որ 'ի ձև երեքկուսի յայսկոյս և յայն կամակորէին, պեղեցան գուբք երեքոտնեայ խորութեամբ անձկագոյնք 'ի յատակս, և կանգնեցան 'ի նոսա ձողք սրունաձևք՝ ազդերբ չափ ընտուարք. ծայրք նոցա սրեալ և խանձողեալ, ցչորս մատնաչափ վերամբարձք 'ի գետնոյ: Եւ յանխլիրտ հաստատութիւն նոցին՝ արկեալ հող զնոքօք, անդուստ 'ի խորոց առ իւրաքանչիւր ոտնաչափ պնդէին ամրակուռ 'ի տրոփ ոտից. և զմնացեալ մասն գբոցն ծածկէին մացառօք և դալարեօք թագուցանել զորոգայթն: Ութ կարգ էին գբոցն հեռի յիրերաց երեք ոտնաչափ, որ կոչէին Շուշանք՝ բերելով իմն զձև ծաղկանն, և առ նոքօք ընդ երկիրն բովանդակ մխեցան խիտ առ խիտ ցիցք՝ ոտնաչափ երկայնք, սլաքս երկաթիս 'ի ծայրսն ունելով՝ որ Խայծոցն կոչէին:

ՀԴ. Եւ 'ի կատարել գործոյն՝ գտեալ Կեսարու դաշտագետին հարթարդակ՝ որպիսի ինչ 'ի տեղւոջն մարթէր գտանել՝ չորեքտասան հազար քայլ 'ի շրջաբերութիւն, կառոյց անդ միւս այլ պատնէշ հանդէպ առաջնումն ըստ նմին օրինակի՝ զդէմ ունել եկելոց արտաքուստ թշնամեաց. որպէս զի բազմագումար ևս ամբոխիւ ոչ կարասցեն պատել պաշարել զպահանորդս ամրութեանցն: Հրաման ետ և զօրացն ամենեցուն պատրաստել իւրաքանչիւր խար և ցորեան՝ նպար ամսօրեայ, զի մի 'ի բազմավտանգ ժամանակի հարկեսցին ելանել ըստ բանակն:

ՀԵ. Մինչ դեռ այսոքիկ առ Ալեսեաւ գործէին, աւագանին գաղղիացւոց գումարեցաւ 'ի ժողով, և ոչ 'ի դէպ թուեցաւ նոցա զինուորել զամենայն հասակն կարող 'ի զէն, որպէս Վերկինգետորիգեայ պատուիրեալ էր, այլ քաղաքաց իւրաքանչիւր տալ այսչափ ինչ զօրական՝ զի մի խառնեսցի գուգազ խառնամբոխ անընդունակ հրահանգաց, որ չկարէր իսկ խորել զիւրսն 'ի թշնամեաց, և չէր իսկ մարթ պարենաւորել զնոսա: Եւ սահմանեցաւ Էդուեանց և հովանաւորելոցն 'ի նոցանէ Սեգուսեանց, Ամբիւարետաց, Աւլերեան Բրաննովացւոց և Բրաննովաց տալ երեսուն և հինգ հազար, նոյնչափ ևս Արուերնաց, և որոց ընդ նոսա՝ ելեւթերեան Կադուրկաց, Գաբալաց և Վելաւնաց, որ ընդ ձեռամբ նոցա սովոր էին զինուորել: Սենոնաց, Սեկուանաց, Բիտուրգաց, Սանտոնաց, Հռութենից և Կարնուտաց՝ իւրաքանչիւր երկոտասան հազար: Բելլովակաց բիւր մի, նոյնչափ և Լեմովկաց, Պիկտոնաց, Տուրոնաց, Պարիսացւոց և Հելուեանց ութ ութ հազար: Սուեսիոնաց, Ամբիոնաց, Մեդիոմատրացւոց, Պետրոկորաց, Ներուեանց, Մորինաց և Նիտիոբրից միում միում հինգ հազար, նոյնչափ և աւլերկեան Կենոմանաց: Ատրեբատաց չորեք հազար. Բելլոկասից, Լեքսոբաց, աւլերկեան Եբուրոնից՝ երեք հազար. Հռաւրակաց և Բոյացւոց երեք բիւր, և ազգաց առ հասարակ որ զծովեզերբ Ովկիանեայ՝ կոչեցելոց 'ի նոցանէ Արմորիկաց՝ որ են Կուրիսոլիտք,

Հռեդոնք, Ամբիբարք, Կալեաք, Ոսիսմացիք, Լեմովիկք, Վեններք և Ունելեանք, իւրաքանչիւր ումեք ազգի հազար։ Ի սոցանէ Բելլովակք միայն ոչ կամեցան տալ զբաժին իւ-րեանց, ինքնորէն և ինքնուրոյն կամելով մարտնչել ընդ Հռովմայեցիս և ոչ ընդ հրամանաւ այլոց. բայց ապա զի-ջեալ յաղաչանս Կոմիոսի՝ ասպնջականին իւրեանց, յղե-ցին հազարս երկու։

ՀԶ. Այս այն Կոմիոս էր, որ 'ի Բրիտանական պատե-րազմին, որպէս յառաջագոյն ասացի, հաւատարիմ լեալ էր Կեսարու և վաստակաւոր, և փոխարէն վաստակոցն ըն-կալեալ 'ի նմանէ զշնորհս ազատութեան քաղաքին իւ-րոյ՝ կալ ինքնորէն յաղիկամի և իշխանութիւն ունել 'ի վե-րայ Մորինաց։ Բայց 'ի համաշունչ միաբանութեան գաղղիա-ցւոց աշխարհաւ՝ առ 'ի թափել զազատութիւն իւրեանց և ստանալ զվերստին զառաջնոյ յաղթութեանցն պար-ծանս, ոչ ևս յուշ եղեն նոցա ոչ բարեկամութիւն և ոչ երախտիք, այլ զամենայն զօրութիւն իւրեանց և զգոյս ժո-ղովեալ 'ի պատերազմն յայն, գումարեցին այրուձի ութ հազար, և հետևակազօր բիւրս իբրև քսան և չորս. և անդէն յաշխարհին էդուացւոց հանդէս արարեալ՝ գտին զթիւ հա-մարոյ զօրուն. և կացուցին նոցա զօրագլուխս և նախիշ-խանս՝ զԿոմիոս Ատրեբատ, զՎիրիդոմար և զԵպորեդորիքս էդուացիս, և զՎերգասիլաւնոս արուերնացի՝ զհօրաքե-ռորդի Վերկինգետորիգեայ. և խորհրդականս նոցա ետուն ընտրեալս յամենայն քաղաքաց՝ ուղղել խորհրդով նոցա զպատերազմն։ Չու արարին առ հասարակ զուարթամիտք և յուսալիցք երթալ յԱղեսիա։ Ոչ ոք երբէք երկբայէր թէ կարիցեն հռովմայեցիք 'ի տեսիլ ևեթ մեծի բազմու-թեանն ժուժկալել, մանաւանդ զի երկուստեք հասանէր նոցա դիմամարտել. աստի՝ ընդդէմ յարձակելոցն 'ի քա-ղաքէն, և անտի՝ ընդդէմ անբաւ բազմութեան հեծելոց և հետևակաց։

ՀԷ. Բայց որ 'ի ներքս յԱղեսիա պաշարեալ կային, յանցանել սահմանեալ աւուր հասանելոյ ակնկալեալ օգ-

նականութեան իւրեանցայոց, սպառեալ զամենայն ցորեանն զոր ունէին, և անգէտք ամենևին որ ինչ անցք առէգուեանս անցանէին, ժողով կոչեցին խորհել զելից իրացն իւրեանց։ Եւ յետ բազում խնդիր լինելոյ՝ կիսոց կարծիք եղեն յանձն առնուլ զնուաճութիւն, և այլոց առնել յարձակումն մինչդեռ 'ի զօրութեան կային։ Անդ ատենախօս եղև Կրիտոգնատ. զնորանշան բանս նորա անգութս և ամբարիշտս ոչ թողում անյիշատակ։ Սա յարուերնացւոց անտի մեծատոհմ և մեծարոյ, խօսեցաւ և ասէ. «Զեն ինձ իրք ընդ այնոսիկ, որք նուաճութիւն կոչեն զվատ ծառայութիւն։ Զեր իսկ պարտ զայնպիսիս ընդ քաղաքացիս համարել, և ոչ 'ի խորհուրդ այսր կոչել։ Առ այնոսիկ բարբառիմ, որք ընդ յարձակումն կամին. սոցա խորհուրդ՝ ձերով իսկ ամենեցուն վկայելով զնախնոյ քաջութեան մերոյ բերէ զառհաւատչեայ։ Իցէ իսկ քաջութիւն, և ոչ մանաւանդ անարի մեղկութիւն, չհանդուրժել վայրիկ մի սովոյ։ Ցոլովագոյնք են այն՝ որ գիտիցեն տալ կամակար զանձինս 'ի մահ, այլ սակաւք 'ի վշտակրութիւն։ Ես իսկ հաւանէի արդեօք խորհրդոցդ՝ եթէ կենաց եւեթ հասանէր մեզ վտանգ, այլ աստ զգալլիացւոց են բանք, զորս ազգովին մեզ յօգնութիւն կարդացաք։ Աղէ, ածէք զմտաւ. 'ի կոտորել աստ ութ բիւր մարդկան միանգամայն, զորս յարենակիցս մեր և 'ի կենակիցս ունիմք, զիա՞րդ և որո՞վ հոգւով եկեսցեն տալ պատերազմ՝ որպէս թէ 'ի վերայ դիականց մերոց։ Մի՛ լիցի ձեզ զրկել յօգնականութենէ ձերմէ զայնոսիկ, որք զանձինս իւրեանց 'ի վերայ ձեր դնէին, և մի՛ խօլ յանդգնութեամբ և անարի վատութեամբ լիցի ձեզ նիւթել կորուստ և գերութիւն բոլորումն Գալլիոյ։ Վասն ապաժաման լինելոյ նոցա 'ի ժամադրեալ աւուր՝ իցէ՞ ձեզ օրէն կասկածել ընդ հաւատարմութիւն և ընդ հաստատութիւն մտաց նոցա։ Եւ զի՞նչ. միթէ առ 'ի զբօսա՞նս աշխատ լինին հռովմայեցիքդ ածել պատնէշ զպատնիշիւ։ Եթէ փակեալք ամենուստ՝ չկարէք ստուգել լրտեսիւք զմօտելօգնականութեանն առ ձեզ, հաւաստեն ձեզ զայն՝ որք յահէ դալատեան

նոցա խուճապեալ, վաստակեն զտիւ և զգիշեր: Իսկ զի՞նչ ապա խորհիցիմ ես. — զայն՝ զոր և նախնիքն մեր յանհաւասար պատերազմին ընդ Կիմբրացիս և ընդ Տեւտոնս արարին: Պաշարեալ և նոքա ամենուստ, և տուայտեալ որպէս զմեզ 'ի սովս, զանպիտանացելս 'ի պատերազմ հասակին կերան զմարմինս, առ 'ի չլինելոյ անձնատուր թշնամեաց: Եթէ չէր իսկ մեզ նոցայն օրինակ, սակայն պարտ էր և վայելուչ թողուլ զայն թոռանցն մերոց քաջաց: Եւ պատերազմ իսկ նոցա զի՞նչ էր առ մերովս. Կիմբրացիք յայնժամ մեծաւ ասպատակաւ նեղէին զԳաղղիա, այլ թողին ապա և զմեզ, և զիրաւունս մեր, և զօրէնս, զանդաստանս և զազատութիւն, և մեկնեցան գնացին 'ի բաց: Իսկ սոքա հռովմայեցիքդ զի՞նչ. չարայաչաղ թշնամիք համբաւելոց իշխանութեամբ և քաջութեամբ 'ի մարտի՝ կալան զքաղաքս նոցա և զարտորայս, նուաճեալ զնոսա 'ի գերութիւն անճողոպրելի: Ամենայն պատերազմաց նոցա այս է կատարած: Եթէ անգէտք իցէք գործեցելոցն 'ի հեռաւոր ազգս, հայեցարուք 'ի սահմանակիցն ձեզ 'ի Գաղղիա, որ ընդ հռովմէական գաւառս կարգեալ, և կապուտ կողոպուտ յիրաւանց իւրոց և յօրինաց, ընդ տապարօք նոցին հեծէ գերի մշտընջենաւոր:

ՀԸ. Եւ 'ի յայտ առնել ամենեցուն զիւրաքանչիւր կարծիս, յաղթեաց կալաւ այս բան խորհրդի. 'ի բաց հանել 'ի քաղաքէն զտկարս, և զհասակ ապիկար 'ի պատերազմ, և չև զամենայն գուն գործեալ՝ չտալ տեղի խորհրդոյ Կրիտոգնատեայ. իսկ 'ի յամել օգնականութեանն և 'ի բռնանալ հարկին, յանձն առնուլ զայն, քան անձնատուր լինել և զիջանել 'ի պայմանս: Մանդուբք, որոց ընկալեալ էր զնոսա 'ի քաղաք անդր իւրեանց, ստիպեցան ելանել անտի հանդերձ կանամբք և որդւովք, և մատուցեալ 'ի պատնէշս հռովմայեցւոց՝ պաղատէին արտասուօք լինել նոցա 'ի ծառայս՝ առ 'ի լնուլ ևեթ զքաղցս: Բայց Կեսարու պահ 'ի պատնէշս կացուցեալ, արգել չընդունել զնոսա:

ՀԹ. Յայնմ վայրի Կոմիոս և որք ընդ նմա էին զօրա-

գլուխք Նախիշխանք՝ եկին հասին յԱղեսիա հանդերձ ամենայն զօրօք, և կալան զբլուրն արտաքին՝ հեռի 'ի պատնիշաց մերոց ոչ ինչ աւելի քան զհազար քայլ։ Եւ 'ի վաղիւանդր հանեալ զայրուձին 'ի բանակէն, ծածկեցին բովանդակ զդաշտավայրն՝ երկայնաձիգ ընդ երեքհազար քայլ՝ որպէս ասացաք, և անտի ոչ յոյժ 'ի բացեայ կացուցին 'ի բարձրագոյն վայրս անտես զհետևակազօրն. իսկ բանակետղն կայր ակներև քաղաքին Աղեսեայ։ Ցերևել գալլիտեան օգնական զօրացն խանեցաւ ամբոխ՝ ուրախակից լինել իրերաց, և խնդալիցք խրախուսէին։ Հապա հանեալ զզօրս իւրեանց 'ի դուրս՝ կացուցին զառաջեաւ քաղաքին. լցին զփոսն մերձակայ վանդակեալ հողակուտիւ, և կային կազմ և պատրաստ 'ի յարձակումն, և առ ամենայն որ ինչ և հասանիցէ։

Զ. Կեսարու զամենայն զօրս իւր յերկուսին պատնէշս անդր բաժանեալ, որպէս զի 'ի տալ պէտոյից դիտասցեն ունել զիւրաքանչիւր կայս, հրաման ետ հեծելազօրուն ելանել 'ի պատնիշաց, և հնչեցուցանել փող 'ի պատերազմ։ Ասպարէզ մարտին ակներև կայր ամենայն բանակին, որ զբարձունս ունէր շուրջանակի, և աչք զօրացն ամենեցուն յայն յառեալ՝ ելից մարտին ուշ ունէին։ Գալլիացւոց խառն ընդ այրուձին կարգեալ էր ուրեք ուրեք աղեղնաւորս և մեկնակաղէնս յօգնութիւն իւրեանցայոցն, եթէ երբէք ակարանային, և առ 'ի խորտակել զթափ յարձակման այրուձիոյն մերոյ։ Ի սոցանէ հարեալ բազումք 'ի մերոց, տեղի եառուն 'ի պատերազմէ։ Իսկ որ 'ի ներքս 'ի շրջապատնիշն անդ կային գալլիացիք, և որ արտաքուստ եկեալ էին յօգնութիւն, տեսանելով զկողմն իւրեանց զօրացեալ և զմերան ընկճեալ 'ի խռանէ, ձայն բարձին առ հասարակ մեծագոչ աղաղակաւ, և սրտապնդեալ խրախուսէին զիւրեանցսն։ Ի տեսիլ ամենեցուն մղէր պատերազմն, և քաջացելոցն և վատաց ոչ թագչէին հանդէսք. տենչ փառաց և ամօթ կորանաց գրգռէր երկուստեք զոգիս։ Ի միջօրէէ մինչև ընդ երեկս մղեցաւ մարտ. և իբրև յերկոցունց կող-

մանց Միայր անպարտելի, գերմանացիք համախմբեալ 'ի մի գունդ պնդակազմ՝ յարձակեցան 'ի մի 'ի Թեւոց Թշնամեաց, և վանեցին զնոսա. և 'ի խոյս տալ նոցա, աղեղնաւորք պաշարեալք ամենուստ՝ կոտորեցան սպառասպուռ. և յայլոց ևս կողմանց մերքն հետամուտ եղեալ փախստէից մինչև 'ի բանակ անդր, չետուն նոցա պարապ համախմբել վերստին: Իսկ որ արտաքս 'ի քաղաքէն ելեալ էին, կոր 'ի գլուխ դարձան անդր յուսահատք 'ի պատերազմէն:

ՁԱ. Ի վաղիւ անդր դադարեալ գալլիացիք 'ի պատերազմէ, զօրն ողջոյն աշխատ լինէին 'ի պատրաստութիւն վանդակելոց բազմաթիւ հողակուտից, սանդղոց և ճանկից երկաթեաց. և յընդմիջել գիշերոյն՝ ելեալ լռելեայն 'ի բանակէն, մատեան յամրոցս մեր 'ի դաշտավայրի, և յանկարծօրէն աղաղակաւ ձայն տուեալ պաշարելոցն 'ի քաղաքին զգալուստնէ իւրեանց, արկանէին անդր զհողակոյտսն վանդակեալս, և քարամբք և պարսիւք և նետաձգութեամբ գուն գործէին վանել զմերսն 'ի պատնիշաց անտի, և որ ինչ 'ի պէտս էին 'ի դիմամարտ՝ պատրաստէին: Ի շուինդն աղաղակին և Վերկինգետորիքս նոյնժամայն փողանշանս հարեալ՝ եհան զիւրսն 'ի քաղաքէն: Դիմեն մերքն 'ի պատնէշս ունել զյառաջագոյն սահմանեալ իւրաքանչիւր կայս. և պարսաքարամբք և վրգօք և կապարեայ գնտովք տագնապէին զգալլիացիս: Բազումք հարեալ երկուստեք 'ի մթան անդ անկանէին, և տարափք նետից 'ի կազմածոց անտի տեղային: Մ. Անտոնիոս և Կ. Տրեբոնիոս տեղակալք, որոց յանձն էր պահպանութիւն կողմանցն այնոցիկ, ուր ուրեք զտկարանալ մերոցն լսէին, անդր 'ի հեռաւոր մարտկոցաց առեալ յղէին օգնականութիւն:

ՁԲ. Գալլիացիք, ցորչափ հեռագոյնս կային 'ի պատնիշաց՝ 'ի ձիգ Թանձրատարափ նետիցն յաջողէին. այլ 'ի մօտել իւրեանց՝ յանզգաստից վտանգեալք 'ի խթանաց, կամ 'ի պարկէնս անկեալ և 'ի կոճեղս վարսեալ, և կամ 'ի ստուարաբուն աշտէից ձգելոց 'ի պատնիշէ և 'ի մարտկոցաց՝ հարեալ կորնչէին: Այսպէս հարուածեալք ամե-

նուսա ոչ կարացին խրամսն 'ի պատնէշսն գործել, և 'ի լուսանալ առաւօտուն երկուցեալ թէ գուցէ անպատրաստարք 'ի կողմ՝ պաշարեսցին 'ի թշնամեաց 'ի բարձու անդ բանակելոց, դարձան 'ի տեղիս իւրեանց: Իսկ որ 'ի քաղաքին էին՝ 'ի գործ պատրաստութեանցն Վերկինգետորիգեայ առ 'ի յարձակումն, և առ 'ի լիր արկանել 'ի փոսս մերձակայս յամեալ, չև 'ի պատնէշ անդր էին հասեալ՝ լուեան զյետադարձ իւրեանցայոցն, և թերի թողեալ զիրս՝ 'ի քաղաք անդր դարձան և ինքեանք:

ՁԳ. Գաղղիացիք երկիցս կորստեամբ մեծաւ վանեալ, խորհուրդ 'ի մէջ առին թէ զինչ արասցեն: Հարցին զհմուտս վայրացն, և ծանեան 'ի նոցանէ զառաւելութիւն գրից բանակին մերոյ 'ի բարձուն, և զմեծամուր զօրութիւն: Էր անդ 'ի հիւսիսոյ բլուր մի մեծ և լայնանիստ, զոր առ մեծի շրջաբերութեանն ոչ կարացեալ մերոցն առնուլ 'ի շրջապատնէշ անդր, ստիպեալ էին առ կարևորութեան տեղւոյն՝ անդ 'ի դժնդակ տեղւոջն՝ որ միտէր զառ 'ի վայր, բանակ հարկանել. և Անտոնիոս Հռեգինոս և Կ. Կանիոս Հռեբիլոս տեղակալք՝ երկոքումբք լեգէոնօք պահ ունէին անդ: Զօրագլուխք թշնամեաց, գիտացեալ 'ի ձեռն լրտեսաց զհանգամանս տեղւոյն, այրընտիր եղեն յամենայն քաղաքաց որ 'ի համարի էին քաջութեան՝ վեց բիւրս զօրաց. և համախոհ եղեալ յիւրեանս 'ի ծածուկ, սահմանեցին զինչ և որպէս պարտ էր առնել. և ժամադիր եղեն ձեռն արկել զմիջաւուրբ 'ի գործ: Առաջնորդ զօրուն կացուցաւ Վերգասիլաւնոս արուեռնացի, յազգականութենէ Վերկինգետորիգեայ, մի 'ի չորից զօրագլխաց: Սա յառաջնում պահու գիշերոյն չու արար 'ի բանակէն, և ընդ այգն հասեալ 'ի տեղի անդր՝ թագեաւ յետկուսէ բլրոյն, և հրաման ետ զօրականին կազդուրել 'ի գիշերագնաց աշխատութենէն: Եւ իբրև օրն ընդմիջէր՝ դիմեաց 'ի վերայ բանակին՝ զորմէ ասացի: Ի նմին ժամու մատեաւ և այրուձին 'ի պատնէշս անդր դաշտականս, և զօրն առ հասարակ ելանէր գայր 'ի բանակէն:

ԶԴ. Վերկինգետորիքս առեալ զօրսն 'ի բարձունս Ալեսեան գղեկին, եւ և ինքն 'ի քաղաքէն՝ ածեալ 'ի պատնիշաց անտի զձողսն երկայնաձիգս, զխըլրդնաձևս, զգերանդիս՝ և որ ինչ այլ 'ի պէտս յարձակման պատրաստեալ էին։ Միահաղոյն ամենայն ուրեք խանձեցաւ մարտ. ոչինչ 'ի ճգանց թողաւ. և ուրուրեք նուազեալ թուէր զօրութիւն՝ անդր դիմէին համախուռն։ Հռովմայեցւոց առ մեծի ընդարձակութեան պատնիշացն ոչ բաւէր ձեռն՝ ամենայն ուրեք հասանել դիւրաւ. և ահարկու յոյժ էր մերոցն շաւգըն աղաղակի մարտուցելոց 'ի թիկանց. զի 'ի վտանգի այլոց՝ զիւրեանցն նկատէին. և որ չև ևս հասեալ չարիք՝ բազում այն է զի ուժգնագոյն զմիտս մարդկան խուճապեն։

ԶԵ. Կեսարու գտեալ տեղի քաջադէպ՝ գիտէր որ ինչ յամենայն կողմանս անցք անցանէին, և պարտասելոցն հասուցանէր օգնութիւն։ Գիտացին երկոքեանք զի ժամ էր յետին ճգանց. գաղղիացւոց չմնայր ուստեք յոյս փրկութեան՝ եթէ զամուրս խրամատել ոչ զօրէին, և Հռովմայեցւոց ամենայն աշխատութեանցն հասանէր վախճան, եթէ յաղթէին 'ի գործն։ Մեծագոյն 'ի վերինումն բանակի անդ գործէր ճիգն, ուր զՎերգասիլաւնոս առաջի առաքեալ. խուն ինչ հակումն զառ 'ի վայր՝ առաւելուր յոյժ 'ի յաջողութիւն. կէսք նետաձիգ լինէին. այլք ընդ առաջարափակ ծածկութիւ յառաջ մատչէին, զխոնջեալսն անխոնջք փոխանակէին, և հողակոյտք ամենուստ յամրութիւնս անդր արկեալ, դիւրէին զվերելս գաղղիացւոց 'ի պատնէշ անդր, և զորոգայթեալ վաստակս հռովմայեցւոց 'ի գետնի՝ ծածկէին, և ամենայն զէն և զօրութիւն մերոցն սպառէր։

ԶԶ. Իբրագէկ լեալ Կեսարու, արձակեաց զԼաբիենոս վեցեքումբք գումարտակօք յօգնութիւն պարտասելոցն, պատուէր տուեալ մի՛ դիմադրաւել նոքօք 'ի յարձակումն և 'ի պատերազմ, բայց միայն 'ի վերջնում հարկի՝ ուր ոչ ևս մարթ իցէ իւրոցն տոկալ։ Եւ ինքն երթեալ խրախուսէր զմնացեալ զօրսն՝ մի՛ վեհերել 'ի վաստակոց, և ասէր. « Այս օր է և ժամ ժողովելոյ բովանդակ զարգասիս աշխա-

նոցն ձերոց շահատակութեանց »: Իսկ որ 'ի քաղաքէն ելեալ էին, ոչ յաջողեալ 'ի գիւղս՝ առ մեծատարած ընդարձակութեան ամրութեանցն հռովմայեցւոց, դիմեցին առ 'ի փորձ՝ 'ի վայրս զառ 'ի վեր սեպացեալս, անդր զամենայն հանդերձանս կազմածոց իւրեանց ածեալ. և 'ի տարափս նետից տագնապէին զվերամարտիկս մարտկոցաց. և լիր 'ի փոսս վանդակելովք հողակուտիւք արկեալ՝ ռահ հորդէին, և գերանդեօք զպատնէշսն և զլանջարերձ պատուարսն հարեալ աւերէին:

ՁԻԷ. Յղեաց նախ անդր Կեսար զպատանին Բրուտոս վեցիւք գնդմարտակօք, և զհետ նորա զՓաբիոս տեղակալ այլովք ևս եօթնեքանեօք. և ապա 'ի սաստկանալ մարտին՝ ինքնին անխոնջ զօրօքն դիմեաց անդր յօգնութիւն. և զօրացուցեալ զմարտն, և վանեալ զթշնամիս, դիմեաց առ Լաբիենոս՝ ուր յղեալն էր զնա: Կոչեաց գնդմարտակս չորս 'ի մերձակայ ամրոցէն, և կիսոյ այրուձիոյն հրաման ետ գալ զկնի իւր, միւսոյ կիսոյն պատուէր տուեալ շուրջ գալ արտաքուստ զպատնիշօքն, և յարձակել յետուստ 'ի թըշնամին: Լաբիենոսի տեսեալ զի թումբք և փոսք ոչ բաւէին զդէմ ունել բռնութեան թշնամեաց, ժողովեաց զերեսուն և ինն գնդմարտակսն՝ զորս դէպ ըստ բախտի ձգեցին անդր 'ի մօտաւոր ամրոցաց, հրեշտակ արար առ Կեսար, զեկոյց նմա զոր խորհէրն: Աճապարեաց Կեսար գալ նպաստ 'ի կռիւ լինել նմա:

ՁԸ. Ծանուցաւ գալուստ նորա՝ 'ի գոյն հանդերձիցն՝ զոր սովոր էր զգենուլ 'ի պատերազմի. և տեսեալ թշնամեաց 'ի բարձուէ զառ 'ի վայրին զխումբ հեծելոցն և հետևակաց՝ որոց հրամայեալ էր գալ զհետ, խառնեցան 'ի մարտ: Բարձրացաւ երկուստեք շառինդն պատերազմին, և պատնէշք և ամրոցք տային արձագանգ: Ի բաց արկեալ մերոցն զաշտէս, ձեռն 'ի սուր ձգեցին. անդ յանկարծ երևեցաւ այրուձին, հասին և այլ գնդմարտակք. Թիկնադարձոյց եղեն թշնամիք, փախստեից պատահեցին հեծեալք, և եղև կոտորած մեծ: Անդ անկաւ Սեդուլիոս իշխան և զօրավար

Լեմովկաց. Վերգասիլաւնոս արուերնացի 'ի խուսափել խուռամ կենդանւոյն եղև ձերբակալ, և դրօշք եօթանասուն և չորք ածան առ Կեսար։ Ի բազմախուռն ամբոխէն սակաւք յոյժ ողջամբ 'ի բանակն անկեալ ապրեցան. և որ 'ի քաղաքի անդ էին՝ տեսեալ զփախուստ իւրեանցայոցն, անյոյս 'ի փրկութենէ, կոչեցին զզօրս 'ի պատնիշաց. և զալլիացւոց լուեալ զայն՝ խոյս ետուն ինքեանք ևս 'ի բանակէն. և զօրականն մեր՝ եթէ չէր վաստակաբեկ 'ի սաստիկ արշաւանաց յօգնականութիւն, և յանդուլ աշխատութենէ զօրն 'ողջոյն, համայնաջինջ առնէր զթշնամիս։ Ի հասարակել գիշերոյն յղեցան հեծեալք հետամուտ լինել վերջապահ գնդին. բազումք 'ի գնդէ անտի սպանան, և ապրեալքն 'ի կոտորածէն՝ 'ի քաղաքս իւրեանց փախուցեալ անկան։

ՁԹ. Ի վաղիւ անդր Վերկինգետորիքս կոչեաց ժողով, խօսեցաւ և ասէ. « Ոչ վասն իմ ինչ եկի ես յայս պատերազմ, այլ վերամարտիկ ազատութեան հասարակաց. բայց քանզի հարկ է արդ տեղի տալ բախտի, աւասիկ կամ 'ի պատրաստի հպատակել կամաց ձերոց, որպէս զիարդ հաճոյ ձեզ թուիցի՝ տալ զիս կենդանւոյն 'ի ձեռս հռովմայեցւոց, և կամ մահուամբ իմով հաճել զնոսա »։ Առաքեցան վասն այսորիկ պատգամաւորք առ Կեսար. և հրաման ետ տալ 'ի դուրս զզէնս և ածել առ ինքն զզօրագլուխս, և բազմեցաւ յաթոռ շուրջ ամրացեալ 'ի պատնիշի։ Ածան առ նա զօրագլուխք, Վերկինգետորիքս եղև անձնատուր, ընկեցիկ եղեն զէնք. և գերին ամենայն, բաց 'ի յէդուեանց և յարուերնեանց՝ զորս 'ի բաց եհան Կեսար՝ առ որսալոյ նոքօք թերևս զքաղաքս, բաշխեցաւ 'ի զօրս մէն մի առ այր։

Ղ. Զայսոսիկ յանկ հանեալ՝ խաղաց գնաց առ էդուացիս, և զքաղաք նոցա կալաւ. անդր հասին պատգամաւորք յարուերնացւոց հարցանել զկամս նորա և խոստանային հնազանդել. կալաւ նա 'ի նոցանէ պատանդ բազում։ Զլեգէոնս 'ի ձմերոցս արձակեաց, դարձոյց առ արուերնեանս և առ էդուեանս զգերիս նոցա բիւրս իբր երկուս. զՏ. Լաբիենոս արձակեաց առ սեկուացիս լեգէոնօք երկոքումբք,

յաւելեալ ընդ նմա և զՄ. Սեմպրոնիոս Հռուտիլէոս և զԿ. Փաբիոս. իսկ զՂ. Մինուտիոս Բասիլիոս կացոյց 'ի Հռեմս երկոքումբք լեգէոնօք՝ զի մի՛ զնոսա նեղեսցեն սահմանակիցքն Պելովակք. զԿ. Անտիստիոս Հռեգինոս՝ յԱմբիւարետս, զՏ. Սեքստիոս 'ի Բիտուրիգս, և զԿանինիոս Հռեբիլոս 'ի Հռութենս արձակեաց միով միով լեգէոնաւ: Իսկ զԿ. Տուլլիոս Կիկերոն, և զՊ. Սուլպիկիոս կացոյց զմին 'ի Կաբիլոն, և զմիւսն 'ի Մատիսկոն առ Էգուացիս զԱրար գետով համբարապետս. և ինքն խորհուրդ կալաւ ձմեռել 'ի Բիբրակտ: Ծանուցաւ այս ամենայն 'ի Թղթոց Կեսարու 'ի Հռովմ, և կարգեցան համաշխարհի պաղատանք ընդ աւուրս քսան 'ի գոհութիւն: